

8/219

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

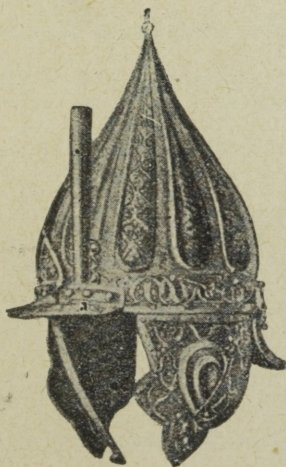
ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:

GYALÓKAY JENŐ

R. TAG

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA, BUDAPEST 1943.

1943 ÉVFOLYAM.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

Felelős kiadó: Gyalókay Jenő.

DUNÁNTÚL. PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.
A nyomdaért felelős: Mészáros József igazgató.

8° / 873. 2119

XLIV. ÉVFOLYAM.

The border is a highly detailed, symmetrical illustration. It features various military and historical elements: soldiers on horseback, a winged figure (possibly Victory or Liberty), a ship, a cannon, and various weapons and armor. The central text is framed by a laurel wreath. The entire border is enclosed in a decorative frame with corner medallions.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI
GYALÓKAY JENŐ
R. TAG

I—II. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1943.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Dr. Kedvay István:</i> II. József török háborúja, 1788—1790. (3. közlemény.)	1
<i>V. Berkó István:</i> Súrlódások az újoncozásnál, az 1792—97-i francia háború alatt (1. közlemény.)	35
<i>Suhay Imre:</i> A Monarchia katonai kormányzóságának tevékenysége Szerbiában, 1916—18-ban.	60

Hadtörténelmi Okmánytár.

A Nádor-huszárok hazaszökése Csehországból, 1848-ban (Dessewffy Dénes naplójából közli. Dr. Dessewffy Sándor.) . . .	73
--	----

Hadtörténelmi Irodalom.

<i>Mályusz Elemér:</i> A magyar köznemesség kialakulása (Ism. Mitterpacher Gusztáv.)	99
<i>Markó Árpád:</i> Gróf Zrínyi Miklós (Ism. Mitterpacher Gusztáv.)	102
<i>Markó Árpád:</i> II. Rákóczi Ferenc felkelésének svéd vonatkozásai.	104
<i>Vidos Géza:</i> Kőszeg lovas helyőrségei. 1681—1912.	105
<i>Ihnát András:</i> Báthory István orosz háborúi (Ism. Mitterpacher Gusztáv.)	106
<i>Georg Reinike und Herbert Moeller:</i> Der Krieg wie er ist (Ism. Suhay Imre.)	107
<i>Werner Fränk:</i> Als wir nach Frankreich zogen (Ism. Suhay Imre.)	108
<i>Alfred von Pamlikowski-Cholewa:</i> Heeresgeschichte der Völker Afrikas und Amerikas (Ism. Suhay Imre.)	109
<i>Enrico Clausetti:</i> L'architettura militare nei disegni dell'albo di Francesco d' Olanda (Ism. Gy. J.)	110
<i>Enrico Clausetti:</i> Astura (Ism. Gy. J.)	111
<i>Antonio Cappellini:</i> Castelli scomparsi e avanzi di castelli del Polesine (Ism. Gy. J.)	112
<i>Jean Labusquière:</i> Vérité sur les combattants és Nouvelles vérités sur les combattants (Ism. Suhay Imre.)	113

Szerkesztőség: Budapest, XII, Böszörményi-út 3/B. V. 2.
 Kiadóhivatal: Budapest, V. Akadémia-utca 2.
 (Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

Felelős kiadó: Gvalókey Jenő.

A nyomdáért felelős: Mészáros József igazgató.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Berkó István</i> : Súrlódások az ujoncozásnál, az 1792—1797-i francia háború alatt	35 158
<i>Dr. Réday István</i> : II. József török háborúja 1788—1790 (3. közlemény)	1
II. József császár és Hadik András	115
<i>Suhay Imre</i> : A Monarchia katonai kormányzásának tevékenysége Szerbiában, 1916—1918-ban	60
Monarchiánk egykori katonai közigazgatása	159
<i>Török Pál</i> †: Gróf Széchenyi István mint katona	171

Hadtörténelmi Okmánytár.

A Nádor-huszárok szökése Csehországból, 1848-ban. (Dessewffy Dénes naplójából közli: Dr. Dessewffy Sándor)	75
Des Alleurs francia altábornagy tudósításai a zsigói csatáról és a lipői kuruc hadjáratról. (Közli: Markó Árpád)	195
Sillye Gábor kormánybiztos jelentése a debreceni ütközetről, 1849 augusztus 3.	202

Hadtörténelmi Irodalom.

<i>Bánlaky József</i> : A magyar nemzet hadtörténelme, XX. rész. (Ism. Markó Árpád)	205
<i>Borbély Andor</i> : Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból. (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	207
<i>Bouchler F.</i> : Napoleon, egy lángész üstökösútja. (Ism. Suhay Imre)	215
<i>Cappellini Antonio</i> : Castelli scomparsi e avanzi di castelli del Polesine. (Ism. Gy. J.)	112
<i>Clausetti Enrico</i> : L'architettura militare nei disegni dell'albo di Francesco d'Olanda. (Ism. Gy. J.)	110
Ástura (Ism. Gy. J.)	111
<i>Egyháztörténet</i> : (Ism. Markó Árpád)	210
<i>Frank Werner</i> : Als wir nach Frankreich zogen (Ism. Suhay Imre)	108
<i>Hering Ernst</i> : Der Deutsche Ritterorden. (Ism. Suhay Imre)	211
<i>Ihnát András</i> : Báthory István orosz háborúi (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	106
<i>König Kelemen</i> : Fülek vára. (Ism. Markó Árpád)	208
<i>Labusquiere Jean</i> : Vérité sur les combattants. Nouvelles vérités sur les combattants (Ism. Suhay Imre)	115
<i>Lenz Friedrich</i> : Politik und Rüstung der Vereinigten Staaten (Ism. Suhay Imre)	212
<i>Mályusz Elemér</i> : A magyar köznemesség kialakulása (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	99
<i>Markó Árpád</i> : Gróf Zrinyi Miklós (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	102
II. Rákóczy Ferenc felkelésének svéd vonatkozásai.	104
Magyarország hadtörténete	209
<i>Pamlikowski-Choleva Alfred</i> : Heeresgeschichte der Völker Afrikas und Amerikas (Ism. Suhay Imre)	109
<i>Pivány Jenő</i> : Egy amerikai kiküldetés története. (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	206
<i>Reinike Georg</i> : Der Krieg wie er ist. (Ism. Suhay Imre)	107
<i>Vidos Géza</i> : Kőszeg lovas helyőrségei, 1681—1912.	105
<i>Wehrmüssenschaftliche Quellenkunde</i> . (Ism. Suhay Imre)	215

II. József török háborúja.

(1788—1790)

(Harmadik közlemény.)

2. A horvát- és a szlavonországi hadtest.

A horvátországi hadtest feladata — a kiadott részletes hadműveleti intézkedés szerint — Dubica, Novi és egy pár határmenti kisebb vár elfoglalása, majd a Verbas folyóhoz való előnyomulással a szomszédos szlavoniai hadtest oldalának a biztosítása volt. A Szlavonországban felvonult seregetestnek Török-Gradiska (másnéven Berbir) kézrekerítése után, a szomszédaival való összeköttetés fenntartásával kellett Boszniaá vonulnia. A dolog azonban nem volt egyszerű. Bosznia különleges viszonyai nehéz feladatokat elé állították a császári hadtestek parancsnokait. Ez a balkáni terület hegyes-völgyes, hatalmas és sűrű erdőségekkel borított felületével a csapatok mozgását s az utánpótlást igen körülményessé tette. Utai jóformán nem is voltak.¹⁸¹ A határtól csak a folyók mentén és alig járható gyalogösvényeken lehetett belsejébe hatolni, mert a bosnyákok kocsikat nem használtak. Mindehhez járult még az a körülmény, hogy Bosznia abban az időben egy hatalmas, mélységben tagolt védőrendszerhez hasonlított. Majdcsak minden fontosabb pontján magántulajdonban levő kisebb erőd, kastély állott, amelyeket elszánt, fanatikus emberek védtek. Aki ezt a török fennhatóság alá tartozó kis országot hatalmába akarta keríteni, annak minden egyes védőművet, támaszpontot külön-külön kellett megostromolnia. Közben természetesen gondoskodnia kellett arról is, hogy az ellenség lovascsoportjai a hegységek erdős sűrűségéből előbukkanva, rá ne csapjanak. Mindezeknél a természetadta és mesterségesen keletkezett akadályoknál is nagyobb veszélyt jelentett Bosznia harcos szellemű, szabadságszerető népe, amely keleti vallásának rajongó gyűlöletével vetette magát a hazájába tolakodó ellenségre. E török tartomány lakosságának az önállósághoz és régi szokásaihoz való ragaszkodása olyan erős volt, hogy maga a Porta

¹⁸¹ Lásd a Lipsky-féle térképet.

sem mert újjat húzni vele. Nemcsak ősi szabadságában hagyta meg, hanem még az adózástól is mentesítette. A hivatalos szerveket, valamint a határmenti várak török őrsegeit a félhold maga tartotta fenn. Igaz, hogy ezzel szemben felbecsülhetetlen volt az a juttatás, amelyet engedményei ellenében kapott. Bosznia népe, háborúskodás esetén, a saját erejére támaszkodva szállott hadba, s védte meg a Törökbirodalom északnyugati határát. A Porta csak lövészerrel támogatta. E tartomány lakossága az egyik régi egyezményben arra kötelezte magát, hogy hadakozás esetén 42.000 főnyi sereggel támogatja a török haderőt.¹⁸²

A nagy vonásokkal megrajzolt kép is érzékeltetheti velünk, hogy a császári hadtestek feladatai nem tartoztak a legegyszerűbbek közé. Parancsnokaik maguk is érezhették, mert csak óvatosan láttak a végrehajtáshoz. Megfontolásukban valószínűleg az 1736 és 1739-es évek között lezajlott török háború tanulságai is szerepet játszottak. Különösen az 1737 augusztus 4-én lezajlott szomorúemlékű banjalukai ütközet, amely után Hildburghausen herceg megvert hadtestét csak nagy ügyvel-bajjal tudta a boszniai hegyek közül Horvátországba visszavezetni.¹⁸³ A hadtestparancsnokok rendelkezésre álló erők nagysága sem volt elegendő. Márcsak azért sem, mert a császári utasítás értelmében csapataik közül többet, az ellenséges betörések elleni védekezés céljából, a határvonal mentén készen kellett tartaniok. Támadásra tehát csak egyrészüket használhatták fel. Végül, bár szorosán véve nem tartozik a tárgyhoz, de a hadjárai elfogulatlan megítélése érdekében arról is meg kell emlékeznünk, hogy a két seregtest összetétele sem felelt meg az ilyen szokatlanul nehéz terepen való erdményes hadműveletek feltételeinek. Az ellenséges meglepetések ezer veszélyét magábanrejtő térszínen minden támadószellemű tevékenység előfeltétele a kellően megszervezett felderítés. Nélküle a csapatok mozgása hasonlít a vak ember tapogatózó járásához. A bizonytalanság érzete a parancsnokokat és a harcosokat egyaránt bátortalanná teszi és könnyen vakrémületet okoz. Az osztrák hadvezetőség a felderítés legalkalmasabb eszközével, a könnyű lovassággal szűkmarkúan látta el a boszniai határ mentén felvonult seregtesteket. A horvát hadtest 4, a szlavonországi pedig mindössze 2 huszárszázaddal rendelkezett. Ilyen körülmények között némiképp érthető, hogy a távoli célok után nyúló hadműveleti terv — mivel a magasabb vezetők sem ütötték meg tehetség dolgában a mértéket — pusztá elgondolás maradt.

¹⁸² *Bécsi Kriegsarchiv*: 1788—M. 69.

¹⁸³ *Rédvay*: Az 1737 augusztus 4-i banjalukai ütközet. (*Hadt. Közl.* 1934. évf. 203. és k. ll.)

A támadás lendülete a valóságban az első erőfeszítéseknél megtorpant, s egy pár határmenti kisebb vár elfoglalásán kívül egyebet nem hozott. Ez a kétes értékű dicsőség is — amint látni fogjuk — csak hosszas, mondhatnók kínos erőlködések árán született meg. De lássuk az eseményeket.

De Vins báró altábornagy, a horvát hadtest parancsnoka 1788 február elején, a határ mentén szétszórt csapataival egyszerre akart Boszniába nyomulni. Ennek előfeltételeként február 9-én, vagyis az osztrák hadüzenet napján, a kapott utasításhoz híven, a határmenti török várakat meglepetés-szerűen szerette volna kézrekeríteni. Horvát határőrökből álló támadó csoportjai azonban a vártnál is nagyobb ellenállásra bukkantak. A Koranna folyócska menti Drezsnik, pár napi ostrom után, február 12-én meghódolt, de a közelben lévő Sturlics jelentéktelen kis vára alól a horvát katonák véres fővel takarodtak el.¹⁸⁴ Ugyanabban az időben a hadtest többi része Novi és Dubica várait kezdte töretni. Pár napi heves, de annál eredménytelenebb bombázás után, egyszerűen abbahagyott a császári csapatok erőlködése. A horvát határ mentén megszűntek a komolyabb harcok, hogy helyükbe, majdsak két hónapon keresztül kisebb helyi vállalkozások, csatározások lépjenek.¹⁸⁵

Valamivel élénkebb lett az élet a császári táborokban akkor, amikor április elején De Vins helyébe Liechtenstein herceg lovassági tábornok lépett. Az új hadtestparancsnok erejének egyrészét Dubica közelében egyesítette, s e hó közepe felé a vár rendszeres ostromához fogott.

Dubica vára, amelyet inkább megerősített, kastélyszerű műnek nevezhetünk, az Una folyócska jobbpartján állott. Belső területének átmérője mindössze 300 méter hosszú lehetett. Az egyik egykorú rajz szerint, a mintegy emeletnyi magasságú, három toronnyal ellátott kastélyt a közelében lévő házakkal együtt, bástyaszerűen épült, meglehetősen erős fal vette körül, melynek tövében egy 8—10 ölnyi széles árok húzódott.¹⁸⁶ Az árok rendes körülmények között száraz volt; a törökök csak veszély idején engedték bele az egyik közeli patak vizét. A kastély környékén fából összetákolt 30 ház és egy török mecset állott. A megerősített helyet 700 bosnyák védelmezte, akik feleségestől és gyermekestől közvetlen az ellenségeskedések kezdete előtt vonultak falai közé.¹⁸⁷ Dubica tehát — amint láthatjuk — jelentéktelen váracska lehetett,

¹⁸⁴ Bécsi Kriegsarchiv: U. o.

¹⁸⁵ Criste: Kriege unter Kaiser Josef II. 166. l.

¹⁸⁶ Dubica váráról készült egykorú térkép és látrajz a m. kir. Hadilevéltár térképtárában.

¹⁸⁷ Feldzug des k. k. kroatischen Armeekorps gegen die Türken im Jahre 1788. (Öst. Mil. Zeitschrift. 1825. évf. 341. l.)

melynek csak az Una folyóra támaszkodó északi része volt némiképp védett; a túlsó oldalon félköralakban a vár szintjénél jóval magasabb, tehát az ostromlónak kiváló támaszpontul szolgáló, erdőséggel borított hegynyúlványok fonták körül. Ez utóbbiak egyik kiemelkedő részét, melynek gerince a vártól közvetlen délnyugatra, mintegy 1500 lépésnyire húzódik, abban az időben Begovstan¹⁸⁸ néven emlegették, a másikat, a valamivel távolabb, délkeletre esőt pedig Agino-brdnak hívták.¹⁸⁹

Liechtenstein herceg 6 gyalogzászlóaljat és 8 lovasszázadot jelölt ki Dubica megvívására. A csoport, melyhez a magyar katonaság közül 1 „Esterházy Miklós“-zászlóalj és 4 „Graeven“-huszárszázad tartozott, április 19-éről 20-ára virradó éjszaka két oszlopban átkelt az Unán és megszállta a Begovstan-hegy hátát. Az Agino-brdora csak egy kisebb-erejű biztosító osztag került. Másnap már megkezdődött az ostromárkok építése is. 22-én délután megszólaltak a magaslatokon elhelyezett ágyúk és eredményes tüzüik Dubica házait csakhamar lángba borította, falazatán pedig hatalmas rést ütött. Liechtenstein, miután a törökök a vár átadására vonatkozó felszólítását visszautasították, elhatározta, hogy 25-én kora reggel általános rohamot indít. Időközben azonban olyan esemény történt, mely számítását keresztülhúzta.¹⁹⁰

A herceg már április 22-én olyan híreket kapott, hogy a tőle délkeletre eső területen ellenséges csoportok gyülekeznek. A meglepetés elkerülése céljából két felderítő osztagot küldött ki. Ezek közül az egyiket — a Graeven-huszárezred 3 szakaszából és 2 horvát határőr századból állót — az Agino-brdon át Kozarac felé rendelte. A felderítő osztag a hegyek között jóideig haladt anélkül, hogy ellenségre bukkanat volna. Úgy vélve, hogy feladatának megfelelt, visszafordult. Nemsokára egy hegyszoroshoz érkezett, amelyet az erdőben elrejtőzött ellenség időközben hatalmas fatörzsekkel eltorlaszolt. Az élen lovagoló huszárok rosszat sejtve, élénkebb menetütemben folytatták útjukat. Amikor a mögöttük haladó gyalogság az akadályhoz érkezett, a hegyoldalakról ellenséges tömegek csaptak rá és percek alatt véres rendeket hasítottak sorai között. A huszárok a harcizajra tüstént megfordultak. Az öldöklés színhelyére érve, elszántan a törökök közé vágtak, és rövid közelharc után elűzték őket. Az ellenség vérengzését fájdalom, csak részben tudták megakadályozni; mire a színhelyre érkeztek, már 5 tiszt és 156 horvát

¹⁸⁸ A 75.000-es térképen a 156 +

¹⁸⁹ A 75.000-es térképen a „Hadzino-brdo“ 103 +

¹⁹⁰ Bécsi Kriegsarchiv: U. o.

gyalogos holtteste feküdt szanaszét a földön. A magyar lovasok közül csupán 1 tizedes és 6 közhuszár sebesült meg.¹⁹¹

A közbejött esemény az osztrák hadtest parancsnokát megfontolásra készítette. Mivel ezután számolnia kellett azzal, hogy a törökök bármely pillanatban felbukkanhatnak az Agino-brdo felől, a vár megrohanására csak csapatainak egy-részt jelölte ki, a többit pedig — közöttük az Esterházy-gyalogászlóaljat és a huszárokat — az esetleges ellenséges támadás elhárítása céljából, a Begovstan hegynek az Agino-brdo felé eső lankás oldalán állította fel.

A csapatok az ostromművekből április 25-én virradatkor indultak támadásra. Az első rohamoszlop küzdőit a rés alacsony fala mögött álló törökök élénk tüze fogadta, mire soraik meginogtak és köztük rendetlenség keletkezett. A mögöttük haladóknak is ugyanaz lett a sorsuk. Az osztrák gyalogosok szétszórta ngyekeztek vissza a futóárkokba. A tisztek csak nagy erőlködés árán tudtak valami kis rendet teremteni közöttük. Az ilymódon keletkezett harciszünetben egyszerre csak zűrzavaros láрма hallatszott az Agino-brdo irányából. Utána egy sötétszínű tömeg bukkant ki a fák törzsei közül és hullámszerűen ömlött le a hegyoldalra.¹⁹² Boszniai lándzsás lovasok és puskás, handzsáros gyalogosok hadonászó, rendetlen hada volt az. Messziről úgy látszott, mintha egy fekete, tüskés óriáshernyó kúszna le a fűves tisztáson. A kiáltozó embergomolyag a sáncokhoz érve, a bennök lévő gyalogosokra vetette magát, majd amíg egyrésze a résen át a várba húzódott, a másik — főleg lovasokból álló csoport — megfordult, s az ostromművek árkaiban és a réstörő lövegállásokon keresztülhatolva, a Begovstan oldalán álló biztosító csapatokra zúdult. Először egy Graeven-huszárszázadba ütközött. Ennek parancsnoka, Görgey százados közvetlen-közelből ösztűzzel fogadta. A dörgésszerű puska-zajra megriadt huszárokok sorai szétszakadtak és a következő pillanatokban már össze is ölelkezett a két lovascsapat. Vad, test-testelleni viaskodás keletkezett. A huszárokat a túlerős ellenség tömege pillanatok alatt elnyelte. A közelharcban minden magyarra egyszerre több török rontott. „Hadnagy Gyurtsák — olvassuk az egyik magyar híradóban — egy töröknek olyan vágást ejtett a fejére, hogy a török a maga lováról a földre esett; míg az említett hadnagy másfelé fordulván, más töröknek fejét megvasította, addig az első a földről felkelvén, a Hadnagyot hátulról megszelve.”¹⁹³

¹⁹¹ *Amon von Treuenfest*: Geschichte des k. u. k. Husaren-Regiments No. 4., Wien, 1903, 176—177. l.

¹⁹² Ereje hozzávetőleg 8000 fő volt. (*Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.)

¹⁹³ *Magyar Kurir* 1788 május 28-i száma.

A bosnyák lovasok a maroknyi huszárcsapat között kegyetlen vérontást rendeztek. Görgey százados a harc kezdetén elesett. Rajta kívül 48 huszár fordult le élettelen testtel a lováról. Ladányi Imre főhadnagy, Gyurtsák Tamás hadnagy és még 54 huszár sebesült meg súlyosabban. A magyar lovasok közül többen, látva a küzdelem hiábavalóságát, átvágták magukat az ellenségen és a valamivel távolabb álló gyalogság négyyszögébe rontottak. Az egyik török csoport a menekülők után száguldott. Szerencsétlenségére, mert ott a gyalogsapatok hirtelen összezárkózott harcvonalai közé jutott és megsemmisült. A többi — valószínűleg kifáradva a hadakozásban — nemsokára a közeli erdőbe húzódott, s sebesültjeivel együtt elvonult.¹⁹⁴

Liechtenstein herceg arra a hírre, hogy egy újabb török sereg közeledik Dubica felé, jobbnak vélte ha felhagy a vár ostromával. Még aznap este csapataival áthajózott az Unán, s visszavezette őket Horvátországba. A balul sikerült vállalkozást ismét hosszabb szünet követte. Csak kisebb csatározások zaja verte fel időnként az Una partját. Július elején erősítések érkeztek a Cerovljani melletti táborba. Közöttük volt a Ferdinánd főherceg-gyalogezred egyik zászlóalja. Ócskay József alezredes parancsnoksága alatt.¹⁹⁵

A herceg megbetegedése után július közepétájt megint De Vins báró altábornagy lett a hadtest parancsnoka. Ő is megpróbálkozott — most már másodízben — a szerencsével. Mivel azonban a török időközben a Begovstan hegytetőn épített sáncokban is megvetette lábát, elsősorban azokból kellett kizavarni. A fontos magaslat kézrekerítése minden dícséretet megérdemel. A végrehajtásra kijelölt csapatok augusztus 9-ére virradó éjszaka átkeltek az Unán és észrevétlenül a hegy mögött elterülő erdőségben húzódtak meg. Virradatkor adott jelre megindult támadásuk az ellenséget meglepte és a hegytetőről elűzte.¹⁹⁶ E nap egyik legszebb haditénye a „Ferdinánd főherceg“-gyalogzászlóalj nevéhez fűződik. A magyar zászlóalj a megkerülő csoporttal együtt kelt át a folyó hajóhídján, de az éjszaka sötétjében nem az erdőben, hanem a Begovstan-hegy Una felőli lábánál, nyílt terepen helyezkedett el. Az volt a feladata, hogy a többivel egyszerre, szemben támadja meg a hegytetőn lévő törököket. Ehhez azonban már nem jutott ideje. Alig szólaltak meg túloldalt a támadók fegyverei, a közeli erdőségből egy na-

¹⁹⁴ *Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.

¹⁹⁵ *Vaniček*: *Spezialgeschichte der Militärgrenze*. Wien, 1875. III. K. 592. l.

¹⁹⁶ *Rautenstrauch*: *Ausführliches Tagebuch des itzigen Krieges zwischen Oesterreich und der Pforte*. Wien, 1788, I. k. 491—496. l.

gyobb, mintegy 3000 főnyi török lovassereg tört elő, és a három harcvonalra tagolt zászlóaljra zúdult. Az ellenség első lökését Neszméry Ferenc százados osztálya fogta fel. A szorosán összezárkózott magyar katonák szuronyainak acélfaláról a török lovasrajok sebzetten pattantak vissza. Az eredménytelen próbálkozások után ölelésszerűen a gyalogság harcvonalának szárnyai felé ömlöttek szét.¹⁹⁷ Ezekben a változások percekben a zászlóaljnak valamivel távolabb álló része is megindult, hogy szorongatott bajtársait megsegítse. A törökök észrevéve a közeledőket, hirtelen ellenük fordultak. Most egy lélektanilag érdekes eset történt. A magyar gyalogosok harcvonalai Ócskay alezredes intésére megálltak és lövésrekész, szuronyos puskákkal várták a fejleményeket. Mintha a parancsnoka lelkéből szétáradó hideg nyugalom s halálasztást akaró bűvös érintésére minden magyar katona szoborrá merevedett volna, amelyet csak földöntúli erők képesek kimozdítani helyéből. A vágtató török lovasok a szokatlan látványra, mintegy 80 lépésnyi távolságon egyszeriben megtorpantak. Pár pillanatig állva maradtak, azután lassan, óvatos léptekkel közeledtek a magyar katonák felé. Amikor 30 lépésre lehettek, ismét megálltak s pisztolyaikat Ócskay gyalogosaira sütötték. Azok sorai most sem inogtak meg. Válaszul Ócskay vezényelt. Először lövéseinek össztüze után széles ír tátongott az ellenség lovastömege között. Majd az első mögött álló második magyar harcvonal megindult s a törökök oldalába kanyarodott. A harcnak ez volt az utolsó mozzanata: a lelkileg megrendült turbánosok megfutottak.¹⁹⁸

Begovstan kézrekerítése után ismét megkezdődött a vár ostroma. Az ellenség természetesen mindent megkísérelt, hogy azt megzavarja. Az Aginóbrdoról, amely még birtokában maradt, több ízben lecsapott a várfalak alatt álló csapatokra. Augusztus 11-én estefelé, egy hozzávetőleg 6000 fő erejű török had próbálkozott meg a szerencsével. Úgyanúgy közeledett mint április 25-én, de támadása összeomlott az

¹⁹⁷ *Kirchthaler: Geschichte des k. u. k. Infanterieregimentes Nr. 2., Wien, 1895. 150 l. Továbbá: Magyar Tudományos Akadémia: Zichy-levéltár. Haditudósítások.*

¹⁹⁸ „... allein der Oberstlieutenant Ocskay, ihr Führer, erwartete sie mit stolzer, drohender Fassung. Die Reiterei hielt sich besinnend auf 80 Schritte von den Massen an, rückte dann langsam bis auf 30 Schritte vor die Bajonette, von Neuem hielt sie, und feuerte dann ihre Pistolen auf die Massen, ohne dadurch das ruhig stehende Fussvolk ausser Fassung zu bringen, allein die treffende Schüsse der Scharfschützen aus der Mitte der Massen und das Vorrücken anderer Massen gegen die rechte Flanke der Feinde bewog diese eilends mit Zurücklassung mehrerer Todten die Flucht zu ergreifen...” (*Bécsi Kriegsarchiv: U. o.*)

ostromművek megszállóinak elhárító puska- és ágyútűzé-
ben.¹⁹⁹ Időközben az ostrommunkálatok annyira előhaladtak,
hogy De Vins báró érkezettnek látta az időt a vár meg-
rohanására. Az általános támadás napjául augusztus 15-ét
tűzte ki. A legnehezebb feladattal két legvitézesebb csapatát
bízta meg. A magyar Ferdinánd főherceg- és a német nem-
zetiségű Preiss-²⁰⁰ gyalogzászlóaljat, amelyek különben is ég-
tek a harci vágytól.²⁰¹ Ez a két kiváló zászlóalj azt a paran-
csot kapta, hogy a roham megindulása előtt létrán mássza
meg a falakat és a vár belsejébe hatolva, kösse le a védőrség
erejének egyik részét. A roham végrehajtására azonban nem
került sor. A császár, valószínűleg nem bízva hadtestparancs-
noka tehetségében, megtagadta hozzájárulását. Másnap már
megjelent az a legfelsőbb kézirat, amely Laudon tábornagra
ruházta a horvát- és a szlavonországi hadtest fölötti parancs-
nokságot.²⁰²

Laudon augusztus 18-án jelent meg a Dubica melletti
táborban. E naptól kezdve egycsapásra minden megváltozott.
Az események, amelyek eddig vontatottan haladtak, gyors
ütemben követték egymást. Az ősz tábornagy jelenléte erőt
öntött a csüggedőkbe. A várívó lövegek tüzelése csakha-
mar minden eddiginél nagyobb eredményt hozott. A kastély
épülete pár nap múlva romokban hevert.²⁰³ Mialatt az ost-
rom műszaki munkálatai tovább folytak, a fölmentő ellen-
séges sereg még megkísérelte a sors kerekét visszarántani,
de erőlködése hiábavalónak bizonyult. 21-én éjjel az Agino-
brdoról megindított támadását a szélső sáncművek katonái
megint visszaverték. Kedvét veszítve, a vár környékéről
csakhamar elvonult. Augusztus 26-án éjfél tájt, a hegytetőn
lévő török tábor helyén magasbatörő, majd hirtelen kialvó
lángoszlop jelezte távozását. Ezzel Dubica várának sorsa is
megpecsételődött. Még aznap török követek jelentek meg az
osztrák táborban, hogy a vár átadásáról tárgyaljanak. A
fogságba került 414 főnyi védőrséget a Graeven-huszárok
egyik százada kísérte Aradra.²⁰⁴

Laudon Dubica meghódolása után nyomban Novi vá-

¹⁹⁹ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten, 1788—39—81. (Kriegsnachrichten, welche an den Herrn Kriegspräsidenten Exz. eingelangt sind von Graf de Vins vom 12. Aug. 1788.)

²⁰⁰ A cs. és kir. 24. gyalogezred; katonáit 1788-ban Bécs környékéről toborozták.

²⁰¹ „... Diese Anordnungen einer ausgezeichneten Truppe, den Bataillons Erzherzog Ferdinand und Preiss, die sich nach dem Sturm sehnten, zur Ausführung anvertraut wurden...” (*Bécsi Kriegsarchiv*: 1788—M.—69.)

²⁰² *Criste*: I. m. 167. l.

²⁰³ *Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.

²⁰⁴ U. o.

jának elfoglalásához látott. Ez utóbbi Dubicától délnyugatra, ugyancsak az Una jobbpartján, a Sana folyócska torkolata közelében állott. Egykorú leírások szerint, Dubicához hasonlóan épült és erősség tekintetében nem sokkal múlta felül amazt. Szabálytalan négyszögalakú alapzatának hossza 200, szélessége 125 lépésnyi volt. Belső területén ágyúkkal megrakott, kőből épült öt torony ágaskodott a magasba, s közelükben nyomorúságos faviskók sorakoztak egymás mellé. A 26 láb magas és 6 láb széles falazatot széles vizesárok övezte. A vár legnagyobb gyöngéje, akárcsak Dubicának az volt, hogy nem messze tőle a folyó mindkét partja felé meglehetősen meredekfalú hegynyúlványok húzódtak, amelyek hátáról jóformán a piszkos és szűk, keleties utcák mélyébe lehetett látni.

A horvátországi hadtest 10 zászlóalja szeptember 6-án már az erősség közelébe érkezett. Pár nap múlva a környező magaslatokról megszólaltak az ágyúk. Az ostromművek földmunkálatai is megkezdődtek. A vár körüli tereprész egyik különösen fontos pontja volt az attól északra, a Sana torkolata közelében emelkedő Mihinovac magaslat; főként azért, mert az ostromművek futóárkai és redutjai a vártól közvetlen délre eső területet ágazták be, a Mihinovac felé eső oldal tehát teljesen szabad volt. A fölmentő sereg onnan könnyen megközelíthette az erősséget. Laudon ezért a Mihinovacon²⁰⁵ egy terjedelmes, zárt sáncművet építtetett, s abba tűzérsséggel megerősített gyalogságot helyezett. Többek között a Ferdinánd főherceg-gyalogzászlóaljat is. A védőmű egyik elől lévő, ékszerűen kiugró részét Neszméry Ferenc százados kevés tűzérsséggel megerősített százada szállotta meg.

A törökök közel 7000 fő erejű serege szeptember 20-án reggel tűnt fel a Mihinovac hegyen lévő állások előtt. A bosnyák gyalogosok eleinte semmi jelét sem mutatták szokott vakmerő támadásuknak. Jóideig a fák fedezékét nyújtó törzsei mögül tüzeltek a védőkre. Hirtelen azonban megváltozott a helyzet. Néhányan közülük a terephajlatokat ügyesen kihasználva, megközelítették a magyar század elől lévő sáncművét, az az előtt több zászlót tűztek a földbe. A merész tett látványán egyszerűen a többiek is felbuzdultak. Percek alatt csoportokba verődtek, s több oldalról megrohanták a védőállást. Neszméry százada súlyos helyzetbe került. A rettenetes erejű támadásokkal szemben egyedül kellett helytállania. A veszély tudata megkeményítette a magyar katonák elszántságát. Egyedül izmos karjukban és parancsnokukban bíztak, de ez is elegendő volt nekik. Neszméry százados erős akaratú, fegyelmezett lelke egyébként is fölényes nyugalmat

²⁰⁵ A 75.000-es térképen a 250 -

s a győzelem hitét sugározta szét közöttük. Egyetlen szemvillanására olyan ősi erők keltek életre bennük, amelyek lehetetlennek látszó feladatokkal is megbírkóztak. Most is egymásután a törökök két támadását verték vissza. Csak-hogy az ellenség nem tágitott. Az erdő mélyéből állandóan újabb és újabb üvöltöző csoportok rohantak előre. A 200 fő erejű magyar század egyharmada elesett, vagy súlyosan megsebesült. Lövésszere is fogytán volt. A lövegeket kezelő tüzérek közül már csak kettő volt életben. Neszméry ekkor maga töltötte meg az ágyúkat és sütötte őket az ellenségre. De minden erőlködés hiába volt. Csak pillanatokra torpantak meg a fák között előretörtető rajok. Az utánuk következők mindent elsöprő erővel taszították őket tovább. A küzdelem változatos szakasza kezdődött. A támadók egyrésze a szélső árkokhoz ért. A fekete nemezsüveges, sárgahajtókás magyar gyalogosok s a bosnyák harcosok között a sáncok peremén közelharcra került a sor. Már felhangzott a törökök győzelmet jelentő, hosszan elnyújtott „Allah” zaja, amikor valahol oldalt megzendült az erdő. Ócskay alezredes megkerülő századai „Vivat Laudon!” kiáltással törtek a török sereg szárnyába, s vakrémületet okozva, megfutamtították.²⁰⁶

Laudon kihasználva a győzelem lelki hatását másnap, azaz szeptember 21-én a vár ellen támadást rendelt. A végrehajtásra kijelölt csapatok délelőtti 10 óratájt négy oszlopban nyomultak előre. A második oszlopot Neszméry százados vezette. A támadás nem sikerült. A rés fala mögött elrejtőzött törökök heves elhárító tűzében mindjárt kezdetben két tiszt esett össze. Az élen haladók megtántorodtak. A csapatok megálltak. Neszméry ekkor maga veszi át a parancsnokságot. Az egyik oszloptól a másikig rohan, s lelkesíti a katonákat. A magyar tiszt személyes példáján felbuzdulva, újra előrelendülnek a rohamoszlopok. A magyar, osztrák és horvát katonák a következő percekben már a rés csonka falán viaskodnak, s nyomják vissza a veszélyeztetett helyen sebtiben összeszaladt törököket. Csak segítség kellene nekik, mert az ellenség kétségbeesetten védekezik. Laudon tábornagy maga siet az ostromművek előllevő sáncaiba, hogy a tartalékot támadásra rendelje. De nehezen sikerül a dolog. A sáncokban álló horvát határőrökben a szörnyű viaskodás láttán megrendült a lélek. Nagynehezen előremennek ugyan, de útközben a romhalmazokon szétszóródva, az előttük lévő csapatainkra tüzelnek, s támadásuk erőnélküli próbálkozás.²⁰⁷

²⁰⁶ *Kirchthaler*: I. m. 154—155. l.

²⁰⁷ *U. o.*: 156—157. l. Továbbá: *Bécsi Kriegsarchiv*: Kroatisches Armee-korps; Feldakten. 1788—15—10. (Tagebuch der Berenn- und Belagerung der in türkisch Croatien zwischen dem Zusammenfluss der Unna

A másik, október 3-án lezajlott roham sokkal szerencsésebb volt. Az előző támadásnál súlyosan megsebesült Neszméry százados helyett, Ócskay alezredes vette át az Esterházy Miklós- és Ferdinánd főherceg-gyalogzászlóaljak önkénteseiből alakult harmadik rohamoszlop parancsnokságát. A vitéz magyar tiszt minden akadályon keresztülhatolva, elsőnek hágott a várfalra. Utána ágyút vontatott az egyik bástyára, s azt a házak közé húzódott s makacsul védekező törökök ellen fordította. Haditettéről Laudon tábornagy a következő dicsérő szavakkal emlékezett meg: „Der Oberstlieutenant Ocskay von Erzherzog Ferdinand, der bei Bestürmung der Wasserbastion die linke Kolone selbst angeführet, und gleichsam der erste an der Spitze und auf der Wasserbastion gewesen ist, diesen Posten mit Muth und Tapferkeit behauptet hat und ausserdem auch der erste war, welcher nach genommenen Logement eine Kanone auf die Bastion geschlagen hat.“²⁰⁸ A sikerült roham után az 592 főből álló várőrség még aznap este meghódolt. Az ostromlók vesztesége mindössze 157 halott és 366 sebesült volt.²⁰⁹ A két magyar tiszt — Ócskay József alezredes és Neszméry Ferenc százados — hősiessége jutalmazául, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét kapta.²¹⁰

* * *

A horvátországi hadtest — amint láttuk — feladatát csak részben oldotta meg. A jelentékenyebb határmenti török várakat elfoglalta, de Bósnia területére mélyebben nem hatolt. Igaz, hogy hadműveletei szorosan összefüggtek a Zimony melletti főserég működésével. Mivel az állva maradt, az ő boszniai előnyomulása is elszigetelt s teljesen értelmetlen vállalkozás lett volna. Mindenesetre valamit mégis cselekedett. Annál feltűnőbb a véle szomszédos szlavonországi hadtest tétlensége. Parancsnoka, Mittrowsky gróf altábornagy már a hadüzenet napján, azaz 1788 február 9-én bombáztatta a Száva jobbpartján fekvő Török-Gradiska várát. Mivel azonban a rendelkezésére álló erőt kevésnek vélte, rendszeres ostromhoz nem kezdett. A törökökkel csak kisebb csatározásokba bocsátkozott, amelyek közül a szeptember 2-án és 13-án lezajlottakat említhetjük meg. Ez utóbbi alkalommal különösen a

und Saana gelegenen Festung Novi). Végül: Feldzug des k. k. kroatischen Armeekorps gegen die Türken im Jahre 1788. (*Öst. Mil. Zeitschrift*, 1825. évf. 69. l.)

²⁰⁸ *Bécsi Kriegsarchiv*: Kroatisches Armeekorps; Feldakten, 1788—39—105.

²⁰⁹ *U. o.*

²¹⁰ *Kirchthaler*: I. m. 158—159. l.

Pongrácz Gábor alezredes vezette Gyulay Sámuel-gyalogezred harmadik zászlóalja verekedett vitézül.²¹¹

Laudon — a csorbát kiköszörülendő — Novi elfoglalása után nyomban Török-Gradiskához vezette csapatait. Odaérkezve haladéknélkül a vár ostromához látott. De hirtelen beköszöntött az őszi időjárás. Az esőzések megakasztották az ostromművek földmunkálatait. A tábornagy ezért elállott szándékától és csapatait október végén téli szállásaikba rendelte.²¹²

5. A galíciai hadtest.

Amilyen balszerencse kísérte a császári fegyvereket az Alduna és a Száva mentén, olyan szerencse szegődött nyomukba a Kárpátokon túli, keleti térségeken vívott harcokban. Mintha a gondviselés keze ezzel akarta volna kárpótolni a súlyos csapásokért. Avagy talán nemis földöntúli hatalom, hanem az alkotó emberi szellem ereje volt az, amely a harcos katona hősiességével együtt kierőszakolta a győzelmeket. A jó vezetés alapfeltétele a háborús eredményeknek. Nélküle hasztalan a csapatok minden igyekezete, hősiessége. Megszemélyesítőjét többek között az események gyors, világos áttekintése, helyes megítélése, a jövő lehetőségeivel számoló elhatározás, a végrehajtásban parancsoló erőt kisugárzó akaraton kívül állandóan éber lelki rugalmasság és nem utolsósorban a helyes cselekedetek ösztönös megérzése jellemzi. Az a különös, istenadta tehetség, amely minden helyzetben a leghelyesebb megoldást sugallja.

Coburg Josias hercegeben, a galíciai hadtest parancsnokában, úgylátszik, ezek a szerencsés tulajdonságok mind megvoltak. Azok közé a kisszámú magasabb vezetőik közé tartozott, akik — ha arra szükség volt — lelkiismeret furdalás nélkül egyszerűen áthágták az osztrák hadsereg szigorú szabályait. Akaratának végrehajtásában nem riadt vissza sem a nehézségektől, sem a felelősségtől. Amint látni fogjuk, nem egyszer uralkodója szándéka ellenére cselekedett. Ez pedig nagy dolog volt a XVIII. század erősen dinasztikus színezetű katonaeletében. Sok előnyös tulajdonsága, jobbanmondva képessége közül még csak jó emberismeretét említjük meg. Alparancsnokait szerencsés kézzel válogatta. A fontosabb feladatok végrehajtását szívesen bízta magyar tisztekre.

A galíciai hadtest 1788. évi sikerében mindenesetre igen jelentős része volt annak is, hogy ez a seregtest rendelkezett

²¹¹ Seeliger: Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments No. 32., Budapest, 1900. 56. l.

²¹² Criste: I. m. 168. l.

a legtöbb huszárezreddel. Azzal a könnyű lovas csapatnemmel, amely nélkül komoly eredményre nem lehetett számítani a törökkel szemben. Napjaink gyorsanmozgóihoz hasonlóan, támadásban és védelemben egyaránt csatadöntő volt. Ezt a képességét már előzőleg is, de az 1787 és 1791 közötti török háborúskodásban különösen bebizonyította. Ennek hangsúlyozását nem nemzeti elfogultság, hanem igazságérzésünk teszi kötelességünké. Különösen azért, mert a huszár-ság tényekkel igazolt fontos harcászati jelentőségét a legtöbb osztrák hadtörténetíró egyszerűen elhallgatta. Sőt olyan művek is akadtak a kezem közé, amelyek ezen a téren az elsőbbséget a nehéz lovasságnak nyújtották. Szerintük a törökök is, a hadjárat tapasztalataként, a császári nehéz lovasságot becsülték nagyra. Ezt a felfogást, amely megkövesedett alakjában még a következő évszázadba is átnyúlt, nem merte senki sem megdönteni. Mintha az igazság feltárásával súlyos sérelem esett volna a császári fegyverek becsületén. Szemforgató alakoskodás volt az, amely a valóságban csak ártott a közös ügynek. Ma már a tiszta tárgyilagosság tudatával szolgáltatathatunk elégtételt annak a színmagyar lovasságnak, amely a multban annyi dicsőséget szerzett nemzetének és vele együtt a birodalomnak is. Azt mégcsak megértjük valamikép, hogy az összmonarchikus érzelmű katonai történetírók tartózkodtak a kétségtelenül magyar alakulatok haditetteinek kidomborításától, avagy elhallgatták őket. De arra, hogy a XVIII. században különösen előretörő könnyű magyar lovasság harcászati jelentősége előtt is szemethúnytak, nem találunk mentséget. Egyszerűen azért, mert ezzel az elfogult felfogásukkal csak kerékkötői voltak a kor követelményeinek megfelelően állandóan alakuló harcászati és harc-eljárási elvek fejlődésének. Nekik köszönhető az is, hogy bár azt a régi meggyőződést, amely egyedül a császári nehéz lovasságot minősítette csatadöntőnek, az élet már rég túlhaladta, az 1805-ben megjelent Grünne-féle lovasszabályzat még mindig nem akart tudni a változásról. Az osztrák hadvezetőség csak az 1851 augusztus 1-én megjelent szabályzattal ismerte el hivatalosan a két lovas csapatnem egyenrangúságát.²¹³

A II. József török háborújával foglalkozó osztrák művek hiányosságát ezekkel a dolgozatokkal igyekezünk némikép is pótolni; a huszárok harcászati alkalmazhatóságának mértékére nézve pedig elég ha egyre mutatunk rá: a magasabb császári parancsnokok között, a hadjárat egész ideje alatt valóságos versengés folyt a magyar lovasezredekért. Mind-

²¹³ Bernhard: Die österr.-ung. Cavallerie. 5. 1.

egyik többet szeretett volna belőlük. A sok írott, eredeti feljegyzés közül ez alkalommal csak egyet ragadunk ki. Eszerint II. József az erdélyi hadtest parancsnokának, Fabris gróf altábornagynak 1788. október 1-én kelt jelentésére többek között a következőket válaszolta: „Úgy vélem az lenne a leghelyesebb, ha Ön Splényi altábornagynak és Képíró alvezredesnek javarészt huszárokból álló csoportjait a galíciai hadtesttől mielőbb megszerezné, mert ekként módjában lesz majd, *hogy többször nyilvánított óhajomnak megfelelően, egy huszárezredet a főszeregnek adjon át, amelynek itt erre a könnyű lovasságra különösen nagy szüksége van.*”²¹⁴ Azt hiszem, hogy ez a levél egymagában mindennél jobban beszél. Egyszersmind figyelmeztetés azok számára is, akik egyedül nyomtatott forrásművek alapján próbálnának írni magyar hadtörténelmet.

Mielőtt az eseményekre térnénk, vessünk egy pár futólagos pillantást arra a színtérre, amelyen lejátsszódtak. A moldvai fejedelemség a XVIII. század végén egészen a Dnyeszter folyónak Bendertől északra eső szakaszáig terjedt, tehát a mai Besszarábia egy részét is magában foglalta. Területét a Prut és a Szeret három darabra szelte. A hadjárat fontosabb mozzanatainak színtere e két folyó közötti terület volt, ezért csak ezt a részt vesszük szemügyre. Az úgynevezett Moldvafelföld, amely a Kárpátokból Bukovina földjén kiágazva, déli, illetve délkeleti irányban a Szeret folyó mentén húzódik, északi szakaszában 400, lejjebb 300 méter átlagos magasságú. Ennek megfelelően csak az előbbinek, a Kárpátok vonulatahoz csatlakozó résznek van hegyvidék jellege, s itt sok lombos erdő található. A Duna felé fokozatosan lejtő nyúlványai előbb a dombvidék szintjére süllyednek le, majd később síkságba mennek át. A hegy- és dombvidékszerű hát folyóvölgyei mélyen bevágottak, ezért széles, lapos tetők képződtek rajta. Járhatóságát csak a meredek völgyszélek, a mocsaras völgytalpak, valamint nedves időben a felázott agyagtalaj korlátozzák. A hegyhát magasabb részei, a lejtőkön lévő lombos erdők, a kis erdőparcellák akadályt nem alkotnak. A hadszíntér átlagban a támadónak szabad mozgást biztosító, jó hadműveleti terület.²¹⁵ Ehhez a katonaföldrajzi ismertetéshez hozzáfűzhetjük még, hogy mocsaras, járhatatlan völgyeit leszámítva, a mozgásában utakhoz nem kötött könnyű lovasság számára igen alkalmas terület. Hullámos felülete, erdőségei lehetővé teszik az ellenség meglepetésszerű megközelítését: a lapos hegytetők a gyors támadást,

²¹⁴ Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten, 1788—16—96. (Nr. 2478 ½).

²¹⁵ Somogyi: Magyarország és környékállamainak katonai földrajza. Budapest, 1928, 214. l.

tehát mindent egybevetve, különösen kedveznek a huszár keleties harc módjának.

Moldva, a Havasalföldhöz hasonlóan, török tartomány volt. Fejedelméit illetőleg hoszpodárjait a XVIII. század elejétől fogva a leggazdagabb belföldi családok tagjai közül a Porta nevezte ki. Uralmuk három vagy egy évig tartott. Aszerint, hogy mennyire bírták pénzzel a méltóságot és milyen összeköttetésekre tudtak szert tenni a török fővárosban. Kiadásait azután alattvalóikon hajtották be, mégpedig kíméletlenül.²¹⁶

A) *A galíciai hadtest csoportosulása.*
*Fábry ezredes előnyomulása.*²¹⁷

A galíciai hadtest eredeti hadműveleti feladata — az Ukrajnában felvonult Rumjanzow-féle orosz hadsereg támogatásával — először Moldva elfoglalása, azután az erdélyi hadtesttel egyetemben, a Viddin váráig történő előnyomulás volt. Mivel azonban II. József és Lacy tábornagy időközben mást határozott, ez a seregtest is — a többihez hasonlóan — védőfeladatot kapott. Coburg Josias herceg Bukovinában 1787 őszén felvonult csapatait, a császári parancsnak megfelelően, a következő év kora tavaszán meglehetősen széles kiterjedésben csoportosította. Az Erdély és a Szeret folyó közötti hatalmas területre Fábry ezredes csoportja, Csernovic közelébe a hadtest zöme, a Dnyeszter balpartján, a Mielnica és Kudrince közötti területre pedig Jordis báró tábornok csoportja került. Az egyes seregrészeket Moldva felé zárt előőrsök biztosították.²¹⁸ Az ilymódon keletkezett összefüggő, kordonszerű biztosítólánc természetesen nem volt egyszerű határvédelem is. Már csak azért sem, mert a nagy kiterjedés következtében a csapatok nagyobb részét vette igénybe. Coburg herceg látva, hogy a császár által lelkére kötött célt, a hátország biztosítását nem valósíthatja meg, elhatározta, hogy támadással tesz eleget feladatának. Határozott föllépéssel magára irányítja az ellenség figyelmét, s eleve megakadályozza, hogy az nagyobb erővel törjön a birodalom területére.²¹⁹ A támadás legközelebbi célja a Dnyeszter mentén fekvő Chotin vára lehetett, amely abban az időben

²¹⁶ Witzleben: Prinz Friedrich Josias von Coburg-Saalfeld. Berlin, 1859. I. K. 116. l.

²¹⁷ l. melléklet.

²¹⁸ Bécsi Kriegsarchiv: 1788. —M.—69.

²¹⁹ Rittersberg: Biographien der ausgezeichnetesten Feldherren. Prága, 1828. 3. l.

Moldva egyedüli valamirevaló erődjé volt. A herceg ezért mindenekelőtt ezt a várat akarta elfoglalni. Számolva azonban azzal, hogy a hely török őrseit esetleg csak hosszabb ostrom árán tudja térdrekényszeríteni, föltétlen szükségesnek vélte, hogy a vártól délre eső területen is foglalkoztassa az ellenséget. Ezt a szándékát, amely egyszersmind az ostrom biztosításául is szolgált, a Prut vagy a Szeret folyó völgyében Jassy felé történő támadó előnyomulással érthette el. A terv merész, a vállalkozás kockázatos volt. Minden attól függött, hogy a Jassy felé támadó csapatok helyt tudnak-e állani esetleg hatalmasabb török erőkkal szemben is? Ha nem, az egész elgondolás kártyavárként omlik össze. Maga Chotin ostroma is elszigetelt erőlködéssé válik. Érthető, hogy a meghiusult belgrádi vállalkozás után sötétén látóvá lett II. József semmikép sem értett egyet Coburg szándékával. Leveleiben aggódva figyelmeztette a veszedelmekre, s hosszú vonakodás után csak abban az esetben volt hajlandó szemet-húnyni a dolog fölött, ha a herceg előzőleg az oroszok közreműködését is biztosítja.²²⁰ Rumjanzow gróf tábornagy azonban húzódozott a támogatástól. Csak többszörös kérésre ígért meg egy pár zászlóaljnyi kisebb csoportot. Ismerve az oroszokat, az ígéretet nem lehetett készpénznek venni. Ilyen körülmények között a galíciai osztrák hadtest tábornokai tudni sem akartak a támadásról, illetve Chotin ostromáról. A Coburg által 1788 március elején összehívott haditanácson, császári akaratra hivatkozva, kereken elutasították a herceg javaslatát.²²¹ A vállalkozószellemű hadtestparancsnok mindezek ellenére megmaradt elhatározása mellett. A Jassy irányában történő előnyomulás végrehajtásával az Erdődy-huszárezred parancsnokát, Fábry Mihály ezredest bízta meg, aki alparancsnokait — a herceg hozzájárulásával — ezredének magyar törzstisztjei közül válogatta.

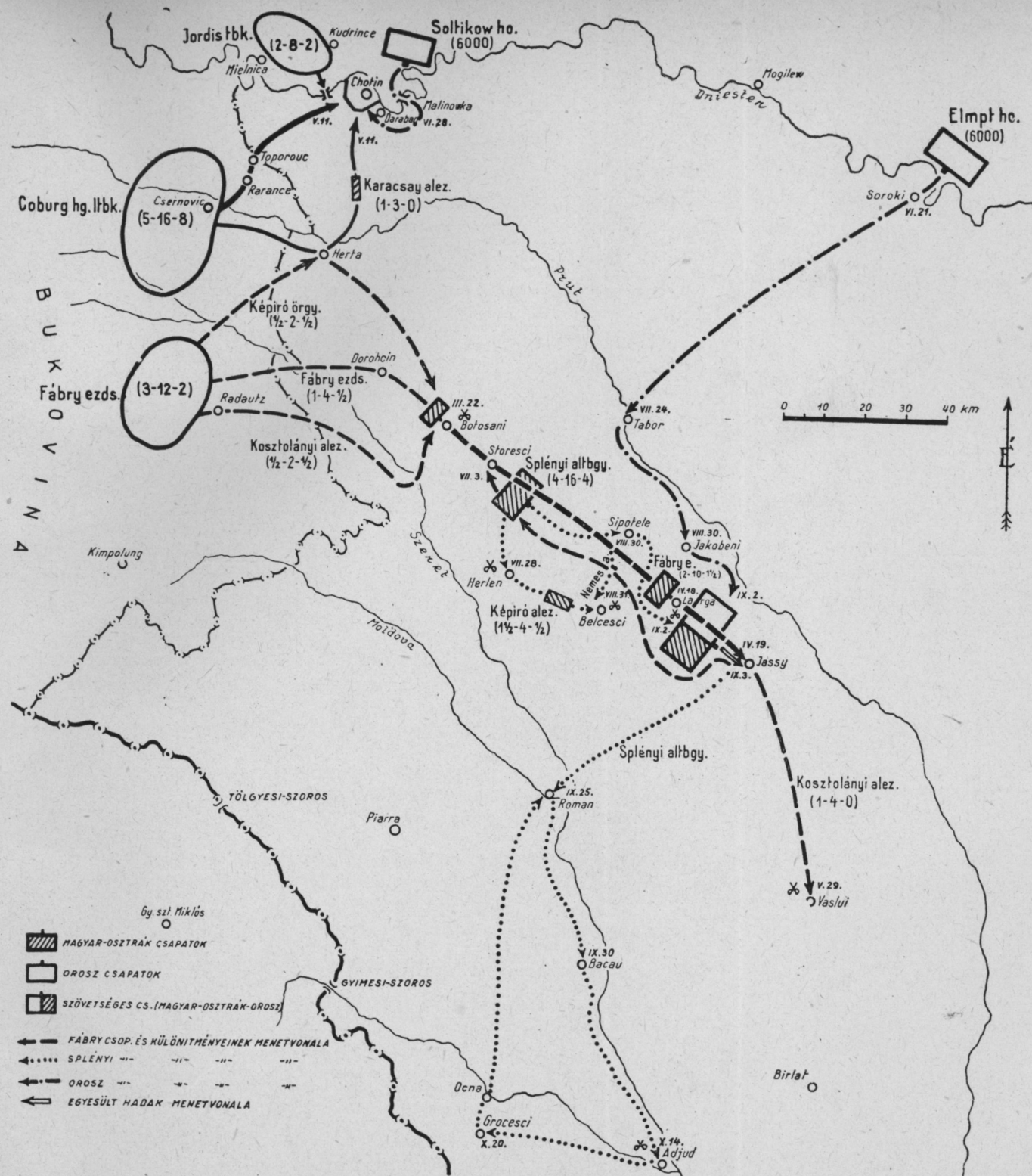
Fábry ezredes, kisebb erőt visszahagyva, csoportját március 12-én három oszlopban vonultatta Moldva területére.²²² Az Erdődy-huszárezred 2 századából, 2 gyalogszázadból^{222/a} és 3 ágyúból álló *első* oszlop, Kosztolányi alezredes parancsnoksága alatt a Szeret folyó völgyében; az Erdődy-huszárezred 4 századából, 4 gyalogszázadból és 3 lövegéből álló *második* oszlop, Fábry ezredes vezetésével Botosanin át Jassy felé; végül ugyancsak az Erdődy-huszárezred 2 századából, 2 gyalogszázadból és 3 ágyúból álló

²²⁰ *Witzleben*: I. m. I. k. 154. l.

²²¹ *Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.

²²² *Hadilevéltár*: Hadik-levéltár, 1788—III.—4/a.

^{222/a} Mindhárom oszlop gyalogszázadai német és oláh nemzetiségű ezredek katonáiból állottak.

1. melléklet.

A galíciai hadtest hadműveletei 1788-ban.

Moldva
 minden
 ban azz
 ostrom
 nek vél
 az ellen
 biztosít
 ben J
 A terv
 függött
 állani
 nem, a
 Chotin
 a meg
 II. Józ
 Levelei
 vonako
 húnyn
 műköc
 ban H
 ígért r
 orosz
 körül
 tudni
 A Col
 császár
 javasla
 csek
 nyába
 száre
 aki a
 nek r

márc
 tére.²
 zadb
 des
 Erdő
 löve
 Boto
 ezre

ezrec

harmadik oszlop, Képiró őrnagy parancsnoksága alatt Herta felé nyomult előre.²²³

Az oszlopok török földön történő tértnyerése eleinte minden különösebb zökkenő nélkül, simán ment. Fábrý ezredes csapatával március 21-én ért Dorohoin közelébe. Itt arról értesült, hogy Ibrahim Nazir pasa közel 3000 főnyi kisebb sereggel Botosani közelében tartózkodik. Elhatározta, hogy a törököket megtámadja. Másnap, azaz 22-én reggel indult el Dorohoinról. Az egy század huszárból és 50 lövészből álló elővédet Szörényi százados vezette. Megfelelő távolságra követte azt a főcsapat, Révay őrnagy parancsnoksága alatt, majd utóvédként megint egy huszárszázad haladt. Az élen lovagoló Szörényi úgy déltájt, Botosani közelében, egy mocsaras völgy szorosban útját álló ellenséges csoportra bukkant. Köteletségéhez híven nyomban támadott. A huszárok a törökök sűrű tömegeit — amint az később kiderült — a pasa seregének zömét, heves puskatűzben lépésről-lépésre szorították vissza. Időközben a főcsapat is megérkezett és az ellenség oldalába fejlődött.²²⁴ A törökök még ezután is szívósan védekeztek. Minden magaslaton újból megvetették lábukat. A várost kikerülve, még a Botosani mögötti egyik dombháton is harcra készen várakoztak. Amikor azonban megpillantották a több oldal felől zeneszóval támadó osztrák gyalogosok és magyar lovasok sorait, a Jassy felé vezető úton visszavonultak. Fábrý ezredes délután 4 óratájt vonult Botosani városkába.²²⁵ „Ekkor az említett Fábrý Öbester — olvasuk a Magyar Kurir egyik számában — kezdvén őket kergetni, a Városba visszamehetéstől megakadályoztatta, hanem más felé kellett a törököknek magok megmaradásának okáért szaladni, és így az Öbester tsengő szerszámokkal a városba bé menvén, a maga katonáit ebéden megvédelgelte azon eledelekből, mellyek a Törökök számára főzettek vala.”^{225/a}

A török pasa a vereség után a Jassytól északnyugatra levő Sipotele helység környékére vezette seregét. Fábrý arra a hírre, hogy ellenfele a nagyvezirtől fővesztés terhe alatt Botosani visszafoglalására kapott parancsot, elhatározta,

²²³ A tüzér század 4 darab háromfontos ágyúból és 2 hatfontos tarackból állott.

²²⁴ „... Da nun dieser sumpfige Engweg im Angesichte des Feindes passiert werden musste, die Infanterie aber noch weit zurück war, so musste der Vortrab unter dem Rittmeister Baron Szörény von Erdödy Hussaren eine Zeit lang ganz allein das Feuer der feindlichen Plänker aushalten, welches die Truppe auch mit der größten Kaltblütigkeit und Standhaftigkeit that...” (*Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.)

²²⁵ *Ernst*: Geschichte des k. k. neunten Hussaren-Regiments. Wien, 1862. 77. l.

^{225/a} *Magyar Kurir* 1788 május 7-i száma.

hogy megelőzi.²²⁶ Különítményével, amelyhez Coburg parancsára 2 század székely határőrhuszár, továbbá Kosztolányi és Képiró oszlopai is csatlakoztak, április 15-én este hagyta el az oláh városkát. A közeledését megneszelő török pasa időközben, hogy útját állja, Larga közelében, a Jassy felé vezető út mentén húzódó magaslatokon üttött táborn.

Larga környéke védelemre kiválóan alkalmas. A Prut folyóba tartó patakok mocsaras völgyekben kanyarognak, széles kiöntéseket hagyva maguk mögött. A rajtuk keresztül vezető utak éppen ezért többnyire magas töltéseken haladnak, amelyekről nemigen lehet letérni. Az ilyen tavak közétékelt útszorost elálló ellenséget megkerülni nem ajánlatos, mert pár száz lépéssel odébb, a magaslatokat ugyancsak mocsaras, süppedékes mélyedések szegélyezik. A török sereg Larga közelében egy ilyen mocsaras területet zárt el, amelyen keresztül vezető töltésutat kétoldalt mély tavak vize súrolta. Előörse az útszoros bejáratánál, zöme az oldalt eső magaslatokon állott.

Fábry ezredes csapatával április 18-án délután érte Larga közelébe. A veszélyes terület előtti dombos részen 300 tatár lovasból álló csoport tört hangos rivalgással az elővédelmet alkotó huszárokra. A magyar lovasok harcba bocsátkoztak, s pár percnyi viaskodás után visszaűzték az ellenséget. Fábry ezalatt sebtében harchoz fejlődttette a főcsapatot. Gyalogsaiból kisebb négyszögeket alakított, a térközökbe és a szárnyak mögé pedig huszárokat rendelt. Ilyen felállásban várta az eseményeket. Nemsokára újabb, az előbbinél jóval nagyobb ellenséges lovascsapat zúdult le az egyik közeli magaslatról és kettéválva, a harcrendben álló szárnyakat támadta meg. Fábry erre huszárait rendelte ellentámadásra. Az Erdődy-huszárezred századai magyaros lendülettel vágtak a török spáhik közé. Kemény tusakodás keletkezett, amelyben a zölddolmányos, pirosnadrágos magyar lovasok csakhamar felülkerekedtek. A megingott törökök rajai a hegynek fölfelé nem tudtak visszavonulni, ezért a völgy töltésútján igyekeztek menekülni. A huszárok azonban nyomukban maradtak, s a legtöbbjét részint összekaszabolták, részint a két fő vízébe szorították.²²⁷ A hegytetőn visszamaradt s az ütközetben részt nem vett törökök a balsiker láttára futásnak eredtek. Soraik között olyan rémület keletkezett, hogy a janicsárok Ibrahim Nazir pasát is magukkal sodor-

²²⁶ *Rautenstrauch*: I. m. 188. l.

²²⁷ „... Was Pferde hatte, lief zum Teufel, wer nicht fortkommen konnte, wurde meistens zusammen gehauen, und nur einige wenige gefangen...“ *Bécsi Kriegsarchiv*: Compendium der von dem Galizischen Truppen-Korps im Jahre 1788 gemachten Campagne. Manuscripte 74/1. (Jordis báró altábornagy naplója.)

ták. Ez csak Jassyban tudott, nagy erőlködések árán, lelket verni beléjük. A kor egyik lelkesszavú magyar híradója is beszámolt erről az ütközetről. „Az eddig Botosanyban mulatott Erdődianum Regiment — olvassuk benne — a maga Obristere Fábrinak vezérlete alatt, ezen hónapnak 18-ik napján Moldvának leg-főbb városa, Jassi alá érkezett; hol már kirendelt seregben készen váratik vala ez hivatlan Vendég 3000 főből álló Törököktől, mellyet látván az említett Obester, a Népet megállítá, de meg nem tarthatván, kemény erővel a törökökre ütének; kik között a magyar kard olly gázolást vive véghez, hogy maga a Basa életben maradott Népeit futásra komandirozá.”²²⁸ Fábry a győzelem után a törökök elhagyott és lángokban álló táborába vezette katonáit, ahol a tűz eloltása után megpihent.²²⁹

A Larga melletti vereség annyira megtépázta a török sereget, hogy Moldva fővárosában sem tudta megvetni a lábát. Kis lélekzetvétel után, április 19-én azt is elhagyta. Fábry ugyanaznap Jassyba vonult. A helység falai között megtudta, hogy a császári birodalommal rokonszenvező Ypsilanti herceg, moldvai fejedelem, a törökök kényszerítésére ugyancsak elhagyta a várost és Bukarest felé tart. Tüstént Szörényi századost küldte a herceg után egy osztály huszárral. Az osztag Jassytól pár órányira érte utol Ypsilantit és török lovaskíséretét. Megtámadta és rövid harc után szétszórta az ellenséges csapatot. A huszárok a csatározás után, amelyben 43 törököt aprítottak össze, körülfogták a herceget, és udvari népével egyetemben foglyulejtették. Már visszafelé készülődtek, amikor az Ypsilanti környezetében lévő török meglátalmazott, Divan effendi pisztolyt rántott elő, hogy a herceget lelőjje és így a huszárokat a drága zsákmánytól megfossza. A vakmerő tettet a közelben lévő Szörényi százados akadályozta meg: villámgyorsan a merénylőnek ugratta lovát és kardjával levágta.²³⁰ Ypsilantit azután Szarvassy százados kísérte 50 huszárral Csernovicba.²³¹ Fábry ezredes, eredményes működésének jutalmául, tábornokká lépett elő.²³²

Jassy kézrekerítése meglehetősen nagyjelentőségű volt. Elsősorban Chotin várának zavartalan ostromát biztosította. Emellett erkölcsi eredménnyel is járt. Különösen azzal, hogy a török fönnhatóság alatt élő keresztény lakosság között a felszabadulás tiukos és lappangó vágyát élesztgette. Talán

²²⁸ *Magyar Kurir* 1788 május 10-i száma.

²²⁹ *Névtelen: Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Russland, Oesterreich und der Turkey.* Wien, 1791. I. k. 115. l.

²³⁰ *Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten, 1788-Journalheft No. 13/2.*

²³¹ *Ernst: I. m. 78. l.*

²³² *Witzleben: I. m. I. k. 168. l.*

mindezeknél fontosabb volt, hogy a szövetséges orosz hadsereget tevékenyebb közreműködésre ösztönözte. Viszont meg kell emlékeznünk arról a veszélyről is, mely a mélyen ellenséges földön álló és támogatást alig remélhető magyar és osztrák katonák csoportját fenyegette.

Fábry tábornok Moldva fővárosában, feladatának megfelelően, hosszabb tartózkodásra rendezkedett be. Nemcsak a szükséges biztosításról gondoskodott, hanem éber szemmel kísért a közelében történő eseményeket is. Ha a környéken bárhol ellenséges mozgolódásról, gyülekezésről kapott hírt, nyomban közbelépett, hogy a fenyegető veszélyt még idejében elhárítsa. Többek között május 27-én arról értesült, hogy Jakub aga közel 5000 főnyi seregével Birlatba érkezett. Kosztolányi alezredes parancsa alatt még aznap 1 gyalogzászlóalját, 2 század székely határőr- és 2 század Erdődy-huszárt indított útnak. A különítmény 29-én kora reggel, a Jassy és Birlat között elterülő Vaslui helységhez érkezett. Kosztolányi éppen szemrevételező útjáról tért vissza, amikor a sűrű ködben ellenséges lovasok törtek elő. Már nem volt ideje harcalakzatba fejlődtetni századait. Hirtelenében a kezeügyébe eső huszárokat rendelte rohamra. Azok egy szempillantás alatt kettéváltak és az egyik oldalon Vajna Gábor százados vezetésével a székelyek, a másikon pedig Berzeviczy és Révay hadnagyokkal élükön az Erdődy-huszárok fogták közre az ellenséget. A magyar lovasok támadása olyan heves volt, hogy a többszörösen nagyobb török sereg alig néhány pillanat alatt szétrebbent. A vakmerő Vajna százados huszáraival az egyik menekülő török csapatot űzőbe vette, és közel egy órai száguldás után utolérve, tizenkettőt vágott le közülük. A huszárok sok lovat és fegyvert zsákmányoltak. Maga Jakub aga is, aki a veszített csata után rémületében az egyik közeli cserjésben húzódott meg, a huszárok fogságába került.²³³

Fábry egész június havában Jassyn maradt. Arra a hírré azonban, hogy egy nagyobb, 15—20.000 főre rúgó török sereg a Prut balpartján, tehát a tőle keletre eső területen Chotin felé igyekszik, gondolkodóba esett. Egyrészt világosan látva, hogy tulajdonképeni feladatának, a chotini ostrom biztosításának tovább már úgysem felelhet meg, másrészt attól tartva, hogy a törökök a hátába kerülnek, helyesebbnek vélte, ha egyelőre visszavonul. Július 2-án Jassyt elhagyta és csapataival a Botosanitól délkeletre eső Storescing húzódott vissza. A visszavonulásáról beszámoló

²³³ *Bécsi Kriegsarchiv*: 1788—M.—69. Továbbá: U. o. 1788—M.—74/I. (*Jordis báró naplója*.) és az 1788 június 11-én megjelent *Wiener Zeitung* külön kiadása.

jelentésében hangsúlyozta, hogy ezen a helyén körömszakadtig kitart, s bármikor kész Jassy felé újból előnyomulni.²³⁴

B) Chotin ostroma.²³⁵

Mivel a megígért orosz segítség késett, a hadtestnek Csernovic környékén álló zöme csak április 13-án indult el Chotin felé, amely napon Raranceig jutott. Ugyanakkor Wesmitinow orosz tábornok, miután Okopy mellett átkelt a Dnyeszteren, 4 gyalogászlóaljnyi csoportjával Toporouc közelébe ért. Váratlanul azonban megváltozott a tavaszas időjárás. Nagyobb hóesésekkel olyan hidegre fordult, hogy a császári csapatok a szabadban való táborozást nem bírták. Coburg ezért meggondolva a dolgot, április 16-án visszavezette őket Csernovicba. Az oroszok egyideig még Toporouc közelében maradtak, május elején azonban felsőbb parancsra ők is elhagyták Moldva területét.

Coburg a sikertelen kezdet után is megmaradt Chotin ostromának terve mellett. Alighogy melegebbre fordult az idő, május 8-án — nem törődve az oroszokkal — ismét előnyomult. Rarancén és Toporoucon át 11-én ért a Chotintól közvetlen nyugatra emelkedő magaslatokra. Véle egyidőben Jordis tábornok csoportja és a jobb oldalvédként kirendelt Karacsay alezredes különítménye is a vár környékére menekült.²³⁶ Amikor a hadtest elővédje a Chotintól nyugatra elterülő erdőségből kilépve, a magaslat oldalán lefelé tartott, a fás és cserjés terepen török lovasokra bukkant. A Mészáros János ezredes parancsnoksága alatt élen haladó Császárhuszár-ezred két százada nyomban megtámadta az ellenséget és a várba úzte vissza. A huszárok ez alkalommal — mitsem törődve a vár ágyúinak gyilkos tüzével — mélyen a külvárosba hatoltak.²³⁷

A hadtest csapatai félköralakban körülvették a várat. A magaslatokon elhelyezkedett tartalék-tűzérség ágyúi tüzelni kezdtek, de egyelőre komolyabb ostromra nem került a sor. Coburg herceg a rendelkezésére álló erővel is hozzáfogott volna a vár megvívásához, de a császár az oroszok közreműködése nélkül hallani sem akart róla. Chotin elfoglalásának tervét — amint láttuk — kezdettől fogva kockázatos vállalkozásnak tekintette. Mivel azonban hadtestparancsnoka kezét mégsem akarta teljesen megkötni, a megtörténtekei — ha nehéz szívvel is — tudomásul vette.

²³⁴ Bécsi Kriegsarchiv: 1788—M.—69.

²³⁵ 2. melléklet. (Chotin másnéven Chotim, Chotzim vagy Hotin.)

²³⁶ Bécsi Kriegsarchiv: U. o.

²³⁷ Rautenstrauch: I. m. 246. l.

Annál jobban bántotta az oroszok magatartása. Borúlátásra különben is hajlamos lelke keserűséggel telt meg. „Mindig éreztem — írta Wesmitinow távozása után Coburnnak — hogy ezekkel az oroszokkal jobb semmit sem kezdeni.”²³⁸ Látna azonban, hogy most már nem léphet vissza a szövetség-től, minden erejével azon volt, hogy a cári udvart a közös ügy érdekében jobb belátásra bírja. A dolog nem ment könnyen. Az orosz főszereg hadműveleti célja ugyanis abban az időben a Fekete-tenger melletti Ocsakov várának elfoglalása volt. Ennek megfelelően az Ukrajnában álló Rumjanzow-féle cári sereg azt a feladatot kapta, hogy Bender körül állja útját a vár felmentésére igyekvő török erőknél. Értelmezhető, hogy az oroszok eleinte hallani sem akartak a galíciai osztrák hadtest megsegítéséről. Csak II. József erélyesebb közbelépésére, s főleg Fábry tábornok sikerein felbuzdúlva, adták be derekukat.²³⁹ Amíg Zimony és az orosz főhadiszállás között tiszti lovasfutárok közvetítették a császár leveleit s az azokra adott válaszokat, addig természetesen hosszú idő telt el. A Chotin melletti táborba csak június közepétől érkezett meg az örömdolgozó hír, hogy Ukrajnából két orosz hadosztály indult el Moldvába: az egyik Soltikow tábornok parancsnoksága alatt Chotin, a másik Elmpt tábornok vezetésével Jassy felé tart.

A közbeeső időben Chotin körül különösebb esemény nem történt. Időnként kölcsönösen megszólaltak az ágyúk, s a várból török lovascsapatok törtek ki, melyekkel főként a huszárok csaptak össze. Az ott lezajlott csatározásokban a híres lovastiszt, Karacsay András báró alezredes,²⁴⁰ továbbá a „Császár” és a „Barco” huszárezred tűnt ki. A kisebb haditettekről ez alkalommal nem szólnunk bővebben. Azokat az ezredtörténetek különben is részletesen megörökítették.

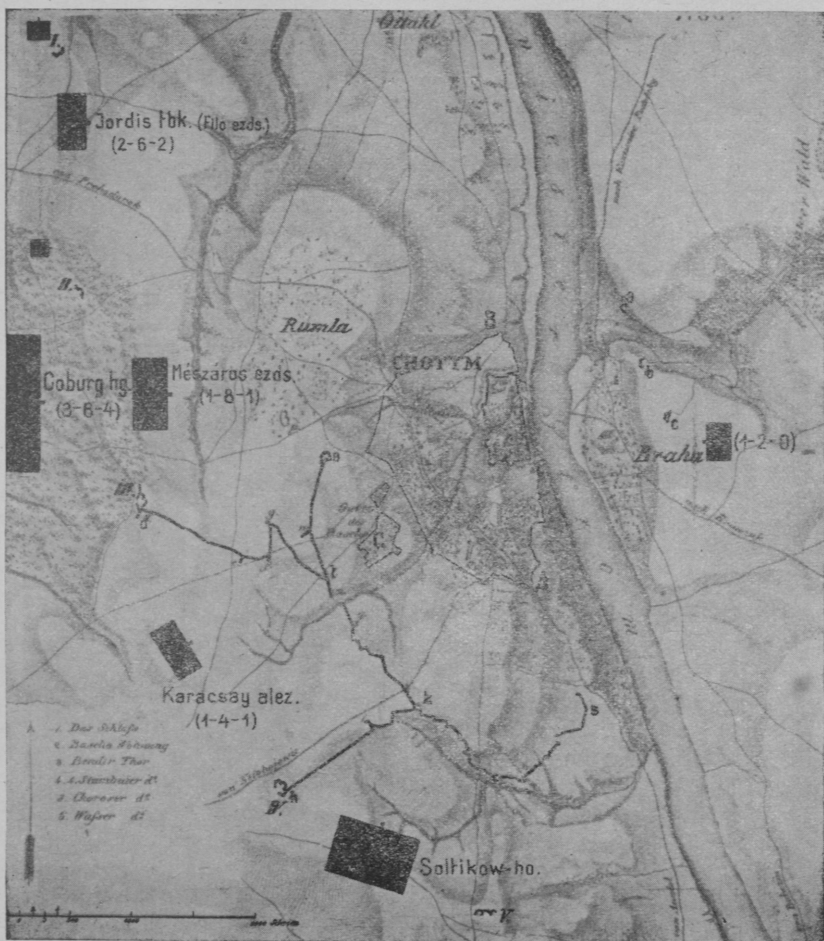
A várvavárt, mintegy 6000 fő erejű Soltikow-féle orosz hadosztály végre június 23-án megjelent a Dnyeszter balpartján. Pár napra rá átkelt a Malinowka melletti hídon és június 29-én, Darabantól északra csatlakozott az ostromlókhoz. Coburg herceg a következő napok alatt átcsoportosította erejét. Az egyesült szövetséges csapatok július 2-án a várat a folyó mindkét partján körülzárták. Északon, a Dnyeszterre támaszkodva, Jordis báró tábornok csoportja helyezkedett el (helyébe később Filo József, a Barco-huszárezred parancsnoka lépett): attól délre a hadtest zöme

²³⁸ *Witzleben*: I. m. I. k. 159. l.

²³⁹ *U. o.* 177.—180. l.

²⁴⁰ Az 1860-ban feloszlott Levenehr-dragonyosezred törzstisztje volt. *Wrede*: *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht*. Wien, 1901. III.—2. k. 697. l.

és Mészáros ezredes csapatai állottak, amelyekhez félköralakban Karacsay alezredes csoportja és az orosz hadosztály csatlakozott; a Dnyeszter balpartján a Braha magaslatot egy kisebb erejű különítmény szállotta meg.

2. melléklet.

Chotin ostroma 1788-ban.

Chotin a Dnyeszter jobbpartján, egy fennsíknak szakadékosan a folyó felé eső oldalán fekszik. A vár közvetlen a víz mentén épült s félköralakban, a magaslat magasabb részén, az úgynevezett külváros rendetlenül szétszórt, jobbra fából épült házai fogták körül. A téglalakú erőd hosz-

sza 300 öl, szélessége 125 öl volt. A 18 öl széles és 30 öl magas várfal a Dnyeszter felé eső oldalon meredek sziklákon épült; a többi részén tövében egy meglehetősen széles és mély vizes-árok futott. A vár belső területén négy torony ágaskodott a magasba; a lőpor és az élelmiszerek egy tornyos, kastélyszerű épületben voltak felhalmozva. A kisebb, kezdetlegesen összetákolt faházak tömegéből a pasa háza, a mecset és a török fürdő emelkedett ki. Az erődöt a külvárossal egy árok mélyén vezető út kötötte össze, s a külvárost hatalmas félkörben cölöpkerítés övezte (A—B). A vártól északnyugatra, a cölöpkerítésen túl, a Rumla nevű külváros feküdt, amelyet a törökök felgyújtottak. Ettől délre, ugyancsak a cölöpkerítéssel határolt területhez csatlakozva, a pasa kertje terült el (C). A várnak, e korszak török erődítményeihez hasonlóan, a legnagyobb hátránya előnytelen fekvése volt. Az, hogy a környező terep átlagmagasságának szintjénél jóval alacsonyabban feküdt. A terep természetadta hátrányát Chotinnál még növelte az a körülmény, hogy nem völgyekkel szegélyezett magaslattömbök vették körül, hanem egy összefüggő hegynyúlvány lábánál állott. Különben maga a vár, építkezés tekintetében, a szokásos török erődítmények színvonalát jóval felülmúlta. A Porta egyik legfontosabb cródjének tekintette, amit mutat az is, hogy védelmére, a harcias Osman pasa vezetése alatt, 7000 fő erejű őrseget rendelt.²⁴¹

A szövetséges hadak parancsnokai mindenekelőtt a vár körüli terep öt alkalmas pontján támaszpontok létesítését határozták el. Ezeken a helyeken július 15-án zárt sáncművek, úgynevezett redutok épültek, s azokba gyalogság és lövegek kerültek (I, II, III, IV, V). Hasonló, csak valamivel kisebb lövegállásokat létesítettek a folyó balpartján lévő Braha nevű magaslaton is (a, b, c.). Július 17-én a Rumla külváros romhalmaza közé befészkelődött törököket űzte a várba Filo ezredes csoportja. Másnap megkezdődött a vár bombázása. Eredménye csakhamar mutatkozott. 22-én este lángbaborult az erőd raktára. Nemsokára a környező házak is tüzet fogtak. A várőrség között riadalom keletkezett. Az élelmiszerüktől megfosztott törökök parancsnoka július 26-án háromnapos fegyverszünetet kért. Küldöttei még annak lejártá előtt megjelentek a szövetségesek táborában, hogy a meghódolásra tárgyaljanak. A várba azonban időközben két lengyel parasztruhába öltözött török sompolygott, akik egy nagyobb fölmentő sereg közeledését híresztelték. Erre megakadtak a tárgyalások. A segítségben reménykedő törökök húzták-halasztgatták az átadást. Kétszínű magatartásukra

²⁴¹ Bécsi Kriegsarchiv: U. o.

válaszul, augusztus 5-én újra megszólaltak az ostromlövegek. Soltikow tábornok minél hamarább szeretett volna a dolog végére járni, ezért a cölöpsorral elkerített külváros megrohanását javasolta. Coburg herceg azonban nagy veszteséggel járónak vélte a házakban befészkelődött törökök elleni támadást, s inkább ostromművek segítségével szeretett volna célhoz jutni. Ez utóbbi véleménye győzött. Rendelése augusztus 19-én megkezdődött a megközelítő ostromművek építése. A vár irányában haladó futóárkok a III. és a IV. számú redutokból indultak ki, 26-ára az árkok munkálatai jelentősen előrehaladtak (d—l, h—k). Bár a törökök kirohanásokkal és ágyúzással állandóan zavarták a földmunkákat, azok olyan gyors iramban haladtak, hogy szeptember 9-ére már a félköralakú párhuzamos ostrommű is elkészült (o—s), amelynek minden alkalmas pontján ostromlövegeket állítottak fel.²⁴²

Minden rendben ment volna. Az ostromművek fojtogató hurokként szorultak a kiéhezett török várőrség köré. Csak-hogy azok, csodában bízva, minden erejüket összeszedve védekeztek. Az idő pedig rohant. A szövetségesek táborában bizakodás és lehangoltság váltották egymást. Coburg herceg idegei meglehetősen megfeszültek. Különösen azok a szemrehányó levelek bántották, melyek a bánati török betörés hatása alatt teljesen megtört II. Józseftől érkeztek hozzá. A császár már akkor a szemrehányások özönével árasztotta el, amikor hírt szerzett Fábry visszavonulásáról. Amikor pedig nemsokára arról értesült, hogy Coburg még erősítést is küldött neki, feldühödött. Saját erélytelenségét okolta, hogy Coburg hercegnek eddig is szabad kezét engedett. Egyik augusztus 25-én kelt, ellentmondást nem tűrő hangú levelében megparancsolta a hercegnek, hogy a Jassy körül álló csapatokat azonnal rendelje az erdélyi határhegység mögé.²⁴³ Az erélyes császári utasítás mindent felforgatott volna a Chotin körüli táborban, ha az események időközben túl nem haladják azt. Jassynak szeptember 3-án történt elfoglalása után a Chotint ostromló seregre is rásütött a szerencse napja. E hó 14-én délután, amikor a vár nagyobb része már romokban hevert, az éhségtől meggyötört törökök követeket küldtek az ostromló hadak táborába. A meghatalmazottak pár nap múlva, szeptember 19-én írták alá a vár meghódolását tartalmazó egyezményt. 332 ágyún kívül sok

²⁴² *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten, 1788. Journalheft Nr. 13/2. (Journal unter dem Commando Seiner Durchlaucht Herrn Generalen der Cavallerie Prinzen von Sachsen Coburg stehenden kais. königl. Corps d'Armee von der Campagne 1788.)

²⁴³ *Witzleben*: I. m. I. k. 197. l.

hadiszer esett a szövetségesek zsákmányául. A török őrseg, fegyverzetét megtartva, szeptember 29-én délelőtt vonult ki a várból. Az ellenséges harcosokat hozzátartozóikkal egyetemben — összesen 16857 személyt — Karacsay ezredesnek jórészt huszárokból álló különítménye kísérte a hét napi járásra eső török sereg táborába.²⁴⁴ Karacsay a kényes feladatot olyan tapintatosan hajtotta végre, hogy Osman pasa halála jeléül egy pompás lovat és egy értékes szőrmét ajándékozott neki a következő elismerő szavak kíséretében: „Amilyen bátor és rettenetes ellenfelek, olyan derék és megbízható barátok vagytok.”²⁴⁵ A vár falai alatt, a kivonult csapatok sorai előtt október 1-én délelőtt hangzott el a hálaadó istentisztelet. Utána a tüzéség és a gyalogság dísztüzet adott.²⁴⁶

A vár meghódolásáról beszámoló egykorú hivatalos jelentés szerint, az ostrom alatt különösen az időközben ezredessé előlépett Karacsay András báró és Mészáros János, a Császár-huszárok ezredese tűnt ki vitézségével. A csapatok között a Császár-huszárezred volt a legkiválóbb.²⁴⁷ Az ostromban résztvevett egyik Császár-huszárt magyar tiszt naplójában a következő személyes vitézségükkel kitűnt magyar tisztekről emlékezett meg: Blaskovics Pál alezredes, Kőszeghy Imre őrnagy, Németh György és Fehér István százados és Mocsáry zászlós.²⁴⁸

Chotin elfoglalásának hírére föllélekzett a háború csapásaitól megviselt birodalom lakossága. A harcetekről érkezett rossz hírek hatását eddig is főként a galíciai hadtest katonai sikereiről szóló tudósítások ellensúlyozták. Azok a császári félhivatalos közlések, amelyek jórészt magyar huszárok győzelmeiről s szebbnél-szebb haditetteiről számoltak be. A magyar nemzet szívét különösen megdobogtatta a Kárpátokon túl viaskodó fiainak hősie viselkedése. A hazai közvélemény egyik szócsöve most is büszke öntudattal adta tudtul: „... Azon Khotzim Vára, melyet már mi Ujságírók egynéhányszor minden puskaszó nélkül megvettünk, de senkit mind eddig bele nem költöztettünk vala. már most az őtet ostromlott seregtől nemcsak megvétellett, hanem a Fel-

²⁴⁴ *Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten, 1788—39—102.

²⁴⁵ *Rittersberg*: I. m. I. k. 126. l.

²⁴⁶ *Bécsi Kriegsarchiv*: U. o.

²⁴⁷ „... Der General der Kavallerie Prinz von Coburg rühmt vorzüglich den Obersten Karaiczay von Löwener, und den Obersten Mezaros von Kaiser-Hussaren... und überhaupt den Muth der gesammten Truppe, besonders aber des Sr. Majestät Nahmen führenden Hussaren-Regiments, welches sich ganz besonders ausgezeichnet hat...” (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten, 1788—39—102.)

²⁴⁸ *Bécsi Kriegsarchiv*: Historisch-militärisches Tagebuch der Jahre 1788 b/s incl. 1800. Verfasst vom Major von Paulini. Manuscripte 75/I.

séges Tsászári kétfejű Sas is abban fészket rakott és belé költözkedett...²⁴⁹

*C) Jassy visszafoglalása. Események a hadjárat évi végefelé.*²⁵⁰

A Chotin körüli táborba július 4-én érkezett meg a hír Fábrý tábornok visszavonulásáról. Coburg herceget a váratlan fordulat meglehetősen kellemetlenül érintette. Főleg azért, mert a bekövetkezett helyzet látszólag uralkodója elfogását igazolta, aki — mint már említettük — kezdettől fogva aggodalommal kísérte a moldvai eseményeket. A levélből, melyet nemsokára császárától kapott, a burkolt szemrehányások özőne áradt felé: „Egyáltalán az is csodálatos, hogy Fábrý tábornok mindezideig képes volt Jassyban megmaradni, mert helyzete ott valóban igen veszélyes volt.” — szölt a császári levél.²⁵¹ Coburg érezte, hogy uralkodójának türelme fogytán van, s ismerve annak heves vérmérsékletét, a történetek után nem sok jónak nézett elébe. A másik oldalon viszont ott volt az orosz támogatás valósága. Elmpt orosz tábornok hadosztálya már június 21-én átkelt Soroki mellett a Dnyeszteren, s bár lassan, de útban volt a törökök által időközben megszállt moldvai főváros felé. Ha most meghát-ról s lemond a szövetséges haderő támogatásáról, nemcsak terve omlik össze, hanem a cári hadsereg előtt is szűgyenbe kerül. Mindezek megfontolásának eredményeként elhatá-rozta, hogy császára akarata ellenére-is dűlőre viszi a dolgot. Miután Fábrý csoportját még 2 gyalogzászlóaljjal,²⁵² 6 lovasszázaddal és tüzérséggel megerősítette, Splényi Gábor báró altábornagyot küldötte ki azzal a feladattal, hogy a parancsnokságot Fábrýtól átvéve, az orosz hadosztállyal való egyesülés után foglalja vissza Jassyt.

Splényi a 4 gyalogzászlóaljra és 16 lovasszázadra nőtt csoport parancsnokságát július 15-én vette át Storescin. Július 26-án az ellenség megfigyelése végett Képíró őrnagyot Roman felé rendelte ki 2 század Erdődy-huszárral, 2 század oláh gyalogossal és 2 ágyúval. A különítményt július 28-án, Herlen közelében, egy 3000 főnyi török sereg támadta meg. Az ellenség először a balszárnynon álló Rakovszky százados százada előtt mutatkozott, majd hirtelen a közeli erdőbe vetette magát és onnan villámgyorsan a jobbszárnnyal huszárait rohanta meg. Támadása olyan heves volt, hogy a ma-

²⁴⁹ *Magyar Kurir* 1788 október 1-i száma.

²⁵⁰ 1. sz. melléklet.

²⁵¹ *Witzleben*: I. m. 195. 1.

²⁵² A két zászlóalj közül az egyik, a galíciai hadtesthez a felvonulás után érkezett második vonalbeli, úgynevezett törzszászlóalj volt.

gyar lovasok sorai meginogtak. Ezekben a pillanatokban száguldott előre Képíró őrnagy a tartalékként hátul maradt 5 szakasz huszárral. A kis lovascsapat a törökök közé vágva, csakhamar megszalasztotta őket.²⁵³ A közelharcban egy Makrantzi nevű közhuszár olyan derekasan viselkedett, hogy Splényi külön levélben tudósította tetteről az egyik magyar folyóiratot. „...Említett Makrantzi — olvassuk az újságközleményben — néki vága egy izmos töröknek. Ez a vágás közben amannak kardját megkapá. Makrantzi mindazonáltal meg nem ijed, hanem torkon kapja ellenségét, s a földre teríti, de ennek mások segítségére érkezvén, Makrantzit pányvával elfogák, de Makrantzi itt is megmutatá, hogy szívét magával hordozza, mert a vélt prédájával visszafordult ellenségének utána rugaszkodott s azt levágta.”²⁵⁴

Elmpt orosz tábornok hadosztálya időközben a Prut folyóhoz érkezett és azon átkelve, Tabor helység mellett ütött tábort. A két szövetséges seregrész között az összeköttetés csakhamar létrejött. Splényi arra a hírre, hogy a Prut völgyében északfelé török erők tartanak, az ellenség megfigyelése céljából Piacsek századost küldötte ki 50 Erdődy-huszárral. A felderítő osztag augusztus 16-án éppen akkor érkezett az orosz hadosztály közelébe, amikor annak előőrsé egy török csoporttal viaskodott. Eleinte pusztá szemlélője volt a csatározásnak, amikor azonban komolyabbra fordult a dolog, rejtekhelyéből az ellenség oldalába rontott és elűzte azt.²⁵⁵ Piacsek huszáros tettéért az orosz tábornoktól dícséretet kapott.²⁵⁶

A két szövetséges had augusztus 30-án megindult egymás felé. Ezen a napon estefelé Splényi csoportjával Sipotelére, az orosz hadosztály pedig az attól közvetlen keletre eső Jakoben község közelébe ért. Másnap vagyis augusztus 31-én a későbbiekre döntő fontosságú esemény történt. Splényi még mielőtt Storesciről elindult volna, a menet biztosítására jobb oldalvédként az időközben alezredessé előlépett Képírónak Herlenen álló különítményét jelölte ki, amelyet 1 gyalogzászlóaljjal, 2 székely határőr huszárral és 2 ágyúval megerősített. Képíró a főcsapattal egyidőben, augusztus 30-án reggel indult el Belcesci felé. Útközben ingó javaikkal menekülő oláhokkal találkozott, akik rémülten újságolták neki, hogy egy hatalmas török sereg közeledik Jassy felől. Képíró nyugodtan tovább folytatta útját. Aznap délután érkezett a Belcescitől közvetlen nyugatra elterülő magas-

²⁵³ *Bécsi Kriegsarchiv: Feldakten*, 1788; *Journalheft* Nr. 13/2.

²⁵⁴ *Hadi és más nevezetes történetek* 1789. évf. 24. l.

²⁵⁵ *Bécsi Kriegsarchiv: U. o.*

²⁵⁶ *A Wiener Zeitung* 1788. aug. 30-i száma.

latra. Megállt és az ellenség felé felderítő járőröket küldött. Ezek nemsokára azzal a jelentéssel tértek vissza, hogy Belcescőtől nem messzire, a helység mögött húzódó dombháton egy hozzávetőleg 8000 fő erejű török-tatár sereg táborozik. Képíró az esetet nyomban jelentette Splényinek, s csapatait a község szegélyén lévő temető közelében négyszögbe fejlődtette. A szükséges biztosításról való gondoskodás után így töltötte az éjszakát.

A török elővéd lovas rajai másnap, 31-én reggel 4 óratájt bontakoztak elő a községtől délkeletre eső mocsaras terület-részből. Először a félköralakban álló biztosító részeket támadták meg, s csakhamar viasszorították. Kis vártatva a török sereg zöme is megjelent Ibrahim Nazir pasával a közeli magaslatokon, s pár ágyúja löni kezdte a négyszöget. Egszerre rendetlen lovasrajok száguldoztak alá a dombokról, s körülrajzották a magyar és osztrák katonák zárt emberfalait. A négyszög mélyéből itt-ott huszárok törtek elő, s az ellenségnek vágódtak. Hangos rivalgások s kardcsattogás zaja töltötte be a levegőt. Közben egy nagyobb tatár lovas-tömeg áthatolt a közelben lévő mocsaras mélyedésen, s a négyszöget hátulról támadta meg. A tatárok egymásután kilencszer lendültek rohamra, de minden esetben székeley-és Erdődy-huszárok toppantak elébük, s elkeseredett közelharcban visszaűzték őket. Képíró csapatának sorai között a legnagyobb veszteséget a falu szélső házaiba fészkelődött janicsárok puskatüze okozta. Reggel 4 órától 11 óráig tartott a véres viaskodás. Az eredménytelen támadásokban kifáradt ellenség lassan abbahagyta a küzdelmet, s rajai egymásután húzódtak vissza a Jassy irányában elnyúló mocsár keskeny töltésújtjára, amelyen hosszú oszlopban megindultak hátrafelé. Élük a vizes terület közepére érkezett, amikor a tőlük északra elterülő magaslatok egyikén magyar lovasok tűntek fel. Erdődy- és székeley határőr-huszárok voltak, akiket Splényi altábornagy Képíró jelentésére még 30-án este küldött segítségül. Parancsnokuk, Nemes György gróf alezredes hirtelen elhatározással, csapatával a mocsarat szegélyező dombok lankás oldalán előreszágulott, hogy a kijáratnál a törökök útját állja. Amikor ezt Képíró észrevette, felismerve a helyzetet, Borra József őrnagyot 2 század székeley huszárral az ellenség üldözésére rendelte, maga pedig megmaradt csapatával ugyancsak a menekülők után indult. A két üldöző csoport éppen akkor érte utol a törököket, amikor azok éle a mocsár túlsó széléhez érkezett. Képíró alezredes hátulról szorította őket, Nemes gróf pedig a domboldalon leszáguldvá, egymásután riasztotta szét a mélyedésből kibontakozó török lovas rajokat. „...Gróf Nemes

Oberstleidinánt Úr — olvassuk az egyik híradóban — vitéz székelyeivel alkalmas időben érkezvén, Képiró Úr az ellenségnek hátulról kerülve, mind a két részről tüzessen fogván a dolgot, a 7000 törököt a bámulásig úgy megverték, hogy 700 közülök elesett...²⁵⁷ A törökök egyrésze a huszárkardok áldozatául esett, a másik a mocsárba veszett, a többi Jassy felé menekült. Veszteségük az egyik adat szerint 300, a másik szerint 800 volt. Splényi a harcról beszámoló jelentésében különösen Nemes gróf alezredes lélekjelenlétét és kiváló harcászati érzékről tanúskodó magatartását, itovábbá Képiró alezredes pompás viselkedését hangsúlyozta.²⁵⁸ Ez utóbbi viszont huszárai dicséretére nem talált eléggé elismerő szavakat, akik közül többen lovaikat elveszítve, gyalogosan harcoltak.²⁵⁹

A törökök veresége a moldvai főváros sorsát is eldöntötte. Jassyt kiürítették s Vasluin át visszavonultak. A szövetséges csapatok szeptember 2-án egyesültek Larga környékén és másnap Jassyba vonultak. Itt kapta Splényi altábornagy, Coburg herceg közvetítésével, e hó derekán azt a császári parancsot, hogy csoportjával mielőbb Erdélybe meneteljen. Az útasítás értelmében Elmpt tábornok hadosztályát Jassyban hagyva, szeptember 22-én Roman felé indult és 30-án Bacau környékére ért. E helységet elhagyva csak lassan haladt a Szeret völgyében délfelé, mivel úgy vélte, hogy a Gyimesi- és az Ojtozi-szorost ezen a területen tudja a legjobban megoltalmazni. Csak október 13-án jutott a Trotus torkolata közelébe. Mivel előzőnap arról értesült, hogy Focsani irányából egy jelentékenyebb erejű török sereg közeledik, Adjud helységtől északra mintegy 1000 lépésre megállt, s tábornok üteget. A másnap kora reggel tapogatódzva előnyomuló törökök tábori őrszeit visszanyomták, amire csapatait a Trotus patak előtti egyik magaslaton három négyszögben állította fel. A harcalakzatok elé kisebbserejű gyalogságot, huszárokat és néhány löveget helyezett, a négyszögek belsejébe pedig a lovasság főnmaradt

²⁵⁷ *Hadi és más nevezetes történetek*: 1789. évf. 24. l.

²⁵⁸ „... der szeklerische Obristlieut. Graf Nemes, welcher die zum Succurs dahin geschickte division commandirte, zu dem guten Ausschlag der Sache durch Gegenwart seines Geistes, durch gut getroffene Veranstaltungen... vieles beigetragen habe, da er nämlich den von allen Seiten ungerungenen und wegen seiner contenance und bravoure zu bewundernden Obristlieutenant Kepiro Luft verschafft hat...“ (*Bécsi Kriegsarchiv*: Feldakten, 1788—9—ad 36 g. Relation von der Wieder-Einnahme der moldauischen Residenzstadt Jassy.)

²⁵⁹ „... Oberstlieutenant Kepiro konnte der bewiesenen Standhaftigkeit und dem Muthe der Truppen nicht Lob genug beilegen, indem sogar Husaren, die ihre Pferde verloren hatten, mit den Karabiern zu Fuss vorrückten...“ (*Bécsi Kriegsarchiv*: 1788—M. (9.)

részét rendelte. Alighogy a csapatok elhelyezkedtek, a paták túlsó partján három ellenséges csoport bukkant fel. Amíg az egyik, látszólag a leggyengébb, ordítózás közepette a középső négyszög felé tartott, a másik kettő a szélső harcrendeket igyekezett megkerülni. Miután a négyszögek előtt álló osztrák gyalogosok és lovasok a térközökbe húzódtak vissza, puska- és ágyútűz fogadta az ellenséges tömegeket. Kettő közülük csakhamar megtorpant, jobbszárnyoszlopuk azonban a Szeret folyó cserjés partrészét kihasználva, a szélen álló Fábry tábornok négyszögének oldalába került. Fábry ekkor Nováky őrnagy Erdődy-huszárosztályát és Nemes gróf székely huszárait rendelte ellenök. A magyar lovasok olyan hatalmas lendülettel csaptak a törökökre, hogy azok 54 halottat visszahagyva, csakhamar megszaladtak. A huszárok a Trotus partokon túl üldözték őket, s 2 török zászlót és 54 lovat zsákmányolva tértek vissza.²⁶⁰ Splényi altábornagynak az ütközetről beszámoló egykorú jelentése szerint, Nemes György gróf alezredes a viaskodás során kardjával egymaga 24 törököt vágott le; Piacsek százados egy török zászlót zsákmányolt; Kálmán százados, szokásához híven, most is az elsők között rontott a törökökre és ugyancsak egy ellenséges zászlót zsákmányolt; Székely Sándor százados két törököt küldött a másvilágra; Palugyay hadnagy különösen az előőrscsatározás alkalmával tűnt ki vitézségével; végül Bodolla székelyhuszár őrmester több ízben bizonyosságát adta személyes vitézségének.²⁶¹

²⁶⁰ „... Der gegen den linken Quaree ankommende Feind war etwas verwegener und schlich sich ein großer Teil desselben bis an die linke Flanke des Laagers; dieses bemerkte der Herr Gral Feldwacht Mstr. v. Fabry und strafte gleich die Verwägenheit dieser Waghälse. Er liess auf Sie eine Divis. von Erdődy und 1 Divis. von Szekler Houssarn attaquiren, diese rechtschaffene und schon so oft belobte Troupe, die ihre Bravoure, so wie bey allen anderen vorgefallenen affairen auch hier zeigte, grif den Feind unter Anführung des Major Novaky von Erdődy und H. Obristliet. Grafen Nemes von Szekler Houssarn, mit solchem Muth und Entschlossenheit an, daß er gleich auf dieser Seite cilends die Flucht nehmen und 54 Tode auf dem Platz lassen mußte...” (*Bécsi Kriegsarchiv: Relation über die am 14-ten 8-ber 788 bey adjid in der Moldau..... Feldakten, 1788—11—ad 1 c.*)

²⁶¹ „... Der H. Obristliet. Nemes von Szekler Houssarn, der selbst an der Spitze seiner Division 24 der Feinde niedergesäbelt... Der Herr Ritt. Mstr. v. Pyaczek von Erdődy der selbst eine Fahne erobert... Der Herr Ritt. Mstr. Kalmann von Erdődy der auch hier so wie bey Belceschter affaire mit seiner Escadron immer der erste war, eine Fahne erobert... Der Herr Ritt. Mstr. Szekel von Szekler der mit eigener Hand 2 Türken erlegt, und mit sehr rühmlichen Beyspiel seiner Escadron vorgegangen... Der Lieut. Pallugyay von Erdődy der auf dem Vorposten eine sehr gute ordnung hielt und mit seiner Mannschaft dem Feinde einen tapferen Wiederstand geleistet... Der Wacht Mstr. Bodolla von Szekler Houssarn verdient auch wegen seiner persönlich bezeigten

Splényi a győzelem után továbbmenetelt Erdély felé. Útközben, október 20-án Grocesci közelében azt az újabb utasítást kapta, hogy csak az Erdődy-huszárezredet küldje Erdélybe, erejének többi részével pedig a galíciai hadtest zöméhez csatlakozzék. A rendelkezés értelmében megfordult és Roman városnak vett irányt, melynek környékén a Chotin alól ugyancsak odaérkezett hadtest csapataival együtt október végén téli szállásba vonult.

4. Visszapillantás az 1788-i hadjáratí év eseményeire.

Az a nagyvonalú háborús cél, mely délen és keleten egyaránt ki szerette volna kerekíteni az osztrák birodalom határát, 1788 végén Moldva jelentékeny részének elfoglalásával csak kis részben valósult meg. Győzelemről csak a galíciai hadtestnél szólhatunk. A többi seregtestek működését nem kísérte siker. Az erdélyi hadtest csak nagy erőfeszítések árán tudta megvédeni Magyarország határát; a horvát- és a szlavonországi hadtest egy pár határmenti kisebb vár elfoglalásán kívül nem mutatott fel említésre méltó eredményt; végül a Zimony körül felvonult derékhad, a temes-bánsági hadtesttel együtt, határozottan vereséget szenvedett. Magyarország déli része a pusztító török seregek áldozatául esett. A hadsereget ért súlyos csapások egyedül a magasabb osztrák katonai vezetés számlájára írhatók. Annak a tétovázó, a kockázatvállalás előtt meghátráló szellemi irányításnak tudhatók be, mely a nagy keleti ellenségekkel szemben sikerre egyedül számítható támadás helyett a védelmet és ennek is a legkezdetlegesebb módját választotta: a nagy területen vékony vonalra megnyújtott, úgynevezett kordonvédekezést. Arra, hogy ez miért történt, csak pár szóval mutatunk rá. II. József, aki maga irányította a hadműveleteket, bölcselkedő hajlamú férfi volt; túlságosan az érzelmek, a váltakozó hangulatok embere, s éppen azok a tulajdonságok hiányoztak belőle, melyek a győzelemre törő katonai parancsnokok legfontosabb lelki vonásai: a határozott, erős akarat, a végső győzelembe vetett ingadozás nélküli hit. Emberséges volta és gyöngye idegzete különben sem a hadviselésre termett. Az orosz szövetség karjaiba is a Nagy Frigyes Poroszországától való rettegés hajtotta. Amikor azután csalódott, s rájött, hogy ő csak eszköze lett a szentpétervári udvar hatalmi törekvéseinek, belsőleg teljesen megtört. Minden gondolata az lett, hogy miként menekülhetne meg minél kevesebb áldozat árán a

Bravour hier angerühmt und benent zu werden..“ (*Bécsi Kriegssarchiv*: U. o.)

hatalmas barát fojtogató öleléséből. Minden áldozatot fölösleges erőpazarlásnak vélt. Nemcsak katonáit kímélte, hanem népe fölé is féltő gondossággal szeretne volna szétterjeszteni védő karjait. Ez volt az oka annak, hogy birodalma egész határán felvonultatta hadseregét, s minden egyes területdarabot meg akart oltalmazni a törökök pusztító betörései ellen. Ez volt az oka annak is, hogy a győzelem híte helyett borúlátás vert gyökeret benne, s alparancsnokaihoz írott levelei tele voltak aggódo figyelmeztetésekkel és félelemmel. Az természetes, hogy ilyen lelkeséggel nem lehet a győzelemhez vezető, szakadékos út végére érni. E kép kiegészítéseként érdekes kortörténeti adatként említjük meg még azt, hogy hadviselésének helytelen voltát, a hadjárat ideje alatt, a hátország értelmesebb rétege is világosan látta. A sajtóban egyre-másra jelentek meg a császári hadvezetést bíráló közlemények. Nemcsak a polgárság, hanem egyes tekintélyesebb katonai személyek is helytelennek minősítették. II. József kordonszerű védelméről maga Laudon tábornagy is lesújtóan nyilatkozott: „... Ipse Laudon dicebat: limitaneas excubias (Cordon) non contra hostem regularem, sed latrones aut pestem praecavendam valere...”²⁶²

*

* *

A hadtörténetíró bármilyen meggyőződéses híve is annak az egyedül helyes szemléletnek, hogy forrásanyaga lelkiismeretes kiválasztása alapján csak az igazat írhatja meg, még akkor is, ha a mult nem világít a győzelem fényében; bármennyire is tudatában van annak, hogy ő csupán egyszerű krónikás lehet, éppen ezért óvatosan és csakis akkor nyilváníthatja egyéni véleményét, amikor arra az igazság megismerése érdekében föltétlenül szükség van, mégis lehetetlen, hogy lelki közönnyel örökítse meg azokat az eseményeket, amelyek a nemzeti életakarás legnagyobb megnyilvánulásai: a férfias helytállást, a hősi önfeláldozást. Katonák tetteit örökíti meg, akiknek győzelme vagy bukása egy nép hullámozó életvonalát adja. Valamennyien a nemzeti sors formálói; együttes áldozatuk a legnagyobb történetalakító erő. Krónikásuk akaratlanul is érzelmi közösségbe lép velük. Ha ez a rokonszenv csak képzelőerőt átmelegítő érzés anélkül, hogy elfogulttá tenné, vagy a tárgyilagosságot sértene, akkor hasznára van a tudománynak is. A mult hőseivel való lelki kapcsolat ugyanis kiemeli őket az évszázados távolságok ködös mélyéből. Arc-

²⁶² Szirmay: *Historia secreta sui temporis* 155. §.

élük határozottabb, alakjuk világosabb lesz. A nemzeti emelkedések és zuhanások korszakaiban egyaránt.

II. József török háborúja a magyar hadi történelemnek, a sikertelenség ellenére is, egyik legszebb korszaka. Azzá tette a magyar katonák hősiessége, amely évszázadok harcaihoz hasonlóan, akkor is Nyugatot védte Kelet pusztító tömegeivel szemben.

Rédvay István dr.

Súrlódások az újoncozásnál az 1792—97. évi francia háború alatt.

1. közlemény.

A Habsburgok Monarchiájának már a francia forradalom elején számítani kellett arra, hogy Franciaországgal háborúba keveredik. Emiatt az abban az időben még Ausztriához tartozó Németalföldön, a francia határon, csapatokat vontak össze, melyek között magyar ezredek is voltak. Az országgyűlés, a háborús veszély miatt, a magyar ezredek létszámának feltöltésére az 1791. év végén 6.000 újoncot ajánlott meg, a kiket 1792. tavaszán és nyarán soroztak.¹

A franciák 1792. április végén valóban megüzenték a háborút, mely az 1797. év végéig tartott. Mivel már a háború elején még további magyar csapatok is mentek a harcterre, az országgyűlés újabb 5.000 újoncot adott; sorozásuk 1792. decembertől a következő év márciusáig tartott.²

A sorozás befejezte után az ezredeknek maguknak kellett toborzás útján gondoskodni a háború folyamán szükséges pótlásokról. Mindegyik gyalog- és huszárezred a számára állandónak kijelölt megyékből szedett katonát, s erre a célra külön toborzóparancsnoksága volt, mely a toborzást a polgári közigazgatási hatóságokkal együtt végezte, a toborzás céljaira pedig az egyes megyékben kisebb különítményeket állított fel. A toborzás különben jórészt szintén a polgári közigazgatás segítségével történt, így lényegében alig különbözött a rendszeres sorozástól, hiszen a toborzással gyűjtött újoncnak körülbelül kétharmad részét a polgári hatóságok támogatásával szedték össze.³

Az 1796. évben a hadsereget súlyos veszteségek érték. Az országgyűlés 1796. decemberében most már 50.000 újoncot ajánlott meg,⁴ ezeket 1797. elejétől sorozták.⁵

¹ *Hadilevéletár*: Generalkommanda-iratok 1792—51—223. és 314. A továbbiakban az ugyanott található okmányokat röviden „Gen” jelöljük.

² Gen. 1792—51—316.

³ Gen. 1792—51—23.

⁴ Gen. 1797—51—12.

⁵ Gen. 1797—51—23, 126, 147, 167, 254, 315, 362, 407 és 427.

Úgy a sorozás mint a toborzás az egész háború alatt általában a hadsereg magyar ezredei (9 gyalog és 7 huszárezred) számára szolgált. A háború tartamára felállított utász-csapatokhoz ugyanis mindössze csak néhány száz újoncra volt szükség; a szekereszet és a szabadcsapatok részére ellenben közel 20.000 újoncot adtak, majdnem kivétel nélkül olyanokat, akik a sorkatonaság igényeinek nem feleltek meg. A tűzérséghez abban az időben még nem szedtek katonákat Magyarországról.

Az egész háború folyamán sorozással 54.757, toborzással 57.483, összesen tehát 112.240 újoncot gyűjtöttek Magyarországról.⁶ A háború hosszú tartamát és a hadsereg folytonos veszteségeit tekintve, ez a létszám az első pillanatra csekélynek látszik, figyelembe kell azonban venni egyéb körülményeket is. Magyarországnak — nem számítva a politikai tekintetben abban az időben még különálló Erdélyt, valamint a határvidékeket — a XVIII. évszázad végén kerekben 6 millió lakosa volt. Manapság, az általános hadkötelezettség alapján, 6 millió lakos közül 6 év alatt 112.000 újoncot igen könnyen elő lehet teremteni, az 1790-es években azonban az újoncozás sok akadályba ütközött. A nemesség ugyanis, minden hozzátartozójával, jobbágyaival és cselédeivel együtt, valamint ugyanilyen módon a lelkészek, az állami vagy közigazgatási tisztviselők, általában az értelmiség, azonkívül a különböző foglalkozási ágak, a telkesgazdák és a lakosságnak még számos adófizető kategóriája nem volt sorozáshoz állítható. Az állításkötelezettség terhe ilyenformán csakis a szolgásonban élő parasztságra és a városi proletároknak nehezedett: ennek a két legszegényebb néposztálynak azonban, a hiányos táplálkozás és az általában kezdetleges higiénia következtében, meglehetősen sok férfitagja satnya, fejletlen, katonai szolgálatra tehát alkalmatlan volt.

Sok nehézséget okozott az újoncszedésnél, hogy a katonai szabályok az újoncnál legalább 5 láb 3 hüvelyk (165 cm.) testmagasságot és ép, erős fogazatot követeltek, s még a kisebb, esetleg lényegtelen testi fogyatékoságot is kifogásolták. Az újoncok átvételére kirendelt tiszték nemcsak kötelességükből kifolyólag, hanem a saját jólfelfogott érdekükben is ragaszkodtak ezekhez a szabályokhoz. Ha ugyanis az általuk átvett újone a katonai szolgálatra alkalmatlannak bizonyult, akkor annak a tisztnek, aki a polgári közigazgatási hatóságtól átvette, az újoncra az átvétel napjától fogva fordított összes költségeket meg kellett fizetnie, sőt még egyéb szolgálati kellemetlenségekre is számíthatott.

⁶ Gen. 1797—51—25.

A polgári hatóságok viszont nem minden esetben vetettek súlyt az említett követelményekre, hanem megelégedtek azzal, hogy a reájuk kirótt újoncszámot tekintet nélkül az újoncok minőségére vigyék a sorozáshoz. Ebből kifolyólag nézeteltérések keletkeztek, amit nemcsak némely közigazgatási tisztviselő dölyfös elbizakodottsága, hanem az antimilitarista felfogás is befolyásolt, mely Magyarországon mindig jó talajra talált.

A huszárok toborzásánál szerencsésebb volt a helyzet, mert a huszárezredekhez jóval kevesebb újonc kellett mint a gyalogsághoz: azonkívül huszáranyagban Magyarországon mindig bőven lehetett válogatni. A magyar fiatalság önként is szívesen csapott fel huszárnak, mert ebben a fegyvernemben látta a valódi magyar katonaságot, azonkívül a díszes öltözet, a tarsolyos kard és a cifranyergű paripa is csábította.

Bár a polgári hatóságok egy része méltányolta a katonaság igényeit, valamint az újoncok átvételére kirendelt tisztek kényes helyzetét, azonkívül az újoncok előteremtésében nemcsak a hivatalos újoncállításnál, hanem a toborzásoknál is értékes segítséget nyújtott, mégis már az 1792. év folyamán megtartott sorozásnál sok panasz merült fel e téren. Úgy a polgári, valamint a katonai legfelsőbb hatóságok igyekeztek bár kiegyenlíteni a súrlódásokat, mégsem sikerült az újoncszedéssel kapcsolatos panaszokat egészen megszüntetni.

Ezeknek a panaszoknak részletei azért is érdekesek és tanulságosak, mert az világlik ki belőlük, hogy az újoncozás körül a régmúltban is ugyanazok a csalafintaságok és visszaélések fordultak elő, mint a későbbi idők újoncszedéseinél és az emberek a múltban is éppen úgy igyekeztek a katonai szolgálat alól kibújni, mint a későbbi időkben. De különösen kortörténeti szempontból sok figyelemreméltó adatot találunk az ilyen panaszokkal kapcsolatos részletekben.

A panaszok sorozata⁷ a Helytartótanács a magyarországi Vezénylőtábornokhoz, báró Barco Vince lovassági tábornokhoz, intézett ama átiratával kezdődött, melyben az Esterházy-gyalogezred (későbbi 34.) átvevő tisztje vádolta, hogy a fehérmegyei újoncok átvételénél túlzottan válogat, majd általánosította ez a vádat az ezred toborzókerületéhez tartozó többi megyék részéről állított újoncok átvételére vonatkozólag is. Ugyanezt a panaszt tette később az Antal főherceg (későbbi 52.) és a Ferdinánd főherceg (későbbi 2.) ezred átvevő tisztjei ellen; azután átírt a biharmegyei újoncok átvételénél előfordult kellemetlenségek miatt, Vins-ezred (későbbi 37.) átvevőkülönítményének parancsnoka, az újoncok

⁷ Gen. Exhibiten-Protokoll az 1792. évről.

átvételénél Szabolcsmegyét szidalmazta. Néhány hónap múlva ugyancsak Tahy századost panaszolta be a Helytartótanács, hogy — a megyék jelentése szerint — goromba a hivatalos érintkezésben. Szabó századost, a Ferdinánd-gyalogezred átvevőkülönítményének parancsnokát — Mosonmegye panaszára — a szerénytelenség vádja érte, mert az újoncok közt válogatott.

Győrmege és Sopron városa az Esterházy-gyalogezred. Temesmegye a De Vins-ezred. Liptómege az Alvintzy-ezred, (későbbi 19.), Kőszeg városa a Jellchich-ezred (későbbi 53.), Debrecen városa a Nádasdy-ezred (későbbi 39.), Lőcse városa az Alvintzy-ezred, Zombor városa az Antal főherceg-ezred átvevőtisztje ellen panaszkodott a Helytartótanács útján a miatt, hogy a tisztek az újoncok átvételénél válogatások. Az Antal főherceg-ezred átvevőtisztje ellen az a vád is szólt, hogy még hozzá goromba is.

A Vezénylőtábornok a panaszokat mindegyik esetben megvizsgálta és kisült, hogy a bevádolt tisztek csak a szabályokhoz ragaszkodtak és csak azokat az újoncokat utasították vissza, a kik katonai szolgálatra alkalmatlanok voltak. A Ferdinánd-ezred átvevőtisztjére például nyavalyatörős újoncot akartak ráerőszakolni; a De Vins-ezred részére szánt biharmegyei újoncok közül három szintén nyavalyatörős volt.⁸

Az újoncokat átvevő tisztek ellen irányuló panaszok főoka abban rejlett, hogy az előírt 5 láb 3 hüvelyknél alacsonyabb testmagasságú embereket nem akarták elfogadni. A sok panasz következtében a Helytartótanács javaslatot tett, hogy az újoncok testmagasságának alsó határát 5 láb 2 hüvelykben (162 cm.) határozzák meg, mert ilyen magas újonc Magyarországon elég akad, ilyenformán tehát az újoncózás simábban mehetne. A Vezénylőtábornok a javaslatot partolva terjesztette a bécsi Legfőbb Udvari Haditanács elé.

A Legfőbb Udvari Haditanács azt válaszolta, hogy a király az újoncok testmagasságának alsó határát 5 láb 3 hüvelykben szabta meg, mert a hosszú puska használata miatt van szükség erre és ez a szabály érvényes a hadsereg austriai csapatainál is. Az olyan 5 láb 2 hüvelyk magas újonc tehát, a kinek növése nem lehet már számítani, a hadsereg érdekében és a magyar nemzet tekintélyének megóvása végett, a sorgyalogságához nem fogadható el, hanem éppen úgy csak a szekereszethez vagy a helyőrségi csapatokhoz vehető fel, mint a duzzadtnyakúak is.

Kifejezte továbbá a Legfőbb Udvari Haditanács, hogy

⁸ U. o.

mivel az átvevőtisztek már a sorozás megkezdése előtt szigorú parancsot kaptak a túlhajtott válogatás mellőzésére, éppen úgy a megyéket is utasítani kellene tehát, hogy teljesen alkalmas újoncokat adjanak, ne pedig olyat, a kit azután testi alkalmatlansága miatt ki kell cserélni és így csak hiábavaló költséget okoz.

A Vezénylőtábornok egyúttal utasítást kapott, hogy az újoncozás megkönnyítésére vonatkozó rendszabályokban egyezzek meg a Helytartótanáccsal és utasítsák alárendelt szerveiket, hogy kölcsönös megegyezéssel igyekezzenek elhárítani a súrlódásokat. A Vezénylőtábornok 1792 augusztus 25-én ilyen értelemben átírt a Helytartótanácsnak.⁹

A súrlódások kiküszöbölése bizonyára könnyebben ment volna, ha a sorozás irányítása egy kézben van, a honnan ugyanabban az időpontban ugyanazt a tartalmú rendeletet kapják úgy a polgári közigazgatási hatóságok, valamint a katonai szervek is. Erről azonban abban az időben szó se lehetett, mert akkor még nem volt alkotmányos honvédelmi miniszter és a polgári hatóságok alkotmány sértést, jogtiprást és katonai diktatúrát láttak volna abban, ha a katonaság rendelkezik velük. Viszont a katonaság sem ismerte volna el magafölött semmiféle polgári hatóságnak a parancsoló jogát.

Elérhetetlen volt sokszor az is, hogy az újoncozás valamely kérdésében a polgári és katonai legfőbb hatóság egyszerre adjon ki rendeletet, pedig kölcsönös megegyezéssel ezt is meg lehetett volna valósítani. A midőn pl. 1792. augusztusában, a második sorozáshoz, a király jóváhagyta az országgyűlés határozatát, hogy az újoncok testmagasságának alsó határa 5 láb 2 hüvelyk lehet, a bécsi Magyar Udvari Kancellária sietett a könnyítést azonnal tudatni a budai Helytartótanáccsal, hogy ilyen értelemben utasítsa a megyéket. A Legfőbb Udvari Haditanácsot ellenben csak valamivel később értesítették,¹⁰ pedig jó lett volna, ha a polgári, valamint a katonai szervek egyszerre kapják a rendeletet és a sok vita és súrlódás okát megszüntető eme királyi elhatározás nyomán kiadandó rendelkezésekre vonatkozólag előbb a katonai legfőbb hatósággal kölcsönös megállapodás történik.

Az Udvari Kancellária ugyan még augusztus 30-án átírt a Legfőbb Udvari Haditanácsnak, hogy a király elfogadta az országgyűlés szóbanforgó határozatát, melynek alapján a megyék már kaptak is utasítást. A Legfőbb Udvari Haditanács azonban azt válaszolta, hogy a király, a

⁹ Gen. 1792—51—262.

¹⁰ Gen. 1792—51—268 és 271.

mikor ezt elhatározta, arra gondolt, hogy az 5 láb 2 hüvelyk magas újoncok közül csakis azok veendőek át, a kik még nőni fognak. Ezek tehát addig, a míg az 5 láb 3 hüvelyk testmagasságot elérik, a gyalogezredek helyőrségi szolgálatra hivatott 3. és 4. zászlóaljaihoz osztandók be, a honnan azután később mint már kiképzett katonák kerülnek majd a harc-térre. Hangsúlyozta a válasz, hogy jó volna a megyék és a katonaság részére, az újoncok átvételénél felmerülő nézet-el térések szabályozása végett, együttes utasítást adni.¹¹

A Helytartótanács csak 1792 szeptember 15-én — az augusztus 25-i átiratra küldött válaszában — adta tudtul a Vezénylőtábornoknak, hogy az 5 láb 3 hüvelykben megszabott legkisebb testmagasság követelése nem fogadható el, mert a megyéknek — a fentebb említett királyi döntés alapján — ebben a kérdésben már utasítást adott.¹²

A Vezénylőtábornok, mivel a Legfőbb Udvari Haditanácstól nem kapott határozott rendeletet, a maga részéről nem kezdeményezte az együttes utasítás kiadását, mert neki a hadsereg érdekeit kellett abban a tekintetben szem előtt tartania, hogy a csapatokhoz 5 láb 3 hüvelyknél alacsonyabb termetű újoncok lehetőleg ne kerüljenek. Inkább tehát hallgatólagosan az újoncokat átvevő tisztek ügyességére bízta, hogy e téren mégse érvényesüljön a polgári hatóságok által a királynál a katonaság szándékai ellenére kivívott előny.

A De Vins-gyalogezred parancsnoksága október elején jelentette, hogy a megyék a városok a törvényre hivatkozva akarnak 5 láb 2 hüvelyk magas újoncokat adni. Mivel az ezred parancsnokság a megkezdendő sorozáshoz erre vonatkozó rendeletet kér, mert különben az alacsonyabb termetű újoncok miatt a csapatok harc képessége szenved, a mellett sok lesz a sűrlődés az újoncok átvétele körül.

A Vezénylőtábornok válasza szerint nem volt kétséges, hogy a megyék az előírt termetű újoncokat kötelesek adni. A Legfőbb Hadúr azonban megengedte, hogy 5 láb 2 hüvelyk magas újoncok is átvehetők, de ezeknek a száma nincs meghatározva. Az átvevő tisztek mindenestre kerüljék a sűrlődést és a polgári hatóságokkal egyetértésben cselekedjenek.¹³

A Vezénylőtábornok a sűrlődások kerülését és a polgári hatóságokkal az egyetértést nemcsak most, hanem a sorozással vagy toborzással kapcsolatos rendeleteiben az egész háború alatt következetesen hangsúlyozta annyira, hogy az

¹¹ Gen. 1792—51—271.

¹² Gen. 1792—51—287.

¹³ Gen. 1792—51—288.

szinte már megszokottá vált, mint a rendeletek elmaradhatatlan refrainje.

A Vezénylőtábornok válasza meglehetősen határozatlan volt; az átvevőtisztek tehát nem igazodhattak semmiféle határozott rendelkezéshez, csak ahhoz, hogy a súrlódásokat kerülni kell, a mire egyébként már eddig is többször kaptak parancsot. Határozott rendelkezés híján tehát az átvevőtisztek vonakodtak elfogadni az 5 láb 2 hüvelyk magas újoncot, ami miatt a megyék jelentést tettek a Helytartótanácsnak, az pedig az Udvari Kancelláriának. Az Udvari Kancellária a Legfőbb Udvari Haditanácshoz fordult.

A Legfőbb Udvari Haditanács azzal mosakodott válaszában, hogy ő nem parancsolta a Vezénylőtábornoknak, hogy 5 láb 2 hüvelyk magas újoncot nem szabad átvenni, hanem csak rámutatott, hogy milyen hátrány származik a szolgálatra az ilyen újonc miatt.¹⁴ Ez sem volt határozott parancs, de a Vezénylőtábornok megérthette.

A Helytartótanács végre 1792 november elején átírt a Vezénylőtábornoknak, hogy bár a király megengedte az 5 láb 2 hüvelyk magas újoncok besorozását, a Helytartótanács mégis kéri, hogy az átvevőtisztek erre parancsot kapjanak.

A Vezénylőtábornok közölte válaszában, hogy a sorozáshoz beosztott tisztek és sebészek utasítást kaptak, hogy olyan újoncot, akinek szemmel látható testihibája van, ne vegyenek át, mert ezzel csak felesleges költséget okoznának, amit magának az átvevőtisztnak kellene megtérítenie, amellet az újoncot el kellene bocsátani, a polgári hatóságok pedig nem adnának helyette mást. Ilyen testfogyatkozás a kopaszság, a rövidlátás, a rossz fogazat, a duzzadt nyak, a süketség, a magas vagy domború hát, a szűk mell, a csonkult végtagok, a régi és már gyógyult sebek, a viszeres csomók, a beteges, láztól leromlott test és az előírt testmagasságnál alacsonyabb termet. Ezek a fogyatkozások ugyanis az újoncot fegyveres szolgálatra alkalmatlanná teszik. Abból a célból tehát, hogy a fogyatkozás megállapítható legyen, az újoncot tetőtől talpig le kell vetkőztetni már csak azért is, hogy a polgári hatóság kiküldöttje maga is lássa, hogy miért nem veszik át.¹⁵

A válasz mindenesetre részletes volt, de nem említette az 5 láb 2 hüvelyk testmagasságot, viszont nem is kétkedett benne. Pedig sok későbbi vitának elejét lehetett volna venni, ha a Vezénylőtábornok ebben a kérdésben határozottan nyilatkozik. Nem volt azonban módjában, hogy nyilatkozzék,

¹⁴ Gen. 1792—51—315.

¹⁵ U. o.

mert a számára legilletékesebb helyről, a Legfőbb Udvari Haditanácstól, nem kapott semmiféle határozott útmutatást.

Mielőtt 1792 végén a második sorozás megkezdődött volna, az első sorozással kapcsolatban még utólagos panaszok érkeztek. Említettük, hogy Mosonmegye a Ferdinánd-ezred átvevő tisztjét, Szabó századost, szerénytelenséggel vádolta; a panaszt a Vezénylőtábornok megvizsgálta és az eredményt a Helytartótanács tudomására adta. A helytartótanács az eredményről értesítette a megyét, a megye azonban nem nyugodott meg, hanem újabb panaszt tett Szabó százados ellen, azt állítván, hogy Mosonmegye iránt érzett ellenszenvéből, a sorozáshoz vezetett újoncnak több mint a felét visszautasította, a sorozótisztet befolyásolta, önkénykedett, azonkívül nyersen és követelően lépett fel a megyei hatóságokkal szemben.

A Helytartótanács a panaszt megküldte a Vezénylőtábornoknak s ez Szabó századost ismét jelentéstételre szólította fel.

Szabó százados tagadta, hogy őt Mosonmegye iránt bármiféle ellenszenv vezette volna. Először azért haragudtak meg reá, mert 25 újonc közül csak 11 bizonyult alkalmasnak, de ezek egyike is mértéken aluli volt. A visszautasítottaknál különböző testi fogyatkozásokat állapítottak meg, vagy termetük a további növésekre már reménytelenül alacsony volt.

Jelentette a százados, hogy ő minden vitát türelemmel, barátságos úton akart elintézni, viszont a megye részéről a sorozáshoz kirendelt megbízott, az alispántól eredő zaklató üzenetekkel és fenyegetésekkel, a sorozás munkájában az unalomig zavarta a főhadbiztost, a sorozótisztet és a törzssebszt. Ezért Szabó százados — ismételt kérése után — kénytelen volt a megyei megbízottat mérsékletre inteni, vagy ajánlani, hogy távozzék és helyette mást küldjenek.

Tiltakozott Szabó százados az ellen a vád ellen is, mint-ha ő a sorozótisztet befolyásolta volna, hogy egy gazdálkodó fiát ne vegyék be, holott az apának két fia volt. Igaz, hogy kettő volt, de az idősebbnek önálló gazdasága lévén, a sorozásnál nem számíthatott mint olyan, aki atyjának segítségére van a gazdálkodásban. Elismerte viszont a százados, hogy egy duzzadt nyakú újoncot visszautasított, bár a duzzadt nyak még nem golyva, de egész bizonyosan az lesz belőle.

Jelentette továbbá, hogy az egyik postamester szolgáját nem engedte besorozni, mert az a postamesternél állami, tehát királyi szolgálatban áll. Ezt a megye megbízottjának a sorozótiszt jelenlétében meg is mondta, mire a megyei meg-

bízott a postamester előtt fennhéjázóan kijelentette, hogy a postamester tarthat olyan szolgát is, aki katonának nem alkalmas.

Rámutatott a jelentés a megye ellen tett ama panaszokra is, hogy az útlevéllal és igazolvánnyal ellátott olyan osztrák honos mesterlegényeket, akik Ausztriában katonának voltak összeírva, Mosonmegye egyszerűen lefogatta és a maga lakosai helyett akarta újoncúl átadni, de Szabó százados nem vette át. Többek közt a megyei pandurok Magyaróváron egy iskolaszolgát munka közben fogtak el, 14 napig börtönben tartották, s onnan vitték a sorozáshoz, ahol a százados természetesen nem fogadta el. Hasonlóan jártak el másokkal is és addig tartották fogva őket, amíg különféle ígéretekkel rávették, hogy magasabb toborzópénz ellenében önként jelentkezzenek katonának.

A Vezénylőtábornok Szabó százados jelentésének teljes szövegét közölte a Helytartótanáccsal és kérte a polgári közigazgatási hatóságok útasítását, hogy felesleges okvetlenkedéssel ne hátráltassák az újoncozás menetét, hanem inkább barátságos egyetértésben mozdítsák elő.¹⁶

Trencsénmegye 1793 januárjában újabb panaszt tett a Ferdinánd-gyalogezred átvevőtisztje ellen. Arról szólt a panasz, hogy Óváry hadnagy különösen az újoncok testmagassága miatt tesz kifogásokat.¹⁷

A Vezénylőtábornok az átvevőtiszt előljáró ezredparancsnokságához rendeletet intézett, amelyben hangsúlyozta, hogy a sorozáshoz kiadott útasítások világosak, nem érthető tehát, hogy miért vannak mégis nehézségek. Szigorúan meghagyta, hogy az átvevőtiszt ne okozzon indokolatlan zökkenőket, hanem inkább a polgári hatóságokkal egyetértésben mindent kövessen el a sorozás sikere érdekében. Amelyik átvevő tiszt nem így jár el, felelősségre kell vonni.¹⁸

Ime egyik példája, hogy mire vezetett az, hogy a Vezénylőtábornok — miként fentebb már rámutattunk, — nem mondotta meg határozottan, hogy az újoncok testmagasságának alsó határa ezentúl nem 5 láb 3 hüvelyk, hanem csak 5 láb 2 hüvelyk. Az átvevőtisztek persze vonakodtak 5 láb 3 hüvelyknél alacsonyabb újoncot átvenni, mert az anyagi felelősségtől és az egyéb szolgálati kellémetlenségtől tartottak, s addig nem követhettek más szabályt, amíg arra határozott parancsot nem kapnak.

Néha a polgári hatóságok türelmetlensége adott okot az azonnali panaszra. Az 1792. évi második sorozásnak de-

¹⁶ Gen. 1792—51—362.

¹⁷ Gen. 1793—51—106.

¹⁸ Gen. 1793—51—21.

cember 1-én kellett kezdődnie. Mivel a Nádasdy-gyalogezred átvevőtisztje erre a napra még nem érkezett meg Mármaroszigetre, a megye nyomban jelentést tett a Helytartótanácsához és követelte, hogy a sorozásra hozott újoncok élelmezésének költségeit a katonaság fizesse meg.

A panasz a Helytartóságtól a Vezénylőtábornokhoz került, aki azt felelte, hogy az átvevőtisztnek azóta már ott kell lennie, az élelmezési költségek pedig attól a naptól megtérülnek, amikor az újoncok az avatási lajstromba kerülnek.¹⁹

Kissé furcsán hangzott a panasznak ez az elintézése, hiszen azóta egy-két hétnek kellett eltelnie, hogy a megye a panaszt megírta, az átvevőtiszt tehát ez alatt az idő alatt persze, hogy odaérkezhetett. Azt pedig mindenki tudta, hiszen szabály volt, hogy a katonaság az újoncokat attól a naptól veszi élelmezésbe, amikor felavatják őket, ezt tehát felesleges volt külön hangsúlyozni.

Mármarosmegye türelmetlenségével kapcsolatban még egyéb zavar is támadt.

A Nádasdy-gyalogezred átvevőtisztje, Friedrich százados, idejekorán jelentette, hogy Bereg-, Ung-, Ugocsa- és Mármaros megye újoncainak átvétele végett először Mármaroszigetre útbaindult s onnan fog, dolga végeztével, a többi három megyébe menni. Bereg-, Ung- és Ugocsa-megye azonban türelmetlen volt, s újoncait a katonaság közreműködése nélkül és Friedrich százados megérkezése előtt a maga polgári biztosával és sebészével már megvizsgáltatta és további őrizetbe a munkácsi várparancsnokságnak átadta. Amikor Friedrich százados Munkácsra érkezett, az újoncokat meg akarta vizsgáltatni, de a megyék nem egyeztek ebbe, hanem jelentést tettek a Helytartótanácsnak, ahonnan az ügy a Vezénylőtábornokhoz került.

A Vezénylőtábornok akként döntött, hogy a munkácsi várparancsnokságnak átadott újoncok átveendőek, s ha valamelyik nem bizonyulna alkalmasnak, az élelmezési költségeit a kincstár nem téríti meg.

Megállapította továbbá a Vezénylőtábornok, hogy a késedelem azért keletkezett, mert Friedrich százados megbetegedett és csak február végén érkezhett Munkácsra, a megyék pedig siettek a sorozással.²⁰

A munkácsi várban őrzött újoncokat tehát átvették és a Nádasdy-ezred főtoborzóparancsnokságának székhelyére, Eperjesre, vitték. A főtoborzóparancsnok jelentette, hogy az újoncok közül 13 nem való katonának, mire a Vezénylő-

¹⁹ Gen. 1793—51—36.

²⁰ Gen. 1793—51—151.

tábornok elrendelte, hogy azonnal felülvizsgálat elé állítandók. Meghagyta együttal, hogy abban az esetben, ha a felülvizsgálatnál alkalmatlannak talált újoncok helyett a megyék alkalmasakat adnak, akkor az átvevőtiszt, Friedrich százados, csak az élelmezési költségeket fizeti. Ellenkező esetben azonban Friedrich százados költségén kell más újoncokat toborozni, mert a műlasztás őt terheli, mivel az újoncok átvételénél nem volt Munkácson.²¹

A szóbanforgó esetben eddig elmondottakat tekintve a Vezénylőtábornoknak Friedrich századosra vonatkozó döntése könyörtelen volt és nem egészen igazságos. A végső eredményben azonban — miként látni fogjuk — ez a kemény rendelkezés mégsem sujtotta a századost.

A kassai hadbiztosságnál megtartott felülvizsgálat a 13 kifogásolt újonc közül 9 Beregmegyeit és 1—1 Ung, illetve Ugocsamegyeit szolgálatra valóban alkalmatlannak talált. Ezek nagyrészt mértéken alul voltak, köztük egy félszemű, több golyvás, egy foghíjas, egynek nyomorék volt a karja, többen pedig skorbutban szenvedtek. A hadbiztosság egyszersmind jelentette, hogy Friedrich százados nem hibás, mert az újoncokat Munkácson átvenni ideje se volt, hiszen Mármaroszigeten kellett működnie. Bereg-, Ung- és Ugocsamegye sietve hozta a selejtes újoncanyagot, nem akarta élelmezni addig, amíg az átvevőtiszt meg tud érkezni, a munkácsi várparancsnok pedig önkényűleg és orvosi vizsgálat nélkül átvette. Hibás ellenben Nagel, Beregmegye sebésze, aki az újoncok megvizsgálásánál lelkiismeretlenül járt el. Az említett három megye a sorozóhelyeket is későn tudatta, így Friedrich százados, akinek a Bánságból kellett jönnie, azt se tudhatta, hogy legelőször hova menjen. Az alkalmatlannak talált újoncok miatt keletkezett költségeket tehát inkább a beregmegyei sebész tartozik megfizetni.

A Vezénylőtábornok kérésére a Helytartótanács felhívta az említett három megyét, hogy az alkalmatlan újoncokat pótolják. Ung- és Ugocsamegye vállalta a kötelezettséget, Beregmegye azonban nem, kijelentette ellenben, hogy inkább a sorozás befejezése után következő toborzáshoz 40 újoncot fog közvetíteni.²²

Egyéb megyék és városok is panaszkodtak. Lőcse városa az Alvintzy ezred átvevőtisztjét vádolta, hogy a kiadott rendelkezések ellenére még mindig válogat az újoncok között.²³ A jász kerületi börtönökből fegyenceket akartak adni újoncok helyett, de átvételüket a Gyulai-ezred (későbbi 32.)

²¹ Gen. 1793—51—222.

²² Gen. 1793—51—291 és 651.

²³ Gen. 1793—51—115.

toborzóparancsnoka megtagadta s ezért bepanaszolták.²⁴ A Jellachich-ezred Zágrábban működő átvevőtisztjét a miatt érte panasz, mert nem volt készletben elég ruházat az újoncok számára, akiknek így napokig egy szál ingben kellett dide-regniök. Beigazolódott, hogy az átvevő tiszt nem hibás, mert még idejekorán kérte az egyenruha kiszállítását.²⁵ Szabolcs-megye megint Tahy századosra panaszkodott, mert egy megszökött újonc helyébe másikat követelt.²⁶ Pedig Tahy százados, úgy látszik, már elég engedékeny lehetett, hiszen egy alkalmatlan újoncért a költségekben elmarasztalták.²⁷ Szatmár-Németi városával a miatt volt vita, mert egy nemes embert jogtalanul újoncnak állított, s később el kellett bocsátani.²⁸ Nemes emberek jogtalan besorozása különben más megyéknél is előfordult.

A sorozással kapcsolatos panaszok azonban nem mindig a polgári hatóságoktól indultak ki. A katonaság is vádaskodott.

A De Vins gyalogezred parancsnoksága 1793. elején jelentette, hogy Szabolcsmegye az 1792. évi avatási lajstrom aláírását az ezred átvevőtisztjének, Tahy századosnak, nemcsak hogy megtagadta, hanem azt állította, hogy az 1792. évi első sorozásra kivetett 72 újoncnál hárommal többet állított. Beleszámította ugyanis azt a két újoncot is, a kiket a későbbi felülvizsgálat alkalmatlannak talált, s helyettük a megyének másik kettőt kellett utólag adnia. A jelentés rámutatott arra, hogy az újoncátvételi jegyzőkönyv szerint a megye nem adott többet a reá kivetett létszámnál. A debreceni hadbiztosság a megye javára írta ugyan a háromfőnyi többletet, de látható, hogy tévedett, s így Szabolcsmegyének kötelessége volna a második sorozásra kivetett 58 újoncot állítani, nem pedig abból hármat levonni. Jelentette végül az ezredparancsnokság, hogy Debrecen városa még 1787-ben jogtalanul állította Kun Andrást és Kovács Pétert, a kiket a Vezénylőtábornok később elbocsátott, így a városnak most ezt a két újoncot is pótolnia kell.

A Vezénylőtábornok átírt a Helytartótanácsnak, hogy Szabolcsmegyét és Debrecen városát a fentiekre nyomatékosan utasítsa. Együttal figyelmeztette a De Vins-ezred parancsnokságát, hogy a jövőben a hasonló eseteket ne csak évek múlva, hanem azonnal jelentse.²⁹

²⁴ Gen. 1793—51—137.

²⁵ Gen. 1793—51—177.

²⁶ Gen. 1793—51—293.

²⁷ Gen. 1793—51—461.

²⁸ Gen. 1793—51—443.

²⁹ Gen. 1793—51—42.

Az országgyűlés által megajánlott újoncok besorozása után megkezdődött a toborzás. A megyék nem voltak ugyan kötelesek a toborzáshoz is újoncot állítani, az általuk önként felajánlott újoncok átadásából és átvételéből, valamint a toborzás egyéb részleteiből kifolyólag azonban a panaszok mégis egészen a háború végéig tovább folytak, különösen a megyék főispánjai részéről. A főispánok a nekik tájékoztatlanságból, sőt a katonaság iránt érzett ellenszenvből bementek esetek valódiságáról — úgy látszik — nem győződtek meg eléggé, hanem minden csip-csup dolgot azonnal a bécsi Magyar Udvari Kancelláriához jelentettek fel.

Ebből azután hosszadalmas iratváltás keletkezett. Az Udvari Kancellária ugyanis, a főispán panasa alapján, átírt a Legfőbb Udvari Haditanácsnak, az a Vezénylőtábornoknak küldött rendeletet, aki viszont a bepanaszolt toborzótiszt előljáró csapatparancsnokával vizsgáltatta meg az ügyet. A vizsgálat eredménye ugyanilyen úton ment vissza, mégpedig minden helyről újabb íven. Ilyenformán valamely lényegtelen ügyben, melyet a helyszínen pár szóval pillanatok alatt lehetett volna rendezni, hetekig tartott az iratváltás, mégpedig számos ív papíros felhasználásával, nagy időpocsékolással és felesleges költséggel. A legfőbb katonai és polgári hatóságok pedig a háború súlyos gondjai közepette olyan ügyekkel voltak kénytelenek foglalkozni, amelyek igazán nem illettek hozzájuk. Így kívánta azonban az egykorú bürokrácia és a főispánok kissé túlhajtott hatalmi önteltsége.

Lássuk, mi miatt volt szükség ezekre a panaszokra.

A Legfőbb Udvari Haditanács 1793 szeptemberében az alábbi főispáni panaszokra követelt jelentést a magyarországi Vezénylőtábornoktól:

1. Turócmegye főispánja, Révai Simon, panaszt tett, hogy megyéjéből két újoncot, akiket a toborzóaltiszt és a megyei seborvos alkalmasnak talált, a katonai hatóság visszaútasított. Mivel a főispán nem említett konkrét esetet, fel kellett tehát azt deríteni. Azt is írta Turócmegye főispánja, hogy neki nincs tudomása arról, hogy toborzás volna, mert Turócszentmártonban nincs állandó toborzóhely, hanem csak egy altiszt jött oda, anélkül, hogy a főispánnál vagy az alispánnál jelentkezett volna, azután rövid idő múlva visszament Nyitra megyébe.

2. Bácsmegyéből 17 embert a Wurmser-féle, Torontálból pedig 81 embert a Gyulai-féle és az osztrák szabadcsapathoz avattak fel újoncul. Bácsmegye főispánja szerint az említett 17 ember csupa csavargó volt, akik az országnak terhére voltak és a magyar sorcsapathoz kellett volna őket

adni. Hogyan történhetett ez — kérdezte a legfőbb Hadi-tanács — hiszen már 1793 májusban rendelet ment, hogy 5 láb 2 hüvelyk magas újoncot a sorcsapatokhoz fel lehet avatni, ha egyébként elég erős. Avagy nem általában olyan 5 láb 2 hüvelyk magas újoncot vesznek be, aki erős és fegyverbíró?

A Vezénylőtábornok a következőket jelentette:

A turócmegyei két újoncra a toborzó altiszt és a megyei seborvos nem tudhatta megállapítani, vajjon csakugyan alkalmasak-e? A toborzótiszt ellenben tüzetesen megvizsgálta és fogyatkozást talált, tehát nem fogadta el őket. A Ferdinánd-gyalogezred parancsnoksága egyébként útasítást kapott az eset részletes felderítésére.

Mindegyik megyében — jelentette a Vezénylőtábornok — különösen olyan kis megyében, mint Turóc, nem lehet külön toborzóparancsnokság, mert nincs elegendő tiszt. A toborzóhelyeket a helytartóság idejekorán és a legszélesebb körben kihirdette, a toborzás az egész országban már fél-esztendeje folyik és mindenki tud róla, csodálatos tehát, hogy csak éppen Turócmegye főispánjának nincs erről tudomása. Éppen úgy csodálatos, hogy a főispán nem tudja, hogy az ő megyéjében, Szucsán mezővárosban, fiók-toborzóhely van, holott ezt a Helytartótanács idejekorán tudatta a megyével s a fiók-toborzóparancsnokság már jó ideje működik is ott. Amelyik fióktoborzóhelynek altiszt a parancsnoka, ez az altiszt sem lehet állandóan egy helyben, hanem ide-oda kell mennie oda, ahol remélhető valami eredmény. Az pedig sehol sincs előírva, hogy a toborzók a főispánnál vagy alispánnál jelentkezzenek és nekik jelentést tegyenek.

A bácsmegyei és torontáli újoncokra vonatkozólag azt jelentette a Vezénylőtábornok, hogy azokat a szlavonországi vezénylőtábornok fennhatósága alá tartozó határőrtisztek vették át és valószínűleg azért nem avatták magyar sorgeyalogezredhez, hanem szabadcsapathoz, mert a testmagasságuk nem ütötte meg a kívánt mértéket. Az 5 láb 2 hüvelyk magas újoncot egyébként csak akkor veszik át a sorgezredek részére, ha elég erős és fejlett.

Az esetből kifolyólag a Vezénylőtábornok a bácsmegyei és torontáli újoncokra vonatkozólag tájékoztatást kért a szlavonországi vezénylőtábornoktól, azonkívül útasította az összes gyalogsági toborzóparancsnokságokat, hogy az 5 láb, 2 hüvelyk magas újoncot csak akkor vegyék át, ha elég erős és fegyverbíró.³⁰

Nem sokkal azután, hogy a Vezénylőtábornok jelentése elment, megérkezett a Ferdinánd-gyalogezred 4. zászlóalj-

³⁰ Gen. 1795—51—212.

parancsnokságának jelentése a túróci főispán által szóvatott két újoncra. A főispán panasza alaptalan volt, mert a katonai sebész az egyik újoncnál gyógyíthatatlan szembajt talált, a másik pedig nem tudott egyenesen járni, mert gyermekkorában a lába eltört és rosszul forrott össze.

A vezénylőtábornok felkérte a Helytartótanácsot, hogy a főispánt panaszának alaptalanságáról értesítse.³¹

A turócmegyei főispán, noha egy-két hónap előtt nem restellte azt állítani, hogy nincs tudomása arról, hogy toborzás folyik, pár hónap múlva, 1794 márciusában, a másik végletbe csapott és hívatlan tanácsokkal és javaslatokkal akart a toborzás ügyébe avatkozni. Az Udvari Kancelláriához felterjesztést tett, jelentvén, hogy az ő megyéjéből egyesek a toborzóknál, mások a községi előljáróságoknál és ismét mások az ő nyugállományú katonatiszt fiánál jelentkeznek újoncra. Költséges és fáradságos ezeket a jelentkezőket felavatás végett az illetékes Ferdinánd-gyalogezredhez Pozsonyba vinni, mert az ott alkalmatlannak találtakat még vissza is kell hozni. Bízják meg inkább az ő tiszt fiát és a többi megyékben is hasonlóképpen nyugállományú tisztekkel toboroztassanak, hogy így a tényleges tisztek a harcra méhessenek.

Az udvari kancellária a főispán javaslatát megküldte a Legfőbb Udvari Haditanácsnak, ahonnan azt válaszolták, hogy kissé furcsa már, hogy a főispán az újoncozás ügyében még mindig Bécsbe írkálnak, holott tudniok kellene, hogy ezeket az ügyeket Budán a Vezénylőtábornok a Helytartósággal közösen intézi. Ilyen ügyben Bécsbe írni különben a leghosszadalmasabb is, mert az iratot onnan, elintézés végett, amúgy is Budára küldik.

A Legfőbb Udvari Haditanács a fentiek alapján a Turócmegyei főispán felterjesztését is a Vezénylőtábornoknak adta le elintézés végett. A Vezénylőtábornok a Ferdinánd-gyalogezred 4. zászlóaljparancsnokságnak rendeletet küldött és a helytartósággal is tudatta, hogyha Turócból Pozsonyba hosszú az út, akkor a turócmegyei hatóságok forduljanak Trencsénbe, vagy éppen a turócmegyei Szucsánba, a toborzó-különítményhez és ott adják át az újoncokat.³²

Turócmegye főispánja rövid idő múlva újabb panasszal állt elő az Udvari Kancelláriának. Arról volt szó, hogy a Turócmegyébe vezényelt toborzó altiszt a hatóságok és uradalmak részéről átadott újoncokat csak úgy akarja átvenni, ha 10 napi utiköltséget is adnak velük. Ez — a főispán szerint — túlzott követelmény, hiszen a hatóságok és a magá-

³¹ Gen. 1793—51—756.

³² Gen. 1794—51—230.

nosok az általuk adott újoncok toborzási költségeit amúgy is fizetik, de meg a legutóbbi országos újoncállításnál ki lett hirdetve, hogy a kincstár az újoncot a toborzás napjától átveszi, tehát minden további költség a kincstárt terheli.

A panaszirat az Udvari Kancelláriától természetesen a Legfőbb Udvari Haditanácshoz, onnan pedig a Vezénylőtábornokhoz került azzal, hogy az újoncokat nem a felavatás napjával, hanem már az átvételkor kell kincstári ellátásba venni. Ha előfordulna, hogy e két időpont között a polgári hatóság élelmezi az újoncokat, akkor a kincstár, a polgári hatóság kívánságára, térítse meg az élelmezési költségeket.

A Vezénylőtábornok tehát ilyen értelmű rendeletet adott ki az összes toborzóparancsnokságoknak és a hadbiztosságoknak. A Legfőbb Udvari Haditanácsnak pedig jelentette, hogy Turócmegye főispánja már megint fontoskodik, pedig már történt intézkedés, hogy Turócmegyéből az újoncokat ne Pozsonyba, hanem Trencsénbe küldjék felavatásra, Trencsén pedig nincs messze.³³

Egyes megyék főispánjai az újoncozásra vonatkozólag, úgy látszik, bármiféle mende-mondának hitelt adtak és azt mint valóságot siettek az Udvari Kancelláriának bepanaszolni. Az Udvari Kancellária — miként láttuk — minden ilyen panaszt a Legfőbb Udvari Haditanácsnak küldött meg, ahonnan az, megvizsgálás végett, a Vezénylőtábornokhoz került. A főispáni panaszok alaptalansága következetesen kiderülvén, így azok tulajdonképpen csak az irodai munkát szaporították, egyébként értelmük azonban nem volt.

A Legfőbb Udvari Haditanács 1793 szeptemberében az alábbiakra vonatkozólag követelt felderítő jelentést a Vezénylőtábornoktól:

Az Udvari Kancellária által közölt főispáni jelentésekből az tűnik ki, hogy Pestmegye 15 újoncot a Mihailevic-féle szabadcsapat, 57 újoncot pedig a szekereszet részére állított, más megyék hasonlóképpen állítottak újoncokat a Gyulai-féle szabadcsapat és a szekereszet számára; a gyalogság által el nem fogadott újoncot akadály nélkül felveszik huszárnak, mert a gyalogság átvevőtiisztjei módfelett válogatnak és olyan testi fogyatkozást is kifogásolnak, ami csak az újonc besorozása után keletkezett. Magyarországon — hangsúlyozta a Haditanács — a szabadcsapatokhoz nem hogy újoncot állítani, hanem még felvenni sem szabad, valamint a szekereszet számára sem szabad újoncozni, hanem csak a legutóbbi (1788—90. évi) török háború után szabadságolt szekereszeket kell a polgári közigazgatási hatóságoknak behívni. A szekereszethez csakis olyan újoncot szabad

³³ Gen. 1794—51—549.

átadni, aki fegyveres szolgálatra nem alkalmas; arra vonatkozólag pedig már ismételten adatott ki rendelet, hogy az újoncokat átvevő tisztek ne vigyék túlzásba a válogatást.

A Vezénylőtábornok mindezek folytán meghagyta a Gyulai-gyalogezred toborzóparancsnokságának, mely Pestmegyéből gyűjtötte az újoncokat, hogy az említett kifogásokra vonatkozólag tegyen jelentést. Hozzáfűzte, hogy a Mihailevits-féle szabadcsapattal kapcsolatban említett újoncok valószínűleg a megyei börtönökből átadott fegyencek, a szekeresz újoncok pedig alighanem azok, akiket erre a célra néhány pestmegyei uradalom önként adott.

A Császár- és a Barco-huszárezrednek szintén Pestmegyében működő toborzóparancsnokságai hasonlóképen rendeletet kaptak, hogy jelentsék, vajjon mi igaz abból, hogy Pestmegyében a Mihailevits-féle szabadcsapat és a szekereszet számára hatóságilag állított újoncokat adtak át. Ha valóban adott ilyeneket valaki, vajjon melyik megye vagy uradalom adta, s vajjon nem a megyei börtönökből átadott fegyencekről van-e szó?³⁴

A Gyulai-gyalogezred toborzóparancsnoka, Didelot százados, jelentése szerint nem tudott arról, hogy Pestmegye a Mihailevits-féle szabadcsapat, illetőleg a szekereszet számára a szóbanforgó újoncokat adta volna. Az újonc-avatási lajstromokat a megyével mindig összehasonlítják, s azok minden alkalommal egyeznek. Jelentette, hogy eddig 6 újonc került a szabadcsapathoz, 15 pedig a szekereszethez, persze valamennyi olyan, aki a gyalogsághoz nem volt alkalmas. Mivel a Császár-huszárezrednek (későbbi 1.) Soroksáron működő toborzóparancsnoka részére Pestmegye szén-tén adott több újoncot, lehetséges, hogy azok közül a huszárnak nem alkalmasakat szekeresznek vették fel.³⁵

A Császár és a Barco-huszárezred (későbbi 10.) toborzóparancsnokságai azt jelentették, hogy nem tudnak sem a Mihailevits-féle szabadcsapat, sem pedig a szekereszet számára történt rendszeres sorozásról. A szekereszethez azokat az újoncokat adják át, akik erre önként jelentkeztek, vagy pedig az uradalmak erre a célra adták őket.³⁶

A Vezénylőtábornok mindezek alapján azt jelentette tehát a Legfőbb Udvari Haditanácsnak, hogy Pestmegyében különböző toborzóparancsnokságok működnek, Magyarország pedig sok megyéből áll, a főispánoknak tehát tűzetesen kellene megjelölniök a felpanaszolt eseteket. Jelentette, hogy a szabadcsapatok részére — miként a Legfőbb Udvari Hadi-

³⁴ Gen. 1793—51—650.

³⁵ Gen. 1793—51—663.

³⁶ Gen. 1793—51—710.

tanács is tudja — nem toboroznak, hanem polgári hatóságok adnak át börtöneikből fegyvereket. A szekereszet számára nincs rendszeres toborzás, hanem csakis fegyveres szolgálatra nem alkalmas olyan újoncokat avatnak fel oda, akiket a megyék és uradalmak, a szabványos kincstári toborzópénz ellenében, önszántukból állítanak, amibe egyébként a Helytartótanács is beleegyezett.³⁷

Mivel az Udvari Kancelláriától egyre sűrűbben érkeztek a toborzással kapcsolatos főispáni panaszok, a Legfőbb Udvari Haditanács belátta, hogy mindegyik ilyen panasz miatt külön levelezést folytatni felesleges, a panasziratokat ennél fogva inkább gyűjtötte és együtt küldte elintézés végett a Vezénylőtábornokhoz.

Ilyen gyűjtemény érkezett 1793 november elején azzal a paranccsal, hogy a Vezénylőtábornok a Helytartótanácsal egyetértve intézze el.

Mik voltak ezek a panaszok?

Szepesmegye főispánja azt kifogásolta, hogy a megyében nincs külön toborzótiszt, Baranyamegye főispánjának pedig nem volt tudomása a megyéjében toborzott újoncok számáról. Több főispán a miatt panaszkodott, hogy rendszeres sorozás folyik és a szekereszethez is állítanak újoncot. Az Udvari Kancellária — szinte hihetetlenül hangzik — maga is abban a hitben élt, hogy Magyarországon csakugyan rendszeres sorozás van és ezért felhívta a katonaság figyelmét, hogy sorozni csakis az országgyűlés határozata alapján lehet.

Szomorú, de tanulságos példája, hogy háború idején a legilletékesebb vezető polgári hatóságok még csak tájékozva sem voltak arról, hogy az országból miféle módon szednek újoncot. A félreértések bizonyára abból eredtek, hogy a megyék a gyalogsági, a huszár, a szabadesapatbeli és a szekeresz újoncokról összesített és nem világos jelentéseket küldtek főispánjaiknak, akik legtöbbször Bécsben laktak.

Hontmegye főispánja célszerűbb, egységes sorozórendszert javasolt, valószínűleg arra az ausztriai mintára, amelyről bizonyára Bécsben, osztrák barátaitól hallott. Ez a célszerűbb rendszer alighanem az osztrák tartományokban már 1771 óta érvényes összeíró rendszer, vagyis az általános hadkötelezettség kezdetleges formája lehetett, amelyet azonban a magyar rendek sohasem akartak elfogadni s így csak jóval később, 1850-ben, abszolutistikus úton, vált érvényessé Magyarországon.

³⁷ Gen. 1793—51—668.

A Legfőbb Udvari Haditanács, mielőtt ezekkel a tájékoztatlan panaszokkal megörvendeztette a Vezénylőtábornokot, felvilágosította az Udvari Kancelláriát, hogy Magyarországon nem rendszeres sorozás, hanem toborzás folyik; minden a magyar törvények szerint történik és az újoncok átvételénél a túlzott válogatás elkerülésére már számos parancsot adtak ki. A szabadsapatokhoz nem toboroznak, hanem a megyei börtönök fegyenceit adják át. A szekereszethez csak azokat viszik, akik fegyveres szolgálatra nem alkalmasak, de ezeknek száma is jóval kevesebb, mint az utolsó török háború után, 1790-ben, szabadságolt szekereszeké, akikre egyébként a szekereszet számot tarthat, hiszen végérvényesen nem bocsátották el őket.

Válaszában arra is rámutatott a Legfőbb Udvari Haditanács, hogy Bereg-, Ung- és Ugocsa-megye az év elején felülvizsgálat útján alkalmatlannak talált 11 újonc pótlására eddig még csak egy újoncot adott. Hangsúlyozta továbbá, hogy a toborzást a Vezénylőtábornok és a Helytartótanács kölcsönös megegyezéssel szabályozta, a polgári hatóságok pedig felhívást kaptak, hogy a király parancsa értelmében a toborzás eredményét mozdítsák elő.

A Legfőbb Udvari Haditanács tartalmas rendelete alapján a Vezénylőtábornok átírt a helytartótanácshoz, hogy figyelmeztesse a főispánokat, hogy a toborzásra vonatkozó ügyekben ne Bécsbe az Udvari Kancelláriához, hanem Budára, a Helytartótanácshoz forduljanak, mert így sokkal gyorsabb az elintézés. Kérte továbbá, hogy a megyék az Udvari Kancelláriához küldendő jelentésekben ne keverjék össze a gyalogsághoz, a huszárokhoz, a szabadsapatokhoz és a szekereszethez toborzott újoncokat, hanem a szekereszetet külön tüntessék fel.

Ezenkívül azt is kérte a Vezénylőtábornok, hogy a polgári közigazgatási hatóságok figyelme a következőkre hívasse fel: 1. A szekereszethez az egész országból havonta csak 50 embert toboroznak, mégpedig csakis olyanokat, akik fegyveres szolgálatra nem alkalmasak. — 2. A szabadsapatokhoz a toborzóparancsnokságok senkit se vehetnek fel, még azt se, aki maga kéri, nehogy ezzel a magyar sorcsapatok toborzása hátrányt szenvedjen. — 3. Az újoncok átvételénél a túlzott válogatás meg van tiltva és minden újonc átveendő, aki hadiszolgálatra elég erős. — 4. Ha a csapatok valamelyik újoncot testi alkalmatlansága miatt el akarnák bocsátani, azt előbb a Vezénylőtábornok elé kell vezetni. — 5. A szekereszethez toborzottakat a jelentésekben nem sza-

bad összekeverni a gyalogsági újoncokkal. — 6. A hatóságok buzdítsák a községeket, hogy a legközelebbi rendszeres sorozásnál majd beszámítandó előlegül már most adjanak újoncot. — 7. Bereg-, Ung- és Ugocsa-megye pótolja végre a 11 alkalmatlan újoncot és térítse meg a kincstárnak az azokra fordított költségeket.³⁸

A Vezénylőtábornok a Helytartótanácsához intézett terjedelmes átirat másolatát a Legfőbb Udvari Haditanácsnak is megküldte. A Haditanács láthatta, hogy a toborzásra vonatkozólag minden szabályozva van, nem kellene tehát túlságosan figyelembevenni a főispánok panaszait. A Legfőbb Udvari Haditanács tehát mindezek alapján tájékoztatta az Udvari Kancelláriát, amely azután belátta, hogy a toborzás helyes nyomon halad³⁹ Arról azonban nem nyilatkozott a Kancellária, hogy a főispánok alaptalan panaszait a jövőben nem veszi mindjárt kézpénznek.

A Helytartótanács, a Vezénylőtábornoktól kapott átirat alapján, arra kérte az Udvari Kancelláriát, hogy a megyéknek engedje el az újoncozásról és a toborzásról szerkesztendő kimutatásokat, mert azoknak az adatai nem lehetnek olyan pontosak, mint a vezénylőtábornok által gyűjtött adatok. Javasolta továbbá, hogy a főispánok, valamint a megyék és a városok útasítást kapjanak, hogy a jövőben a toborzásra vonatkozó panaszokat ne a legfelsőbb helyre, hanem a Helytartótanácsához terjesszék fel, s a Helytartótanács a Vezénylőtábornokkal kölcsönös egyetértésben fogja elintézni.

Mielőtt ez a felterjesztés az Udvari Kancelláriához elküldetett, a Helytartótanács az abban foglaltakra vonatkozólag a Vezénylőtábornok véleményét is kikérte. A Vezénylőtábornok magáévá tette a javaslatot és felajánlotta, hogy a toborzás eredményéről szerkesztett jelentéseket ő készíti el és felterjesztés előtt átküldi a Helytartótanácsához. Említette, hogy az Udvari Kancellária részére szintén küldhet egy példányt; ez az eljárás ugyanis sokkal egyszerűbb, mint ha a katonaság és a polgári közigazgatás ugyanabban a tárgyban külön-külön terjeszt fel jelentést Bécsbe az udvarhoz.⁴⁰

Az Udvari Kancellária az utóbbi javaslatra vonatkozólag megállapodott a Legfőbb Udvari Haditanáccsal, a-

³⁸ Gen. 1793—51—737.

³⁹ Gen. 1793—51—785.

⁴⁰ Gen. 1793—51—882.

honnan nemsokára 1794. január elején, közölték a Vezérlőtábornokkal a király jóváhagyását, mely szerint az újoncozással kapcsolatos panaszokat és súrlódásokat ezentúl a Vezénylőtábornok és a Helytartótanács együttesen intézzék el, vagy együttesen tegyenek előterjesztést a Legfőbb Udvari Haditanácshoz, illetőleg az Udvari Kancelláriához. A Vezénylőtábornok felkérte tehát a Helytartótanácsot, hogy mivel ő nagy súlyt vet arra, hogy a katonaság és a polgári hatóságok között semmiféle súrlódás se legyen, adjanak utasítást a főispánoknak, az összes vármegyéknek, városoknak és egyéb politikai hatóságoknak, hogy a toborzással kapcsolatos panaszait ne az Udvari Kancelláriához küldjék, hanem forduljanak közvetlenül a Vezénylőtábornokhoz, vagy a Helytartótanácsához. Ha előfordul valami panasz, azt úgyis ez a két hatóság intézi el és csak így lehet a súrlódásoknak elejét venni.⁴¹

Bármennyire is fáradozott a Vezénylőtábornok és a Helytartótanács, hogy a katonaszedésnél a kölcsönös egyetértés fenntartassék, a katonai és a polgári hatóságok egymás ellen irányuló panaszai sohasem értek véget, hanem még a személyeskedés terére is átsaptak. A Sztáray-gyalogezred (későbbi 33.) toborzótisztje, Troll Nándor főhadnagy, 1793. novemberben az alábbi hosszadalmas és bőbeszédű jelentést terjesztette fel:

Két év előtt, amikor báró Szluga, Besztercebányai bányakamarai intéző, az egyik bányabirtokon mint főtisztviselő volt beosztva, Polonyi őrmester feleségét, aki ott dohányért akart valamit szerezni, arculütötte, mert az aszszony egy kis csomag dohányt nem akart pénzért átadni egy bányásznak. A dohányt pedig el akarta tőle kobozni. Troll főhadnagy az esetet annakidején elhallgatta, mert nem akarta az egyetértést zavarni, az őrmestert pedig megnyugtatta.

Egy év előtt, amikor Troll főhadnagy, — Ambrus százados, toborzóparancsnok, utasítására — egy önként jelentkező kőművest be akart toborozni, a kőműves barátai báró Szluga kamarai intézőhöz fordultak segítségért. A báró ekkor egyenesen a Vezérlőtábornokhoz fordult, de elutasították, mire a toborzóparancsnokságot „Räuberkommando“-nak szidalmazta.

Az 1793. év májusában a besztercebányai bányakamara egyik hajdúja önként be akart állni katonának, de odajött a kamarai mázsáló és a hajdút elvitte. A toborzólegénység engedte, mert nem akart civódást, jelentették azonban Troll

⁴¹ Gen. 1793—51—20.

főhadnagynak, aki az embert visszakövetelte. Amikor a követelés eredménytelen maradt, a főhadnagy Zólyom-megye főispánjának, Esterházy Kázmér grófnak, közbelépését kérte.

Ez alatt báró Szluga a hajdút elszöktette a városból egy erdőszlakba, a toborzók azonban két hét múlva elfogták és a besztercebányai laktanyába hozták, mivel azonban a hajdú skorbutos volt, a toborzótiszt elbocsátotta. Báró Szluga ekkor kijelentette, hogy Troll főhadnagyt áthelyezteti.

Június elején Besztercebányán — vásár alkalmával — táncsal toboroztak és két katona körülnézett a városban, hogy néhány fiatalembert toborozzon. Bementek egy kocsmába, ahol kocsisok és diákok iddogáltak, s ott volt Sajgal nevű püspöki hajdú is. A két katona hívta a társaságot, hogy jöjjenek a másik kocsmába közéjük mulatni, Sajgal azonban odakiáltott, hogy „kifelé veletek“, megfogta Hoffmann közlegényt és kilökte a kocsmából, az egyik polgári egyén pedig három sebet ejtett a katona fején.

A városi hatóság a tetteseket egy újonc állítására és 16 forintra ítélte, mely összegből Hoffmann közlegény 1 forint 36 krajcárt gyógyszerekre, 9 forint 30 krajcárt pedig fájdalomdíjul kapott, míg 4 forint 30 krajcárral a sebészt díjazták, aki Hoffmann sérüléseit bekötözte és gyógykezelte. Sajgal hajdú még azzal tetézte bűnét, hogy egy katonát, aki a piactéren áthaladt, „tetühasú“-nak csúfolt.

Troll főhadnagy a rakoncátlan hajdú ellen feljelentést tett a megyei hatóságoknál. A megye el is akarta fogatni Sajgalt, akit azonban barátai kiszabadítottak és a városból kiszöktették. Báró Szluga ekkor Sajgal után utazott és felkínálta neki, hogy a kamarai birtokon alkalmazza, a hová nem terjed a megye hatalma. A besztercebányai püspök ugyanis, akinél Sajgal eddig mint hajdú szolgált, közben meghalt és a hajdút elbocsátották. A megyei hatóságnak mindez tudomására jutott és felszólította báró Szlugát, hogy adja ki Sajgalt, a báró ellenben azt mondta, hogy nemcsak hogy nem alkalmazta a legényt, hanem még csak nem is látta.

Jelentette továbbá Troll főhadnagy, hogy a legutóbbi megyegyűlésen Zólyomvármegye sok tisztviselője ajánlott meg a maga költségére 2—2 újoncot, a kiket majd a megyeházán gyűjtenek és őriznek, de nem lett belőle semmi. Kőrmöcbányán, a mikor Polonyi őrmester ott vásár alkalmával toborzott, a bányakamarai hatóság kihirdette, hogy a kamara szolgálatában álló legények botot és börtönt kapnak, ha a toborzókkal érintkeznek. Polonyi őrmester két ilyen újoncot toborzott ugyan, de kénytelen volt elbocsátani, mert a kamarai hatóság azzal követelte vissza őket, hogy munkára kellenek.

A kamarai hatóság utóbbi kijelentését Troll főhadnagy valótlanoságnak tartotta az alábbi okból: Ő, Troll, négy évig volt Besztercebányán megyei tisztviselő és tudja, hogy évente 60 forint folyt be olyan útlevélért, a melyért 6 krajcárt kellett fizetni és mindegyikben legalább két név szerepelt. Egy forintra 60 krajcárt számítva, 360 útlevélről, vagyis legalább 600 emberről van szó. Ezeket az útleveleket azok a jobbágyok váltották, akik szanaszét az országban késsel, nyárrsal és egyéb házi iparcikkkel kereskedtek. A besztercebányai Bányakamarának tehát legalább 600 jobbágya van; azonkívül a városban is mindig látni az utcán 2—3 munkanélküli embert ödöngeni. Ha tehát a Kamarának munkásra van szüksége, miért engedi, hogy jobbágysai szerte az országban házaljanak. Miért annyira nélkülözhetetlen ennélfogva az említett Sajgal és éppen az utolsó pillanatban, amikor a megye újoncul akarja adni.

Báró Szluga előde — fűzte tovább a főhadnagy — a régi kamarai intéző, nem hogy akadályozta, hanem mindig elsegítette a toborzást. A Kamara most azzal érvel, hogy a kik már két éve bányászok, azokat nem lehet hatóságilag újonccállításhoz vinni. Ez valóban úgy van, de nem vonatkozik azokra, akik önként akarnak katonának állni. A Kamara, ellenséges magatartásával, minden úton akadályozza a toborzást, sőt most már — a Kamara példájára — a megyétől sem remélhető, hogy a következő sorozás rovására újoncelőleget fog adni. Troll főhadnagy végül személyleírást mellékel az ismételten említett Sajgalról, aki megszökött.

A Vezénylőtábornok a terjedelmes panaszíratot Bécsbe, a Bányaigazgatósághoz tette át, báró Szluga bányakamarai intézőt pedig írásban felhívta, hogy a toborzást ne akadályozza. Azonkívül a Sztáray-ezred toborzóparancsnoksága a felterjesztésre azt a megszokott választ kapta, hogy a sűrűlódásokat igyekezzék kerülni.⁴²

Ugyancsak 1793. novemberben érkezett a Nádasdy-gyalogezred toborzóparancsnokának, Baranyi alszázadosnak, jelentése arról, hogy a zempléni koronauradalom újoncokat akart adni, de a megye — mely eddig magától semmit se adott — megakadályozta. A Vezénylőtábornok átírt a Helytartótanácsnak, hogy nem tudja mire vélni Zemplénmegye magatartását, a mire jó volna figyelmeztetni.⁴³ Baranyi alszázadosnak nem volt egészen igaza. A szóbanforgó ügyben ugyanis a kassai hadbiztosság is eljárta és jelentette, hogy

⁴² Gen. 1793—51—752.

⁴³ Gen. 1793—51—775.

Zemplénmegye egyáltalában nem akadályozta a toborzást, sőt már az ottani kamarajószág küldött is újoncokat.⁴⁴

Decemberben a Helytartótanács Győr város ama panaszát közvetítette, hogy az Erdődy-huszárezred (későbbi 9.) toborzóparancsnoka a város által az Esterházy-gyalogezred részére szánt újoncokat nem veszi át, mert nem kapott parancsot. Mivel az újoncokat az Esterházy-ezred toborzóparancsnokságához Székesfehérvárra küldeni igen költséges volna, azt kéri a város, hogy az illetékes gyalogsági toborzóparancsnokság gondoskodjék az újoncok átvételéről.

A Vezénylőtábornok azt felelte, hogy az átvételre intézkedett, de Győr városa miért nincs tájékozva a fióktoborzóparancsnokságok székhelyeiről? Egyébként közvetlenül fordulhatott volna ebben az ügyben Székesfehérvárra, az Esterházy-ezred toborzóparancsnokságához.⁴⁵ Igen ám, de a városnak inkább megfelelt a fontoskodás, hogy minden egyszerű dolgot feleslegesen felfűjjon, amellet bizonyára jól esett, hogy a katonaságot valami miatt bepanaszolhatja. Egyébként mindössze csak 2 újoncra volt szó.⁴⁶

Esztergom városa is panaszkodott, mégpedig a Sztáray-gyalogezred toborzóparancsnokság túlságos válogatása miatt. Kiderült, hogy az át nem vett újoncok mértéken alul voltak.⁴⁷

A Vezénylőtábornok, úgy látszik, hiába jelentette, hogy a toborzás a magyar törvények szerint folyik és hogy az újoncok átvételénél a túlzott válogatást szigorú rendeletekkel megtiltotta, felsőbb helyen még mindig hitelt adtak a főispánnak alaptalan vádaskodásának. A Legfelsőbb Udvari Haditanács 1793. december közepén szigorú hangon azt írta, hogy a császár megütközéssel vette tudomásul, hogy a tizenhat szepesi város által állított 66 újoncból, akik közül a polgári sebész 40 legényt katonául alkalmasnak talált, a katonaság csak 28 újonc alkalmasságát ismerte el. Abból — írta a Legfőbb Udvari Haditanács — tudvalevőleg keletlenlenségek származnak, ha az újoncokat, akiket a polgári sebészek alkalmasnak találtak, a katonaság mint nem-alkalmasakat visszautasítja. Éppen ezért rendelte el a Legfőbb Udvari Haditanács, hogy az ilyen újonc a Vezénylőtábornok elé vezetendő, aki eldönti a vitát.

A Vezénylőtábornok jelentette, hogy a tizenhat szepesi város által állított 42 újonc közül az egyik galíciai illetőségű és az ottani Wallis-gyalogezredhez (későbbi 47.) már fel

⁴⁴ Gen. 1794—51—95.

⁴⁵ Gen. 1795—51—811.

⁴⁶ Gen. 1794—51—51.

⁴⁷ Gen. 1794—51—76.

van avatva. A többi 41 újonc közül egynek a balkönyöke nyomorék volt, egynek a lábán állandó nyílt sebek voltak, egynek a testén rosszindulatú daganatot találtak, az egyik csak éppen 5 láb magas volt, ismét egyik szintén csak 5 láb magas, amellet 30 éves és igen gyenge, másiknak az arcát sebek torzították és a keze állandóan reszketett. Két újonc igen gyenge volt és még az 5 láb magasságot is alig érte el; ugyancsak kettőnek merev volt az egyik lába, testmagasságuk alig volt 5 láb, két újonc skorbutos volt, fogazatuk hiányos, testmagasságuk még az 5 lábon is alul maradt, végül egy újonc a ballábára nyomorék volt. Nem túlságos válogatásról van szó — hangsúlyozta a jelentés — hanem a polgári hatóságok mindjárt sérelmeket keresnek és nem gondolják meg, hogy az átvett alkalmatlan újoncokért az összes költségeket annak a tisztnak kell a saját pénzéből megfizetnie, aki átvette.

Kérte végül a Vezénylőtábornok, hogy a polgári hatóságok feljelentéseinek ne adjanak mindjárt teljes hitelt, hanem kérdezzék meg a katonaságot is.⁴⁸

Vitéz Berkó István.

⁴⁸ Gen. 1793—51—823.

A Monarchia katonai kormányzóságának tevékenysége Szerbiában, 1916—18-ban.

Az első világháborúban sok áldozattal megfizetett tapasztalatainkat nem szabad elfelejteni, 'mint' ez, sajnos, részben már meg is történt. Szybelt mondása szerint a történelemnek egy fontos tanulsága van, hogy sohasem tanulunk belőle. Hogy mondása ma ne legyen érvényes, közönségünk figyelmét fel akarnám sok olyan tanulságra, tapasztalatra hívni, melyekért annakidején nagy árat fizettünk.

A második szerbiai támadás 1915 októberén kezdődött meg s mint tudjuk, hamarosan befejeződött. A hadjárat befejezte után 29.644 négyzetkilométernyi terület jutott a Monarchia kezére a meghódított Szerbiában, míg nagyobb keleti részét Bulgária kapta.

Az első katonai kormányzóságot 1916 január 1-én állították fel; a főkormányzó, gróf Salis-Seewies altábornagy, január 7-én foglalta el helyét. A megszállt Szerbia gazdasági kihasználása teljesen a Monarchia hadvezetőségét illette. A német szövetségesnek ebbe semminemű beleszólása nem volt. A német érdekeket Belgrádban külön német konzul képviselte. A bolgár terület gazdasági kérdéseiben viszont mi teljes „desinteressement”-et árultunk el. A németek ott erős befolyást biztosítottak maguknak, melyből az idők folyamán a súrlódások egész láncolata keletkezett. Ez végül is a német és bolgár körök némi elhidegüléséhez vezetett.

Az első katonai kormányzat vezető férfiai azonban bizonyos szlavofil és magyarellenes irányzat felé hajlottak; a gazdasági kérdésekben pedig nem mutatkoztak eléggé járatosaknak. úgyhogy gróf Tisza István miniszterelnök közbelépésére, 1916 július 7-én a megszállt Szerbia új kormányzót kapott. A kormányzó báró Rhemen gyalogsági tábornok volt. Vezérkari főnöke Kerchnawe ezredes, országos polgári kormánybiztos neves tudósunk, dr. Thallóczy Lajos, közös pénzügyminiszteri osztályfőnök. Mivel gróf Tisza István határozottan magyar vezérkari tisztet követelt a közigazgatás élére, engem vezényeltek le, annál is inkább, mivel magyar létemre a szerb nyelven kívül a franciát is

beszéltem, ami a bolgárokkal való hivatalos tárgyalásoknál többször szükségesnek bizonyult.

E tanulmány keretében nem vázolhatom teljesen és kimerítően a belgrádi katonai kormányzóság két és fél éves tevékenységét. A kulturális katonai vonatkozásokat, az összeköttetés problémáit el fogom hanyagolni; a fősúlyt a közgazdasági viszonyokra, a közgazdasági tevékenységre és kihasználásra vetve.

Amikor a főkormányzóság működését megkezdte, a Monarchiában gazdasági téren már erősen érezhető volt a másfélévi háború befolyása. Főleg az élelmicikkek kevesbedtek és drágultak, de észlelhetők voltak hiányok ruházati cikkekben, fémekben és más anyagokban is. Magától értetődik tehát, hogy a főkormányzóság arra törekedett, hogy elsősorban a legközvetlenebb szükségletet biztosítsa, azaz a megélhetési viszonyokat enyhítse, miért is érdeklődését a földművelés felé irányította.

A megszállott terület északon a Száva és Duna mentén, keleten a Morava völgyében és nyugaton a Drina alsó folyásán igen termékeny alföld. A lakosságnak 86 százaléka falun lakott, ezek 5—6 százalék kivételével, akik kereskedők, illetve hivatalnokok, ősi idők óta mind földműveléssel, állattenyésztéssel és gyümölcstermeléssel foglalkoztak.

Igen kedvezőtlenül befolyásolta a megszállott terület mezőgazdaságát a birtokmegosztás is. A birtokok 14 százaléka két hektáron aluli törpebirtok, 40 százaléka 2—5 és 25 százaléka 5—10 hektárnyi kisbirtok. Csupán 17 százalék középbirtok volt 10—50 hektárig és csak három birtok volt egyenként 250—300 hektár. Emellett a paraszt még összeáll rokonaival a „Zadruga”-ba; ez a családi közösség. Ezek a birtokállományukat összevetik és közösen megmunkálják, de a területből csak annyit szántanak fel, amennyi a családi közösség összes tagjainak megélhetésére éppen szükséges; a birtok többi része parlagon marad. Így bevonulásunk alkalmával 50.000 hektárnyi jó termőföld pihent, ahelyett, hogy az amúgy is megszorult lakosság javára termelt volna.

Az állami, egyházi és kolostori birtokok a megszállott területnek körülbelül 50 százalékát tették; de mindezekből legfeljebb 2300 hektár volt szántóföld, a többi erdő, legelő és kopár vidék.

Látjuk az előadottakból, hogy a földművelés nemcsak kezdetleges, hanem még elhanyagolt állapotban is volt. Erős kézzel, eréllyel és nagy körültekintéssel kellett hozzálátni ennek rendezéséhez, mert nemcsak a lakosság, a megszálló csapatok és a délen harcoló 3. hadsereg (később XIX. hadtest) ellátását kellett biztosítani, hanem segíteni kellett a

többi harcvonal csapatain is, esetleg lehetővé tenni azt is, hogy a Monarchia részére is legyen élelmiszer átadható.

1916 elején az országban semmit sem találtunk. A hadtápcsapatokat a hadseregfőparancsnokság látta el élelmiszerekkel. Belgrád és a többi város lakosságát a Monarchia készleteiből kellett élelmezni. Február és március havában fagyasztott hús érkezett Szabadkáról, heti két vagon küldeményben. Pétervárad adott lisztet a legénység számára, budapesti malmokból pedig 80 vagon kukoricát vásároltunk a városi lakosságnak kenyérrel való ellátására. Pedig de-hogy maradt élelmicikkek nélkül Szerbia, hanem a paraszt mindenét elásta, félve attól, hogy a győzők ellenérték nélkül veszik el tőle a búzát, kukoricát és egyéb élelmiszereit, remélve továbbá, hogy a francia és angol csapatokkal megerősített szerb hadsereg nemsokára visszahódítja az országot; így tehát készleteiket megmenthetik a maguk részére.

A főkormányzóság hadbiztossága az egész megszállott területet átkutatta csendőrséggel és talált is elásott búzát és kukoricát, valamint elhajtott marhát is az erdőkben és a hegységek félreeső völgyeiben. A hadbiztosság említett intézkedéseinek volt köszönhető, hogy az élelmezési helyzet tetemesen javult, mert a talált készletek révén a megszálló csapatoknak és a lakosságnak megélhetése az aratásig biztosítva lett.

Az élelmiszerrejtés, halmozás tekintetében, ugyanazokat a jelenségeket láthatjuk itt ma hazánkban. Csakhogy akkor egy elvérzett, teljesen kihasznált országról volt szó, melyben a férfimunkaerő teljesen hiányzott, míg ellenben ma — hála Kormányzónk és kormányzatunk bölcs vezetésének — országunkat a háború megkímélte és csak a lakosság egy részének hiszterikus félelme, másik részének kapzsisága és önzése okozza, hogy itt-ott időleges zavarok állnak be egyik-másik ellátási cikkben.

A megszállt Szerbia gazdasági tevékenysége azonban 1916 júliusától fogva, vagyis az új katonai kormányzat működésének megkezdésétől lendül csak fel.

Az őszi vetést Szerbiában épp oly kevésbé ismerték, mint a gazdasági gépeket. A legtöbb helyen még faekével szántottak. A katonai kormányzóság gazdasági csoportja, melyet Jármay Andor alezredes vezetett, mindenekelőtt szakemberekkel taníttatta a bennszülött lakosságot a föld intenzívebb művelésére. Az ú. n. „Wirtschaftsstation“-ok közegei oktatták a földbirtokosokat; a kormányzat ekéket, különböző gazdasági gépeket, főleg cséplőgépeket hozatott, úgyhogy 1917 nyarán a termelés már hatalmas fejlődést mutatott az 1916. évvel szemben.

Természetesen a katonai kormányzóság a termelést a legerélyesebb eszközökkel fokozta. Mindenkinek legutolsó talpalatnyi földjét is be kellett vetnie. Az eddig szokásos ugar tilos volt. Ezáltal elértük azt, hogy 1918-ban a megszállt területnek 18 százalékkal lett több a bevetett földje, mint a béke éveiben. Célszerű és előrelátó intézkedések, továbbá a termelés fokozása által elértük azt, hogy 1918-ban 20.000 vagón gabona, a kukoricatermés nélkül, állott kiviteltre készen, melyből 10.000 vagont tényleg ki is szállítottak. A világháború előtti években Szerbia évenként csak 1300 vagont szállított ki.

Mindig hangsúlyoznom kell azonban, hogy munkabíró, teljesértékű férfiú alig volt az országban! Ezek vagy hadifoglyok, vagy pedig internáltak voltak a Monarchiában.

A művelés belterjességét a katonai kormányzat nemcsak a kiadott rendeletekkel és azok megtartásának pontos ellenőrzésével érte el, hanem főleg azzal, hogy a gazdasági állomásokat mintagazdaságokká fejlesztette, amelyeknél nemcsak a földművelés volt mintaszerű, hanem rendezte mindegyikén a mezőgazdaságnak, a mezőgazdasági iparnak azt a részét, amely helyi jelentőségű volt. Törődött azzal is, hogy a gazdák az eredményt lássák. Ellátta a gazdasági állomást tenyészállatokkal és hozzáférhetővé tette ezeket a lakosság állattállományának nemesítésére; ezzel rövid két és félévi időtartamban is igen szép eredményeket ért el, különösen a marhatenyésztés terén, amely a folytonos háború alatt mennyiségileg és minőségileg is visszafejlődött; pl. a hegyvidék marhája szívós, de igen kicsi testalkatú, vézna állat volt, ez a keresztezés útján igen jó és kitartó igavonóállattá és amellet húsában is kiadósabbá vált.

Hozott a katonai kormányzóság magyar, svájci és német tenyészmarhát is, amelyekkel az alföldi állatok minőségét javította. Ezzel az intézkedéssel javult a tejellátás is. Szerbiában t. i. mindig tejhiány volt, mert az állatokat a legelőn tartották, minden egyéni kezelés nélkül. A borjú elválasztása után a teheneket csak rövid ideig fejték, a nyert tejet azonban csak legkisebb részben küldték lakott-helyekre; többi részéből vaját, túrót és sajtot készítettek. A gazdasági osztálynak sikerült az állatoknak istállóban tartását és rendszeres fejését a városok közelében meghonosítania.

A juh, kecske és sertés tenyésztést csak rendszeres mederbe kellett terelni, mert ezeknek az állatoknak tenyésztése Szerbiában általában és mindig igen jó volt. Csak a legelőket akarta javítani a mezőgazdasági osztály, csatornázással és fűmagbehintéssel. A termény gyűjtését és érté-

kesítését a hadsereg főparancsnokság egy központ felállításával gondolta megoldani, melynek keretén belül egy bankcsoport pénzelte volna a gabonaneműek megvásárlását. Ezt a munkát ügynökök végezték volna. A Főkormányzóság azonban felhívta a Főparancsnokság figyelmét azokra a veszélyekre, amelyet az ország ügynökökkel való elárasztása magában hord; azonkívül túlzottnak találta a konzorcium haszonkövetelését, miből kifolyólag azután kérte, hogy az említett központ, mint katonai szerv rendszeresíttessék. A Főparancsnokság engedélye folytán létesült azután a szerbiai katonai Termésértékesítő Központ. Ezt a központot kereskedelmi alapon szervezték meg. A kincstártól több millió korona előleget kapott, egyévi törlesztésre. Alkalmazottait saját bevételeiből tartozott díjazni, miért is a gabonaneműeket egy koronával drágábban adhatta el, mint ahogy beszerezte.

A Központ vezetősége munkáját 1916. évi június havában kezdte meg a gabonaosztály és a könyvelés felállításával. A könyvelést mindenképen a kereskedelmi elszámolás mintájára szervezték meg, de különleges viszonyok figyelembevételével. Egy magyar kereskedelmi iskolai tanár oly áttekinthetően használta itt a kettős könyvelés minden előnyét a kameralisztika mellett, hogy budapesti és bécsi kapacitások kértek engedélyt ennek tanulmányozására. A két említett osztály mellett működött a személyügyi előadó és a pénztár.

Az érdemleges munka a Főkormányzóság statisztikai osztályánál már előjegyzett összes termelők birtokainak ellenőrzésével kezdődött; egyúttal megállapították, hogy birtokuk mely területén milyen magot vetettek el. Ezt a megállapítást kerületenként és a kerületben községenként kimutatásokba vették fel, melyekből pontosan meg lehetett állapítani, hány őstermelő van, mennyi birtokkal rendelkezik, birtoka mivel van bevetve és hektáronként mi a várható eredmény a termésben.

Ezután a központ vezetősége az egyes kerületek közlekedési viszonyait tanulmányozta, annak megállapítása végett, hogy a termelő termését meddig, azaz milyen állomásig szállíthatja be. Oly állomáson, ahová sok termelő hozhatta termését, a termés átvételére, kifizetésére és állandó raktárolására fiókhivatalt állított fel, oly állomásokon pedig, ahová kevés termelő gravitált, átvételi bizottságot küldött ki, amely az átvett és kifizetett termést a legközelebbi fiókhivatalhoz, vagy pedig közvetlenül Belgrádba, a központi raktárba szállította be. Hogy a termelők a rendelkezésre álló csekély szállítóeszközzel termésüket okvetlen beszállít-

hassák az illetékes fiókhivatalig, a központ várható bevételi terhére több hídat építtetett és sok utat megjavíttatott, jókarba helyezett.

A kiszámított termés eredményét a cséplőgépnél ellenőrizte a központ által kiküldött közeg. A gazda termését a cséplőgépekbe csak a fiókhivatal tisztje által kiállított cséplési engedély alapján vihette. A cséplőgépnél a termést bemérték, a tiszt az egészet átvette és készpénzzel a helyszínen kifizette. Átvétel után kiadta a gazdáknak és családjának járó kenyérmagvat, egyúttal a kiadott mennyiségre szóló őrlési engedélyt is.

Miután a malmok is katonai felügyelet alatt állottak, többet senki sem őrltetthetett, mint amennyi az őrlési engedélyében fel volt tüntetve. A szerb köztermelők, a parasztok, ebbe a rendszerbe belenyugodtak, mert leadott termésüket azonnal kifizették, a nekik és családjuknak járó termésrészt levonás nélkül megkapták épp úgy, mint az idejekorán kiválasztott minőségű és mennyiségű vetőmagot és az engedélyezett számú sertés hizlalására szükséges korpát és kukoricát is.

A megszállt Szerbia ellátásánál természetszerűleg szintén életbeléptették a maximális árakat. *Ennek a rendszabálynak hátrányai rövid időn belül mutatkoztak. A maximális árak azonnal minimálissá váltak, vagyis a maximális áron semmit sem lehetett venni, ellenben virágzott a zuga-árusítás.* A kormányzáság ezen úgy segített, hogy a termelőnek elég magasán állapította meg az árat, *másrészt nem foglalta le minden készletét, hanem az őstermelő, illetve a szabad forgalom számára is meghagyott egy bizonyos mennyiséget.* Aki gyorsan, vagy a kiszámítottnál nagyobb mennyiséget szállított, jutalmat kapott, melyet sokszor kívánságához képest cukorban, sóban, petróleumban fizettek ki.

Beigazolódott, hogy büntetéssel, megtorlással egyedül nem lehet az ellátást biztosítani. Így inkább jutalmakkal, prémiumokkal serkentették a köztermelőket, többet termelni. A tényleges évi termelést magas jutalomban részesítették.

Ezzel a módszerrel igen jó tapasztalatokra tettünk szert, mivel igen hamar rájöttünk, hogy nem lehet minden kisgazda mellé csendőrt állítani, mert még akkor is kijátszották volna a rendelkezéseket, vagy elrejtették volna az áruikat. Ezzel a módszerrel elértük azt, hogy Belgrád és a nagyobb városok piacain mindig, mindennemű élelmiszert lehetett kapni, a háborúhoz viszonyított áron, melyek azonban mindig alacsonyabbak voltak, mint a Monarchiában. Mivel az ára-

kat a helyi körülmények figyelembevételével a mindenkori viszonyokhoz megfelelően állapítottuk meg s ezek az árak megfelelőek voltak, nem fizette ki magát a zúgkereskedelmet folytatni, annál is inkább, mivel az utóbbit igen szigorúan büntették. A minimális büntetés négy heti elzárás volt, az illetőnek üzletét bezárták, a kirakatába gyászjelentést tettek annak rendes formájában, hogy az illető árdrágítás miatt, vagy zúgkereskedelem üzéséért mennyi időre és hol hűsöl.

A gabonaosztályban sok évi tapasztalattal bíró szakemberek működtek, önállóan dolgozva és felelősséget vállalva. A termésértékesítő központ 1916 nyarán megkapta az engedélyt a gyümölcsneműeknek, babnak, kendernek és az olajmagvaknak lefoglalhatására is. A hadsereg főparancsnokság engedélye folytán a gabonaosztály mellé felállította a gyümölcsosztályt, amely kezdetben csak a szilva vásárlásával foglalkozott, később azonban a szilvapálinkát (rakiát, slivovicát) és a szőlőt is megvásárolta, azután a cseresznyét, almát, körtét, diót ésogyorót is bevonta ügykörébe; ezzel segítette a Monarchiát, de a termelő szerb parasztot is, aki ilyetén termését értékesítette.

A gyümölcsosztály produktumai a megélhetésre már nem oly elsőrendű szükségletek, mint a liszt, ezért ez az osztály nemcsak a hadsereg ellátására, hanem kivitelre is dolgozott, hogy a hadügyminisztériumnak hadianyag beszerzésére szükséges valutát szerezzen. Az aszalt szilva, lekvár és a híres rakia és szerb szilvapálinka már régen kivitel tárgya volt. Ezeket az ágakat kellett tehát csak továbbfejleszteni, illetve újból életrekelteni, ami igen sok nehézséggel járt. A mesterségüket kiválóan ismerő vándorfőzőknek nevezett szakemberek t. i. a hadsereggel elvonultak, a megmaradt öregek készülék nélkül voltak, mert ezeket — színvörösréz lévén — részben a szerb kormány, részben pedig a megmaradt csekély mennyiséget a 3. hadsereg lefoglalta és feldolgoztatta hadicélra. De az erős akarat és a szükség itt is jó tanítómasternek bizonyult: sok kísérletezés után megtalálták a vasedénynek azt a formáját, amely a szilvafőzéshez is alkalmas volt és nemsokára 69 főzőhelyen főzték a híres szerb lekvárt.

A szilvatermés nagyobb részét megaszalták. Ezt a lakosság végezte, az erre a célra készített szárítókemencékben. Az aszalt szilvát azután a hadsereg megvásárolta, azaz a katonai igazgatás a hadsereg céljaira. A rakiafőzést a központ önkezelésbe vette.

A szilvatermés értékesítésével párhuzamosan folyt a szőlőtermés kihasználása is. Semendria, Arangjelovac, Trste-

nik, Jagodina és Alexandrovac vidéke igen gazdag szőlőkben. Mint mindenütt, úgy itt is nagy akadályokat kellett elhárítani, míg a szőlő helyes értékesítését biztosíthatták. A semendriai és aranjelovaci állami borgazdaságon kívül, nem volt sem megfelelő pince, sem prés, sem helyesen kezelt hordó, sem másfajta legszükségesebb berendezés a szőlő megfelelő feldolgozásához. Szakember még a nagyobb szőlőbirtokosok között sem akadt és így az igen jó szerb szőlőnek nedve avas, zavaros borrá vált a szakszerűtlen kezelés következtében. Miután a Központ közvetlen a szőlőérés előtt kapott csak engedélyt annak megvásárlására, azaz vásárlás útján való lefoglalására, nem volt már képes a szőlő feldolgozását az idő rövidsége miatt önkezelésbe venni. A hort a Palugyay-céggel kötött szerződés alapján, a cég eszközeivel és munkaerőivel préseltette ki és küldte borszállítóvagónokban Budafokra kezelés végett.

Mozgó gőzpréseket állítottak fel a szőlővidék vasúti állomásain, a préselt mustot azonnal a készenálló borciszternavagónokba szivattyúzva Budafokra küldték.

A szerbiai katonai kormányzóság nem feledkezett meg arról sem, hogy a hátországból nyomorgó lakosságot is támogatni. Több osztrák és magyar város kapott rendszeres szállítmányokat. Liszt, aszaltszilva, lekvár, sertésszár, vaj, túró, friss gyümölcs, méz és elsőrangú dohány indult rendszeres szállítmányokban a katonai központokba és a hadsereget támogató nyilvános intézetekhez, ahol örömmel fogadták az elsőrendű árut.

Minden Szerbiából szabadságra induló tiszt és katona kb. 25 kg-ig vásárolhatott és vitt övéinek a felsorolt cikkek-ből, ezzel nemcsak saját ellátását biztosítva, hanem a 14 napi szabadságán felesége, családja, övéi megélhetését felsegítve, a hátország javát is szolgált.

A hátországba küldött élelmiszerekkel, főleg az Ausztriába irányítottakkal, részben, igen rossz tapasztalatokra tettünk szert. A különböző osztrák központok a Szerbiából küldött árut nem a Kormányzóság által kiszabott olcsó áron árusították — hiszen mi e szállítmányokkal a szegény lakosságon akartunk segíteni, hogy olcsóbb húshoz juthassanak — hanem a hátországból megszabott szokásos maximális áron bocsátották a lakosság rendelkezésére. Tiltakozásunkra azt válaszolták, hogy nem lehet a hét egy napján a húst felével olcsóbban adni, mint a többi napokon. A hasznot természetesen lefölözték a központok. Megtörtént az is, hogy a bécsi központi bevásárló bizottság 6 vagon disznóhúst szándékosan a schwechati pályaudvaron hagyott, míg a készletek elromlottak, csakhogy ne kelljen a húst olcsóbban adni.

A katonai kormányzóság élősúlyban 2 koronáért adta Bécsnek és Budapestnek az olcsó húst. Budapesten tényleg olcsóbban is mérték ki, $\frac{1}{2}$ kg-os csomagokban, a Szerbiából szállított méltányos árú húst, mint a Katonai Kormányzóság segélyakcióját. Bécsben ellenben a kitűnő szerb húst vagy 6 korona napiáron adták el, vagy helyette cafatot kapott a szegényebb sorsú osztrák lakosság, mint szerb húst.

Visszaélések a háborúban, ha élelemszűke áll be, mindig előfordulnak, de szükséges, hogy ezeket a legélesebben torolják meg.

1918-ig az ú. n. Gyümölcs-Osztály keretében felállítottak 3 alkoholgyárat, 2 slivovicgyárat, 3 hordógyárat, 1 gyümölcsízgyárat, amely évente 300 vagon gyümölcsízt készített, almából, körtéből és korai szilvából, a csapatok részére, eper-, cseresznye-, barackjameit kórházak részére. Felemelte lekvárfőzőhelyeit 79-re, volt számos rakiaégetője és szüretkor 5 mozgó gőz-borprésszel dolgozott.

A gabonaosztály keretében felállítottak 1 takarmánygyárat, olajsajtoltót a napraforgómagnak és a kukorica csirájának kipréselésére. Kijavította és üzembehelyezte a Katonai Kormányzóság a területnek öt legnagyobb gőzmalomát és ezek üzemének vezetésére a malomosztályt létesítette.

A repülőgépek csavarjainak ragasztására kazeint gyártott. Ezt az üzemét fejlesztve, 2 tejgazdaságot szervezett, amelyek egyike az Uzsice melletti Zlatiboron működött, havasi gazdaság keretében. Tejelő állatállománya 500-nál több juhból és kereken 100 tehénből állott. A gyár mellékterményeiből sertéseket is hizlalt. Egy magyar népfelkelő állatorvos volt az, aki elsőnek gyártott kazeint jultejíróból. Módszerét két német vegyész-mérnök tanulmányozta a zlatibori havasi gazdaságban. A másik tejgazdaság Belgrádban volt.

Eleinte a sertéshízlalás teljes egészében a hadbiztosság ügykörébe tartozott, de idővel kénytelen volt a külső állomásokra vonatkozó részét a Termésértékesítő Központnak átadni, amely erre a célra megfelelőbbnek bizonyult. A hadbiztosság csak a belgrádi óriási méretű, amerikai módra berendezett vágóhídon hizlalt és vágott, évente szintén több-ezerre menő sertést a hadsereg szükségletére. Volt a Termésértékesítő Központnak még egy zsákosztálya, zsákok és más csomagolóeszközök előállítására és jókarbantartására. A Központ 25 állandó ipari üzemet létesített és 84 átmeneti üzemet állított fel a szilva- és szőlőérés idején.

Fiókjait és átvételi állomásait 16-ról 45-re emelte, behálózva ezzel az egész országot úgy, hogy a termés legkisebb része is ezáltal kezébe jutott. 75 tisztet, 4 polgári szakembert,

16 gazdasági hivatalnokot, akiket a Központ maga képzett ki, 42 hadiársvát, mint kezelőnőt, 127 altisztet, 395 katonát és 1000 foglyot foglalkoztatott és tartott is el. Az évi pénzforgalom meghaladta a 100 millió koronát; tiszta hasznát a hadügyminiszter rendelkezésére bocsátotta. Ezenkívül egy Belgrádban létesült katonai cigarettagyár berendezésének és üzemanyagának (papír és dohány) beszerzését finanszírozta, hasonlóan ellátta az Üszkübben már régebben működő ilyen gyárat üzemanyaggal.

Mindezeket az óriási munkákat magyar tisztek, Jármy Andor alezredes és Pachner honvéd hadbiztos, szervezték meg. A beosztott közegek legnagyobb része magyar volt, de foglalkoztattuk a megbízható szerb elemeket is.

A főkormányzóság igen nagy gondot fordított a halászat fejlesztésére is, mert a gazdaságnak ez az ágazata a húsellátást könnyítette meg. A halászatot a belgrádi katonai rendőrség hatáskörébe utalta, ahol Jelich népfelkelő főhadnagy, bajai ügyvéd, aki szakember volt, vette át a szervezést és vezetést. Ez a kezdeményező főhadnagy néhány népfelkelő és a Duna és Száva mentén felkutatott több szerb halász segítségével már rövid idő múlva szép eredményeket ért el. A Dunán való halászatot azonnal megindította, azután megszervezte a Száván és végül a szerb területen levő összes haldús folyókon.

Lassan-lassan egész hajórajt szervezett a halászat részére, amelynek főhajója egy vontató gőzbárka volt, de több motorcsónakkal, azonkívül ladikokkal és dereglyékkel is rendelkezett.

Évente 25—30 vagón halat fogtak ki a halászok a folyókból, amelynek kisebb részét a megszállott terület csapatai, kórházai és lakossága fogyasztották el; legnagyobb részt azonban füstölt állapotban a Monarchiába került.

A halászat a Dunán sokszor meglepetésekkel járt. Így többször sikerült 60- sőt 70 kg-os vizát fogni, sőt egy esetben egy 3 méter hosszú és 130 kg. súlyú harcsa is került a hálóba; egy 22 kg-os óriásponty és 17 kg-os csuka szintén különleges példányok voltak. Egy alkalommal pedig igen különös módon feszült meg a háló; elővigyázattal, lassan húzták a halászok, hogy az újabb szenzáció meg ne szökjön. Végre kikerült egy éles folyamakna, amitől aztán a derék halászok szöktek meg.

A megszállott terület földjét igen gazdag erdők borították, amelyeknek kihasználása az utak kezdetlegessége és közlekedési eszközök hiánya folytán eleinte csak kis mértékben történhetett. Az általunk megszállott területnek kb. 350.000 hektárnyi erdői felerészben bükk, negyedrészen

tölgy és utolsó negyedükben más lombos és fenyőfából állottak.

A Főkörmányzóság a gazdasági csoport keretében erdészeti hivatalt állított fel a fa értékesítésére; az értékesítés a magyar erdőtörvény szigorú határozványai szerint történt. 1916-ban főleg a magánerdők tölgyfáit vágták ki. Ezek szolgáltatták a megszállott területen szükséges építkezések faanyagát; hulladékaiból került ki a tüzelőfa. Egyúttal intézkedett az erdészeti hivatal, hogy a vasútak felépítményeihez szükséges talpfák is nagyban gyártassanak, mert a főkörmányzóság Csacsak—Lajkovác között új vasutat építtetett. 1917-ben kiterjesztette a faértékesítést az állami erdőkre is, ami által lehetővé vált talpfáit Ausztria és Magyarország vasútainak szállítani. Kitermelte az Uzsicei körletben lévő tatra—planinai állami fenyőerdőt is, amelyből kb. 5000 köbméter épületfa került ki.

Fűrésztelepeket állított fel a Drina mentén, ahol a szerb erődítések építéséből fennmaradt nagyszámú fatuskót dolgozták fel tüzelőanyaggá, hasznosítva ezáltal oly fát is, amely már az enyészetnek volt szánva. Az erdészeti osztály működése révén sikerült a megszállott területen építendő utak, hidak, vasútak, házak, barakok, és egyéb építmények részére szükséges faanyagot az okkupált területen kitermelni, azonkívül pedig a Monarchia erősen igénybevett vasútait is talpfákkal ellátni és mindezt rendszeres erdőgazdálkodás mellett. De még más téren is kimutatta rátermettségét az erdészeti osztály. Megindította az uzsicei terület lucfenyőerdeiben a gyantatermelést és összeszedette a gubacstermetést, valamint bükkmakkot olajgyártás céljaira.

A külvilágtól hermetice elzárt központi hatalmak hadseregeinek ellátásánál számottevő tényező volt az érckérdés is. Az óriási szükséglet és az ezzel szembenálló segélyforrások gyors apadása szükségessé tette tehát, hogy a megszállt területek ércdús hegységei észszerűen kihasználtságanak.

A bányászati hivatal felelőssége magaslátán állva, azonnal hozzáfogott az összes ismert bányák feltárásához. A feltárt bányák legjelentősebbje a babei ólománya volt. Ez a rómaiak alatt, tehát kerek 2000 esztendővel ezelőtt igen magasszázalékú ólomércet szolgáltatott.

Ugyancsak ólmot bányászott a bányászati hivatal a ripanji és rudniki bányákból, amely utóbbi vörösrézércet is szolgáltatott csekély, de kiaknázásra mégis érdemes mennyiségben. Érdekes, hogy a ripanji bányában a szerbek az üzemet 1911-ben végleg beszüntették, mert a bányát kitermelve gondolták. A rudniki bányában talált ércet felhasználására csak a Csacsak—Lajkováci vasút befejezése után lehetett gon-

dolni; ekkor azonban többszáz vagón érc volt elküldhető feldolgozásra a Monarchia gyáraiba.

Vlaska mellett, 50 km-nyire délre Belgrádtól, lignitbányát fedezett fel a bányászati hivatal. Ez a bánya naponta 30 vagón barnaszenet eredményezett, amelyet a belgrádi lakosság szívesen vásárolt tüzelőanyag gyanánt. Elszállítására, sajnos, alkalmatlan volt, mert erősen morzsolódott.

A sabáci kerületben Krupanj mellett levő Dopripotok bányában antimont bányászott a katonai igazgatás. Ez a bánya az osztrák-magyar államvasúttársaság tulajdona volt.

A Főkormányzóság még 1918-ban is állandóan tudományos expedíciókat küldött ki a szerb érc- és fémtelepek, illetve a szénvidék tanulmányozására. Ezek a kutatások előreláthatólag újabb gazdag bányák megnyitását eredményezték volna, mert már biztos adataink voltak, hogy Csacsaknál és Kraljevónál gazdag krómtelepek vannak. Úzsice környékén pedig feketeszéntelepet találtunk nagyobb kiterjedésben.

Szerbia jóformán teljesen agrárállam volt. Ipára nem számottevő. Tulajdonképpen nagyobb gyárak csak Belgrád és Kragujevacban voltak; ezek azonban a harcokban jóformán teljesen elpusztultak. Amennyire lehetett, a kormányzóság üzembe helyezte a gyárakat, de sokszor hiányzott a szükséges tőke. Ausztria egyáltalában nem sietett Szerbia felsegítésére. Magyarország sokkal megértőbbnek mutatkozott, különösen a Kereskedelmi- és Hitelbank, melynek fiókjai is voltak Belgrádban.

Mindenekelőtt üzembe helyezték a belgrádi nagy vágóhidat, a szappan és egy dobozgyárat és a cigarettagyárakat. A szappangyár vezetője, tartalékos hadnagy, szakember lévén, a gyárat valóságos mintateleppé építette ki.

Kragujevácon nagy bőrgyár volt, azt is hamarosan üzembe helyezték, szintén szakembert állítva élére. Az ügyvezetője egy népfelkelő őrnester volt, a polgári életben azonban bőrgyár igazgatója. A gyár kitűnően működött, általában megelégedésre dolgozott és hasznot hozott. Ez a gyár Szerbia lakosságának jó részét opáncakkal, továbbá a katonaságot látta el cipőneművel. 1918 első felében azonkívül még 80 métermázsas elsőrangú talphőrt szállított a Monarchia üzemének. Ezt a gyárat még jobban ki lehetett volna építeni, de nem sikerült a hazai tőke érdeklődését iránta felkelteni.

A kragujeváci nagy bőrgyáron kívül Szerbiában még 7 kisebb-nagyobb üzem működött. Többé-kevésbé kezdetlegesen dolgoztak; alkalmam volt ezeket sokszor megsemmisíteni, de céljainknak megfelelték, mert a bennszülött lakosság és megszálló katonaságunk igényeit kielégítették. Cipő-

gyár nem volt. A cipőket és topánkákat, bocskorokat, csak a kisiparosok készíthették.

Tanulmányomban csak rövid keresztmetszetét adhatam a Katonai Kormányzáság működésének, egyes tárgyköröket ragadva ki, főleg azokat, melyek ma is érdekelhetik közönségünket.

Magyarország jelenlegi ellátásihelyzete és 1916/17. télének viszonyai között sok tekintetben nagy a hasonlóság. A szerb kormányzáság, mint hallottuk, csak akkor kezdhetette meg valódi, mondhatnók áldásos működését, amidőn 1916 nyarán új emberek kerültek élére, akik mindenütt szakembereket alkalmaztak.

Ha azt vizsgáljuk, miért volt az 1916/18-as években a szerbiai katonai kormányzatnak sikere, csak azt mondhatjuk, hogy az élet s a háború következményeit szem előtt tartva, gyorsan és határozottan dolgozott, mindennemű hatásköri összetűzés, formalitás mellőzésével. Párt és egyéb politikai szerepeket nem ismertünk.

Egy erős ember akarata vezette az egész közigazgatást, melynek csak neve volt katonai, mert többnyire nem hivatásos katonák, hanem katonaruhába öltözött vérbeli szakemberek vezették, önzetlenül és önfeláldozóan. Tekintet nélkül a katonai rangra, mindenkit arra a helyre állítottak, amelyre tudása és multja a polgári életben kijelölte. Büszkéek lehetünk arra, hogy a vezető férfiak túlnyomó része magyar volt.

A katonai kormányzáságnál első elv volt a régi angol mondás: „The right man on the right place.”

Suhay Imre.

A Nádor-huszárok szökése Csehországból 1848-ban.

1.

Dessewffy Dénes¹ ittközölt naplójának ezt a címet adta: „Naplóm 1848-tól. Ifjúkori regényes életem vázlata Magamnak emlékül...” A napló nem tömör adattár, valóban regényes leírás, de történelmi értéke hangulatfestésében is megvan. Ez a napló a magyar huszárnak mindenkor nagyszerű szellemét, merész vállalkozó kedvét és dicsőségét hirdeti.

A történelmi háttér közismert: a negyvennyolcas márciusi események, Ausztria reakciós politikája, a nemzetiségek öntudatra ébredése, illetve ellenünk ébresztése a szabadságharc forró levegőjét már magukban hordták. Magyarország tele volt tüzdelve idegen eredetű katonasággal, viszont a magyar seregek külföldön állomásoztak. A magyar országgyűlés követelte a magyar ezredek hazaküldését, de eredménytelenül. A kormány május 16-án felállította a nemzetőrséget, minthogy pedig két hadserege egy államnak nem lehet, ezzel nyilvánvalóvá vált már, hogy ezzel a sereggel a nemzet — ha kell — önvédelmi harcát fogja megvívni. Május 28-án a Württemberg huszárok a galíciai Mariampolból Lenkey János százados és Fiáth Pompeius vezetésével a hívó szóra megszöknek s Máramaroszigeten magyar földre érnek. Június elején kitörnek a szerb ellenségeskedések, szeptember 11-én átlépi Jellasics a Drávát. Kossuth szózatot intéz szeptember 24-én a magyar katonasághoz: „Ti rettenhetetlen magyar gyalogság s Nádor és Coburg huszárok s többi derék magyar seregek a külföldön...” s a Nádor- és Coburg-huszárok bizonyára már be se várva a hívó szót, szöknek a hazába.

Az itt közölt napló² a Nádor huszárok szökésének tanulságos részleteit örökíti meg.³ A *Nádor-huszárok szökésének főhőse szandai Sréter Lajos huszárkapitány*.⁴

¹ Életrajzi adatait lásd: *Hadtörténelmi Közlemények*, XLI. évf. I.—II. Füzet, 87. old.

² Tekintettel a szétfolyó s sok egyéni élményt beleszótt hosszú leírásra s szemelgett tarva, hogy nem utolsósorban mégis történeti kútforrást akarunk nyújtani, a naplónak egyes részeit csak tartalmában kívánjuk közölni.

³ Ezek a szökések, mint kitűnő hazafias vállalkozások, Jókai képzeletét is foglalkoztatták. A Kőszívű ember fiaiban Baradlay Richárdban rajzolja meg a hazaszökő magyar huszárok akadályt nem ismerő bátor parancsnokát. Csupán megjegyezzük — más források helyesbítéséül, — hogy Jókai a Coburg-huszárok szökését örököltette meg regényében. (V. ö. *Jókai: A magyar nemzet története regényes rajzokban*, Bp., Franklin, 1905, 254. old.). Baradlay Richárdja tehát nem azonos Sréter Lajossal.

⁴ A Szandai Sréter család egyike a felvidéki bányavárosokban megtelepedett német nemesi eredetű családoknak. A család magyar ne-

A naplóíró naplója bevezetőjében a Nádor-huszároknak a prágai forradalom leverésében való részvételét írta meg. Szükségesnek tartjuk — mielőtt e naplót közlőnk — hogy rövid történeti háttérét adjuk a prágai forradalomnak.

Stúr Lajosban, a felvidéki tótok egyik vezetőjében, 1848 tavaszán szláv kongresszus eszméje fogant meg. Célja az volt, hogy a tótok, a többi szláv nemzet, illetve nemzetiség együttérzésével kivívják Magyarországgal szemben nemzeti függetlenségüket. A kongresszus eszméje kedvező talajra talált a szláv népeknél, minthogy egyidőben — április 11-én — a német egység megteremtésére is kongresszust terveztek Frankfurtban. Ennek a német kongresszusnak szándéka természetesen homlokegyenest ütközött a szláv-ság érdekeivel; különösen a cseheket érintette Frankfurt érzékenyen, mert a német-elgondolás valóraváltása esetén, Csehországnak német birodalomká kell válnia, tehát a szláv kongresszus eszméjét hamar felkarolták.

A kongresszust május 31-re hívták egybe, ez azonban a hozzáfűzött reményeket nem váltotta be. A szláv népek között oly nemzeti érdekellentétek álltak fenn, amelyeket a szláv közösség ügyese tudott kiegyenlíteni s csak legfeljebb szláv összetartásról lehetett a kongresszuson szó s nem szláv egyesülésről. A csehek a szláv uralmat cseh fennhatóság alatt, az ausztriai birodalom keretében (ausztroszlávizmus) akarták (Palacky); a lengyelek az őket elnyomó orosz szövetséges — tehát Ausztria — hatalmának letörését kívánták elérni, vagyis rokonszenveztek Magyarországgal; a szerbek és horvátok ismét a magyar határok megsemmisítésére törekedtek, ők tehát a tótok elszakadási szándékát ösztönözték. A tótok a különböző sajátos nemzeti érdekek között, végül is ama választás előtt állottak, hogy vagy cseh fennhatóság alá kerüljenek, vagy kijelentsék, hogy Magyarországtól elszakadni nem akarnak; viszont Magyarországra való visszatérésük útját már elvágták. Valósággal saját elgondolásuk kelepcecéjébe kerültek s Magyarországra már csak fegyveres erővel kísérlethették meg a visszatérést (Miavai betörés).

Mialatt a kongresszus vitái folytak, a radikális egyesületek (Slavia, Repeal, Slovenska Lipa, Svornost), a diákság, a munkásság és a parasztság felhasználásával forradalmi úton akarták a szláv szabadságot kivívni s ezzel a különbenis gyűlölt Windischgrätznek, az absolutizmus látható képviselőjének uralmát lerázni.

A forradalom megszervezetlen, előkészületlen, ügyetlen volt; végül maguk a csehek — a Palacky által képviseli ausztroszlávizmus képviselői — árulták nyilván el, mint politikai elgondolá-

nemességet 1569-ben szerez „Besztercei“, majd „Szandai“ előnévvel. Magyar nemességet szerzett ősiük Hajniki Bezzegh Évát vette feleségül. A család a felvidéki magyar nemesi családokkal házasodott. György nevű ősiük a Caraffa-vértanúk sorában szerepel. Sréter Lajos atyja: László. Nógrád vm. főszolgabírája volt, anyja, Beniczai és Micsinyei Beniczky Éva. Sréter Lajos a szabadságharcban hamar törzstiszt lett. A schwechát-i ütközet balszárnvát vezényelte, majd mint ezredes vonult Görgyvel a bányavárosokba. A szélaknai csatában súlyosan megsebesült s többé fegyvert nem foghatott. Világos után emigrált. Az általános amnestia után hazajött s haláláig országgyűlési képviselő volt.

sukkal összenemegyeztethetőt s a forradalmat június 12-én csírájában elfojtották.⁵

A prágai forradalom leveréséről s majd a Nádor-huszárok szökéséről, íme ezeket örökítette meg tehát a napló:

1848. június. Részvétel a prágai forradalom leverésében.

Június 14-ike⁶ volt, mire visszatértünk régi stációnkba⁷ Schlanból,⁸ hova *Ivánka Imrével*⁹ voltam kirendelve, ki főhadnagy volt az ezredben: Már útközben sok mindenféle híreket hallottunk, különösen a prágai lázadásról s haza értünkkor komoly készülteket találtunk az elindulásra; parancsolatnak csak az volt, hogy készen legyünk minden percben a kiindulásra. én mind amellet nem bírtam ellent állni egy titkos sugalatnak, mely Mariehez hívtott, kiindultam Z...b¹⁰ felé, mely falu csak félórányira fekszik Launtól. Mintegy 11 óra lehetett s mink egészen magunk valánk a kertben, nem gondolván, sőt nem híven, hogy oly késő lehessen, midőn egyszerre sebes lódobogást hallánk, nekem tüstént eszembejutott Prága, de nem akarván az elválást nehezíteni, nem mondtam, ámbár Mari gyanítani kezdé, hogy ismét sokáig nem látjuk egymást, de én kivertem azt fejéből s midőn közeledett a sebes lovas kibem tüstént nyargaló huszárra ismertem, a kerítéshez mentem s kértem, hová megy? erre azt kaptam válaszul, hogy ő ordonánc s parancsat viszek úgymod *Kisfaludy Antal*¹¹ hadnagy úrnak, mert holnap háborúba megyünk, ezt halva tudtam hányadán vagyok, Marietől elbúcsúztam szüleitől nem is, Marie nagyon nehezen búcsúzott s szinte érezte, hogy nem igen látjuk már egymást s megígérvén egymásnak, hogy szorgalmasan fogunk levelezni,

⁵ Steier Lajos: A tót nemzetiségi mozgalom fejlődésének története, (Liptószentmiklós, 1912.).

⁶ A prágai forradalom napját a sok ellentétes meghatározással szemben a Hóman-Szekfű féle magyar történet (VII. kötet, 235. oldal) június 12. napjában jelöli meg. Ha ezt fogadjuk el irányadónak, akkor az itt közölt időmeghatározásokat 6 nappal előbbre kell tennünk.

⁷ A stáció, a napló további leírása szerint, Laun városában volt, Prágától északnyugati irányban, Schlantól mintegy 15 km-nyire, az Eger partján, a Prága—Schlan-vonal meghosszabbításában.

⁸ Város Prágától északnyugati irányban, ettől mintegy 20 km-nyire.

⁹ Született Felsőszemeréden (Hont vm.) 1818. XII. 9., † Besnyőn, 1896. VII. 27. — Gr. Batthyány Lajos személyi titkára volt; 1848 augusztus 17-én őrnagy s már résztvett a pákozdi csatában. Október 12-én ezredes s a magyar főereg jobbszárnyának parancsnoka. A kiváló tehetségű Ivánka Imre előtt nagy jövő állott, amikor október közepén követi minőségben Bécsbe küldték Windischgrätzhez, ahonnan visszatérőben Jellasics elfogatta és Königrätzbe záratta. 1850-ben szabadult, kegyelem folytán. 1861-től országgyűlési képviselő, utóbb a Magyar Északkeleti Vasutak vezérigazgatója, v. b. t. t. 1895-ben főrendiházi tagságot nyert.

¹⁰ Zittolib.

¹¹ Kisfaludy Antal, sz. Niczken, 1824. Kisfaludy János és Kroyherr Zsófia fia.

elváltunk, én egyenesen Kísfaludyhoz menék ki szinte itt volt stációba, ő mondá, hogy csakugyan Prágába fogunk holnap korán elindulni, nekem egyik paripáját megnyergelé s én szerencsésen hazaértem, ezalatt Marci¹² otthon mindent rendbehozott s én nyugodtan mentem ágyamba. Gondolatim kellemesen foglalkoztattak az elmúlt nap gyönyöreivel s a kétése jövőt rejtő pálya reményeivel. Gondolom, minden tettek után sóvár fiatalember kedélyébe nagy s állandó benyomást okoz azon kellemes hír, hogy tér s alkalom nyílik pályáján a kitüntetésre. Június 16-ára ébredvén, élénk zsihogást és zajt hallék Laun minden utcáin, mert a piacon gyűltek össze a falvakon szanaszét tanyázó huszárok, ez s a podgyász s különféle katonai s tábori eszközök összepakolása által okozott zsiabaj, sajátoságos élénkséggel tölték be a kisszerű város uccáit, az elindulás reggeli 6 órára volt kitűzve s már közeledett is a határozott idő, midőn egyszerre megjelent Záczból¹³ ezredesünk az ott tanyázó huszár csapatával, csak az ő elérkeztét vártuk s megjötté után mink is tüstént útnak indulánk, a legénység harcvágya sok sajátoságos tréfára adott alkalmat, ezredesünk német, ki mindenekfelett derék huszár volt, elménkedéseivel még élesztette a jókedvet, így haladt csapatunk sebesen, hol ügetve, hol vágatva a veszélybe forgó Prága felé, jó kedvvel, sőt örömmel sietett a bátor huszár a panszlavisztikus hidra leölésére segédkezett nyújtani. Valóban ez eredeti mars volt s igazán huszáros, mert lőháton egy egész csapatnak, sőt ezrednek 8 mérföldet, sőt ennél is többet 10 óra alatt megtenni mindég tesz valamit. Még jó távol voltunk Prágától, mikor már hallottuk az ágyúzást, ez csak nevelé a jó kedvet és siettetete menetelünket, már 4 óraker beértünk s számtalan vívattal fogadtattunk a szorongó őrségtől, kik jöttünk által újra felébresztettek s valóban, szép látvány is volt tán egy negyed óra lefolyta alatt külömbféle oldalról látni egy siető huszárezred megérkeztét. Windisch-grätz nem hitte oly váratlan és sebes megérkezésünket s bár kellemetesen, de mégis meg volt lepve.

Azonban éppen azért nem volt számunkra legkisebb rendelkezése téve, mi tehát a Marien sáncon táborot csaptunk s az ottlevő nagy fűvet kaszáltuk fárad és éhes lovaink számára, mert minden széna és zab magazin a lázadók kezében maradt. Alig pihentünk egy órát, parancsolatot kaptunk a Mariensáncot a Lőrinchegggyel felcserélni, így telt el az egész nap s lovaink egy marék zabot se láttak, e nap szép látvány tanuja valék, huszárjaink t. i. hogy lovainknak eledelt szerezzenek, életveszély közt ereszkedtek le futrázs kötélen a vár sáncaiba, onnat kimentek a mezőre s a közel fekvő szénát felnyalábolván, ismét kötelek által a fent maradt pajtásaik által felhúzódtak s mikor elég szénát hordtak, szinte magukat is, tanúsítá itt is a huszár, hogy életét is képes veszélyeztetni, csak hogy lova ne koplaljon.

18-án parancsot kaptunk a *Szt. Margareth zárdát* ha még nem késő a felkelők ellen megóvni és védelmezni, erre azon osztály huszár küldetett ki, melybe én szolgáltam (1 Majors) egy csapat

¹² Hűséges cseh szolgálja. (Martin).

¹³ Szomszéd község.

vadász kíséretében. A zárda mint egy $\frac{3}{4}$ órányira fekszik Prágától, itt megerkezve már egy csapat felkelőt ben találtunk, kik éppen a papok bórére ittak s egy tetemes mennyiségű bort és sert marhát és pénzt szándékoztak requirálni, ezen a fallal körülvett zárdábanlevő csapat sikeresen tarthatta vona magát, de trombitáink harsogására már megrettentek s huszáraink megpillantása elegendő volt reá. őket szaladásra bírni s így sikerült az első expedició vér nélkül, sikerrel, ez olta el nem hagytuk a zárda udvarát itt végig mindég a végőrség tanyája volt s a papok jól is tartottak mindég. Ez alatt a városban is zajos volt az élet, minekutána Windisch grätz nejét meglőtték s maga a kommandirozó is csak egy csapat gránátos és huszáraink segítségével menekült a felső várba s minekutána minden katonaság kihúzódott az alsó városból, a kis részre, a lánchid lehordatott s a szép nagy Sz. János hidja megerősítettén, az alsó város ostromállapotba helyeztetett, itt történtek ugyan kisebb-nagyobb összecsapások néhány Baricáda ostrom, de ez mind csak gyermekjáték volt egy nagyszerű forradalom csatáihoz képest, *Bónis Bertí*¹⁴ pénzének köszönhetette egy ily ucca csatába életét, mer egy golyó vastag tárcájába akadt meg, egyszer engem is megdicsértek. — Néhány nap mulva bombázták a várost, de csak két bombát eresztettek reá s az alsó város malmait meggyújtották, ez nagyszerű látvány volt, főleg nekem, ki még akkor ehhez hasonlót nem láttam, azonban a gyáva csőcselék nép annyira megijedt, hogy másnap fegyvereit letevén, még egy kisszerű mozgás volt, melynek Pechovitznál a 2 Majors 1-tes Svadronja attaqueja végkép véget vetett s az egész csehországi táborozás alatt nem volt több baj, ámbár szeptember végéig voltunk táborban, de ez csak úgy nevezett parade lager volt.

*

Július közepétől Október 15.-ig

Tiszté kinevezésem, Sréter, viták, Komlósi és elfogatásom, kiszabadulásom, a táborból való hazamenetel, Sréter október 4. szökés hazámba, az ut kalandjai, Szt, Pétery, Pozsony.

Ezalatt ismét a békesség unalmas s egyhangú szolgálata következett s a harc változatosságait egy parade lager secaturái váltották fel, kivéve néhány női kalandot, unalmas volt a prágai táborozás annak, aki nem akart sokat költeni és így drága pénzzel mulatságot vásárolni, így telt el július, ezalatt *Vernier* szabadsággal hazament s a legénység s magamnak is nagy öröme *Sréter* vette által a század parancsnokságát, mint százados kapitány, ámbár szigorúan bánt velünk, mégis szerettük, mert jó katona volt s azonfelül tudott a magyarral bántani, talpig becsületes és magyar érzelmű ember lévén, lassanként megszűnt azon rideg hártya köztünk, mely a rosszul ajánlott kadét és szigorú kapitány között rendesen létezni szokott s éppen azon oknál fogva kezdett *Sréter* szeretni, amiért *Vernier* üldözött, t. i. mert magyar voltam s hazámat buzgón védtem mindig az irigy németek ellenében, ezalatt napról napra tornyosultak a hazánkat mindég hibáztató hi-

¹⁴ Tolcsvai Bónis Bertalan, Bónis András és Ecsedi Csapó Julia fia.

rek, ezt igyekeztek a német érzésű főbb tisztek köztünk elhínteni s ezáltal a néha néha levél, vagy más alkalom által hozzánk jutott igaz híreket rossz világba mutatni, de mégis hallott a legénység is a rác lázadás borzalmairól s nehezen esett a hazáját hön szerető kunnak az a gondolat, hogy a kunság veszélybe lévén, neki távol honától kell bitangolni, ahelyett, hogy honát védje; ezen jóérzést mindenféle hírek terjesztésével igyekeztünk még nevelni s könnyű volt az egész ezredet oly lelkesedésbe hozni, hogy hasztalanok legyenek osztán az osztráknak lecsillapítani a már zsarát-nokká hatalmazott szikráját a honszeretetnek. — Ily állapotban volt az ezred *augusztus elején*, mikor én tisztté kineveztettem; tisztí állásomnál fogva én tágasabb körökbe mozoghattam s ámbár még kadett létemkor is mindig tisztek társaságában valék, mégis voltak esetek, nevezetesen az utolsó időben gyakori tisztí gyüle-kezetek, melyekben csak mint tiszt vehettem részt, sajátyszerű volt utolsó időben a tisztikar szelleme s igen észrevehető volt, hogy mióta a nemzetiség kérdése létezett, azóta megszűnt a pajtásság szoros kapcsa, sőt az ezred egészen két részre oszlott, az egyik s nagyobb résznek jelszava az volt „*hol a zászlóm, ott a hazám*“ a kisebb résznek jelszava volt „*a haza minden előtt*“. Ezen kis részihez az ezrednek tartoztam magam is, voltak még némelyek, akik jó hazafiak lettek volna, de sokkal régiebb tisztek voltak, mintsem hogy mertek volna nyíltan hazájuk mellett s a szabadság ügyéért fellépni s szüntelen laviroztak, ámbár a mi pártunk (feje *Sréter* volt) sokkal gyengébb volt számra, mégis igen szabadon nyilatkozott s gyakran komolyabb vitákba keveredtünk tisztí tár-sainkkal a magyarországi kérdés végett. — A tisztikar ily meg-hasonlott állapotban volt akkoriban, midőn a magyar ezredék hazamenetele a császár által megrendeltetett, ámbár igaz hazafi kevés volt a tisztek közt, azaz olyan, aki honáért mindent képes lett volna áldozni, mégis majdnem az egész tisztikar szívesen vette ezen hirt, ez némileg közelebbhozta ismét a kedélyeket, de a régi pajtásság már meg volt ingatva, azonban egy nap a másik után eltelt anélkül, hogy a hazabocsátó rendelet tudunkra esett volna s a manifesztum tartalmát csupán újságokból ösmertük, végre meguntuk várni s ismét kezdtünk összegyülekezni s a teen-dőkről tanácskozni, egy ilyen tanácskozmány eredménye lőn, hogy két tiszt a tisztikar nevében szólítsa fel az ezredet az engedelem kivitelére, ezen két tiszt *Sréter Lajos* és *Ordódy György* kapitá-nyok voltak s el is mentek az ezredeshez, mire azt a választ kap-ták, hogy majd fog a Commandirozóval e felől beszélni, másnap parancsot kapott az egész tisztikar *Vindisch-Grätz* herceghez megjelenni, megjelentünk s a királyi vár egyik termében össze-gyűlve vártuk a herceg megjöttét, a törzstisztek egy mellékszo-bában tanácskoztak egy ideig, később ők is hozzánk jöttek, mint-egy negyedóráig valánk együtt, midőn egyszerre megnyílik a terem s a herceg pompás tábornoki öltönyébe, segédje, *Schobeln* ezredes kíséretébe. Egy kurta, de válogatott beszédet tartott, melyben előadá, mennyire kedves neki ez a derék jó ezred s hogy ő csupán ezredeinknek köszönheti a Prágai zavarok ily sikeres és rögtöni lecsillapítását, továbbá mondá, hogy neki ezen derék és vitéz ezredre még továbbra is szüksége van s hogy Magyar-

országba a dolgok már végkép le vannak csillapítva, a rációk széjjelverve s ennek bizonyításául olvasott egy istentudja hol szerkesztette Proclamációt, egyszóval nem engedé a hazamenetelit az ezrednek, képzelni lehet, hogy ez sok vitákra s elégtelenségre adott alkalmat s alig ment ki a herceg, mikor már hangos armává alakult a vitatkozás s alig sikerült a törzstisztek működéseinek a felizgatott kedélyeket lecsillapítani, ez alkalommal néhány érzékeny szó is váltatott, szétoszolván a tisztikar, apróbb csubbok gyűltek össze, melyek abban egyeztek meg, hogy minekutána nem eresztik az ezredet haza, quietálni fog mindegyik, aki magyar érzelmű, ezen gondolat keveseket kivéve, általános helyeslést nyert, de minekutána a quietálást mint az utolsó útát tekintettük, még néhány napig halasztódott abban a reményben, hogy ez a demonstratio reábirandja a Herceget, hogy hazaeressze az ezredet, de hasztalan vártunk s reméltünk ámbár, 4 nap múlva ismét összehívott *Vindisch-Grätz*, de korántsem, hogy hazaeressen, sőt inkább egy komoly, szigorú beszédben tudatá velünk, hogy a mostani (háborús) időben igazi és bátor katona nem quietál s ha mégis találkozná, aki akar quietálni, annak sem fog megengedődni, mert tisztekre szükség van, úgymond s végtére elsorolá őseink híres hűségét és tanusított bátorságát az osztrák ház védelmében, megemlíté még azt is, hogy mennyire bátor és jó katonának tart s hogy hűség nélkül nem lehet jó a katona, figyelmeztetést adott s elbocsájtott azon reményben, mint mondá, hogy többet nem fogjuk egymást ily kellemetlen ügyben látni. — komolyan, legkisebb zaj nélkül, sőt búsan oszlottunk szét, mert mindenünk érezte, hogy sokkal komolyabb a dolog, mintsem hogy jó szerivel lehessen rajta segíteni, de a legtöbбекre nézve, rövid benyomást tett, csak kevesen valánk, kik el voltunk határozva minden áron hazánkon segíteni: együtt mentünk a várból *Sréterrel* a *Lörinchegyi táborba*, még egy néhány tiszt az ott tanyázó osztályból volt velünk; szótlánul menénk végig a *Pohorzseleczen*, kiki magával és terveivel volt elfoglalva s bár rokonszenvűek voltak terveink, szólni nem mertünk, mert volt velünk egy gaz is, akit talán nem ok nélkül gondoltunk kémnek és ezért őrizkedtünk tőle, ez *Schobeln hadnagy* volt, a herceg segédjének öccse. Csendesen ballagtunk tehát, csak midőn jól elhagytak a többiek s magunk maradtunk *Sréterrel*, kérdé ez halkán tőlem mit szándékoznék tenni, én azt felelém, hogy quietálok; de azt nem fogadják, mondta *Lajos*, mégis hazamegyek én, felelém, *Sréter* nem szólt, de egy mindent mondó arccal szorítá meg kezemet, én értettem. — !! Szólanunk egymással az napon nem lehetett, mert körül voltunk hálózva kémek által, nem szóltunk, de értettük pillantásainkat.

Feladatul tevém magamnak a legénységet kiösmerni, ezt legcélszerűbbnek gondolám este az őrtüzeknél, mikor egészen magukra vannak, gyermekkoromból hallám atyámtól, hogy a táborban legőszintébben rostálja meg a közember tisztjét este az őrtüzek mellett s feltevém magamba, hogy majd ezt felhasználom, úgy tevék, odasompolyogtam, fedve az éj sötétsége által, hallám egy érdekes párbeszédit két veterán huszárnak, míg egy harmadik

fiatal fiú egy kötelék szénán ülve merően nézett a vidoran lobogó tűz lángjaiba.

Eh a krisztusát, mondá az egyik, ne búsulj öcsém, ki tudja igaz-e, az ifja nem felelt, de helyébe a másik veterán, már pajtás — úgymond — kell valaminek lenni, nem láttam, hogy a tiszt urak ma megint mindnyájan a Generál Commandónál voltak, pedig parádében és mikor visszajöttek milyen haragosak voltak, egyik sem szólt egyet és nem ok nélkül hagyta el az örökös jókedv tiszt urainkat. Igazad van, felele az első, sohasem is láttam oly komolyan hadnagy urunkat, krisztus úgyse főznek valamit, azt mondják, hogy az Obresztlaidnandoknál valami magyar úr volt s beszélt a káplár uraimékkal, csak azon veszed magad észre mikor azt mondja majd a kapitány, na ha haza nem bocsájtanak, hogy il a berek megyünk, és akkor pajtás az istenit a kutya rá-cának, megmutatjuk neki mit tud a Palatinus huszár, bizony monda a másik szeretnék már valaha hazamenni, 10 esztendeje nem láttam hazámat, csak volna aki vezetne, szent úgyse akár el is szöknék. Ekkor én is a tűzhöz léptem, a huszárok kevésbé megdöbbenek, miről tanácskoznak kendtek bátya, kérdem, mintha mitsem hallottam volna. Ösmertek embereim s bizalmasak kezdtek lenni, hát bizony csak arról hadnagy uram, hogy rossz híreket hallottunk országunkról s nem tudjuk, hogy áll ott a sor, bizony mondtam, szó ami szó, de otthon fellázadtak a rációk, ölnek, pusztítanak, rabolnak, erre az említett fiatal huszár reám mereszté bánatteli szemét s két könny csorgott le arcán, kértem tőle mi baja, nem felelt, megújítám kérdéseimet, erre az egyik veterán azt mondá, rossz levelet kapott uram, az bántja: Mit ír-nak öcsém kérdem bizalmasan a fiút, bizony uram felegette a rác házamat, anyámat és két testvéremet megölték, atyám írt a táborból s azt írja, hogy jöjjenek ha jöhetnek, mert itthon szükség van minden magyarra és én nem mehetek hazámat segíteni, tévé fájdalmasan hozzá, majd eljő az idő öcsém mondtam, ahol mindnyájan megmutathatjuk, hogy igaz magyarok vagyunk, igen ám hadnagy uram, de azt mondják, hogy nem bocsájt a Generális úr hazánkba, azon is segítünk öcsém, csak akarni kell s mindent ki lehet vívni s ha másképp nem, erővel is hazamehetünk. Biz igaz az, amit a hadnagy úr mond, felel egyik veterán csak vezessen hadnagy úr, szeretném látni ki merne ellentállani a Palatinus huszárnak, ezt mondva büszke öntudattal penderítve végig torzonborz bajszán a bátor kun. Jó éjszakát fiúk, mondtam, ami köztünk volt köztünk maradjon. Nem is vagyunk mi vén banyák, volt rá a felelet; elmenék sátramba s örültem a legénység lelkesültségének.

Közben kellemetlen összetűzés történt. Leírja a napló, hogy egy *Komlósy* nevű férfiú¹⁵ érkezett a táborba, akivel hamar bizalmas beszélgetésbe kezdtek. A legénység hangulata iránt érdeklődött, egyben elhozta Kossuth kiáltványának csomó példányát, amelyet titokban széjjelszórtak a legénység között. Csak Dessewffy Dénes ügyessége folytán menekült meg az elfogatás-

¹⁵ Valószínűleg azonos Komlóssy László debreceni követtel.

tól Komlósy. Elutazása előtt azonban levelet küldött számára a bérkocsissal. A levél Vindischgrätz herceg kezeihez került. A levélben köszönetét küldi a hálás haza nevében megmentéséért, továbbá emlékezteti a megbeszélte terv kivitelére s egyszerűen „az egész titkot feltárja, mit együtt megbeszéltek”. Dessewffy Dénest letartóztatják, de miután vallani nem hajlandó s a levél nyilván mégsem tartalmazott valamely összeesküvés tervét, másnap szabadon bocsátották.

Örömtelt szívvel siettem legényeim közé, folytatja a napló, kik egy hála istenekkel és isten hozta a hadnagy úr, meg itt van már a hadnagy urunk fogadtak, el kellett beszélnem egész fogságomat, melyet csak egy itt-ott kicsúszott istenit, vagy krisztusát szakasztott felbe. Ezolta megszűnt az osztrák tiszttől félelem s pajtasok lettünk mindnyájan, anélkül, hogy megszűntek volna embereim mint feljebbvalót tisztelni; jelentém magamat *Sréternél*, mint elő van írva, hogy kiszabadultam fogságomból s ő résztvevőleg szorítá jobbomat. Sok érdekes tanácskozmányok és viták között jött meg október 3-ika, azonban a köztünk létező tanácskozmányok rendszeren és lelkiismeretesen bejelentettek a fő lakatnyába alávaló kémek által, kik szemtelenül bitorolták a huszáregyenruhát.

Október 3-ikán parancsolatunk szerint a táborba vizitiroztattunk, vizitálás után téli stációra masírozandók, itt egy jellemvonása a huszárnak érdemel említést, a gyakorlati helyen kívül az elsáncolt táboron egy szép nagy talló földön voltunk felállítva az egész lovasság. Midőn a vizitáló tábornok, *Hg. Vindisch-Grätz* a sorok előtt táborkarával ellovagolt, mindenütt egy harsogó vivatot kapott, a mi ezredünk előtt elmenvén, a legmélyebb csend volt a sorokba s a komoly huszár oldalához szorított karddal nézett a dühös németek szeme közé, de nem szólt; erre senki sem kényszerítheti a katonát, mert Reglement szerint sorba álló katonának szólni nem szabad, a szemle végével elmasírozottunk, útközbe az ezredes oldalán masíroztam s ő igen szabadkozott afelett, ami néhány nap előtt velem történt, én arra azt felelém, hogy bár igen meg vagyok győződve ezredesem szívességéről irántam, mégis által fogja látni, hogy ilyen körülmények után nem szolgálhatok tovább, erre a becsületes ezredes kitérőleg felelt. Este egy faluban voltunk *Lajos* szállásolva s éppen nála valék s a hazamenetelen terveink, mindön egyszerre nagy kardesörtetéssel az *ifjú Vindisch-Grätz* rohogott be, *Lajos* mint háziúr nagyon hidegen fogadta, sőt tudára is adta, hogy az apja, t. i. a vén herceg nagyon is körülvette már kémekkel s feleslegesnek hiszi, hogy még fia is kém legyen. Szegény gyerek, soha hasonló zavarban embert még nem láttam, ámbár magam is azt hiszem, hogy mint mondta, a Nassau Herceget kereste, mégis bosszantott az ő megjelenése, mert felzavará terveink szövevényét, gondolni lehet, hogy nem sokáig mulatott nálunk, elment s mi továbbfolytatánk a kedves foglalkozást, míg a késő éj választott el egymástól.

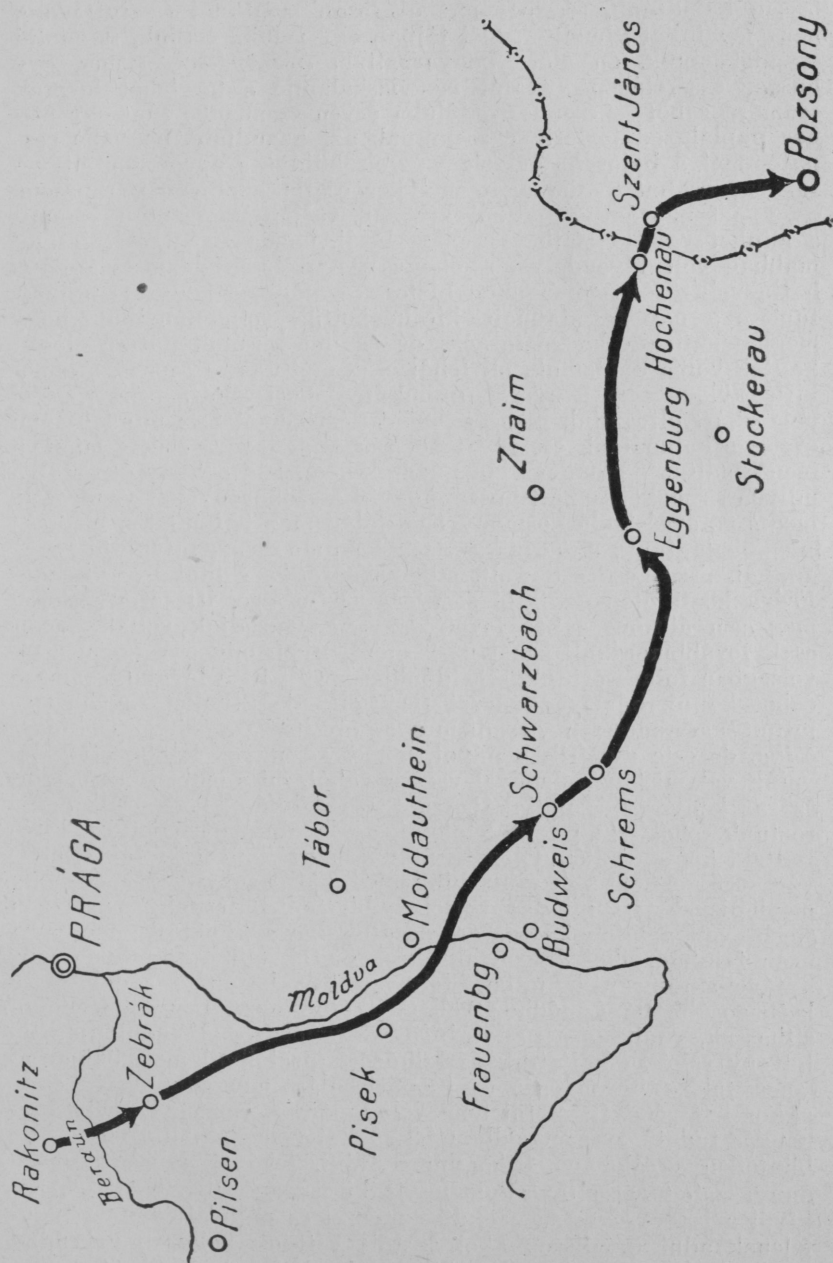
Okt. 4. Ismét egy stációt masírozunk s annyi távolabb valánk kedves hazánk virányaitól, én délután által lovagoltam a másik faluba, hol *Lajos* volt állomásozva, ideérvén nagyon meg-

lepett *Lajos* szokatlan komolysága s azon felszólítása, hogy még az éjjel kell szöknünk, én azt hívéim, hogy először hazamenendünk téli állomásainkra s ott az ócskaruhát s szerszámat kicsérelve, egyesült erővel indulandunk s ezt elő is terjesztém *Lajosnak*, de ő azt felelé, hogy ma okvetlen kell mennünk, mert tervünknek nyomán vannak s holnap aligha el nem fognak ismét, egyszer-smind monda, hogy *Szentpéteri* el van látva az illető irományokkal és mappákkal, amelyek után menendünk, egyszer-smind monda, hogy már el van rá a legénység is készítve, csak mennék haza s bírnám rá szakaszomat s ha lehet a gaz *Radics* szakaszát is az eljövételre s tíz órákor a keresztnél egy már megjelölt helyen fognak összegyűlni. Úgy lőn, én hazamenék, a legénységet a kis, de lelkes *Belicza* káplárom által összehívatám s egy rövid huszárhoz intézett beszéd után tudokra adám, hogy a haza veszélyben van, nekem mint magyarnak kötelességem hazámat minden áron védeni s én hazamegyek s a legénységtől, kinek e merény szerencsétlen sikerénél csak akasztófát ígérhetek, búcsút veszek ezennel, tudtam előre mi lesz a beszédemnek hatása, egy rivalgó „éljen a haza” volt a felelet s osztán egy ünnepélyes eskü, hogy el nem hagynak és hogy mindnyájan a haza védelmére készek utolsó csepp véréket áldozni. Ezután elbocsátám embereimet, hogy kiki csendesen nyergeljen s készen legyen az első pisztolylövésre, trombitáltatni nem akartam, nehogy feltűnjön az éji csöndbe, magamhoz vevém töltött pisztolyaimat, avval az elhatározott szilárd feltétellel, hogy ha amit Isten ne adjon, elárultatnék s el akarnának fogni, az első golyót ellenem, a másikat magam koponyájába repítendem. Hallgatólag dobogó szívvel vártam a kirendelt időt s nyugtalanul néztem a lassan haladó óráim mutatóját, végtére megjött az óhajott perc s néhány nyugtalan legény kilopadzott lovával a piacra, midőn a *Radics* szakaszához küldött embereim néhány lovas kíséretében megtértek, ekkor kilövém pisztolyaimat, mely az éj csöndjében messze lehetett hallható, alig durrant a pisztolyom, midőn már együtt volt kis, de elszánt csapatom, legényeim a legnagyobb csendességgel, de egyszer-smind gyorsasággal is gyűltek össze, általnévén kis csapatomat, melyből egy sem hiányzott, sőt még a remondákat is elhozták, útnak indultunk Isten segítségével. A szökevények jel-szava ma „éljen a haza” volt, magam lovaira ültetém a privádieneremet (s az ostoba, de különös hú Marczit, ki Cseh volt ugyan s *Martinnak* hívták, de irántam oly hűséget tanúsított mindig, hogy azt nem méltányolni lehetetlen volt, már csak azért is, hogy mikor utolsó este elbocsájtám s azt mondtam neki, hogy én haza megyek, s az életveszélyes is, ő rimázkodott, hogy vinném el őtet is s mikor nem akartam, előmbé térdelt s megesküdött, hogy ha el nem viszem főbelövi magát, mert úgymond, hogy ő jóltevő-jét sohasem fogja e veszély idején elhagyni, elvittem tehát) s egy kis paktáskába pakolám legszükségesebb s extrateljes holmimat s úgy indultam csapatom élén öröm és reménytelt szívvel a fáradalmas s veszélyes úton a kedves drága hon határai felé, véretem s életemet örömmel áldozandó szabadságáért s megtartásáért, ilyen érzemények között ültem lóra s indultam csapatom élén a

kijelölt hely felé, útam a *Lajos* tanyáján vitt keresztül, itt megérkezve, szinte megborzadtam, mikor a *Lajos* laka előtt csak 3 huszárt láttam. Kértem tőlük hol a többiek s azt felelték, hogy nincsenek, bemenék *Lajoshoz*, éppen lova fejébe húzta a kantárt és sietésre inté legényeit, kik még az ő istállójában voltak, szemlátomást megörült jöttömön s midőn jelentém, hogy egész szakaszommal itt vagyok, még nagyobb volt öröme, panaszóla egyszersmint, hogy el vagyunk árulva s hogy sietnünk kell, ha nem akarjuk magunkat elfogatni, még egy reménye volt, hogy *Szentpéteri* fog egy egész századot magával hozni, kiindultunk a *Lajos* tanyájáról, minekutána az éles történeket a gaz s alkalmasint árul őrmester (*Riegler*) reszketve általadá az érte bemenő két huszárnak. — Éj volt, egy koromsötét októberi ködös éj, mely igen alkalmas hasonló merények kivitelére, de csak ösmerős úton s annál veszélyesebb, mennél sötétebb egy ösmeretlen bujdosónak, nekünk sokat ártott, mert sok megszökött legény a sötétségben eltévedvén, reánk nem akadt s ezáltal csapatunk tetemesen szenvedett számról. ... elérvén az összejövetel helyének megnevezett keresztet, megállapodott csapatunk, itt a többieket bevárando, kis idő múlva három éles fütyténtést hallánk a távolba, ez volt ma a tábori hang, feleltünk neki, kevés idő múlva megismételve s közelebb hallánk, ismét feleltünk s egyszersmint néhány legényt azon irányba, honnét a hang hallatszott, kiküldöttünk bajtársaink elébe, rövid időn élénk beszélgetést hallánk s örömmel vettük ki, hogy *Görbe*, a hetedik szakasz néhány legényével csatlakozott hozzánk, kisvártatva ismét hallánk a távolba a tábori jelt megszólalni, több fütyténtéseket is egyszerre, itt tehát többen igyekeztek hozzánk csatlakozni, felelék a jelnek s egyszersmint magam indultam 2 emberrel a jövevények elejébe, hogy ha netalán tán, mi nem volt lehetetlen, ellenünk kiküldött német lovasság élt volna tábori jelünkkel, többi pajtásainkat efelől tudósítsuk, velem volt cseh inasom, Marci is, ki majd haláloamat okozá, mert midőn éppen fütyténtek, ő közel megpillantva valakit, azt kiáltá németül, Herr Leutnant ich sehe hier etwas, erre *Szentpéteri*, mert ő volt embereivel, halván német szót és setét lévén, azt gondolá, hogy német lovasság s őket akarjuk elfogni, nekem ugratott s azon kiáltásomra, ki vagy, pisztolyát melleme szegezé s egy... jelszót rivalga előmbe, válaszon egy haza mindenekelőtt volt, erre leereszté pisztolyát, de mégsem hitt egészen, mert nem dugta a pisztolyt tokba s csak mikor *Lajoshoz* vezettem s meggyőződött afelől, hogy egy cél után törekszünk, kért bocsánatot bizalmatlanságáért s megvallá, hogy azt hitte, hogy ellenséges szándékkal volnék. Én ezelőtt nem ismertem *Samut*, mert egészen más osztálynál volt zászlótartó, itt ösmerkedtünk meg, ahol a haza igénybevette minden honfi karját, *Samu* egyike a legbecsületesebb férfiaknak s legjobb honfiaknak, kiket ösmertem, neki nagy része volt ezen összeesküvésbe, később igen jó s őszinte barátok lettünk, s maradtunk mindaddig, míg honszerető szívét áldozatul adá a szeretett hazának, egyebe se volt, mint egy őszinte bátor, a honát lángolón szerető magyar szíve s azt adá a honnak, az Iglói csatában esett el hősileg, béke hamvainak.

Az ő csapata volt utolsó, mely hozzánk csatlakozott s ő hozza azon hírt, hogy tervünk fel van fedezve s hogy már őt egy jó darabon üldözték volna is a Stábnál létező néhány tiszték. A keresztnél osztottuk ki egymásközt a parancsnokság ágait következőleg: *Srétert* egy szívvel s akarattal vezérül választánk, ő volt parancsnokunk és élet-halál ura, én által vettem az útvezetési ügyet, s *Szentpéteri* a fegyelem feltartásával bízott meg; ezután egy rövid, de ünnepélyes beszédet tartott *Lajos*, nem olyat ugyan mint azt a gyűlésekbe szokták s mely beszédeknel sok szép szónak kevés sőt semmi veleje nincs, ő röviden, de lelkesen s a huszár szívéhez hatólag szólt, amelyben egyszersmind mondá, hogy ilyen esetben szigorúnak kell lennie s ő bárkit, aki feljebbvalójának nem engedelmeskedik főbe fog lövetni, ezután mindnyájan bár rövid szavakba, de őszinte szívvel megesküdtünk s ezen néhány szóba foglalt esküt sokkal mélyebb érzéssel mondta el mindenik legény, mint az osztrák gyűlölt zászló esküjét: az eskü szavai a következők: „*Esküszünk az élő Istenre és a kedves hazánkat védő szűz Máriára, hogy a vészbenforgó drága hazánkért utolsó csepp véréünket örömmel áldozzuk s a minket hazavezető feljebbvalóinknak utolsó lehelletünkig engedelmeskedünk, azokat mindaddig hűen követjük, míg hazánk rólunk nem rendelkezik, Isten minket úgy segítjen, aki ezen eskü ellen vét, pajtásai által végeztesen ki*”. — Elindultunk október 5-én Istenre bízva vesélyes, de szent kötelességérzetből eredt vállalatunk szerencsés kimenetelét, ámbár helyzetünk oly kétes volt, hogy szinte valószínűnek lehetett mondani mindnyájunk vesztét, de bízunk feladatunk szentségében, az isteni igazságban s kardjaink súlyában s elindultunk az ő és szeretett hazánk nevében.

Utunk *Rakoniczon* vezetett keresztül, e várost ki nem kerülhettük, kénytelenek voltunk tehát sietve haladni, hogy hamarább érjünk ide, mint a netalántán szökésünket akadályozandó rendemény, mert azt tudtuk, hogy itt két század gyalogság fekszik. Az éj oly sötét volt, hogy alig lehetett két lépést látni s mi, hogy idő előtt megérkezhessünk, igen sebesen kénytelenek valánk menni. Egy útközben talált faluból kalauzt vittünk magunkkal akaratja ellen is, a pisztoly mellére szegezvén lóra ültettük a reszkető csehet s így értünk célt. A város elé érkezve a kapukat zárva találtuk. Zörgésünkre egy őr kérdé kik vagyunk, hallva lódobogást és több hangot, a káplárt tudósítja a történetekről, de ez kinyitván a kaput, megelégedett azzal, hogy tiszteket látott, nem is álmodta, hogy egy ilyen rendes tisztekkel masírozó trupp képes volna szökésre. *Rakoniczot* hátunkbahagyva, könnyebben lélegzettünk, mert hiszen mindnyájan tudtuk azt, hogy *Rakoniczon* úgy vagyunk, mint az egér a fogóban, kiérvén a városból már a hajnal szürkülete mutatá a közelgő nap világosságát, a mienkhez hasonló esetben jobb szereti az ember az éj homályát a nap fényénél. Reggel egy útközben talált kocsmában lovainkat jól megetettük, elvül hoztuk fel a lónak annyi zabot adni, amennyit megbír enni, magunk s a legénység pálinkát früstököltünk. Ez október 5-ike volt. Itt tervet kellett csinálnunk s elindultunk vesélyes vándorlásunkat tovább folytatandó. Ma szerencsésen, de

A Nádor huszárok' szűkésének útja 1848-ban.

lassan haladtunk, részint mert óvatosan mentünk, részint pedig mert lovainkat kiméltük. Dél tájban egy faluba értünk, itt etetni szándékoztunk, én előre benyargaltam *Szentpéteri* s még egy huszár kíséretében a falut megvizsgálándó s ha lehet lovaink számára zabot szerzendő: a faluba érvén szemembe tűnt egy csinos paplak, odatartottam, a papnak azt hazudtam, hogy én csapatommal a bajor határ felé vagyok küldve s egyszersmind városok egy csapat gyalogságot, melyhez csatlakozni van parancsom, ezzel azt akarám a papból kihozni, vajjon nem tud-e valamit a minket veszélyeztethető gyalogságról, hazugságom sokkal finomabban volt kigondolva, semhogy a pap legkisebbet is gyaníthatta volna s itt tökéletesen biztosak valánk, sőt meg is hálhattunk s a nap fáradalmait kipihenhattuk volna anélkül, hogy meglepetésünket kockáztatnók, de ezáltal kipótolhatatlan előnyt kaptak volna üldözőink, mi tehát csak ettünk, a szénát, a zabot kifizettük, a pap kenyeret, pálinkát és bort adott, azért fizetést nem akart elfogadni, hisz úgymond ő örömmel tesz mindent ami őfelsége katonáinak csekély tehetsége által javára esik s mi nem igen kínáltuk e mondat után pénzzel, képzelem néhány óra múlva milyen szemeket csinált hozzá, hogy ő a szökevényeket vendégelte meg s az atyáskodó kormány még talán meg is büntette. Délután továbbhaladtunk, a *Berauka* vizén kompon keresztülvitettük magunkat, már késő este volt, mikor *Zebrákba* értünk, a *Pilsen* és *Prága* közti úton egyiktől sem nagyon messze, itt természetesen meg sem álltunk s bár lovaink nagyon fáradtak voltak, mégis csak továbbmentünk ismét csak mezei úton, míg egy tetemes távolságban falura értünk, sok időnkbe került itt a lovaink számára zabot kapni, bár készpénzzel fizettünk, de útunkat továbbfolytattuk s szerencsésen virradt meg az oly borzasztó jövőjű *október 6-ika*, de este dícsérik a napot, ma egy rongyos faluba ettek lovaink valami kevés árpával vegyes zabot, mi s embereink megint száraz kenyeret és pálinkát, ma egész délután kb. 3 óráig masíroztunk sehol sem mertünk etetni, de lovaink már annyira kifáradtak, hogy itt kénytelenek voltunk megállni, egy falut találván, első gondom volt mint mindenütt, kiállítani a végőrt, nehogy megleljenek, itt mindig veszélyesebb volt állásunk, mert igen sűrűn volt e tájon katonaság elszállásolva s különösen ma mert azon faluban, ahol délben akartunk etetni, mihelyst minket még a távolban megpillantottak, félreverték a harangot s nekünk a legszigorúbb bánásmódhoz kellett nyúlni, hogy magunkat biztosíthassuk, s miután a papot, bírót s egynehány előkapott parasztot egy rakásra hajtottuk és felhúzott pisztollyal mellyőkön parancsoltuk a harangozás és csoportosulás megszüntetését, csak akkor lett vége, itt etetni nem volt tanácsos, mert már a harangkongás tudatá a szomszédban fekvő katonaságnak ittlétünket, de büntetlen se akartuk itthagyni e falut, tehát a lovak számára annyi zabot sarcoltunk, amennyit kiki magával vihetett, azonkívül a legénységnek elegendő kenyeret és pálinkát voltak kénytelenek adni a lakosok ahol azelőtt vettünk valamit, azt mind kívánságuk szerint megfizettük, ezeknek büntetésből semmit s mégis hihetetlen gyorsasággal hoztak mindent, amit parancsol-

tunk bizonyosan imponált nekik bánásmódunk s az a fenyegetés, ha fél óra alatt itt nem lesz minden, több helyen felgyújtandjuk a falut, ez annyira hatott, hogy kisvártatva minden aiat rendelünk, teljesítve lón és valóban jól is tettük, hogy itt nem etettünk délre, mert alig hagytuk el negyedórával a falut, mikor hátra-nézvén egy erős gyalogságot látunk a falu felé masírozni, de ezek már sokkal távolabb voltak hátunk megett, semhogy veszedelmesek lettek volna. Mintegy három óra lehetett, mint már említettem, mikor egy kis erdő közl fekvő faluba értünk, már egy lovunk, a *Király Pali* lova ki is dült s bár megsíratta Pali, mégis ott kellett a hű társat hagynunk s Pali egy vezetett lovon folytatá útját, tehát kénytelenek voltunk etetni, legnagyobb szerencsénkre magunkkal hoztuk a zabot s ezzel hát nem időztünk, mert alig voltak lovaink készek és éppen a kantározással foglalkoztunk, midőn *Szabó* ki végőrt állt, a faluba vágatva jelenti, hogy az ellenség az erdő által fedve már igen közel van, ez természetesen mindnyájunkat elektrizált, még néhány lovat patkolt a kovács, de félbeszakasztván, mindnyájan útnak indultunk s kiérvén a faluból már annyira volt a gyalogság, hogy oldalt amint látta, hogy útunkat el nem zárhatja, egy decharget adott, melyre néhány csákót furt keresztül a halálos golyó, ez alkalommal egy igen szép jellemrajzát mutatta a huszár. Mikor a gyalogság ránk tüzelt, kiugrat a sorból két veterán, az egyik *Sréterhez Tóth János*, a másik hozzám *Szabó János* s arra az oldalra áll minket fedezőleg, ahonnét a golyó zápora jött, azt mondván „engedelmet kérek uram, hogy soromat otthagynom, de inkább engem érjen a golyó, mint az urat, ki vezetne akkor kedves hazámba s a két hős — mert méltán meg is érdemlik a nevet — kész volt életét örömet feláldozni, csakhogy pajtásait hazánkba vezethessük, hála istennek egyiknek se lón baja. De ez alkalommal egy golyó podgyászos lovunkat találta s ezáltal elvesztettük összes vagyónkat s ami a legsúlyosabban s valóban keservesen esett, a nagy és jó földabrosz is elleneink kezeibe maradt. — Hála lovaink megpihent lábainak, ezúttal megmenekedtünk a veszélytől, de egyszersmind általláttuk helyzetünk komolyságát, első gondunk volt tehát a *Moldvát* elhagyni s ezért siettünk a hídhöz, mely minket a tulsó partra által szállítand, ideérvén, a komp a *Moldva* másik oldalán volt s kiáltásunkra hogy hozzák által, a révész helyett a kompba elrejtett vadászok feleltek egy adag golyóval s mi kénytelenek voltunk útunkat más irányba folytatni, ez *Piszek* (város) táján volt s kétségkívül a minket üldözők a városból küldettek ellenünk, oda tehát örültség lett volna menni, rövid tanácskozás után elhatároztuk, hogy keresztül úsztatunk a *Moldván: Moldein Theinban* ugyan volt híd, de ide szinte nem lehetett menni, mert tudtuk, hogy útunk katonaság által van elzárva, tehát általússzuk a *Moldvát*, hogy lovaink ezen merényhez tökéletesen meg legyenek pihenve, az éjen 6. és 7-ike között valami négy óra hosszat pihentünk sötét ködös éj vala egyike azon őszi éjszakáknak, melyekben, anélkül, hogy esne az eső mégis által ázik az aki szabad ég alatt tölti az éjt, a legénység mindennek dacára jól és mélyen aludt, csak mi ketten én és

Sréter virrasztottunk az alvók felett, nehogy baj érje s fáradt tagjainkat csak a lelkierő hatalma bírta még izgatott állapotban tartani s az álmot eltávolítani pilláinkról, ezalatt mi sok mindenfélről beszélünk, természetesen hazánk állapotjáról s a jövőben szabadságáért vivandó csatákról, itt lettünk valódi és örökkétartó őszinte barátok s az a barátság, melyet az ember veszélyek közt s határozó percekben köt s hol a rokonszenvet a veszély rokonsága még erősebben magához csatol, az ilyen barátság sokkal hatalmasabb s tartósabb, bár kevés szóval köttetik, mint poharazás alkalmával cifra mondákkal szőtt cimboraság. Nekem ilyen jó barátom s a szó teljes értelmében bajtársam csak három volt, *Sréter*, *Szentpéteri* és *Virág*, mind a hárommal még békesség idején egy ezredben szolgáltam, s később a haza független szabadságáért egy zászló alatt küzdöttem, ezek közül az irigy sors egyet sem kímélt meg, *Sréter* a hazának áldozá jobbját, *Szentpéteri* életét, a szegény *Virág* *Gida* szabadságát, csupán én valék ily szerencsés személyem épségben megmenteni, de eltértem feladatamtól. Mi tehát csak ketten nem aludtunk s miután elegendő nyugalmat gondoltunk a legénységnek s a nap is már szürkülni kezdett, legénycinket felköltöttük s továbbfolytattuk a jószerencsébe bízva útnkat terv és kalauz nélkül. Valami 8 óra lehetett, mikor egy faluba értünk, ismét száraz kenyeret és pálinkát früstököltünk, itt tudakozódtunk útnk után és én ismét belovagoltam *Szentpéterivel* a paphoz s tőle földabroszt kérvén, megjegyeztem utamat. En itt egyenes vonalt vettem a Moldvának, mert csak túl a *Moldván* lehetett ismét sistematica terv után mennünk, természetes dolog, hogy miután a legegzenesebb utat választottuk, igen járatlan utakon haladtunk, azonfelül egy kalauzt is fogadtunk, kinek segítségével bár sok helyütt gyalog utakon s lovainkat vezetve voltunk kénytelenek a nagy hegyeken átalmenni, mégis szerencsésen elértük déltájban a *Moldva* vidékét s meglátván a *Moldvát*, a kalauzt elbocsátottuk, minekutána még némely utasítást adott az általmenetre. Itt ismét kb. pihentünk 2 óra hosszat egy magányos csárda körül s minekutána lovainkat megetettük, d. u. 3-kor továbbindultunk, változatosság okáért mi egy kevés árpakenyeret ettünk, melyre egy ital friss víz pompásan esett s az erdőben itt-ott talált vadalmát csemegének tekintettük. Kis idő múlva elértük a partját, de ez igen sziklás és meredek volt, ismét megállottunk míg néhányan, kiknek jobb lovaik voltak, a lemenetelre alkalmas helyet kerestek. *Szentpéteri* csakhamar megtalálta a kívánt lemenetelt s éppen le akartunk a bár meredek és sziklák miatt némileg veszélyes parton menni, midőn a más oldalról egy ember kiáltása ütö meg füllünk, hogy az isten nevére figyelmeztet, ne menjünk a kész halálba, mert úgymond, ha a lemenetelnél nem török nyakukat, legtöbb ló szerencsétlenül járhat a vízben levő sziklák miatt (ott *Budweis* és *Moldautein* közt a folyó bár tetemes nagyságú, mégis egy vad hegyi folyam, különösen a vidék vadsága és az ágyában fekvő kősziklák miatt), hanem ő felajánlja magát, habár a túlsó oldalon bennünket általvezetni, ott, hol a víz kevésbé veszélyes. Mintegy félóra hosszat mehettünk, midőn kalapját egy rudra téve intett s mi isten se-

gitségével a vízbe ugrattunk. Gyönyörű látvány volt a vízhez vezető keskeny és meredek uton egymásután látni az okos lovat, mely vigyázattal ereszkedett alá, csapatunk egyik fele már a tulsó parthoz közeledett, egyesek már túl voltak a mély vízen mások éppen usztattak, a többiek akkor ereszkedtek a vízhez s ugrattak bele; némely ló félrehorkolt s fordult vissza a víztől s alig engedelmeskedett a sarkantyúnak is. Ez összevéve oly gyönyörű és nagyszerű látványt nyújtott, melyet a maga nemében sohasem láttam s látni alig fogok. Szerencsésen általmentünk a *Moldván* s csak egy lovunk veszett belé, annak is lovasa más ló farkába csimpaszkodva megmenekedett, az általmenetel után nemsokára értünk ismét egy falut, eddig vezetett a becsületes és jólelkű halász s azt mondá, hogy ennek a falunak lakói becsületes emberek s egyszersmind biztosított, hogy az egész vidéken nincs katonaság s az igaz is, hogy inkább bárhol gondolhatták volna az általszökést, mint éppen ezen a vidéken s inkább hagyták e részt fedezetlenül. A becsületes halász ki általsegített, s ki nek segedelme nélkül alig usztattunk volna oly szerencsésen nemcsak, hogy általsegített, de még egy darabon el is kísért egy domb tetejére, ahonnét már nyíltabb s szelidebb vidéket pillantottunk meg, itt még utasítást adott, s figyelmeztetett, hogy nagyon balra ne tartsunk, mert ott fekszik *Tábor* telve katonasággal, jobbra pedig *Fraunberg*, szinte nem biztos, bár túl van a *Moldván*, de mégis veszélyes lehet mert csapatjait könnyen átküldheti elfogatásunkra. Mi tehát a legnagyobb vigyázattal mentünk egy falunak, melyet újjával mutatott, s mely mondása szerint az egyetlen szabad út ha még nincs katonaságtól elfoglalva. Már alkonyodott az idő, mikor a faluhoz közeledtünk, éppen be akartuk előcsapatunkat a faluba küldeni midőn egy szenes szekeret láttunk a faluból kijönni, a paraszt, aki a szenet vitte, öltözete után ítélve igazi cseh volt, én hogy tudjuk hányadán vagyunk, a paraszthoz ugrattam s kérdém csehül, hogy mit csinál a katonaság a faluban, ő azt felelte, hogy a faluban nincs katonaság, de beszéde remegő, s gyanitom, hogy hazudik, kardot rántok, feje felett forgatva s ijesztém, hogyha nem mond igazat, véget vetek hazug életének, ez használt, a paraszt remegve borult le előttem a földre s ígérte, hogy mindent megvall amit tud, csak életének kegyelmezzek. Azt felelte, hogy a katonaság egyrésze a házakban, más része a kertekben várja megérkezésünket, a többi pedig az utcán van felállítva, ez elegendő volt reá, hogy más irányt vegyünk és be ne menjünk a faluba a kész veszedelem helyére, azonban meglehet, hogy a paraszt hazudhatott, beküldtünk tehát óvatosan két legényt, kiknek feladatuk volt az első paraszttól tudósítást szerezni, ezek csakhamar visszajöttek azon jelentéssel, hogy személvesen láttak egy csapat gyalogságot, ide tehát nem mehetünk. A falu baloldalt egy nagy posványval volt határos, annyira, hogy a falu kertjeinek egyrésze már a posványban feküdt, jobboldalt egy meredek kopár hegy tiltá az átmenetelt, természetes dolog, hogy jobbra vettük utunkat, mert azt tudtuk, hogy azon irányba kell haladnunk, ha célszerűen akarjuk folytatni utunkat. Alig haladtunk 100 lépést midőn az esthomályban láttunk valamit mozogni, mintha kiálló fűzfavesszőket mozgatott volna

a szél, közelebbmentünk, midőn egyszerre egy lángvonalat láttunk magunk előtt, melyet az elsütött fegyver ropogása és az előttünkbe küldött golyók fütyülése követett, szerencsénk, hogy este volt, különben tetemesen szenvedett volna kis csapatunk, azonban sokkal közelebb voltunk ellenségeinkhez, semhogy golyóik siker nélkül fogadtak volna. *Szentpéteri* és *Marci* alatt kilőtték a lovat 5 ember könnyű sebet kapott, de *Győrfi káplárt* és *Orosz nevű* közembert végkép elvesztettük, itt tehát lehetetlen volt az általmenetel, a posványon tehát szinte nem maradt egyéb, mint bármily veszteséggel a falun magunkat keresztülvágni és én és *Szentpéteri* reászavaztunk, de *Sréter* okosabb volt mindnyájunknál s nem engedé, hogy szemlátomást a veszélybe döntsük magunkat s azt mondá, hogy inkább néhány mérföldet kerüljünk, semhogy siker nélkül elvesszünk. Mig mi így tanácskoztunk egy legény vágta jó a csapathoz és azt mondá, hogy a vélt posvány nem posvány, hanem tó melyen egy keskeny gát vízszertül, ezt isten küldte útmutatóul s mi követénk *Gergőt* s csakhamar megtaláltuk a fontos gátat, melyen rossz szekérut volt; ezen két ember alig lovagolhatott egymás mellett, természetes, hogy ezen veszélyes defilén siettünk tulesni, mert itt egy szekér és öt ember tökéletesen elzárhatta volna utunkat. Tullévén a gáton, ismét könnyebben éreztük magunkat, mert előttünk a huszár legkedvesebb terrenuma, egy szép síkság terjedt el, de alig haladtunk nyugodtabb kedéllyel néhány lépést, midőn egy csapat gyalogságot láttunk magunk előtt, kevésbé megdöbbsentünk, de a síkon nekünk került feljebb s egy rögtöni attackkal annyira zavarba hoztuk elleneinket, hogy csak hanyat-homlok szaladtak széjjel, nekük az út folytatását háborítlanul átengedve, de ezáltal csak percnyi tért és időt nyertünk ámbár a nagy veszélyből megvultunk mentve, hanem mégis a földadatunk veszélyeztetve volt, mert az irányt elvesztettük, s egész ismeretlen vidéken minden orientálódás nélkül éjjel nagyon kellemetlen, sőt veszélyes volt helyzetünk ittmaradni s a reggelt megvárni itt nem lehetett tovább menni az éj sötétségében veszélyes volt hiszen könnyen egyenesen elleink közé mehettünk volna, itt egy kis tanakodást tartottunk, én és *Szentpéteri* azt javallottuk, amit már azelőtt, hogy t. i. azon az egyetlen uton, mely hazánkba vezetett, az ellenség dacára keresztülvágtunk magunkat, *Sréter* ismét okosabb volt s bár személyesen oroszlán bátorságu, mégsem ragadta el fiatakori tüze annyira mint minket s a dolgot megfontolván, ellenezte s azt javallá, hogy bárhol az erdőben várjuk meg a reggelt, de vissza ne menjünk, minekutána már most ugyis túl vagyunk s ott mégtöbb akadállyal kellene küzdenünk s ellőn határozva, hogy a közelfekvő erdőbe, melyet a szakadozó felhőből előbujkáló holdvilág fényénél homályosan láttunk, fogunk menni s ha mást nem teszünk, itt megvárandjuk a nap feljöttét. Elinultunk, soha nem tett a cseh nagyvadászati által rendben tartott erdő senkinek több hasznát mint most nekünk: alig érvén az erdőbe egy szép és tágas vágást találtunk, mely mivel minden bokortól is ki volt tisztázva, kényelmes utul szolgált. Ezen a vágáson haladtunk lassan fáradt lovainkon olykor megállva s pihentetve a szegény párákat. Mintegy éjjel, vagy talán több is

lehetett talán az idő, 'amidőn az ég tisztulni kezdett és a hold szakadozott felhők mögül világítani kezdte fáradalmas utunkat. nemsokáig haladtunk a hold világánál, midőn egyszerre egy ház fedelét véltük megpillantani, óvatosan közeledtünk s valóban egy ház volt. Mindnyájan megálltunk, én és mégegy bátor veterán leszálltunk lovainkról s pisztolyainkat dolmányunkba dugva óvatosan közeledtünk a ház felé, a kapuhoz érve zörgetésemre egy durva férfihang kérdezé mit akarok s midőn tudakozám, hogy ki lakik itt azt felelé, hogy az erdész tőlem balra néhány lépésre fekvő házban lakik, én eleinte azt hívé, hogy ez csupán szénégető tanya, megörltem neki, hogy erdészlakót találtam, jobban szemügyre vevém a tájat s csakugyan a sűrű bokroktól fedve csak néhány lépésnyire egy nagyobb és csinos lak emelkedett, megpillantásánál megörltem, de a következő percben megfagyott a vér ereimben, mikor a ház előtt két bakát láttam végőrt állni, megdöbbsentem s gondolkozni kezdtem mit tegyek, ha észrevesznek el vagyunk veszve, szerencsére másodmagammal voltam. A pisztolyt, melyet önkéntelen megragadtam, visszadugám s elhatározám, hogy a bentlévőket fel ne riassza, az őrt álló elleneinket kardjainkkal leszurni s így azután szájukat befogva, zaj nélkül kivégezve, a bent lévőket, kik bizonyosan alusznak, bajtársaink segítségével lekaszabolni... a sors segíteni látszott, mert a végőrt álló katonák aludni látszóttak, mi tehát csendesen kihúzánk kardjainkat s óvatosan közeledtünk elleneinkhez, de mily nagy s kellemetes lőn meglepetésem, midőn láttam, hogy a két bakának vélt tárgy nem egyéb két oszlopnál, azonban mégis nyugtalanított kevéssé az ablakok világossága ily késő éjszakán, azonban benézvén láttam, hogy nincs ok a félelemre, bekocogtatam, nem feleltek, bár világosan láttam, hogy két nő volt a szobában megújítom kopogásomat, benyitám az ajtót, egy nő sikoltva szaladt a másik szobába, míg a másik ijedten jött elébe, alkalmasint zsványokat láttak bennünk, de csakhamar sikerült az idősebb nő félelmét lecsillapítani, egyszersmind kérem, nem volna-e szíves pénzért és jó szóért számunkra valamit főzni s zabot lovainknak adni. Az asszony mindenre késznek mutatkozott s miután elegendő zabot ígért adni lovainknak s 22 nyulat megfőzni embercinknek, elküldém legényemet bajtársainkat idevezetni. Alig ment el legényem midőn az előbb elszaladt nő ismét előjött, egy alig 19 éves szép lány volt, kíséretében egy férfiú, mindketőjükön látszott a félelem s kíváncsiság. A leánnyal nyájasan elmulatva megvallotta félelme okát s utóbb élénk rokonszenvet tanúsított vállalatunk iránt, az őt kísérő férfit megfogadtam kaulauznak. Azután hozzáálltunk a főzésnek. Egy nagy katlan krumpli és 22 nyúl látása reményt nyújtottak egy rég nem kóstolt jó vacsorához, de csakhamar felhagytunk a reménnyel, mert alig helyeztük magunkat némi csekély kényelembe, a végőr jelenté, hogy gyanus mozgást és suttogást vett észre, odasompolyodék és hallám néhány cseh beszédét, párbeszédük kb. a következő volt: csakugyan igazad lehet, hogy azok a szökött s ma üldözött huszárok, 2-ik: igen dehát mit tegyünk, azt csak senki se kívánja, hogy magunk összevagdaltassuk s házainkat felgyújtassuk azért, ami minket nem illet. 1-ső: nem ám, hanem tudtára adjuk a szom-

szédnek, oda úgyis vártak ma katonákat, ezek azután tegyenek amit akarnak. Igazad van — feleli a másik — én magam mindjárt lóra akarok ülni, tudom jó borravalót adnak. Ennek hallatára láttam állásunk veszélyeztettségét s pisztolyom kirántva a beszélők felé lőttem, utánuk ordítva, ha merészel egy elárulni! falujukat feldúljuk s még a gyermeknek sem fogok kegyelmezni, most láttam csak, hogy korántsem vagyunk olyan biztosak, mint véltük, nem volt az egy rengetegben magányosan álló vadászház, hanem egy erdő alatt elterült falunak utolsó háza s egyszersmind vadászlak. Visszatértemkor már készen voltak a huszárajaink, kik a lövés hallatára tüstént kantároztak, isten veled szép reménye a jó vacsorának, fáradtan s még éhesebben indultunk tovább, azonban kalauz nélkül nem volt tanácsos, az előbb megfogadott legény most dacosan ellenszegült, ez dühbe hozott, pisztolyt ragadtam, azon szavakkal, hát akkor téged is főbelőlek, mint azt a társadat, aki elárult, ezen körülmény s talán az is, hogy kezeim egy csipkebokortól felkarcoltatván, véresek voltak, nagy hatással voltak, az azelőtt bátor és dacos legény elsápadt, megrázkódott, magát karjaimba vetette, szája habzott, tagjai rángatóztak. Azt hittem tetteti magát, de mikor a leány rohant a szobába s inkább maga ajánlkozott a nehéz nyavalyában szenvedő férfi helyett bennünket a rengetegen átvezetni. Ezen kínos helyzetből egy új jelenet fakadt, egy fiatal külsejű férfi lépett a szobába, fegyver a vállán, kevésbe mult, hogy hirtelen főbe nem lőttem, de csakhamar láttam, hogy egy vadással van dolgom, ez tüstént szívesen felajánlkozott kalauzul. Míg ezek a házban történtek, Lajos összeszedte s lóra ültette embereit, nyugtalanul siettek, az új kalauzt megkötötte s két ember közé állítva kísértette, nehogy elszökjön, hisz elég lett volna egy ugrást tennie a sűrűbe, hogy elveszítsük szemünk elől.

Ezen kalauz segítségével sikerült temérdek bajt s borzasztó fáradalmakkal terhelt 16 órai folytonos menet után elérni *Ausztria határát*, hol valamivel biztosabban éreztük magunkat.

Egy kis városba értünk még éjjel, s melybe mint kalauzunk mondta, sőt esküvel bizonyította, nincs katonaság, s valóban nem is volt, azonban a város közepén fekvő korcsma s több ház feltűnően ki volt világítva, pedig már igen késő volt. Mi óvatosan haladtunk előre, közelebb érve zsibajt és zenét hallánk, megnyugtatót némileg, azt hive, hogy talán lakodalmat ülnek s el is tettük kardjainkat, nehogy a békés polgárokat ezáltal megijesszük.

En *Lajos* baloldalán lovagoltam, a csapat élén megettünk tüstént jöttek huszárajaink, már majdnem a város végén valánk s már láttuk a toronyalakú kaput, de egyszersmind egy tömeg mozgását is. Még alig volt időnk a látvánnyal tisztábjönni, midőn egy férfi termett előttem, jobb kezében szuronyos fegyver, mely lábaihoz volt téve. Balkezevel lovam kantárát megfogá, első pillanatra tudtam, hogy a polgárőrséghez tartozott, mindamellett személyes bátorságot árukt el. Parancsoló hangon azt mondja ihere Marschroute herr Offizier, én természetesen pisztolyhoz kaptam, s nyugodtan de egyszersmind röviden azt feleltem meine marschroute in der Pistolen. Pisztolyom kihúзва mellének szegeztem a

merész kérdőt másvilágra küldendő, de *Lajos* megfogá kezemet őt soha se hagyta el higgadt nyugodtsága, azt mondá ne lőjj, ez jel lehet. Az eset az egész csapatot megállítá, egyben felvillanyozta, a következő percben iszonyú káromkodások közt kint voltak a kardok s huszárajaink egyike a vad *Csász Ambrus* előreugratva fültövön ragadta a merész kérdőt s felemelve első nyeregkápájára, hajtotta, ki azonban ordítózva addig rugdalkozott, míg elesett, alkalmasint az előrerohanó csapat által össze is gázoltatott. Ez mind egy pillanat műve volt, jövő percben nekirugattunk az előttünk álló tömegnek, mely ordítva, fegyvereit elhagyva egyszerre eltűnt a közelfekvő házakba, így lőn útunk ismét szabad s mi minden baj nélkül elleneink gyávaságán nevetve hagytuk el a minket elfogni szándékozó csehet,, ezen kis baj közben néhány legény pisztolyát is a tömegbe sűté, ami ugyan alig talált, de a nép rémületét mindenestre növelte, habár ránk is lőttek néhány ablakból, de sikertelenül. Itt szabadulásunkat egyedül elleneink gyávaságának köszönhetjük. Hajnal felé útunk még veszélyesebbé lőn, ezen eset után természetesen le kellett térnünk az országútról s egy járatlan rossz erdei úton haladtunk tovább meredeken a hegyekbe, a keskeny út nagyon veszélyes volt, melléttünk nagy mélység ásítózott, úgy hogy bár fáradtak voltunk, mégis leszálltunk lovainkról s farkukba kapaszkodva könnyítetük a hegymászást. Egy hárnornál 3 órai pihenés és etetés után folytattuk utunkat s néhány órai menet után elértük az *osztrák-határt*, annyit sohase szenvedtem, s szenvedni fogok, mint azon éjjel annyira elővett az álomosság, hogy míg *Lajossal* beszéltem, elaludtam, s alva folytattam tovább beszédemet, melynek értelme természetesen nem volt. Osztrák földön kevésbé hittük magunkat veszélyben, mert tudtuk, hogy a katonaság mind Bécs körül van összehuzva, a vidék tehát nincs veszélyeztetve, nyugodtabban éreztük magunkat, de tökéletes biztonságban mégsem. *Schwarzbachot* elhagyva egy erdőben telepedtünk le, tovább egy faluban éppen egy korcsmárost találtunk — ki egyszersmind mézáros is volt — aki két süldő szétkoncolásával foglalkozott, mi se természetesebb annál, hogy mindnyájunknak megtetszett a gondolat, azt a sertést megehetni annál is inkább, mert már 4 napja folytonosan éjjel-nappal lóháton, itt-ott egy kis kényeret kivéve, mit sem ettünk. Itt különben is meg kellett pihenni s megvettük a két süldőt, melyet a szó teljes értelmében egy szálíg megettünk, adattunk minden legénynek egy itce sert s feledve lőn a 4 napi keserves út fáradalma, de erszényünk is ezen kis lakoma által el látszott feledni, hogy hazáig még messze van, azonban ez a kiadás valóban szükséges volt, fáradalmaink is oly nagyok voltak, hogy végre csakugyan erőt vettek volna testi erőnkön. Itt ismét szép jellemrajzát tapasztaltam a huszárnak. Miután vége lőn ebédünknek, kivált a csapatból két legény, s jelenté a káplárnak, hogy vezesse őket eléinkbe, hozzánk vezettette az idősebb bajtárs illő tisztelettel köszöné meg a vacsorát ezen szavakkal „Köszönjük egész alázatossággal a magunk és bajtársaink nevében a tiszt uraknak hozzánk való szíveségét, de egyszersmind kérjük, ne költsenek ránk hiába elleszünk mi kényéren és vizen is, csak lovainknak jusson abrak.” Ez valóban jellemzi a huszárt, innen

mihelyest készen valánk, elindultunk, útközben meglepetésünkre hallánk, hogy *Schremsbe* lovasság érkezett, pedig alkalmasint a mi elfogatásunkra, egy század vasas német volt. *Schrems* úgy fekszik, hogy lehetetlen sem jobbra sem balra kikerülni, kénvtelenek valánk rajta keresztülmenni, ha egész tervünket nem akarjuk megváltoztatni s magyarhonba való megérkezésünket ezáltal legalább 5 nappal halasztottuk volna el. Még *Schremsbe* értünk, útközben találtunk még egy falut, melyben ámbár szívesen, de nagyon aggódva fogadtak; általában *Ausztriában* igen sok részvétet mutattak irántunk a parasztok. Itt néhány lovat meg kellett patkoltatni, s egyszersmind etettünk, én és *Lajos* a paphoz mentünk, ott a földabroszt megnézendők, a pap igen szívesen fogadott s tüstént bort hozott fel s valami ennivalót rendelt, dacára annak, hogy sietésünket látta, itt néhány percig késtünk s mintegy félóra telhetett el, míg lovainkat kevésbé megittattuk s megpatkoltattuk, a legénységnek egy meszely bort adattunk s ismét útnak indultunk. *Lajos* megbízott, hogy néhány jól megválasztott szóval mondjam el legényeinknek, hogy ma egy kis csatára készen tartsák magukat. Röviden de a huszár szívéhez alkalmazva mondtam el nekik, mire ők azt felelték: „annál jobb uram lovaink ügyis fáradtak, legalább kicseréljük!” Ezen néhány szó eléggé mutatá legénységünk szellemét s mi elindultunk isten hírével. Alig haladánk félórát, midőn *Schrems* tornyai szemünkbe tűntek. $\frac{3}{4}$ óra múlva a város előtt álltunk, ahogy a városhoz közeledtünk, észrevettük, hogy egy férfilovag rögtön visszatérvén a városba nyargal, ez elegendőkép bizonyítja, hogy a mi közellétünket fogja jelezni, mi azonban kivont karddal — amely a markolt szíjján jobbjaikra hurkolva függött — felhúzott pisztollyal csendesen lovagolánk a városba, azon régi magyar éneket énekelve, Cserebogár, sárga... hazámba érek-e? Mintegy közepét értük el a városnak s egy katonát se láttunk, de annál több népet ki kíváncsian követett messziről, vagy az ablakokból, és házfedelekről kandikált elő, látni akarván a csatát. Ezen kandsága a népnek figyelmeztetett bennünket, vajjon nincsen-e valami csel számunkra vetve, de alig menénk 30 lépést s egy mellékutcába pillantánk meg, egy csapat vasas német volt felállítva, ezek kétségkívül hátulról akartak megtámadni s ezért *Lajos* mintegy felét legényeinknek magánál tartva, ittmaradt, míg engem a legénység másik felével előre küldött, mert előttünk szinte észrevettünk most egy jókora csapat vasast. Mintegy 150—200 lépés lehetett közöttünk, midőn rohamra vezényeltem legényeimet, szerencsére az utca keskeny volt s ellenem nem láthatta egész csapatomat s ezért sokkal nagyobbnak gondolhatta számukat, mert alig mondtam hangos szóval „habt Acht, man wird attaquiieren!”, midőn már hallám magam előtt „rechts um. kehrt Euch!”, úgyhogy mind a ketten szinte egyszerre mondtánk a marsot s egyszerre indultunk meg ahelyett, hogy egymás ellen, egymás után vágatni. Azonban nem üldözhettem messze elleneimet, mert *Lajost* nem hagyhattam el s lovaim is fáradtak voltak megálltam tehát s egy legényt sebesen visszaküldtem *Lajosért* azon hírrrel, hogy útnak szabad és hogy siessen velem csatlakozni, de alig vevék észre elleneim, hogy nem vagyok a sarkukban, ismét megálltak

velem farkasszemet nézni, azonban nem sokáig álltunk így, mert alig vevék ki világosan, hogy akik utánunk jönnek (Lajos csapata) szinte huszárok, hogy ismét elillantak s mind egy negyedóráig hajtottuk magunk előtt a töltésen, midőn egyszerre egy mellékutba bekanyarodván eltiűntek, mi pedig meg valánk elégedve szabadon és háboríthatlanul továbbhaladhatni. Mivel egy jó távol eső városhoz értünk kénytelenek valánk lovainkat megetetni s mert már meglehetősen biztonságban hívéink magunkat, egy nagy korcsma udvarában megháltunk, hogy ha meghálásnak lehet azon néhány órai pihenést mondani, amelyben itt részesültünk, késő éjjel érkezvén mindent a legmélyebb álomban találtuk, míg a háziak felkeltek és lovainknak zabot tudtunk szerezni, addig mi az egyik kaput jól eltorlaszolván magunkat meglepetés ellen biztosítottuk, a másik kaput csak bezártuk, nehogy megtámadás esetében akadályul legyen magunk ellen.

Hajnal hasadtával ismét lóra ültünk minekutána találtunk egy embert, ki felajánlkozott kalauzul. Mintegy 4 óra hosszat mehettünk s vezetőnk már gyanus kezdett előttünk lenni, mert amennyire tájékozánk magunkat, egyenesen Bécs felé vezetett, szerencsére világosan emlékeztem reá, hogy nekünk okvetlenül keresztül kell *Eggenburgon* mennünk. Egy kis városkán mentünk keresztül déltájban kiérve két út nyúlt el előttünk, vezetőnk jobbra tartott én hátramaradtam, s egy a templomból hazameno parasztot kértem, hova vezet ez az út s ő azt felelő *Stockerauba*, kértem a parasztot jól megyünk-e *Eggenburgba*. A paraszt nagy szemeket meresztett s azt mondta, ha jól mentünk volna, már túl volnánk rajta. Világos volt, hogy a kalauz elakart bennünket árulni, és St.-be vezetni, odanyargaltam a csapathoz s elmondám a hallottakat, az egész legénységet dühbe hozta, mindnyájan fel akarták az árulót az első fára akasztani, máris néhány futrázskötél le volt oldva s hurokra vetve várta a szerencsétlen gazembert, alig valék képes megmenteni, mert ámbár tökéletesen megérdemlette a halált, mégsem akartam kivivendő tervünk szentségét ezen önkényes tett által megfertőztetni.

Mi egy oldalt vezető mezei úton indulánk most el s szerencsésen elértük *Eggenburgot* s túl rajta egy kis falut, hol ismét ettünk s néhány órai pihenés után tova indultunk a már nem messze levő magyar határ felé, de már lovainkat annyira elhagyta erejük, hogy csak igen lassan valánk képesek haladni, éjjel néhányszor kénytelenek valánk megpihenni, éppen pihentünk akkor is, mikor az éj sötétségét véresen felverő vérvörös lángok mutatták, hogy a közelfekvő *Znaim* ég, világosan kivehető volt a láрма, dob pergése, mely az ott tanyászó sorkatonaságot volt hivatva felriasztani. Lovaink ismét pihentek valamit s mi felszedénk sátorfánkat s továbballagánk.

Ismét megvirradt, ismét néhány órával közelebb valánk imádott hazánkhoz, már csak néhány mérföld választ el a törekvéseink céljából, de lovaink minden perccel veszék erejüket s alig valánk képesek még haladni, már 7 kidült lovagja alatt, s mindnyájan tartottunk tőle, nehogy a többi is hasonló sorsra jusson. A szökés és nyomorúság utolsó napja is feltűnt, mintegy dél táján lehetett az idő, midőn egy falut értünk, itt hallánk leg-

először a parasztok szájából, a bécsi utolsó eseményeket s reményével a diadalérzetnek beszéltek el a parasztok mint gyilkoltatott meg *Latour*.¹⁶ Itt a parasztok jóltartottak mindennel ami kellett, mint ló, mint embernek nagyon szüksége volt azon erőre, melyet itt kapott, a magyar határ már csak 4 mérföldnyire volt idáig, itt tehát már többé-kevésbbé biztosaknak hittük magunkat, midőn csak egyszerre egy ismeretlen vad kinézésű ember jött hozzánk s komoly arccal kívánt néhány bizalmas szót hozzánk intézni. E férfi csempész volt s bizonyossággal állítá, hogy a helység papja azon szándékkal utazott el néhány perc előtt, hogy minket a közelfekvő katonai állomásnál eláruljon, tovább felajánlkozott, hogy ha kalauzul elfogadjuk, ő titkos úton még az éjjel átkísér a határon. Ez mindenesetre sokkal fontosabb jelentés volt, semhogy könnyelműen lehetett volna róla gondolkozni, elfogadtuk ajánlását, a csempész kalauz hazament előbb néhány rendelést teendő, néhány perc múlva ismét megjelent szuronyos dupla fegyverrel a vállán, kérdezve van-e az ő számára is lovunk, de látván, hogy üres ló nincs, ment, egyenesen a paplakba s egy meglehetősen jó lovat kivezetvén az ólból, ráült mintha az övé lett volna. Elindultunk mintegy 4 óra tájban, sokáig nagyon sokáig mentünk, midőn egyszerre egy sor apró tüzet vettünk észre, első eszménk volt, hogy el vagyunk ismét vezetőnktől árulva, de csakhamar eloszlott aggodalmunk, világosan kivehető volt, hogy nem tábori tüzek sora, hanem egyszerűen a vaspálya lámpái. Ismét könnyebben érzünk magunkat, mert már azon lehetőség ellen is biztosítva valánk, hogy a vasúton túlhatnak előnkbe egy csapat ellenséget. Ha nappal lett volna az idő, úgy már láthattuk volna az imádott hon virányait, de bármily csekély volt a távolság, mely bennünket elválasztott, annál nagyobb veszélyben forogtunk még mindaddig, míg a *Mareh* vizet, mely itt a két ország határát képezi, át nem léptük; a veszély abban állott, hogy t. i. *Hochenaut* lehetetlen volt elkerülni, anélkül, hogy isszonyúan kerülőt ne tegyünk. Ez volt az utolsó osztrák helység, de ez meg volt rakva katonákkal, hirszerint két század vadász, sőt azt is hallottuk, hogy egy zászlóalj horvát tartja elfoglalva a várost; hogy a két, majdnem nyílt háborúba keveredett országot összekötő hidat őrizni fogják, semhogy kételkedhattunk volna benne egy percig is. Észrevétlenül a hidat elérni volt a fő feladatunk, azonban sötétben merény lett volna hűbele Balázs módjára belerohanni az ismeretlen faluba, hol kivált éjjel a legegyszerűbb akadály is a legveszedelmesebb következményeket szülhette volna. Csempész útmutatónk az egész idő alatt olyan embernek látszott, akiben bízni lehetett, csakugyan nem is volt méltatlan bizalmunkra, őt küldtük be, annál is inkább, minthogy önkéntesen ajánlkozott rá, hogy vizsgálná meg a várost s tudakozódna itt-

¹⁶ Amikor gróf Baillet de Latour hadügyminiszter elrendelte a Bécsben állomásozó ezredeknek, hogy Magyarország ellen vonuljanak, a bécsi nép — élén az egyetem radikális ifjúságával — ebben saját szabadsága veszedelmét is látva, a városból kivezető Tabor-hidat felszedte s így megakadályozta a katonaság elvonulását. Október 5-én kitört a forradalom, október 6-án Latourt agyonverték s lámpavasra akasztották.

lakó rokonainál a katonaság tanyázása és a híd őrzése felől. Mielőtt azonban elhagyott volna minket, mutatott a gyenge holdvilág halvány fényénél néhány magas nyírfát, azzal hogyha veszélyesnek találja a hidon átmenetet, vagy ha véletlenül alarm támadna a városban, arra tartunk s ott igyekezzünk átúsztatni, ha tehát egy éles kánya kiáltást fogunk a városból hallani, akkor veszélyben forgunk s csak azon esetben kísértjük meg a végsőt, ha azonban egy lámpást fogunk a kijelölt irányban lobogni látni, akkor csendesen bár, de bátran közeledhetünk. Ezzel kalauzunk eltávozott, mintegy $\frac{3}{4}$ óráig vártunk szívszakadva, anélkül, hogy az éjjeli csendet csak a legkisebb hang is megzavarta volna, úgyszinte a legcsekélyebb csillámlást se vettünk az előttünk alig ágyúlövésnyire fekvő háztömegben észre. Lehetetlen azon 3 óra alatt leélt érzeményeket leírni, egyrészt a haza, másrészt a veszély oly közel valának, hogy lehetetlennek látszott az elsőt el nem érni, a másikat kikerülni, csak lettek volna legalább legényeink s lovaink friss erőben, de sem ember, sem ló nem lett volna képes még egy hosszú erőltetett marsra. Végre midőn már vezetőnk becsületességében kezdtünk gyanakodni egyszerre megvillant a jól-sejtett irányban a jóhírt jelentő lámpafény, ennek következtében tüstént megindultunk a városnak s mintegy fele útján szembejövő kalauzunkkal találkoztunk, ki azt jelentette, hogy csakugyan van mintegy 300 gyalog katona a városban, kik arra vannak szánva, hogyha megérkezünk minket elfogjanak, minthogy azonban parancsnokuk megérkezésiünket holnap délelőtti lehetetlennek tartják, még ez nap legénységét nem akarta fárasztani, tehát beszállásoltatta, csupán egy 5—6 emberből álló őrt hagyott a híd megőrzésére. Ennél lehetetlen lett volna számunkra kedvezőbb hírt kapni, tervünk ha már készen volt s abból állott, hogy csendesen a hídhoz közeledtünk, ott azután iszonyú lármával körülveszük a híd mellett álló őrházat, mire néhány legény lovairól leugrálva pisztollyal kezükben az őrségre rohannak s míg mások a hidat lekötő láncokat keresztülvagdalják, amazok az öröket lefegyverzik, vagy lelövik. Ezen terv tökéletesen sikerült a nagy robajjal megrohant örök nem is gondoltak a védelemre nem is tüzeltek, de tüstént megadták magukat. A híd-láncot elválni s a már akadálytalan hidon az oly rég s oly hön óhajtott célt szeretett hazánk határát elérni egy perc műve volt. Nem gondoltunk mi amaz 5 nyomorult bakával s még csak foglyul se hoztuk el magunkkal. — Átvágtatván a hidon, a magyar földön néhány *Szent Jánosi* tót nemzetőrt láttunk, baltával őrt állni, ezek parancsunk következtében tüstént kezdték a hidat leszedni, míg mi lovainkról leugrálva az oly sok viszontagság után szerencsésen elért drága hazánk földjére borultunk. Megható látvány, nagyszerű perc, látni így a magyarság egyszerű fiait, kikben a honszeretet szent szikrája felgyújtotta a nemesebb érzeményeket, melyek inkább a művelt kebel tulajdonai. Egymás nyakába borult a veterán és a fiatal huszár s alig volt szem, amelyekben ne ragyogott volna az öröm könnye, ennek legtanulságosabb jele az, hogy a honszerelem a leghatalmasabb érzemény, de hogy a legnemesebb is: ez nemcsak lelkesít, áldozatokra bír, de nemesít is, fogékonnyá teszi ezen szent érzet a legdurvább

keblet is gyöngéd tettekre, azon férfit ki képes honát őszintén, buzgón szeretni. A *Mareh* partjától *Szent Jánosig*, még mintegy órát haladtunk, ideérve sok zörgetés után nyitották csak ki a vendéglő kapuját s kérdésünkre, s kérésünkre van-e zab, széna, azt felelte bizony szem sincs, mert elvitte a komisszionárius ama 300 nádorhuszár számára, akiket minden nap várnak, a komisszionáriushoz küldtünk hát azon üzenettel, hogy mi vagyunk hát a nádor huszárok s hogy lovainknak bizony szükségük van jó zabra. Negyedórával később egész Szent János talpon volt, hogy az oly szívesen látott s régvárt vendégeket ki-ki tehetsége szerint fogadja. Itt kezdődött valóságos pompamenetünk Pozsonyig, amely bár egyszerű volt, de a nép lelkesedése félreismerhetetlen bélyegével bírt. Faluról-falura zeneszóval, valóságos díszmenetben kísérték a vidék nemzetőrei. *Malackán* tiszteletünkre nagyszerű bankettet rendeztek s a vidék szép női sem hiányoztak, kik...

— A történet ezzel végződik. Mint a magyar nemzet történetének fejezete, a merész vállalkozás, leleményesség, bátorság, fegyelem, önfeláldozás, nagylelkűség, s az olthatatlan hazaszeretet örök szép példája.

Közli: Dr. Desseroffy Sándor.

Mályusz Elemér: *A magyar köznemesség kialakulása.* („Századok” 1942. évf. 272, 407. és k. ll.)

Az illusztris szerző, a történetíró hivatalos adatokra támaszkodó tárgyilagosságával boncolgatja a magyar köznemességnek sok évszázados történetét, melyből csak a szorosanvett katonai jellegű tartalom kivonatszerű ismertetésére szorítkozunk.

A szerző tanulmányának első részében a „nobilis” és „serviens” két nemességi fogalom minősítésével foglalkozik és kiindulópont gyanánt az aranybullát jelöli meg, mely először tünteti fel a nemest és a királyi szervienst, különböző társadalmi csoportokban, megmagyarázván, mit értünk ezen a két nemességi fokozaton?

Az aranybulla megjelenése után rövid időre, a „királyi serviens” elnevezés, egyenrangúvá vált a „nemes” megjelöléssel, viszont a XIII. században a „nobilis” szó nemcsak nemest jelentett, mint ezt napjainkban is láthatjuk. Itt kapcsolódik a tanulmány szövegébe, mint a köznemesség ősi elődje, a szepességi tíz lándzsás szerepe. Ugyanis királyi rendelet folytán, a szepesiek tíz páncélos lándzsást tartoztak a királyi hadseregbe küldeni. Ezeknek ősei, a még Szent István által megszervezett gömöri és tornai határőrök voltak. Minden felnőtt férfi, mint kitűnő lovas és biztoskezü íjjász, köteles volt katonai szolgálatot teljesíteni. Az országunkat végigdúló tatárjárás azonban majdnem teljesen kipusztította őket.

IV. Béla 1243-ban újból megszervezte ezt az alakulatot, még pedig akként, hogy minden négy család köteles volt egy „illőn felfegyverzett” férfit a királyi seregbe küldeni és ez a katona, kinek felszerelése és kiállítása négy családra hárult, páncélos vitéz volt.

IV. Béla átszervező hadireformjainak kifejezett célja, a hadseregnek minőségi vonatkozásban való fejlesztése volt. Ugyancsak IV. Béla a későbbi időkben a fentemlített lándzsásokat „nobiliseknek” nevezi.

Érdekes az akkori úgynevezett „jobbágyfiúk” sorsának kialakulása, kiknek végleges megszervezése, részben II. Endre, de főleg IV. Béla személyéhez fűződik. Az uralkodó jobbágyföldök fejében a turóci fenssíkot juttatta ezeknek és pedig átlag két-két úgynevezett „aratrumként” osztogatta a földeket, részben bevándorolt „hoespeseknek”, részben szabad vagyontalan magyaroknak. A jobbágyfiúk a kapott birtok fejében katonáskodtak, fegyverzetük a szokásos könnyű felszerelés lehetett.

IV. Béla azonban 1255-ben ismét újból megreformálta ezt az intézményt, azt hozván fel okul, hogy túlsok jobbágyfiú van és ezért ezek létszámát negyvenre szállította le, akként rendel-

kezvéen, hogy csak 6-6 család állítson ki egy-egy páncélos vitézt; így azután egész Turócból alig hat, hét fegyveres vonult be katonának.

Ebben az időben okleveleink a lándzsásokat és a jobbágysíjűkat „nobilisoknak” nevezik. Ezek a jobbágysíjű tulajdonképpen szabadok voltak, csak nem voltak nemesek.

Eredetileg a XIII. században olvadt össze az egykori „szabados” kit „libernek” neveznek és a rabszolga, ezek azután felvették a „jobbágysíjű” nevet. Szegények voltak és ez akadályozta őket abban, hogy katonai kötelezettségüknek eleget tegyenek, minthogy a háború jelentékeny anyagi terheket rótt rájuk, mert nemcsak fegyverről, hanem lóról is kellett gondoskodniuk. A hadiszolgálat megváltása fejében, a király adót rótt ki rájuk, melyet a XI. században, minden libernek meg kellett fizetnie. Ezekkel szemben a király környezetében levő kiváltságos gazdagok, a nagybirtokosok, az uralkodót minden háborús útjára elkísérték. Ez a kíséret a legkorszerűbben volt felfegyverkezve, páncélba öltözve. Ezeket hívták Szent István korában „comeseknek”.

A haderő új fegyverzetét rendszeren a bevándorolt előkelő idegenek hozták magukkal és honosították itt meg. Szerepük fontos és kiváló voltáról tanuskodik Szent István atyai intelme, fiához Imre herceghez, melyben figyelmezteti, hogy „becsülje meg a hospeseket, mert ők különféle fegyvereket hoznak az országba”. Hűséges szolgálataik, kiváló harctéri érdemeik folytán, kiterjedt birtokokra tettek szert, magyar családokkal szövött kapcsolataik révén pedig mind ők, mind késő utódaik magyarokká lettek. A nyugoti háborúk folyamán ezek az előkelő lovagok rájöttek, arra is, hogy a nehézfegyverzetű páncélos lovag, a régi módon harcoló könnyű íjjással szemben, határozott fölényben van. Freisingi Ottó szerint a királyi hadseregben, az uralkodó környezetében nagyszámban voltak hospesek, kiket a magyarok „princeps”-nek hívnak. A király kíséretében levő előkelők, páncélos lovagok voltak, azonban nemcsak ezekből állott a teljes magyar haderő. Kívülők voltak még saját földdel bíró magyarok is, kiket a királyi szó hadba hívott; szabadságuk biztosítéka az volt, hogy fegyverrel teljesítettek szolgálatot. Szent István törvényei „mileseknek” vitézeknek, nevezik őket.

Ugyancsak Freisingi Ottó megemlíti, hogy a magyar király olyan feltétlen ura volt a haderőnek, hogy a milesek rendjéből csak a legnyomósabb ok miatt mert valaki a hadiszolgálatától távolmaradni. Ezeket a jómódú magyarokat hívták az aranybulla korában „királyi servienseknek”.

A nobilis és miles közötti különbséget Anonymus azzal jelzi, hogy a fejedelmi lakomákon a nobiliseknek arany edényekben, a servienseknek és parasztoknak pedig, csupán ezüst edényben hordották fel az ételeket és italokat.

Ez a miles, a XIII. század serviense, megőrizte a lovaggá lett nobilisekkel szemben, régi fegyverzetét, hadi taktikáját és nem egy csatában derekasan megállta a helyét. Az aranybulla szerint, még az ország határán túl is elkísérték a hadakozó királyt. Azonban a közelharcban nem számíthattak egyenértékűnek a páncélos lovagokkal. Amíg ijaikat használhatják, míg

a sík terepen könnyen kitérhetnek az ellenük forduló ellenség elől, azért, hogy rejtve újból támadhassanak, addig határozottan fölényben vannak; mihelyt azonban a kardhoz kell nyúlni, a talpig nehéz vasba öltözött páncélos lovag könnyen felülkerekedik.

Szent István utódai hamar felismerték a nehézfegyverzetű haderő sorsdöntő fontosságát. Így többek között Kálmán király minden alkalmat felhasznált, hogy az ilyen felszerelésű csapatok létszámát növelje. Kötelezte a comeseket, hogy ha a falvaikban élő liberektől lovakat és száz penzát kapnak, egy páncélost, ha pedig csak negyven penza a jövedelmük, egy páncélnélküli harcost tartoznak kiállítani. (Egy XIII. századbeli „pensa“ 40 dénár-ból állott.)

A magyar haderő végleges átszervezése ismét IV. Béla érdeme, ki mindent elkövetett, hogy a nehézfegyverzetű harcosok számát növelje, sőt ilyenek kiállítását megkövetelte az egyes városoktól is.

Ez időből származnak a különféle kiváltságos levelek, melyek közül különösen megemlítenédők Szatmárnémeti város 1250-ban kelt privilegiuma, melyet még II. Endre bocsátott ki és mely azt követelte a várostól, hogy a bíró négy ijjással vonuljon hadba. Jóllehet Nagyszombat és Bars 1258, illetőleg 1240. évi privilegiumában csak „jól felfegyverzett“ katonát említ, itt is kétségenkívül csakis páncélosokról lehet szó. A trencsénmegyei zamari hospesek várjobbágyainak hat-hat családonként kellett egy-egy fegyverest kiállítani, a nagyszombatiaknak és barsiaknak, száz-száz „mensióként“ kellett egy-egy fegyverest küldeniök. A tatárjárás után Zágrábnak (1242) 10 katonát, Pestnek (1244) ugyancsak tizet, Nyitrának (1268) 12 katonát kellett kiállítania. Körmend kiváltságlevelében (1244) még a fegyverzet is pontosan meg van szabva. Eszerint a kiküldendő páncélost el kell látni lándzsával, sisakkal, pajzzsal, páncéllal és még két lovat is kell neki adni.

A szerző a tatárjárás katasztrófájának okát az átalakulásban levő magyar hadsereg hézagos felszerelésén kívül, mélyebben fekvő lelki okokra vezeti vissza. Az uralkodó már eleve tudta, hogy hadserege nem „korszerű“ és az ország védelmére nem elégséges; azonban már nem lehetett a helyzeten változtatnia. A nyílt csata folyamán a lovagsapatok állták meg legjobban helyüket; ideig-óráig fel is tartóztatták a tatárok öldöklő rohamát.

A nehéz fegyverek és a páncél beszerzése jelentékeny anyagi megterheléssel járt. Külföldön a Karoling-korban, egy teljes lovagi fegyverzetért 53 tehenet kellett adni. De nálunk is hasonlóképpen alakultak az árak. Így 1220-ban egy páncél 10 márkába, 1317-ben pedig 14 márkába került. Egy szolgálért átlag 2—3. egy ökörért egy negyed márkát fizettek. Súlyos teher volt a ló beszerzése is, melyért 12 tehenet adtak.

A XIII. század királyi serviensei jómódú földesurak voltak, kik helyett libereik dolgoztak a földeken. Lovag csak előkelő úr lehetett. Ennek viszont okvetlenül szüksége volt megfelelő szolgaszemélyzetre, amely ugyancsak kivette részét a harcokból is.

A várjobbágyok a királytól kapott földekkel szabadon rendelkeztek; sőt a XIII. századbéli várjobbágyok soraiban már comecek is vannak. Katonai szolgálatuk olyan mint a királyi szervienseké, sőt egyesek a „de genere” jelzést is felveszik. A várjobbágyok, mint régi családok sarjai, mindig eleget tudtak tenni IV. Béla felhívásának és minden további segítség nélkül lett belőlük páncélos lovas. Így ezek a jobbágyok joggal viselhették a „nobilis” jelzőt.

A haderő átszervezésével kapcsolatban fejlődött az ország védőrendszerének kiépítése is. IV. Béla a tatárjárás után tudvalevőleg sorba építtette a bevehetetlennek vélt sziklavárait.

Az idők folyamán a királyi szerviensek és a várjobbágyok köznemességgé olvadtak össze. Ez az időpont körülbelül a XIII. század utolsó negyede lehetett, még pedig Kun László uralma alatt. Ezekből alakult ki azután a „nemesi megye” még pedig fokozatosan, egyöntetűleg, úgy, hogy a megyék szervezete nem sokban különbözött egymástól. A magyar köznemesség joggal vallhatta mindig magáénak a megyét.

A megye határán belül teljesen összeolvadtak a szerviensek és a várjobbágyok; ezt elősegítette egyforma anyagi jólétük és katonai szolgálatuk azonos volta is. Csak a birtok jogi minősítése volt különböző. A serviens ugyanis szabadon rendelkezett vele, ellenben a várjobbágy a föld után köteles volt katonai szolgálatot teljesíteni. Igaz, hogy ez a szolgálat ugyanaz volt mint a serviensé, hiszen ő is személyesen és hasonló fegyverzettel vonult hadba, sőt köteles volt, az az ország határán kívül folyó harcokban is résztvenni, míg a serviens — az aranybulla értelmében — csak akkor, ha erre zsoldot kap.

Magyar szempontból előnyösnek volt nevezhető az új köznemesség kialakulása. Akik itt egyesültek, azok magyarok voltak és az egész rend jellege, szelleme is magyar volt.

IV. Béla üdvös reformjai következtében, a magyar haderő egészen másjellegű lett. A nehéz fegyverzet jutott általánosan túlsúlyra; azonban a könnyű felszerelés is szerephez jutott, mint ezt például a XIV. század elején a königsali krónikában olvashatjuk. A csehekkel vívott háborúról megemlékezve, furcsának találják az idegenek, hogy a magyarok a szokásos fegyverzet helyett, szoros bőrpáncélt hordanak, nem állják ki a támadást, hanem megfutamodnak, de mesterien kezelik félelmetes ijjaikat.

Az Anjou-korban a magyar nemesség nem volt azonos a lovaggal; ezt „milesnek” hívták; ellenben nobilis lehetett holmi vagyontalan szegény is. Időközben azonban kialakult a köznemesség mint társadalmi rend.

Mitterpacher Gúszláv.

Markó Árpád: *Gróf Zrínyi Miklós („Kincsestár.” Magyar Szemle Társaság) Kis Könyvtára 146. sz. Kiadja: A Magyar Szemle Társaság.)*

A kiváló történetírókészséggel megírt népszerű formában megjelent munka, a legkisebb részletekig kiterjedő gondossággal tárgyalja a kitűnő hadvezér és költő életének fontosabb mozzanatait, valamint irodalmi működését.

A szerző bevezető soraiban érdekes párhuzamot von, gróf Széchenyi István, II. Rákóczi Ferenc és gróf Zrínyi Miklós között, kik „egyenységük varázsával” élettörténetük csodálatos hasonlóságával és „sikertelenségük tragikumával, olyan kiváltságos helyet foglalnak el történelmünkben, amelyhez hasonlót még más nemzetek történelmében is alig találunk”. Ez a megállapítás valóban meglepően találó, mert való igaz, hogy a fentemlített három nagy magyar földi pályafutásához, egyformán súlyos tragikum fűződik. A „legnagyobb magyar” elborult elmével, végül eldobta magától életét; a kurucok híres vezére, fényes földi javak, csillogó trón és hatalom után, a Márvány tenger kietlen partján fejezte be életét és végül gróf Zrínyi Miklós, a rettenhetetlen bátor katoná, nagyszerű hadvezér és zseniális író, élete delén, egy vadkan agyaráinak lett az áldozata!

A szerző, mint gróf Zrínyi Miklós prózai műveinek volt kiadója (1939), mindjárt első soraiban elárulja, hogy nemcsak lelkes rajongója, hanem alapos ismerője is a Zrínyi-kultusznak. Élénk színekkel ecseteli a nagy hadvezér pályafutását, különösen kiemelve azt a tengersok csalódást, kiábrándulást, mellőzést, ami ezt a kimagasló nagy férfiút érte. Meleg, szerető gonddal, figyelemmel kíséri végig Zrínyit élete folyásán, fejlődő zseni ifjúkorától halála órájáig, a hangsúlyt azonban állandóan korát megelőző katonai erényeire vetve. Éppen ebben az irányban tér el jelentékenyen, Zrínyi nagy életrajzírójának Széchy Károlynak (1896—1903) öt kötetre terjedő hatalmas monografiájától.

Szépen méltatja a fiatal Zrínyi kiváló szellemi tulajdonságait, ki sorban megtanulta majdnem az összes európai nyelveket, úgy hogy abban az időben nem is jelenhetett meg jóformán egy könyv se Európában, melyet ő el ne olvasott volna. Ismerteti azt a váratlan fordulatokban gazdag időszakot, mikor Zrínyi szembe került a császári hadvezetőség generálisszimuszával, gróf Montecuccolival, kit legádázabb ellenségének tart.

A szerző megható szavakkal ecseteli azt a tragikumot, mely Zrínyi mindkét házasságához fűződik. Álmai, hogy méltó férfitódjai legyenek, csak későn váltak valóra és akkor is csak részben, mert hiszen a harctéren, mint császári tábornok elesett Ádám fia, ugyan vitéz katoná, de anyja befolyása és bécsi környezete révén osztrák lett, ki állítólag magyarul sem tudott. Érdekes az a megállapítás is, mely szerint Zrínyi a legelső magyar hadseregszervező, ki nemcsak az állandó nemzeti hadsereg mielőbbi felállítását sürgette, hanem az általános hadkötelezettségnek is híve volt és „a rendet, fegyelmet, tekintette a hadsereg fundamentumának”.

A következő sorokban Zrínyit mint az eszményi hadvezért festi le, kiben az összes elgondolható és szükséges harci erények felfalálhatók. Egyéniségének jellemzésében ráter a legbensőbb részletekre is, így például, mint ezt Zrínyi „leveleiben is olvashatjuk” megtudjuk, hogy bornemissza lévén, kerülte a léhamulatozásokat és a táncot „fogadalom” tartotta vissza.

Lírai költészetének legjellemzőbb sajátága, hogy minden versét, életének bizonyos eseményéhez fűzi.

A szerző szakszerűen ismerteti Zrínyi prózai munkáinak keletkezését és céljait. Első katonai szakmunkája a „Tábori Kis Tracta“, melyet 1646 és 1651 között — mint fiatal tábornok írt, a tiszteknek és altiszteknek szolgálati kötelességeivel foglalkozik. Ez a munka a maga nemében úttörő volt, mert a magyar hadseregnek ebben az időben nem volt még magyar nyelven megírt szolgálati szabályzata. A munka jellege elárulja, hogy határozottan „katonai szakmunkának“ készült. Ismerteti Zrínyi „Aforismáit“ és „Discursus“-ait, melyeket Rónay-Horváth Jenő, „Vitéz Hadnagy“ cím alatt egy kötetben adott ki. Ebben az 1640 év vége felé készült nagyszabású munkában Zrínyi a vitézség fogalmáról, a hadvezér szükséges személyi tulajdonságairól, „diskurál“ egyszersmind híres jelmondatának „sors bona nihil aliud“ (jó szerencse, semmi más) mélyebb értelmét magyarázza. Az „Aforisma“ viszont Zrínyi mélyenszántó, bölcs gondolatait tükrözi vissza.

Érdekes része a munkának az is, melyben a szerző Zrínyi műveiben gyakran előforduló régi magyar katonai mesterszavakat ismerteti. Ezek azonban napjainkban, sajnos, már feledésbe merültek.

Meleg elismerő szavakkal fejezi be a szerző értékes tanulmányát erről a nagy férfiúról és a munka epilógusaként megjegyzi, hogy a nagy Zrínyi „emléke intő és követésre méltó példa marad minden időkre!“

Mitterpacher Gusztáv.

Markó Árpád: *II. Rákóczi Ferenc felkelésének svéd vonatkozásai.* (Kis 8° 50 lap (magyar és svéd szöveggel), 4 képpel. Budapest, 1942. Officina Nyomda és Kiadóvállalat. A Magyar-Svéd Társaság könyvei, 3. sz.)

Ismeretes, hogy II. Rákóczi Ferencnek minden olyan terve dugába dőlt, amellyel XII. Károly svéd király támogatását akarta volna megnyerni a Habsburg-ház ellen vívott küzdelméhez. Mindamelllett mégis volt a felkelésnek olyan időszaka, amelyben — ha nem is nagy számmal — svéd katonák harcoltak Rákóczi zászlója alatt.

XII. Károlynak az 1709 július 9-i pultavai vereség után Magyarország felé menekülő hadaiból, egy körülbelül 3600 főnyi svéd-lengyel-litván-tatár csapat a fejedelem szolgálatába állott. A svédek nagyon megfogyatkozott három ezredre tagozódtak, mintegy 300 főnyi együttes létszámmal. Ez a csapat résztvett a romhányi ütközetben, 1710 január 22-én. A svédeket a kuruc csatarend első harcvonalának közepére állította Rákóczi s a lengyelek után csakhamar őket indította Sickingen lovassága ellen. A támadás sikerült; a mocsárba szorított császári lovasság válságos helyzetbe jutott. De csakhamar megfordult a kocka, mert a kurucok, ahelyett hogy a kivívott sikert teljessé tették volna, rendes rossz szokásuk szerint zsákmányoláshoz láttak. Ezalatt az újra összeszedelőzködő császári lovasság balszárnya, Gróf Saint Croix tábornok parancsnoksága alatt, ellentámadásra indult. Éket vert a svédek és a hajdúság közé, majd váratlanul a

kuruc sereg hátamögé került. A meglepett csapatok rendetlenül hátrálni kezdtek, magukkal rántva az eddig vitézül harcolt svédek is.

Februárius 13-án még egy harcban vettek részt a svédek, Nyitraegerszeg közelében. Itt azonban a császári lovasság hamarosan megfutamította az első harcvonalban állott lengyeleket, majd a svédek is, mire a kuruc lovasság többi csatarendje is vágatva menekült a harc színhelyéről. Csakhamar a felbomlás jelei kezdtek mutatkozni az idegen segítőcsapatok soraiban. A lengyelek lázongtak s kisebb részekre szakadozva elhagyták az országot. Nemsokára a svédek is kérték Rákóczit, hogy bocsássa el őket. Ez március havában meg is történt.

A mostani háborús világ nem engedi a magyar-svéd katonai összeköttetések behatóbb kutatását, pedig bizonyos, hogy volna itt is sok érdekes, ma még ismeretlen részlet. I. Rákóczi György svéd kapcsolatainak katonai történetét senki se írta meg alaposan. Éppen így teljesen hiányzik a svédekkel szövetkezett II. Rákóczi György 1657-i szerencsétlen hadjáratának szakszerű katonai leírása is.

Minderre talán még sor kerülhet, ha újból kisiüt a béke napja. De addig is elismerés illeti Markó Árpádot, hogy Rákóczi felkelésének ezt az epizódját nem csak a magyar, hanem a svéd olvasóközönség számára is megírta.

Vidos Géza: *Kőszeg városának lovas helyőrségei 1681-től 1912-ig.* (Dunántúli Szemle könyvei: 198. füzet. 8° 18 lap. Szombathely, Martineum Könyvnyomda. 1942. Ára 60 fillér.)

Tárgyánál fogva új, tartalmánál fogva nagyon érdekes ez a kis füzet, amelyet a szerző szűkebb hazájának — Kőszegnek — egykori lovas helyőrségeiről állított össze. Gondos kutatással összegyűjtötte mindazoknak a nagyobbára nem magyar ezredeknek hosszú sorozatát, amelyeknek hosszabb vagy rövidebb ideig Kőszeg és környéke volt az állomásuk. Az ezredparancsnokok között számos olyan híres névvel találkozunk, amelynek viselője maradandóan beírta a nevét a régi közöshadsereg történetébe. Volt közöttük magyar is, elegendő számmal.

Megállapíthatóan már 1802-től kezdve 1885-ig, lovas dandárparancsnokság is székel Kőszegen.

Említésreméltó korfestő adat, hogy a mult században — még az abszolutizmus éveiben is — mennyire kedvelt és népszerű volt Kőszegen a katonaság. Az idegenből idekerült tiszték hamar megbarátkoztak az új viszonyokkal s igyekeztek minél szorosabban belekapcsolódni a város társadalmi életébe. Így például a negyvenes években alakult magyar kaszinó alapítótágjainak sorában, magasrangú katonák is voltak. Az úriosztály tagjai közül számosan léptek be, mint „ex propriis” hadapródok a városban állomásozó lovasságba és szépszámmal voltak házasságkötések is, az idegen lovasbiztosok és a magyar úricsaládok leányai között. Mindez azt bizonyítja, hogy a katonaság és a polgárság jól megfér egymással, ha szántszándékkal konkolyt nem hintenek közöttük.

Azok a tisztikarok, amelyekben a Monarchia minden országának fiai — köztük nagy történelmi nevek viselői is — képviselve voltak, eleveniséget vittek Kőszeg életébe és annyira megszerették új állomáshelyüket, hogy onnan elkerülve, magukkal vitték és mindenfelé elterjesztették a város jó hírnevét. Volt sok olyan tiszt, aki nyugalombavonulása után visszatért Kőszegre s így ebből a városkából valóságos „kis Grác” lett.

Mindez ma már csak szép, régi emlék, mert 1912 óta nincs többé Kőszegnek lovas helyőrsége.

Ihnát András: *Báthory István orosz háborúi.* (Bölcsészeti doktori értekezés — A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Kelet-európai Történelmi Szemináriumának kiadványai.)

A tanulmány Báthory István lengyel király 1579—1580—1581-ben Oroszország ellen indított három hadjáratát ismerteti, melyek mindegyikének középpontjában egy-egy fontos vár elfoglalása áll. A dolgozat érdekes voltát fokozza az a megemlítésre méltó körülmény, hogy a szerző eredeti orosz és lengyel forrásmunkákat használt fel.

A három különálló hadjárat, a Balti-tenger melletti Livonia birtokáért folyt és különösen megemlítendő, hogy bennük nagyobb részt Erdélyben toborzott magyar katonák vettek részt, sőt a küzdő magyar csapatok főkapitánya, Báthory egykori ellenfele — Békés Gáspár — is magyar volt. A tanulmány bevezetéseként a szerző ismerteti az akkori oroszországi belső politikai viszonyokat, Rettenetes Iván cár viselt dolgait, nemkülönben a háborúk tulajdonképpen indító okát, melyben a főszerepet Oroszország „expansziós törekvése” játszotta.

Iván cár, minden áron meg akarta szerezni Livóniát, de 1578-ban súlyos vereséget szenvedett. Báthory mint alkotmányos uralkodó, a háború ügyét az országgyűlés elé terjesztette. Ez a háborút határozta el és nagy adót szavazott meg erre a célra. Báthory saját vagyonából is jelentékeny összeget áldozott fel, azonkívül külföldi kölcsönöket is szerzett. A hadsereg kifogástalan állapotban volt. Báthory szembeszállva a haditanács határozatával, először Kraszna várát, majd magyar csapataival Szitna várát vette be. Augusztus elején Békés Gáspár megkezdte az ostromot Polock vára ellen. A magyar katonák a legsűrűbb golyózáporban haláltmegevetően törtek át a réseken, úgy hogy az orosz súlyos veszteségek után, feladta a várat.

Az országgyűlés a háború további folytatása mellett döntött; a király tehát újabb magyar csapatokat toborzott, s a gyalogság soraiba szegény nemeseket is felvett. 1580 tavaszán megindult Oroszország ellen és Velikije-Luki várát szándékozott megtámadni. Az elővédet litván és magyar csapatok alkották, melyek Károlyi István és Békés Gáspár parancsnoksága alatt állottak. Október 2-án sikerült a magyar csapatoknak a várat felgyújtaniok és a rákövetkező roham után, az oroszok feladták a várat, mely részben porrá égett, tetemes emberáldozatot követelve. Oroszország azonban még ezzel a második hadjáratral sem volt legyőzve. Báthory 1581 tavaszán újból egybehívta az országgyűlést, mely nagy nehezen megszavazott két évi adót a háború

továbbfolytatására. Báthory megtámadta Pszkovot. Rohamra kerül-
vén a sor, valami váratlan dolog történt. A harci láztól égő
magyarok, minden parancs nélkül hirtelen megrohanták a várost,
a többiek is utánuk rohantak; az oroszok azonban olyan elszán-
tan védték magukat, hogy az ostrom nem sikerült és 500 vitézen
kívül, Békés Gábor és több más neves magyar maradt a harc-
téren. A továbbfolytatott ostrom nagyon vontatottan haladt előre,
a táborban az élelmiszerhiány miatt elégedetlenség ütötte fel
a fejét, mit még fokozott az a körülmény is, hogy a zsoldot nem
fizették rendesen.

A szerző a következő sorokban elismerő szavakkal adózik
a hadjáratban résztvevett magyar katonáknak, kiemelve azok döntő
szerepét, melyet kiváló vitézségükkel játszottak és sok dicsőséget
szereztek István királynak. Közben beköszöntött a téli hideg;
érezhető volt a téli ruhák hiánya. November első napjaiban
a sáncokban levő gyalogság annyira fázott, hogy visszament
a táborba — melegedni.

November 15-én megjelent a táborban az orosz követ a béke-
tárgyalások megindítása végett. Így 1581 decemberében Jan Za-
polski nevű faluban, Possevino Antal jezsuita, pápai követ veze-
tésével, megindultak a béketárgyalások. Nagy alkudozások után,
1582 januárius 15-én tíz évre szóló fegyverszünetet kötöttek,
melynek feltételei azonban Iván cárt nagyon megalázták, mert
a Balti-tenger feletti uralomról le kellett mondania. Bár a háború
nem úgy ért véget ahogyan Báthory eredetileg tervezte mégis
saját szavai szerint: „... a nemzet nagy becsületére és dicső-
ségére és az állam nagy hasznára fejeződött be...” Lengyel-
ország függetlenségét, két évszázadra biztosította.

A király magyar érzésére jellemző, hogy állandóan azzal
foglalkozott, miként tudná a törököt Európából kiűzni és eredeti
terve az volt, hogy az oroszral békét kötve, vele együtt indítaná
meg a török ellen a háborút, melynek kiindulópontja Magyar-
ország lett volna.

Mindezek a tervek azonban Báthorynak 1586 december 12-én
bekövetkezett halálával megsemmisültek. Azt a tíz évet mit Bá-
thory a trónon töltött, Lengyelország aranykorának nevezik és
rövid uralkodása után, az egész nemzet gyászolta korai halálát.

Mitterpacher Gusztáv.

Georg Reinike und Herbert Moeller: „*Der Krieg wie er ist.*“
Erfahrungen und Lehren der Truppe. I. Band. Verlag „Die Wehr-
macht“ Kg. Berlin.

A német katonai kiképzők fölényes tanítási módszerét mu-
tatja be ez a könyv, mely az elmúlt világháború egyes esemé-
nyeit elbeszélő formában olyan oktatónak írja le, hogy minden-
kinek ajánlható.

Az első kötet a gyalogság haditetteiről szól; annak a fegy-
vernemnek teljesítményeiről, melynek harcmódja olyan egysze-
rűnek látszik és háborúban mégis olyan végtelenül nehéz. Büszke
is minden német férfin, ha annál a fegyvernemnél szolgálhat,

mely százalékban az elmúlt világháború veszteségeinek legnagyobb részét viselte és aránylag a mai „gépek háborújában” sem áldoz kevesebb vért. A német gyalogságnál ős idők óta az ország legelölkelőbb fiai is szolgálnak.

A szerzők a mozgósítással kezdik, amikor lelkesedéssel kísérté a német nép haderejének felvonulását és lélekzetét visszafojtva figyelte előrerohanását Belgiumban és Észak-Franciaországban. Itt kezdődtek már a gyalogság óriási menetteljesítményei, melyeket csak igen magasértékű csapattól lehet követelni. Nem csak a felszerelés teszi ezt a nagy belső értéket, hanem a szellem is.

Érdekes hadieseményt látunk egy zászlóalj támadásában mozgóharcban a marnei-csata keretében. A nyugati front állásharcából figyelemreméltó egy zászlóalj éjjeli támadása az angolok által elfoglalt Bourlon-erdőn át. Ugyiszintén egy zászlóalj készentartása és támadása a Michaeloffenzíva alkalmával. A két hadiesemény leírásából látszik a német katonai oktatás művészete. Elbeszélés formájában olyan behatóan mutatják be a szerzők az egyes parancsnokok ténykedéseit, hogy azok is sokat tanulhatnak, akiknek nem idegen a gyalogság harca. Látni lehet, mennyivel nehezebb a gyalogság vezetése, mint az élettelen gép kezelése, melynek mechanikai fogásait előbb-utóbb mindenki megtanulhatja. Nélkülözések elviselése, önmegtagadás, szívósság és az a készség, hogy a legrövidebb távolságról is szembenéz a halállal, mind a gyalogság erénye; ezt tisztjeitől és tiszthelyetteseitől tanulja meg az egyszerű gyalogos.

A pompás könyv befejezése egy zászlóalj elhárító harcát mutatja a cambrai-i tankcsatában. Páncélesata ma a jelszó, ámbár rendszerint a harcocsit követő gyalogság a veszélyes ellenfél és majdnem minden harcocsitámadás a gyalogság ellen indul. Ha ez meginog, felborul az egész arcvonal. Ha nem képes saját harcocsijait követni, az elért siker nem tartós.

Amelyik ország nem becsüli meg gyalogságát, vagy azt más fegyvernem javára elhanyagolja, az ne számítson arra, hogy gyalogsága válságos pillanatokban meg fogja állni a helyét.

Suhay Imre.

Werner Flank: *Als wir nach Frankreich zogen.* Gerhard Stalling Verlagsbuchhandlung, Oldenburg.

Kitűnően megírt könyvében megkapóan ecseteli Werner Flank egy német gyalogezred távbeszélőszázadának élményeit, az 1940. évi nyugati hadjárat alatt.

Jelentéktelen csatározások közben, meglepően lépi át a gyalogezred a belga határt és ezzel kezdődnek azok a hihetetlen menetteljesítmények, melyek lehetővé tették, a német gyalogságnak, hogy követhesse páncélos alakulatait, valamint azoknak sikereit biztosítsa és kibővítsé. Erőltetett meneteket következnek, melyek hallatlan teljesítményeket követelnek a gyalogságtól. A távbeszélőszázad egyes emberei már zsákmányolt motorkerékpáron mennek. Rövidesen Maubeuge előtt állnak a németek. A szerző

érdekesen mutatja be az ezredparancsnokságnál létesített hírközpont lázas üzemét. Szünet nélkül érkeznek a jelentések és parancsok, néha mind a három zászlóalj egyszerre kéri a nehéz fegyverek támogatását harcokcsik ellen; parancsokat kell közvetíteni és a tűzérség leghevesebb tüzeiben távbeszélőhuzalt javítani... A távbeszélő legénység fényesen állja meg ezt az idegpróbát.

Páris elfoglalása után tovább ment a szédületes előnyomulás. Most már a gyalogságot is gépkocsin szállították, hogy minél előbb elérjék a Loire folyót, nehogy a franciák ott újból ellenállást fejtsenek ki. A Loirenál tudták meg aztán a csapatok a compiégnei fegyverszünet hírét. Előnyomulásuk alatt Párisig a fiatal katonák kegyelettel emlékeztek meg apáikról, akik negyed évszázaddal ezelőtt harcoltak és véreztek ugyanazokon a csatamezőkön. Mind jól ismerték a német dicsőség és katonai vitézség színhelyeit, mert sokat hallottak otthon a nagy háborúról.

A szerzőnek nagyszerűen sikerült egy gyalogezred távbeszélő századának hadiélmlényeit megírnia. Büszkeség töltheti el a Harmadik Birodalom fiatal katonáit, hogy sikerült nekik elérniök azt, ami nem volt megadva apáiknak.

Suhay Imre.

Alfred von Pawlikowski—Cholewa: *Heeresgeschichte der Völker Afrikas und Amerikas.* Junker und Dünnhaupt Verlag (Berlin 1943).

A szerző neve 1936-ban megjelent igen érdekes „Heer und Völkerschicksal“ és „Die Heere des Morgenlandes“ (1940) művei révén már jólismert. Nemrég megjelent fentebbi könyvében Afrika és Amerika államainak haderejével foglalkozik és szereplésükkel a világtörténelemben.

A fekete világrész véderőviszonyairól, hadseregeiről még a művelt nagyvilág is általában csak igen keveset tud, pedig sok figyelemreméltó és tanulságos történelmi kiséleteket fedezhetünk fel itt is. Afrikában felemlíti az ó-egyiptomi hadsereget, a bizánci idők, az arabok, mamelukok, Mehmed Ali s, a Mahdi katonai alakulatait, majd az abesszineket, a berbereket, Abd El Kadr, az aschantik, zuluk, stb. hadseregeit világítja meg. Kimerítően tárgyalja a búrok katonai szervezetét és harcaikat, különös figyelmet szentelve az angol-búr háborúnak.

Több fejezet a Közép-, Dél- és Észak-Amerikai államok katonai történetével és hadseregszervezetével foglalkozik, különösen pedig a szabadságharcral és a secessziós háborúval. Az USA hadseregének kiépítését és alkalmazását a világháborúban, kimerítően tárgyalja. Észak-Amerikában 1916-ban alapozták meg az általános hadkötelezettséget, de 1917-ben a kívánt tiszti létszámnak csak 55%-a, a legénységének pedig 78%-a volt meg.

A legnagyobb nehézséget a tiszt- és altisztképzés okozta. 1918 elején még csak négy hadosztály volt Franciaországban, 45 azonban már készen állt az USA területén. Három hónap múlva 21 hadosztály szállt partra francia földön. 1918 szeptember 26-án vittek először harcba nagy amerikai tömegeket, még pedig 9 erős gyaloghadosztályt, melyet további 6 követett tartalék-

ban. Október közepén több mint 1,000.000 kitűnően felszerelt fiatal amerikai katona állt támadásra készen. Nyugodtan állíthatjuk, hogy az entente-hatalmakat 1918-ban az USA mentette meg és segítette győzelemhez.

A szerző műve hézagpótló és nélkülözhetetlen kézikönyv nagyközönségünk számára, különösen ma.

Suhay Imre.

Enrico Clausetti: *L'architettura militare nei disegni dell' albo di Francesco d'Olanda.* (Bollettino dell' Istituto Storico e di Cultura dell' Arma del Genio, 17. és k. II. Roma, 1941).

D'Olanda Francesco, portugál festő, a XVI. század első felében hosszú időt töltött Italiában s mert katonai építőmester is volt, számos itáliai várat rajzolt le.

A tudós szerző ebben a tanulmányában nem szorítkozik a rajzok egyszerű ismertetésére, hanem az ábrázolt várak történetét is vázolja. Szűkreszabott terünk nem engedi, hogy valamennyivel foglalkozunk; így hát csak egyes fontosabb részeket ragadhatunk ki.

Különösen érdekes a Ferrara régi körfalairól szóló leírás. Ez a város, az Esték műpártoló hajlamánál fogva, a XVI. században fontos tudományos és művészeti központtá vált. Azonban az erődítés terén nem történt annyi, amennyit a város fontossága kívánt volna, mert az Esték, katonai téren, főként a tüzérség fejlesztésével foglalkoztak. Így aztán a város védőöve, amely a XV. században érte el legnagyobb kiterjedését, a következő század folyamán is ebben az állapotban maradt; nem érte el tehát a fejlődésnek azt a fokát, amelyre más, kisebbjelentőségű városok is eljutottak.

A várépítés tudományának szempontjából, figyelmet érdemel Pesaro is. Amikor D'Olanda — valószínűleg 1558-ban — ott járt, a város védőöve már a mostani szabálytalan ötszög alakját mutatta. Szabályszerű bástyái voltak, az új rendszernek megfelelően épült oldalazó berendezéssel. Természetes, hogy D'Olanda még nem láthatta a kiegészítő külső mellékműveket, mert ezek már egy későbbi kornak alkotásai.

Civita Castellana fellegrvára a várépítés átmeneti stílusának klasszikus példája. Az ötszögű alap sarkain álló tornyok már szinte bástyáknak mondhatók, bárha sarkaik egy része le van kerekítve. A középkori fogaspárta és a „sétáló“ eltűnt. Az utóbbinak helyét boltozott folyosó foglalta el, amelynek külső falába puskához való lövőréseket vágtak. Nagyon szép a belső udvar és Amico Aspertininek, valamint a Zuccariaknak több helyiséget díszítő néhány falképe.

Spoletó fellegrváranak nem csupán az volt a rendeltetése, hogy fékentartsa a perugiaiakat, hanem az is, hogy Narni, Ancona és Foligno várával együtt, biztosítsa a pápa uralmát ezen a területen. A spoletói fellegrvár egyike a legnagyobbaknak és a legfontosabbaknak azok között, amelyeket Alborno bíboros építtetett vagy megújíttatott a XIV. század derekán. Alakja — derékszögű négyszög — teljesen középkori. Tornyai nem csupán a négy sarkán, hanem a két hosszabbik oldal közepén is vannak. A fellegr-

várat körfal is körülfogta. A város felé forduló központi torony az „őregtorony“ szerepét is betöltötte. A belső teret egy kereszt-szárny két udvarra osztja.

II. Visconti Galeazzo 1368-ban fogott hozzá a milanoi várkastély építéséhez. Ezt az erődítményt a nép 1447 és 1450 között teljesen elpusztította. Sforza Francesco 1450-ben hozzáfogott az újjáépítéshez s a várkastély 1466-ban már jólvédhető állapotban volt. Eredetileg négyzetalakú lehetett, de később meghosszabbították. A négyszög mindenik sarkán egy-egy torony emelkedett, még pedig két kerek és két négyzetes. A várkastélyt széles árok övezte.

A nápolyi S. Elmo várkastélyt 1532 és 1538 között építtette Don Pedro alkirály, a város fékentartása végett. Alaprajza hosszúságú hatágú csillag. Jól hozzásimul a térszínhez, amelynek alakulása lehetővé tette az oldalozó baluardok mellőzését. Ezeknek hiánya sok bírálgatásra adott okot azoknak, akik nem voltak hajlandók eltérni a megszokott kaptafától, még akkor se, ha ez az eltérés igazolható volt.

A nápolyi Castel Nuovo királyi palota, de egyszersmind erősség is volt. Építéséhez 1279-ben fogott Anjou Károly, közvetlenül azután, hogy trónra került. A kikötő közelében lévén, az volt a feladata, hogy mind a tenger, mind a szárazföld felől oltalmazza a várost. Alapformája csaknem négyzet, öt mintegy 50 méter magas toronnyal; közülök kettő a tengeri, három a szárazföldi oldalon áll. Az utóbbi oldalon, a két legközelebbről szomszédos torony között nyílik a vár kapuja. Nagyon erősek voltak kötőgátjai és mélyek később betemetett árcai.

Gy. J.

Enrico Clausetti: *Astura*. (Bollettino dell' Istituto Storico e di Cultura dell' Arma del Genio, 73. és k. II. Roma, 1941.).

Rómától, toronyirányában mérve mintegy 60 kilométernyire dél-délkelet felé, egy kisebb sötét épülettömeg válik el a tengerparttól. Ez Torre Astura, vagy a kis Astura várkastély. Helye már a legrégebb idők óta, „Astur“ néven ismeretes. A volskok Anzio nevű nagy és gazdag városához tartozott, amely Kr. e. 417-ben hódolt be Rómának. A rómaiak, később maguk a császárok is, nagyon kedvelték ezt a helyet. Villákkal építették be s az uralkodók gyakran és hosszabb időre is felkeresték Asturát, amely azonban a birodalom bomlásával hanyatlásnak indult. Ciceronak is egyik kedves nyaralóhelye volt.

A középkor folyamán az Aventinuson állott S. Alessio kolostornak lett egyik tartozéka. Újból fellendült s ezzel ugyancsak fokozta a hatalmaskodó tusculoi grófok étvágyát. Kemény harcok árán, 1163-ban Gionata gróf kapta hűbérül. Majd 1193-ban a műtörténelmünkben is jólismert Frangipane (Frangepán) család birtoka lett. Akkor már állott a sziklazátonyon azoknak a tornyoknak egyike, amelyek a VIII. és IX. században a saracén tengeri rablók betörései ellen épültek a tengerpart védelmére. A Frangipane család körülbelül 1300-ig tartotta a kezében Asturát.

A XIII. századnak az volt a legemlékezetesebb itt lezajlott eseménye, hogy Frangipane Giacomo Asturában fogatta el a

Hohenstauffen-ház utolsó sarját, a fiatal Corradinot, 1268 augusztus 25-én s mindjárt ki is szolgáltatta Anjou Károlynak. Ez pedig október 29-én, a nápolyi vásártéren, fejét vettette. De Frangipane bűne nem maradt megtorlatlanul, mert nem sokkal a „siciliai vecsernye” után, arragoniai Frigyes király 12 gályát küldött Astura ellen. A támadás számos áldozata között volt Frangipane Jakab egyik fia is.

VIII. Bonifác pápa (1294—1303) rokonai, a Caetanok számára akarta volna biztosítani Asturát; de ezeknek kezéből előbb az Orsini-, majd a Colonna-család birtokába jutott. A Colonnák uralma alatt növekedett meg Astura katonai fontossága, főként Colonna Marcantino útján, aki a Medici-családból való IV. Pius pápa (1559—1565) parancsára részben ujjaépítette a várat, körülbelül abban az alakban, amelyben ma is látható. Már állott a sziklazátonyon egy függélyes fallal körülvett torony. Csúcsával a tengerre kiszögélő erős építmény volt. Marcantino érintetlenül hagyta a tornyot és külső védővonalát, azonban belső körfalat emelt travertino burkolattal és ágyúpadokkal ellátva. III. Marcantino eladta VIII. Kelemen pápának (1592—1605) Nettunot, Astura várkastélyával és kikötőjével együtt. De az egyházi igazgatás alatt csakhamar hanyatlani kezdett, bárha még volt felszerelés és őrsége, mivel a kalózveszedelem akkor még nem múlt el.

Az újkor elejétől fogva Astura és környéke mindegyre jobban elnéptelenedett s egy 1830 július 5-én bekövetkezett csemény megadta neki a kegyelemdőfést. Ekkor foglalták el a franciák Algériát s ezzel végleg megszűnt a kalóztámadások veszedelme. Asturát, sok más kis várral együtt, leszerelték; őrségét elvitték. Ezzel aztán az épületek is romlásnak indultak. 1831-ben a Szentszék eladta Asturát mostani birtokosának, a Borghese-családnak. A váracska előbb gazdasági célokat szolgált, azután vadászok, végül pedig pénzügyőrök tanyáztak benne, nem minden kártétel nélkül. Megemlítjük, hogy egy Vespignani nevű építész, eredeti mióltából kiforgatva, főúri kastéllyá akarta volna átépíteni Asturát. Erre a tervre is ráillik a francia mondás: „Restaurer c'est détruire”.

Gy. J.

Antonio Cappellini: *Castelli scomparsi e avanzi di castelli del Polesine.* (Bollettino dell' Istituto di Storia e di Cultura dell' Arma del Genio, 64. és k. II. Roma, 1941.)

Felsőitália legkeletibb része, az Adige és a Po di Volano között vagyis Badiától és Ficarolótól a tengerig, „Polesine” nevet visel.

Három hatalmas család — az Este, a Scaliger és a Carrara — részint egymással, részint a velencei köztársasággal és Adria püspökeivel, hosszú és véres harcokat vívott ennek a területnek birtokáért. 1070-től 1515-ig. Ezek eredményeként a Po főágától délre eső sáv Ferraráé lett, a többire pedig Velence tette rá a kezét.

Egyes hatalmasok jóvoltából már a magyarok betöréseitől fogva épültek a Polesinén várkastélyok. Ámde ezeknek az erődítményeknek legnagyobb része elpusztult; így Ficarolo, Fratta,

Ariano, Badia, Loreo, Bergantino, Castelnuglielmo, Pontecchio, Castelnovo Barriano, Villanova del Ghebbo és Melara várkastélya. A szerző ezek történetét is vázolja.

Azok közül a városok közül, ahol még maradt valami a régi erősségekből, elsősorban Rovigo érdemel említést. Ennek várkastélya már a X. század első felében is fennállott. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy amidőn az Itáliában kalandozó magyarok 920-ban felgyújtották Chioggiát és Cavarzerét, az adriai püspök „Castrum Rhodigum”-ba, vagyis a mai Rovigo várába menekült. A város azután is Adria püspökeinek birtokában maradt. Több ízben elvesztették ugyan, de mindannyiszor vissza is szerezték. 1158-ban Cattaneo Florio püspök új körfallal vette körül a várost. Az új védővonalon négy, tornyokkal oldalazott kapu nyílt. Vitale püspök, aki IV. Victor ellenpápát támogatta, megerősíttette a falakat, de hiába, mert D'Este Rinaldo őrgróf 1160-ban, III. Sándor pápa nevében megrohanta és bevette Rovigot. Elűzte a püspököt, a pápa pedig 1164-ben az Estéknek adta a várost.

A védőművek, Silvestri Camillo egykori leírása szerint, a térszín kiemelkedőbb részén állottak. Fogaspártájú magas falai és tornyai voltak. Az 50 méter magas öregtorony mellett állott a püspöki lak. A fellegrvárba két kapun lehetett bejutni.

Ma már mindebből, a lerombolt körfalak maradványain kívül, csak a középkori öregtorony és egy másik tömzsi torony áll. Az előbbi, ha nem is Európának, de Itáliának bizonyára legmagasabb vártornya.

Az Esték lendinariai régi várkastélyából csupán a most tömlöcül szolgáló, 25 méter magas öregtorony maradt meg, az őr lakásául szolgáló toldalékkal együtt. A községi előjáróság 1930 óta jókarban tartja ezeket a maradványokat.

Az arqua-polesinei várkastélynak is csak a XV. századbeli vaskos torony az utolsó maradványa, a felvonóhid kétségtelen nyomaival. A szerző véleménye szerint, ez a kastély megelőzte az Esték polesinei uralmát s a XV. század elején újították meg.

Gy. J.

Jean Labusquière: „*Vérité sur les Combattants*“ Grand Batailles de Mai—Juin 1940 és „*Nouvelles pérités sur les Combattants*“ (H. Lardanchet, 1942.).

Nemrég jelent meg fentebbi két tárgyilagosan megírt mű, megrendítően hatva az olvasóra. Szerzőjük azóta hősi halált halt.

A szerző a bevezetésben felemlíti, hogy fel akarja világosítani nemzetét, miként harcoltak katonái a 45-napos hadjáratban. Francia részről is már látott egynémely mű napvilágot; ezek azonban többnyire a hadműveletek vezérkari részével foglalkoznak. Azonban legkevésbben tudják, különösen nálunk Magyarországon, mi volt a francia gyalogos a „poilu” szerepe. Mi minden történt, míg a derék „poilu”-k hadifogságba kerültek. Ezt mondja el Labusquière „Les documents Historiques” I—II. részében megkapóan, tárgyilagosan és egyúttal megrázóan is.

A szerző mindenekelőtt megállapítja, hogy a francia nép ve-

zetői sem a háborút előkészíteni, sem a békét megszervezni nem tudták. A vereségért a felelősség őket, nem pedig a hadsereget, a küzdőket terheli. Tárgyilagosan vázolja a francia hadsereg helyzetét 1940 május 10-én. Szerinte akkor 90 francia és 10 angol hadosztály állt 140 némettel szemben; 7.500 német harckocsi elé csak 5.500 franciát tudtak állítani. A letragikusabb megállapítás az, hogy 580 francia és 120 angol vadászgépnek kellett a harcot 1.500 némettel felvennie. A stuka-alakulatok ellen egyáltalában nem tudtak semmit sem felvonultatni. Igen szomorú megállapítások ezek, mert tudvalevőleg a múlt világháború alatt, előtt és után, a franciák vezettek a hadirepülés terén, akárcsak az angolok a páncélos fegyvernem alkalmazásában.

A francia nép vezetői semmiképpen sem készítették elő a háborút, ellenben a „sureté” gondolatával, a Maginot-vonal védőerejével félrevezették a francia nemzetet. Elfelejtette az „Élan”-t, támadó szelleme az „esprit” szenvedett, mert csak aranyában és a Maginot-vonal betonfedezékeiben bízott. A hadsereget, a népet, a „poilu”-t csupán védelemre készítették elő. A szerző megállapításai szerint, a francia nép ezt a háborút elvesztette, mielőtt az első lövés eldőrdült volna.

A franciák vesztesége 100.000 halott, 120.000 sebesült és 1,5 millió hadifogoly volt; 9 tábornok halt hősi halált fegyverrel a kezében, törzsükkel együtt a legvégsőig küzdve. A tartalékos tiszteknek 35%-a, a tényleges tiszteknek 65%-a elesett, megsebesült, vagy fogságba esett.

Csupa olyan adat, mely a francia katona hősi ellenállását bizonyítja, noha hamarosan rájött, hogy „vesztett poszton” áll, győzelemre nincs reménye; nem is lehetett.

Suhay Imre.

Felelős kiadó: Gyalókey Jenő.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

A nyomdáért felelős: Mészáros József igazgató.

XLIV. ÉVFOLYAM.

XLIV. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR
HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

R. TAG

III—IV. FÜZET.

A GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR- ÉS FERENC-VAGYON
JÖVEDELMÉNEK FELHASZNÁLÁSÁVAL
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA. BUDAPEST, 1945.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Dr. Réday István</i> : II. József császár és Hadik András	115
<i>Berkó István</i> : Súrlódások az ujoncozásnál, az 1792—1797-i francia háborúk alatt (2. és befejező közlemény)	158
<i>Suhay Imre</i> : Monarchiánk egykori katonai közigazgatása	159
<i>Török Pál</i> †: Gróf Széchenyi István mint katona	171

Hadtörténelmi Okmánytár.

<i>Des Alleurs</i> francia altábornagy tudósításai a zsidói csatáról és a liptói kuruc hadjáratról (Közl.: Markó Árpád)	195
<i>Sillye Gábor</i> kormánybiztos jelentése a debreceni ütközetről, 1849 augusztus 3.	201

Hadtörténelmi Irodalom.

<i>Bánlaky József</i> : A magyar nemzet hadtörténelme XX. rész (Ism. Markó Árpád)	205
<i>Pivány Jenő</i> : Egy amerikai kiküldetés története. (Ism. Mitterpacher Gusztáv)	206
<i>Borbély Andor</i> : Erdélyi városok képeskönyve 1736-ból. (Ism. Mitter- pacher Gusztáv)	207
<i>P. König Kelemen</i> : Fülel vára. (Ism. Markó Árpád)	208
<i>Markó Árpád</i> : Magyarország hadtörténete	209
„Egyháztörténet” (Ism. Markó Árpád)	210
<i>Ernst Hering</i> : Der Deutsche Ritterorden. (Ism. Suhay Imre)	211
<i>Friedrich Lenz</i> : Politik und Rüstung der Vereinigten Staaten (Ism. Suhay Imre)	212
<i>Wehrwissenschaftliche Quellenkunde</i> (Ism. Suhay Imre)	213
<i>F. Bouchler</i> : Napoleon, egy lángész üstökösútja (Ism. Suhay Imre)	213

Szerkesztőség: Budapest, XII., Böszörményi-út 3/B. V. 2.
 Kiadóhivatal: Budapest, V., Akadémia-utca 2.
 (Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatala.)

Felelős kiadó: Gvalóky Jenő.
 A nyomdáért felelős: Mészáros József igazgató.

8/2119

II. József császár és Hadik András.¹

A magyarság XVIII. századvégi barokk-rendi életének a felvilágosodott abszolutizmusba hajló mozgalmas eseményei fölé két férfi alakja emelkedik. Az egyik II. József, a népboldogító császár, a „summus princeps” karlátlan hatalmú uralkodói elvének képviselője, a másik, hű tábornoka, Hadik András gróf. Az előbbi a feltörő új gondolatok hordozója, a francia felvilágosodás nevelője, az utóbbi Mária Terézia barokk-rendi világának embere, akit azonban — ha élete alkonyafelé is — de ugyancsak megérintettek a korformáló eszmék. A fiatal császár a felvilágosodás tanításainak — a voltairei vallásellenességet kivéve — gátlás nélküli híve. Hadik a történelmi fordulatok mesgyéjén álló férfi típusa. Olyan, aki szellemi világának elevenességével megérti az új korszak vajúdásait, de élete még a távoli múltba ágyazott, s éppen ezért hű marad megszokott szemléletének elveivel. A császár lázas alkotóvágyával, nyugtalan törtétezésével szemben, a lassúbb ütemű haladás barátja: annak izgalomtól fűtött, heves egyéniségével ellentétben a nyugalom s a higgadt megfontolás megszemélyesítője.

II. József személye az utókor történetírásának kedvenc tárgya lett. A róla alkotott képek azonban egymásnak ellentmondók. Egyrészt, mert a császár élete, mint sok átlagon felüli emberé, tele volt az első pillantásra érihetetlen, egymást keresztező megnyilvánulásokkal, másrészt, mert a későbbi korok politikai történetírása, a különböző pártállások szerint öngazolást keresett cselekedeteiben: másként szólva kisajátította az alkotó császár személyét.

Egyéniségének egyik alapvonása, az erős öntudat s a dacos akaratosság, a bécsi udvar szigorú nevelési rendje ellenére már gyermekkorában kiütözött belőle. Hibáiért nem kért bocsánatot. Az élénk felfogású, tehetséges trónörökös anyja korán beavatta az állampolitikába. Atyja halála után, 1765-ben, huszonötéves korában, német császárrá választották. Ugyanakkor Mária Terézia társuralkodóként maga mellé fogadta.

¹ Felolvasta a szerző a Magyar Történelmi Társulat 1945 október 28-i ülésén.

A családi boldogság megnyugtató érzését a sors megvonta Józseftől. Első felesége, Izabella pármái hercegnő, akit rajongásig szeretett, pár éves házasság után meghalt. Nem sokára követte második felesége és első házasságából született leánya, a hétéves Mária Terézia. Az emberi tragédiák sorozata alatt a fiatal császár lelke megrendült. Valószínűleg a sorsütések voltak azok, amelyek hatása következtében lelki-sége oly különös, ellentétes vonásokkal telítődött s nehezen megközelíthetővé formálódott. A lelki egyensúlyát veszített ember hajlamos arra, hogy az életben külön utakat hasítson magának. Alaptermészetének megfelelően vagy életélvezetekben keres vigasztalást, vagy befelé fordulva szemlélődővé lesz, s külön felépített sajátos lelki világának megfelelő alkotó munkásságban igyekszik megnyugvást találni. Józsefben a felvilágosodás racionalizmusa is akkor bővült a rideg, gépies világnézet elemeivel. A családi élet melegítő érzésétől megfosztott császár, minden humanizmusa és belső érzelmi adottsága ellenére, az elmélet útján olyan távolságra sodródik, ahonnan az államra úgy tekint mint egy hatalmas erőműre, amelyben az emberek a csavar szerepét töltik be. Ezzel párhuzamosan jut el az államépítés fanatikus, küldetés-szerű meggyőződéséig is. A belső hevültségnek olyan fokához, amely bár az alkotó munkásság, vagy a harcos élet fontos eleme lehet, de az embert — különösen ha arra hajlama van — könnyen eltéríti a valóságok talajától s látását korlátozza. József minden emberszeretete ellenére sem tudott népeinek lelkéhez férközni. Az egységes monarchia eszméjétől megigézett, nem látta meg azok belsejében élő vágyakozásokat. Többek között a tudatra ébredező nemzeti érzést, és ezért nem volt tekintettel a történelmi multra s a nemzeti hagyományokra. Pedig aligha volt előtte uralkodó, aki őszintebben közeledett volna alattvalóihoz, s aki autokratikus felfogása ellenére annyira ember szeretett volna maradni mint ő. Korának egyik krónikása szerint a következőket mondotta önmagáról: „Homo sum, vesterque frater, non Deus; absit a vobis, — ut illud obsequii genus, quod supremo rerum omnium arbitro solum convenit, mihi exhibeatis.“ Valóban — a fáradozásokat semmibe véve — heteket töltött udvari hintójában, vándorként rőtta birodalma elhagyatott, sáros útait, s éjszakánként özbőrrel fedett szalmakötegeken hált. Került minden ünnepélyes fogadást, hódolatot. Ha mégis, valamely eldugott faluban hivatalos küldöttség járult elé, a méltó fogadás kedvéért maga bontotta ki kendőbe csavart, kopott császári kalpagját, s illesztette fejére. Farádi Vörös Ignác emlékezik meg naplójában arról a jellemző esetről, hogy a heves vérmérsékletű Niezky Kristóf gróf egy alkalommal, miközben meggyőzni igyekezett a császárt rendele-

teinek helytelen voltáról, a vita hevében megfeledkezve a nagy úrnak járó tiszteletéről, kezével annak kabátján lévő gombokat forgatta. Amikor hirtelen magához tért, s a császártól bocsánatot kért, József ezt felelte: „... macht nichts Niezky, reden Sie nur fort.“ Talán még ennél is jobban rávilágít egyéniségére az a válasz, amelyet Bécsben, a Praternek a köznép számára történt megnyitása ellen felszólaló előkelő küldöttség tagjainak adott: „Hja uraim — mondotta epésen — ha én mindig csak a hozzám hasonló emberek társaságában szeretnék lenni, akkor a kapucinusok kriptájában kellene eltöltenem egész életemet.“ Mélyreható forradalmi gondolat volt az a XVIII. század erősen renditagozatú társadalmi életében. Hasonlatos ahhoz a másik mondásához: „Minél több kézben van a pénz, annál többet ér. Egy henyélő úrért ne nyúzzák meg kétszer a parasztot!“ Mindenütt, ahol jár-ke, a szegény pór népre esik a pillantása. Annak szociális viszonya érdeklí elsősorban. A betegek s az elesettek pártfogója. Egy magasabb állami hivatalnok özvegyének siránkozására kímérten feleli: „Ha ön a nyugdíjából nem tud megélni, akkor küldje a lányát szolgálni.“ Ugyanakkor a bécsi Burg folyosóján naponta fogadja birodalma szegényeit. Mindenkin segít, mindenkihez van egy pár jó szava. Mintha földönjáró Krisztusként népének összes szenvedését a vállára akarná venni. És mégis, minden igyekezete ellenére sem tudott beforakodni alattvalói szívébe. A jobbágycúnnyókban mesék szövődtek személye köré, de a magyar paraszt lelkében nem hagyt mélyebb nyomokat. Ki tudja miért nem? Talán mert korán jött. Alattvalóiban még nem formálódott ki az általa hirdetett eszmék befogadására való készség. Talán mert császár volt és nem népvezér. Túlságosan magasról ereszkedett le a szegénység fészkei közé. Talán — és ez a legvalószínűbb — mert nem magyarnak született. Avagy egyéniségében kereshető a hiba. Abban a szertelen, sokszor meggondolatlan lelki alkatában, amelyből hiányzott a kiválasztottak bölcs, mindent megértő türelme, következetessége és az az istenadta tehetség, amely behúnyt szemmel is mindig a legfájóbb sebekre tapint. József ott is bajokat látott, ahol nem voltak. Viszont éppen azokat a vágyakozásokat nem vette észre alattvalóiban, amelyek legjobban kielégülésre vártak. Racionalizmusa túlságosan az élet anyagias részére terelte figyelmét, s nem akart tudomást venni az emberek belső lelki szükségleteiről. Az egyik életrajzírója szerint saját német törzsének legmélyebb problémáihoz sem tudott igazán közelférközni. Pedig megvolt benne a képzelőerő gazdagsága ahhoz, hogy a mélységekbe lásson, s hogy reformrendeleteinek sorsát előre végigkísérje a megvalósulás útján, de nem volt elég valóságérzéke. Szemléletében az elvont s a reális élet síkjai össze-

olvadtak. Ennek következtében képzelőereje állandóan elszakadt a gyakorlat kitaposott ösvényeitől, s magárahagyottan légüres térben szárnyalt; nem tudott az életben mozgó tárgyakhoz tapadni. Emellett a felvilágosodásnak magábafofagott eszméi túlságosan rabul ejtették, s lefogva alkotó kezét képtelenné tették arra, hogy azokat birodalma sajátos viszonyainak megfelelően alkalmazza. Közülük igen sok — átültetőjük jószándéka s igyekezete ellenére — életreképtelenül látott világot, s elfonnyadt az idegen éghajlat perzselő hevében. Végül Józsefet a korlátlan hatalom tudata elfogulttá tette. Azt hitte, hogy az erőszak fegyverével mindent elérhet. Ugyanabba a hibába esett, mint elődei közül a legtöbben, akik nem ismerve a magyar nép lelkét, nem tudtak bánni vele. Durva hatalmi eszközökhöz nyúltak akkor is, amikor egy pár meggyőző jó szó százszorta célravezetőbb lett volna.

A császár a küzdelmes, verejtékes élettől távol alakította ki magának elképzelt mintaállamát, s minden erejével annak megvalósításán fáradozott. Tíz év alatt hatezer rendeletet adott ki. Átlagosan minden héten kettőt. Több életbelépett közülük, több azonban elsikkadt a bürokratizmus útvesztőjében. József érezte a nehézségeket, s ezért gyakran maga nézett a dolgok után. De egymaga nem bírt ezerfelé szakadni. Mivel alattvalóit fanatizmusa ellenére sem tudta áthevíteni a jó ügybe vetett hit meggyőződésével, fáradozása gyakran eredménytelen maradt. Erre céloz Katona, amikor megállapítja: „Fatendum tamen est: sub Maria Teresia plus factum quam scriptum; sub Josepho plus scriptum, quam factum fuisse.“ Hiába küzdött a feltornyosuló nehézségek áradata ellen. Hiába jelentette ki szenvedélyes hangon: „Ha eszméim nem tetszenek, vessék 'el, de ne darabolják szét, mert az az értékük, hogy egészet képeznek. Vagy én győződöm meg mások világosabb eszméiről, vagy mint apostol hitemre térítem a világot!“ A valóságos élet erői, minden küzdődése ellenére, gáncsot vetettek neki. Mégpedig olyan szívóssággal, hogy a végén teljesen úrrá lettek felette.

Azok közé az emberek közé tartozott, akiknek az életben állandóan csalódás jut osztályrészül. Azért is, mert nem volt jó emberismerő. Bizalmával, különösen eleinte, olyanokat ajándékozott meg, akik visszaéltek vele. Idővel azután mindenkiel szemben, akit közelebbről nem ismert, bizalmatlanná vált. Farádi Vörös Ignácot, az 1788-ban Zimony környékén fölvonult császári főszereg hadbiztosát, annak első jelentkezésénél a következő szavakkal fogadta: „Hören Sie, das Geld gehört mein; die Ware kaufen Sie ein, kaufen Sie gute, brauchbare, ächte Ware ein, schonen Sie kein Geld, besonders für meine Spitäle. sonst nehme ich ihnen bei Copf.“

Aki nem ismeri embertársait, az többnyire nem is tud bánni velük. József is ezek közé tartozott. Vagy túlságosan engedékeny, vagy kíméletlenül szigorú volt. Igen gyorsan feldühödött. Olyankor — egykori feljegyzések szerint — a középtermetű, világoskékszemű császár szeme izzott a belső felindulástól. Felhúzott felső ajka alatt kilátszottak a fogai, s lábaival hevesen dobantott. Gyakran kíméletlenül goromba volt. Különösen környezetének előkelő tagjaival szemben. A vádaskodásokat rendszerint készpénznek vette s első, hirtelen haragjában ítélkezett. Emellett gúnyos, csipkelődő természetű volt. Az udvarához tartozókat sokszor megalázta egy-egy szellemes mondás kedvéért.

Lelkiségenek érdekes vonása volt az a sajátságos ellentét, amelyet egyrészt emberszeretete, közvevlensége, másrészt önkényuralni hajlama mutat. Emberies, a szenvedésekkel szemben fogékony alaptermészete mellett, emberek fölött álló, mindenható úrnak képzelte magát, aki arra hivatott, hogy népét iskolás gyermekként nevelje. Hiába tiltakozott szenvedélyesen a császári méltóságának járó hódolat ellen, s hiába igyekezett csak ember maradni, belsejéből akaratlanul is kivágódott időnként a gögös hatalomtudat megnyilvánulása. Lelkében a jóság és a kíméletlen szigor csodálatosan megfértek egymás mellett. Eltörölte a halálbüntetést, de eltúrte, hogy a súlyosabban bűnözőket a magyar Délvidék egészségtelen, mocsárlázás ingoványai közé száműzzék, ahol hajóvontatásra használták őket és éjjel megláncolva feküdtek a börtönpadokon.

Egyébként az ideális lelkiületű emberekhez hasonlóan, önzetlen, puritán jellemű férfi volt. Az atyja halála után rámaradt örökséget az államkincstárnak ajándékozta. Amikor egyízben Hadik engedélyt kért tőle arra, hogy az Udvari Haditanács épületében lévő berendezési tárgyakat állami költségen kijavíttassa, megtagadta hozzájárulását. „A bútorkat a Haditanács elnöke használja — szölte a döntése — tehát viselje a javítás költségeit is. A kincstár pénze nem arravaló.”

A derűlátás csak a harmonikus lelki szerkezetű emberek sajátja. Józsefnek azt a határozottságát, amellyel a legnehezebb államépítő kérdésekhez nyúlt, nem a feladatokkal bátran szembenéző férfi optimizmusa, hanem a hatalom tudata táplálta. A valóságban kétkedő, ingadozó belsejéből, közvetlen környezete előtt nem egyszer törtek elő a kétségbeesés szavai. Amikor a török háború kezdetén a belgrádi vár megrohanása és elfoglalása nem sikerült, önkéntelenül felkiáltott: „Nem vagyok szerencsés ember!” Az egész hadjárat ideje alatt sötétlenlátó volt. Mindenütt veszélyt sejtett, s parancsnokaiba szinte beleoltotta a kishitúséget és a fé-

elmet. Ebben valószínűleg elsősorban gyenge idegzete s a sorsvert embernek a veszélyekkel szemben különösen fogékony képzelőereje játszott közre.

Nyílt, egyenes jellemét a csalódások és csapások ellenére is megtartotta. Inkább beszédes volt mint hallgatóg. Különösen abban a szűk társadalmi körben, amelyben időnként megfordult. Főként a bécsi „Öt hercegnő” zárt, meghitt társaságában érezte jól magát. Az általában heves vérmérsékletű, ideges hajlamú emberekhez hasonlóan sokszor túlságosan bőbeszédű, némelykor fáradtan szótlán volt.

A szerelem, kevés helyet foglalt el életében. Majdnem azt mondhatnók, hogy érzéketlen volt a szép nem külső bájaival szemben. A sorsüldözött s általában sötétlenlátó emberekhez hasonlóan, a nőben inkább a lelki finomságot, a fájdalmakat megértő és enyhítő társat kereste. Első feleségét raiongásig szerette. Emléke egész életén át árnyként kísért. Később is legközelebbi férkőzött hozzá unokaöccsének felesége, a jelentéktelen külsejű württembergi Erzsébet.

Nem hadvezérnek született. Bár megvolt benne az események s a logikai összefüggések világos meglátásának készsége, de — miként az államvezetésnél — itt is hiányzott belőle a reális adottságokkal való számvetés tehetsége. Az a nélkülözhetetlen vezéri képesség, amely a mindenkori katonai helyzetet a rendelkezésre álló erőt s a feladatokat szenvedély nélkül mérlegelve, nagyvonalúan, de egvútlat a számtani képlet egymásbakapaszkodó láncszemei mentén haladva alkotja meg tervét. Sohasem csalódik, mert mindig tudja, hogy mit akar, s a lehetőségek zárt falai között mozog. Az ilyen hadvezetőt nem érheti meglepetés, mert körültekintően már eleve minden eshetőséggel számol. Ehhez elsősorban higgadság s erős önfegyelem szükséges. Az olyan szertelentermészetű, váltakozó hangulatok embere, amilyen II. József volt, természetesen képtelen reá. Érzékeny idegrendszere a külvilág legkisebb hatására nagy ingadozásokkal válaszol. Képzletében az események a legtöbbszor torzított arányokban rajzolódnak fel. Könnyen elveszti hidegvérét és a nemvárt fordulatok meglepetésszerűen hatnak reá. Nem szólva arról, hogy II. Józsefből még azok a tulajdonságok is hiányoztak, amelyek a győzelemre törő katonai parancsnokok legfontosabb lelki vonásai: a határozott, erős akarat és a győzelembe vetett hit.

Vezéri babér nem is övezte homlokát. Miként az államkormányzásban, a hadakozásokban sem szegődött mellé a szerencse. Itt közbevetőleg és csak futólagosan említjük meg, hogy az államvezető, belső felépítésében, sokban hasonlít a hadvezérhez. József inkább a hadsereg szervezése körül

tevékenykedett hasznótartón. Az igazságnak tartozunk azzal a megállapítással, hogy reformrendeletei itt helyesebbeknek bizonyultak. Igaz, hogy ezen a téren megfontoltabb is volt, mint a kormányzásban. Valószínűleg azért, mert maga is érezte, hogy a hadsereg többévszázados szervezetében a meggondolatlan újítás több kárral mint haszonnal járhat. Belső életébe avatkozó kéz könnyen évszázados hagyományok megvetett ágját dülhatja fel. A haderő tagjainak jólétét előmozdító intézkedései mindenesetre hálásaknak bizonyultak. Ezenkívül a hadsereg szellemét is emelte, illetve megjavította. Annak a kornak feudálisszínezetű hadseregében több olyan jellemvonást látunk, amely szellemére káros volt és csökkentette ütőképességét. A tiszt és a legénység között nem volt meg a benső kapcsolat. A főnemeselek sorából kikerült parancsnokok a magasabb kaszt főlényével bántak alárendeltjeikkel. A fiatal uralkodó éles szemei azonnal rávillantak a hibákra. „A tisztek közül sokan — írta egyik 1765-ben kelt rendeletében — különösen a nemesség tagjai, a katonai szolgálatot nem kötelességnek, hanem időöltésnek tekintik.” Ugyanakkor a következő újszerű gondolatokat ajánlotta hadserege tagjainak figyelmébe: „A tisztet buzgalom, kötelességérzet és a csapatához való ragaszkodás hassa át. Szigorú szabályok között nevelkedve, képzett férfi legyen. Olyan, aki képes arra is, hogy észrevegye a dolgok összefüggéseit és aki teljesen hivatásának szenteli magát. A közkatona pedig nemcsak bátor és engedelmes legyen, hanem önállóan gondolkozzék is.”

Itt is, valamint államvezetésében mindenekelőtt az egyszerű közember sorsa érdekli. Ellátásáért, jobb életkörülmények közé való juttatásáért minden lehetőt elkövet. Élelmezésének minőségéről igen gyakran személyesen is meggyőződést szerez. Elősegíti nősülésüket, mert szerinte azzal az állam csak erős és egészséges utódokat kap. Figyelme kiterjed a közember felszerelésének a legapróbb részletéig. „A paróka rizsporozására nincs szükség, a mesterséges hajfonatok teljesen fölöslegesek,” — írja egyik emlékiratában. A vesszőfutas büntetését eltörli és szigorúan üldözi az önkényes testi fenyegetéseket. Ő maga is katonának tartja magát. Az első uralkodó, aki nagyobb, ünnepélyes alkalmakon kívül állandóan egyenruhában jár. A legjobban a hadseregnél, közkatónái közepette érzi magát. Ilyenkor szívélvesen, tréfálkozva elbeszélget altisztjeivel s rendfokozat nélküli harcosaival. „A császár a táborban gyakran a legalávalóbb közemberhez is leereszkedik, elfelejtkezve a maga méltóságáról, azokkal beszél és tréfálódik” — olvashatjuk a Magyar Kurir egyik számában. A magasabb rendfokozatú katonák, tisztek elé

nehezebb feladatokat állít és fölfelé haladva fokozatosan szigorúbb mértékkel mér. A tisztektől reggeltől napestig tartó munkát követel: tábornokairól pedig egyik levelében a következőképen nyilatkozik: „Harrach tábornok használhatatlan, mivel lusta, hanyag, ismeretei hiányosak s nem is erőlteti meg magát, hogy valamit tanuljon; Sulikowsky hercegnek fogalma sincs a szolgálatról és amellett teljesen katonátlan; Colloredo Károly altábornagy olyan kevésbé tájékozott kötelességeiről, hogy azt sem tudja, díszelgéseknél hol a helye.“

Amilyen szigorú követelményeket állított tisztjei elé, olyan kíméletlen volt önmagával szemben is. A morvaországi Neustadtban II. Frigyes 1770-ben történt találkozása alkalmával, a hadgyakorlatok idején — Hadik feljegyzése szerint — mindennap már kora hajnalban kilovagolt tábornokaival a terepre. Törzsével vagy a szabad ég alatt vagy csűrökben, parasztházakban aludt; esténte segítette a tűzrakáshoz szükséges gallvak összehordásában, s éjszakánként maga is élesztgette a tábortüzeket.

Ilyennek látom én, nagy vonásaiban, másfél évszázad távlatán át II. Józsefet, a kalapos királyt. Menjünk egy lépéssel tovább és tekintsünk a mellé álló alakra, az uralkodó egyik leghűségesebb tábornokára, a nagy magyar hadvezérre: Hadik András grófra. A kép, amelyre pillantásunk esik, különbözik az előbbiétől. A kerek arc vonásai símák, a széles, boltozatos homlok alatti szemekből hideg nyugalom árad felénk. Az az első érzésünk, hogy beszédközben az ajka lassan, megfontoltan ejtette ki a szavakat. A mondatoknak azonban súlya volt. A kéz kimért mozdulatai öntudatot és méltóságérzetet sejtetve, húzták alá a beszédet. A férfi, aki hosszú tábornoki kabátban, a Mária Terézia-rend nagykeresztjének széles selyemszalagával mellén áll előttünk, azok közé tartozhatott, akik sohasem pihennek meg a felelőn. Mindig egész munkát végeznek. Nem annyi a gyors fel fogás, mint inkább az alaposság, a kérdések velejéig hatolás a jellemzőjük. Lelkük egyensúlyozott, fegvelmezt. Határozottságuk nem pillanatokig tartó felbuzdulás szülötte, hanem a kiképzett, erős akaraté. Kötelességtudók s nagy bennük a felelősségérzet. Másokkal szemben megértők és emberbecsülők. Most lássuk, hogy a külsejéről alkotott megállapításaink mennyiben felelnek meg a ránkmaradt feljegyzésekből következtethető jellemvonásoknak.

Hadik András 1710-ben született. Húszonkét éves korában lépett a császári hadsereg szolgálatába. Részt vett III. Károly 1736 és 1739-es évek közötti török háborújában. Mária Terézia hadjáratai alatt, mint vakmerő lovasparancs-

nok sikert-sikerre halmozott. Hadiérdemei jutalmaként 1738-ban lovassági tábornok és a Mária Terézia-rend nagykeresztese lett. Életpályájának fontosabb állomásai voltak: 1763-ban uradalmat s magyar grófi rangot kapott; 1764-ben Erdély katonai parancsnokává és kormányzójává nevezték ki: 1772-ben Galicia és Lodóméria vezénylő tábornoka, később kormányzója, majd 1774-ben tábornagy és az Udvari Haditanács elnöke lett. A császári hadseregben magyar ember, előtte még nem emelkedett ilyen magas katonai méltóságra. Ezt valószínűleg nem a sors szeszélyének, hanem saját tehetségének és egyéb értékes tulajdonságainak köszönhette.

Fiatal korában eleinte papi pályára készült. Ebből — ha közvetve is — két belső adottságára utalhatunk: vallásosságára és a tudományok iránti vonzalmára. Az előbbi aranyszálakkal átszötte egész életét. Abból merített magának erőt és abban keresett vigasztalást a csapásokkal szemben. Vallásosságában a kor szokásának megfelelően a külsőségekhez ragaszkodó volt. VI. Pius pápának 1782-ben Bécsben történt látogatása alkalmával, Krisztus helytartójának a lábát is megcsókolta. „Ich empfinde Seine Heyligkeit — írta naplójában — bey dem Schlag des Wagens, reichte demselben beym aussteigen den arm, welchen er mit der gnädigsten mine und ausdrück annahm; sodan reichte Er mihr die rechte Hand zum Kussen; und ich küsste nicht allein dasselbe, sondern bathe auch um den Fuss, so Er mihr zum küssen reichte.“

Hadik életében a tudományok iránti vonzalom lépten-nyomon megnyilatkozott. Érdeklődése különösen a klaszszikus ókor felé fordult. Erdélyi kormányzósága idejében sok római település nyomait kutatta fel és nagy szeretettel gyűjtötte a régi római és erdélyi pénzeket. Az egyik feljegyzés szerint, akivel csak szóbaállt, ha tehette, azonnal Erdély régi történelmére terelte a szót. A magyar tábornok ilyenirányú érdeklődése a Királyhágón túl csakhamar köz tudomású lett. Annvira, hogy özvegy gróf Kornis Antalné, figyelme jeléül, 1766-ban Cserey Mihály históriájának kéziratával ajándékozta meg.

Hadiknak a múlt eseményei iránti vonzalma egész természetesen a hadtudományok s főleg a hadi történelem felé terelte figyelmét. Az egyes hadjáratokat és életének fontosabb mozzanatait megörökítő naplói azt bizonyítják, hogy szakavatott kézzel, alapos munkát végzett. Csataleírásai szemléltetik anélkül, hogy a tárgyilagosságot sértenék. Éles megfigyelés, az ok és okozatok szerves összefüggésének feltárása, kiváló harcászati érzék s a szenvedélytől mentes, tartózkodó

hang a jellemzőjük. Ez utóbbi feltűnik különösen ott, ahol a saját személyével foglalkozik. Szerénysége kiárad a sorok közül. Sehol egy bántó hang, amely valakit sértene. A jogos bírálat határát sehol sem lépi át. Egyedül II. József és Nagy Frigyes 1770-ben történt találkozásának leírásánál ragadtatja el magát. De a porosz király rászolgált a megszólásra. Hadikkal — akire berlini vállalkozása miatt neheztelt — sértő ridegséggel bánt. A császár környezetének minden tagját kitűntette figyelmével, hozzá alig volt egy pár szava. Sőt az egyik ünnepi lakoma után, távoztában észrevéve a magyar lovastábornokot, megkerülte az asztalt és hirtelen irányváltoztatva hagyta el a termet. Nemcsoda, hogy az esetet feljegyző Hadik tolla éles kifakadásokba rándult. Egyébként bárkiről szólt, bárkit bíralt, mindig nagy önmegtartózkodással tette. Még ott is, ahol rosszúl esett neki valami. A katolikus egyház fejének hosszantartó bécsi tárgyalásai — amint ismeretes — az előbbi számára nem jártak eredménnyel. A pápa üres kézzel hagyta el a birodalom fővárosát. Hadikot az eset mélyen lesújtotta és keserű fájdalommal töltötte el. Önmagában a pápának adott igazat, de azért egy bántó szóval sem illette császárárt. A nagy élményről többek között a következőket jegyezte fel: "... mély szomorúsággal tölt el az a tudat, hogy a keresztény katolikus egyháznak ez a valóban szent feje nem tudta keresztülvinni azt, amit remélt és amire alapos joga lett volna. *Ennek bővebb magyarázata és bírálata nem az én feladatom*, de annyi mondhatok, hogy az emiatt érzett fájdalommal életem végéig sajogni fog a szívemben." Mennyi belső tusakodás előzhetette meg nála a sorok leírását és milyen önfegyelemre volt szüksége ahhoz, hogy egy pár odavetett szóval meg ne sértse uralkodóját. Kétségtelen, hogy a barokk-korszaknak benne élő tekintélytisztelete is lefogta a kezét. De szokáson, beidegzetiségen kívül mégis az életbe magával hozott adottság lehetett a döntő. Lelkének egyensúlyozottsága, nyugalma. Az a belső emelkedettség, amely önmagához méltatlannak vélte, ha még gondolatban is megbántja azt, akinek annyi sok jót köszönhet: a császárt.

Ránkmaradt kéziratai, személyét illetőleg még több értékes adattal szolgálnak. A világosfogalmazású mondatok írójuk tiszta ítéletéről, gondolatainak világosságáról tanúskodnak. Sehol nem keveredik hosszú, lélekzetállító elbeszélésekbe, tárgytól nem tér el. Mindig csak annyit mond, amennyire éppen szükség van. Jó emlékezőtehetségére vall, hogy nem bocsátkozik fölösleges ismétlésekbe. Mondanivalójának helyes csoportosítása nagy áttekinthetősége mellett

szól. Végül a könnyen olvasható, formás betűk a szerző gondosságát, szépérzékét igazolják.

Hadikban a vallásos és hívő emberhez hasonlóan fejlett családi érzés lakozott. Feleségét mély és tiszta vonzalommal szerette. Amikor neje, miután végrendeletében megköszönte férjének vele szemben 45 éven át tanúsított jóságát, 1787-ben Futakon elhunyt, fájdalomtól megsebzetten vetette papírra: „O! Anima mea. O! Desiderium meum.” Gyermekait féltő gondossággal szerette. A törökországi háborúskodás idején katonafiát magával vitte a hadszíntérre. Apai büszkeséggel örököltette meg Mária Teréziának 1764 szeptemberében hozzá intézett levelét, amelyben a királynő tudatta vele, hogy Vácon jártában magához rendelte a tábornoknak ott nevelkedő két fiát, s örömmel látta, hogy szépen fejlődnek.

Embertársaival szemben közvetlen volt. Anélkül, hogy Józsefhez hasonlóan túlbizalmas lett volna velük. Magatartásában mindig megnyilatkozott őszinte megbecsülésük. A képzett ember természetes egyszerűségével társalgott velük. Mozart, akit egy alkalommal hosszabb ideig látott vendégül házában, a következőket írta Hadikról: „Semmi nyoma sincs benne annak a dölyfösségnek, ami az osztrák tábornokok és főurak nagyrészt jellemzi. Művelt, finomérzésű ember, aki mindenkinek megadja a tiszteletet. A származás, rang előtte nem számít. Mindenkit megbecsül, aki arra érdemes.”

Emberi közvetlensége mellett valami tudatos méltóság-érzet áradt belőle. Az uralkodó személyét képviselő magasrangú katonai önérzete. Császárával ellentétben, társaságkedvelő volt. Szerette a pompát, ünnepségeket, a parádés felvonulásokat. Erdélyi palotájában gyakoriak voltak a fényes vendégfogadások.

Megvolt benne a komoly, önmagukon uralkodni tudó emberek egyik rokonszenve s megbecsülést keltő tulajdonsága: a tapintat. A társas érintkezésben nem mutatta meg vonzalmát az első benyomás hatása alatt és nem sértett meg gondolatlanul. Embertársaival szemben megértő és türelmes volt. A rosszakarató intrikák azonban nem suhantak át lelkén nyomtalanul. Ilyenkor sem heveskedőn, hanem inkább hasonlatokba burkolt finom élcekkal válaszolt. Az erdélyi kormányzóság éléről történt távozása alkalmával egyik bizalmasától — főnemes ellenségeire célozva — ezekkel a szavakkal búcsúzott: „Erdély olyan, mint azok a szigetek, ahol drága gyümölcsök teremnek; kedves, kies, jó levegőjű hely. de sok rajta a skorpió, kígyó és más mérges állat.”

Halmágyi, az erdélyi gubernium titkára, akivel jóformán naponta érintkezett, csendes, szelídtermészetű, „Universaliter bonus” embernek mondja őt. Ugyanígy nyilatkozik róla

Heidendorf Mihály szász ember, aki a mádэфalvi székelv gvilkosságv után összeült vizsgáló bizottságv levéltárnoka volt. Gyulai tábornok szerint „moderatio, kegyesség és nagy tudomány tetszik ki belőle.“ Hadiknak ez a jósága, emberséges volta, amely arra készítette, hogy 1786-ban a cseh- és morvaországi várbörtönök megszemlélése után szigorú rendeletekkel enyhítse a fegyencek bánásmódját, sohasem alakult át megbántást, fegyelmetlenséget tűró puhasággá. Ha önértetében bántották meg, keménven vágott vissza. Erélyét nem a pillanatokig tartó fellángolások tüze hevítette, hanem a hosszantartó akaraté. A becsületére és tekintélvére érzékeny emberhez hasonlóan, minden sértésért elégtételt követelt. Amikor 1781-ben Bács-vármegye főispánja lett, bemutatkozó beszédében éles hangon fakadt ki az alispán részéről őt ért sérelem miatt, és hasonlómérvű elégtételt követelt: „... quanta sit laesio, tanta quoque debeat esse satisfactio...“ — mondotta többek között. Erdélv főparancsnoksága idején Ernst lovaskapitányt túlkapásai miatt vasraveréssel fenytette meg. Szigorú, de igazságos ember volt. Halmágyi szerint „igen tárgyilagos, mindenkit kivétel nélkül meghallgat, de nem hisz könnyen és mindenről meggyőződik mielőtt döntene.“

A széles érdeklődési körrel rendelkező, rendszerkedelő s alapos emberek csoportjába sorolhatjuk. Alighogy átvette Erdély katonai és polgári igazgatását, rendeztette a gubernium irattárát, összegyűjtette az erdélyi alkotmányt érdeklő régi törvényeket, rendeleteket. Névszerint számbavette az összes erdélyi nemeseket és statisztikát készíttetett a vallásfelekezetekről, továbbá a kincstári birtokokról, várakról és erősségekről. Amikor 1768-ban a Pálffy-huszárezred tulajdonosi méltóságával ruházták fel, szokott alaposágával részletesen tájékozódott új ezredének ügyeiről, azután mindenre kiterjedő utasítást küldött ezrede parancsnokának. Abban többek között szigorú fegyelmet követelt tőle. Lelkére kötötte az ezrede minden tagja iránti atyai gondoskodást, külön hangsúlyozva az erkölcsös nevelés, a becsület és a hadi tudományokban való oktatás szükségességét.

Szellemi képesség tekintetében nem annyira a gyors felfogású, mint inkább a boncolgató, elmélyülő emberek közé tartozott. Azokhoz, akik vizsgálódásuk közben a részeken keresztül jutnak a kérdések egészéhez. Kellő áttekintéssel rendelkeznek, de ugyanakkor éles a megfigyelő képességük is. A külvilágban való tájékozódásuknak nem annyira a szemlélet az eszköze, hanem inkább a gondolat. Cselekvésüknek nem az ösztön vagy az érzelem az iránvítója, hanem az értelem: az életmódnak saját maguk által megszabott rendje.

Az ilyen lelkiségű emberek a valóságok talaján mozognak, s tetteik rendszerint befejezett egésznek alkotnak. Építeni lehet rájuk. Egyik kortársának feljegyzése szerint Hadik is „megfontolt, inkább lassú ember volt, de sohasem mulasztott el semmit s amit kidolgozott, annak keze-lába volt.”

A munka életének középpontjában állott. Nem a lelki egyensúlyérzet hiánya vonzotta a tevékeny élet felé, mint császáráé, hanem részint veleszületett adottság, részint katonáskodása alatt beleoltott kötelességérzet. Nem a kapkodó, lázas, hanem a megfontolt, nyugodt munkálkodás híve volt. Mielőtt valamihez kezdett volna, gondosan körülnézett a dolgok házatáján s csak azután látott a végrehajtáshoz. Mindíg tudta mit akar. Világos célok felé haladt s ezért sohasem állott meg a feleúton. Ereje és kitartása rendszerint gyümölcsöt hozott. A tudatos munka volt egész életén át az eleme. Ez jóformán hozzáért, életszükségletévé vált. II. József 1789-ben, 77 éves korában, őt állította a törökök ellen hadakozó hadsereg élére. Az agg tábornagy szervezete természetesen nem bírta a hadiélet fáradalmait. Rövidesen súlyos betegségbe esett. De két hónapon keresztül tartó nagy lázzal, ágyához kötve is serényen intézkedett, dolgozott s alig várta, hogy kilábalva a betegségből Belgrád falai alá vezesse seregét. Tevékeny, erős lelkére vall, amit abban az időben írt ugyancsak betegeskedő császárának: „... Adja Isten, hogy Felséged újra erőre kapjon... Az én felépülésem nem megy olyan gyorsan, mint ahogy reméltem; azt hiszem azonban, hogy mivel a nehezebb részén már túl vagyok és mivel nem érzem, hogy erőmből jelentőset veszítettem volna, magam is mihamar kilábalok a betegségből...”

A legtöbb munkaszerető emberhez hasonlóan fejlett felelősségtudat élt benne. Bács-vármegye egyik tisztújító gyűlésén beszédében különösen arra hívta fel a nemesek figyelmét, hogy választásuk valóban érdemes férfiakra essék: „... tales eligerimus viros, in quorum cognitione, qualitate, prudentia, activitate et probitate confidere possemus...”

Hadik nemzeti öntudata, az akkori viszonyokhoz mérten, erősen fejlett volt. Érzését nem is rejtette véka alá. Erdélyi tartózkodása idején több alkalommal hangsúlyozta magyar voltát, amit a szászok rossznéven vettek tőle. Halmágyi is megjegyezte, hogy „a magyart mindenekfelett kedvelő, de más nemzetiségekkel szemben is tárgyilagos ember volt.” Egy alkalommal az udvarnál szóbakerült, hogy a magyar tábornok a Bécsben felállított lengyel kancellária élére kerüljön. József azzal vetette el a javaslatot, „hogy ő az ilyen nagyobb-szabású politikai feladatra már koros, egyébként is bizonyosfokú magyar előítéletekkel terhelt, tehát kissé elfogult.”

Hadik magyar érzésének különösen a Moldvába menekült székelyek visszatelepítésével szolgáltatta bizonyosságát. Erdélyi működése alatt is mindent elkövetett, hogy a székelyek kívándorlását megakadályozza és hogy tőle telhetőleg elhalványítsa lelkükön Buccow és Siskovics erőszakoskodásainak nyomait.

Erős lelke nem roppant össze a sors csapásai alatt. Legjobban az igazságtalanság, méltatlanság bántotta. De akkor sem lázadozott. A tartalmas, a zajló életet felülről néző ember szelíd bölcseségével nyugodott bele a változhatatlanba. Farádi Vörös Ignác 1789 őszén éppen akkor vetődött futaki otthonába, amikor az agg tábornagy a hadsereg vezérletétől megfosztva, lesújtottan járt-kelt kastélyának árnyas fái között. Az ebédnél senki sem merte megvigasztalni a búslakodó magyar hadvezért. Olyan nagy volt a tekintélye. Végül „a nagyérdemű öreg kezdett megszólamlani — írta Farádi Vörös naplójában — s maga magát kezdi vigasztalni, mondván: Nem derék ember kit a sors nem üldöz és Senecanak sok sententiáit a maga vigasztalására előhozta.”

Hadik katonagyénisége, lelki szerkezetének megfelelően, ugyancsak különbözött Józsefétől. Haditerveit a legapróbb részletekig hatolva, körültekintően s minden esetőséggel számolva alkotta meg. Pontos, előre meghatározott menetrend szerint dolgozott. Ha váratlan eseményekkel kellett szembenéznie, alkalmazkodott hozzájuk, de mindig úgy, hogy az ő akarata érvényesült. Nyugalma, önbizalma erőt sugározott. Azok közé a vezetők közé tartozott, akik éles szemmel mindent észrevesznek, s utánuk huszáros elszántsággal cselekednek. Képletesen szólva üstökön ragadják a sorsot. A fenyegető veszedelmeket higgadtan mérlegelte, s mindig csak annyi jelentőséget tulajdonított nekik, amennyit valóban képviseltek. (Erre a legszebb példa berlini vállalkozása.) Általában keményveretű katona volt, aki pályafutását alulról kezdve, sokat tapasztalt. Ismerte a katonaelet legelrejtettebb titkait s tudott alárendeltjeivel bábni. Nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlat embere is volt.

Hiányos volna róla alkotott képünk, ha ki nem egészítenők mindezeket azzal a pár kiforrott, bölcs életszemléletről tanúskodó sorral, amelyet Hadik 1764-ben elkezdett naplójának bevezetésekepen írt: „Amikor katonai szolgálatomat megkezdtem — olvassuk a sárgult lapokon — szilárdan elhatároztam, hogy Istennek tetsző keresztényi életmódot folytatok. Sohasem hagyom abba a szívem mélyéből szeretett tudományok művelését és igyekszem magamat a katonai mesterség gyakorlásában, amennyire csak lehet kitűntetni. Fielem alapelveiként több törvényt tűztem ki magam elé. Elhatároztam magamban, hogy a jóerkölcsöt és a becsületet az

élet hiú és ingadozó örömeinél mindig többre értékelem. Eből a felfogásból származó belső lelki nyugalmam és jóérzésem nékem mindennél többet ér majd. A megelégedés érzései csak önmagamban fogom keresni. Fogadalmamhoz hű maradtam. Már az iskolában, de később egész életemben legkedvesebb szórakozásom a kiváló, híres emberek életének megismerése volt. Különös szeretettel mélyedtem el a történeti, bölcsészeti és a vallásos könyvek tanulmányozásában. Már syntaxista koromban legjobban szerettem Plutarchos és Cicero válogatott műveit. Latin és magyar nyelven olyan verseket írtam, hogy velük dícséretet arattam. Ezzel az életmunkásságommal és erkölcsi meggyőződésemmel nemcsak tudást, megbecsülést és tiszteletet szereztem magamnak, hanem pályámon is szép előhaladást értem el. Végül — minden összegezve — nekik köszönhetem, hogy mindig boldogan és megelégedetten éltem.“

Azután a kísérlet után, amellyel a két férfi — II József és Hadik — egyéniségét igyekeztünk kihámozni a múlt feljegyzéseiből, valószínűleg érdeklődésre tarthat számot az is, hogy milyen lehetett a viszony közöttük. Azt a nagy vonásokkal megrajzolt képekből is láthatjuk, hogy a császárnak és tábornagynak egymással teljesen ellentétes belső adottsága volt. Alig találunk bennük közös tulajdonságokat. Annyit előre is elárulhatunk, hogy a fennmaradt egykorú források tanúsága szerint, nagyon jól megértették egymást. Sőt — amint azt később látni fogjuk — a kölcsönös becsülés az idők folyamán mély vonzalommá fejlődött közöttük. Hadik hűségesen szolgálta urát, József pedig különösen akkor vette körül gyöngéd szeretettel tábornagyát, amikor annak őszbeborult a feje és erős szervezete megrokkant. Való, hogy a császár bizonyosfokú elfogultsággal közeledett a magyar hadvezérhez. Amikor 1765-ben, huszonötéves korában, társuralkodó s egyszersmind a katonai ügyek legfőbb irányítója lett, az ötvenötéves Hadik már fényes katonai multra tekintett vissza. A korkülönbség is akkora volt közöttük, hogy a fiatal, munkavágytól égő uralkodó — legalább is az első időben — aligha mert volna szembeszállni vele. Nem szólva arról, hogy Mária Terézia mindenre kiterjedő figyelme hűségesen őrködött annyi csaták győztes hadvezérének személye fölött. A varázs azonban, amely a magyar tábornokot körülvette, a nagy királynő halála után könnyen megsemmisülhetett volna abban a lázas, lélekzetfojtó munkaiütemben, amelyet a császár maga körül diktált. Az a tény, hogy Hadik egészen halála napjáig megmaradt szolgálatában, mindennél jobban beszél. II. József nem tartozott azok közé az uralkodók közé, akik régmúlt érdemek alapján, kegyelethől tehetetlen embe-

reket tűrtek meg környezetükben. Mindenkit kivétel nélkül csak személyes értéke s munkateljesítménye alapján ítélte meg. A fanatikuslelkű császár a jövőbe tekintett s csak a jelen érdekelt. A róla szóló feljegyzések mind arról beszélnek, hogy amikor államügyekről volt szó, nem ismert kíméletet. A hozzá legközelebb állókkal szemben sem. Általánosan ismert az a feszült viszony, amely társuralkodó korában közöttük és Mária Terézia között uralkodott; annak ellenére, hogy a császár rajongásig szerette anyját. Megemlékeztünk arról a tulajdonságáról is, hogy környezete tagjaival olykor kíméletlenül goromba volt. Érdekes, hogy Hadik naplójában sehol sem találjuk nyomát annak, hogy vele szemben is megfélemezett volna magáról. Pedig a becsületére érzékeny tábornagy valószínűleg kiöntötte volna lelkét a hallgatag foliánsoknak.

A kettő közötti barátságos viszony annál feltűnőbb, mert Hadik koránt sem volt a József-féle reformoknak vak híve. Nem hajolt meg szolgálkúsággal urának tekintelve előtt. Bár jóérzése és katonai fegyelme visszatartotta attól, hogy annak háta mögött sértésekre ragadtassa magát, a császári intézkedéseket a világos, józanítéletű ember mérlegelő, bíráló szellemi adottságával fogadta. Többet helyesnek vélt, sokkal azonban nem értett egyet. Valószínűleg főként Józsefnek a magyar alkotmányt sértő intézkedései bántották. Erre következtetünk abból, hogy amikor 1764-ben, tehát még József hatalomrajutása előtt, az Udvari Haditanács Erdély katonai parancsnokává és egvúttal kormányzójává nevezte ki, egyik bizalmasának őszintén megmondta, hogy „boldog volt az is, aki konjugálni kívánta a Generalkommandot a gubernium praesessével, mert az nem egy embernek való.”

Az államfők — akárcsak napjainkban — hivatalos megbeszéléseikre nevesebb tábornokaikat is magukkal vitték. Ilyen volt többek között 1770 őszén József összejövetele Nagy Frigyessel a morvaországi Neustadt városkában. A négy napig tartó, külpolitikailag jelentős találkozást, amely a szokott szertartásos külsőségek keretében, ünnepségekkel és egy osztrák hadtest gyakorlatozásával egybekötve zajlott le. Hadik érdekes és eddig nem ismert részletek leírásával örököltette meg naplójában. A porosz király — amint már említettük — valószínűleg nagy port felvert berlini rajtaütése miatt, a sértés határát súroló ridegséggel bánt a magyar lovasvezérrel. Hadikot Frigyes magatartása annyira bántotta, hogy egykedvű és feltűnően szótlan lett. II. József maga is észrevette az esetet, de finom tapintattal nem szólott róla. Csak az egyik operai ballet után mondotta neki félig incselkedő hangon, hogy úgylátszik a táncosnők végre „kissé felélénkítették.”

A császár 1773-ban, az előző évben Ausztriához csatolt Galiciában és Lodomériában tett nagyobb körútat. Utazását e két tartomány katonai főparancsnoka, Hadik készítette elő. Körültekintő intézkedései és a látottak annyira tetszetek Józsefnek, hogy Mária Terézia nemsokára — valószínűleg fia közbenjárására — elismerése jeléül egy briliánsokkal kirakott arany szelencével ajándékozta meg Hadikot.

Az Udvari Haditanács 1774 elején a magyar tábornokra ruházta Galicia és Lodoméria polgári kormányzását is. Alighogy az erről szóló rendeletet megkapta, pár nap múlva már József levele is megérkezett, amelyben a császár jóakarátú gondoskodással kérdezősködött tőle, hogy meg tud-e bírkozni a reászakadt új hivatás teendőivel, s nincs-e szüksége katonai helyettesre?

Amikor Lacy gróf tábornagy, az Udvari Haditanács elnöke betegeskedni kezdett, József tüstént Hadikra gondolt. Mária Terézia eleinte ellenezte a tervet. Hadik helyett inkább Laudont szerette volna látni ebben a magas és felelősséggel teljes katonai méltóságban. József azonban Hadikot vélte arra érdemesebbnek. A választásban a császár akarata győzött. Alighogy Lacy leköszönése után a döntés megtörtént, azon melegében magánlevelében értesítette kedvenc tábornokát az eseményről. „Igen örülök — hangzik az érdekes császári levél — hogy alkalmam lesz Önnel együttműködni és változatlan bizalmamat nagyrabecsülésémmel együtt több alkalommal kifejezésre juttatni.” Befejezésül József bizalmasan közölte vele, hogy a császárnő egyúttal tábornaggyá fogja kinevezni.

A fiatal uralkodó reménye valóra vált. A kettő együttműködését nem zavarták meg súrlódó nézeteltérések. Jóformán naponta érintkeztek egymással és összetűzésre mégsem került sor. Hadik új állásában szorgalmas és értékes munkateljesítményével császára teljes megelégedését vívta ki. Javaslatait József és Lacy, aki továbbra is bizalmasa maradt, mindig meghallgatták. Ha viszont ők szerkesztettek valami tervezetet a hadsereg fejlesztésére, azt mindig megküldték neki hozzászólás végett. A császár egy alkalommal azt tervezte, hogy évszázadának hadieseményekben gazdag korszakát egy nagyobbarányú munkában örökítteti meg. A mű megírását Fabris és Brouwe tábornokokra bízta. A szerzők munkássága természetesen értéktelen maradt volna a gazdag haditapasztalattal bíró Hadik adatszolgáltatása nélkül. József ezért külön felkérte őt, hogy a múlt eseményeiről tájékoztassa az írókat.

1778 tavaszán kitört a bajor örökösödési háború. Hadik, aki ugyancsak hadba vonult, mindjárt kezdetben hozzáfogott

az események följegyzéséhez. Eszerint a hadműveleteket vezető császár állandóan tájékoztatta őt szándékairól. Többször magához rendelte főhadiszállására, személyes eszmecserére. Augusztus 16-án, mivel gyengélkedése miatt nem tudott a császárhoz menni, József maga kereste fel s bizalmasan elmondta neki, hogy anyja az ő tudta nélkül igyekszik békét kötni Frigyessel. Az év őszén az osztrák hadak téli szállásukba vonultak. József, aki Bécsbe utazott, Hadikra bízta a Csehországban felvonult főserég fölötti parancsnokságot. A magyar hadvezér a következő, 1779. év tavaszán megbetegedett s a tescheni béketárgyalások napjaiban szabadságot kért. József május 5-én, sajátkezűleg írt levelében adta meg az engedélyt: egyszersmind hálás köszönetet mondott neki a háborúban kifejtett körültekinthető és fáradhatatlan munkásságáért. A császár, hogy a dícséreten kívül tétellel is lerója háláját, még e hó 23-án kelt levelében arról értesítette tábornagyát, hogy annak Károly nevű huszonhároméves fiát a Hadik nevét viselő huszárezredbe őrnaggyá nevezte ki. „Örömet akarok szerezni Önnek azzal — írta benne — hogy fiát, akitől tudom, hogy a lovasszolgálatot fölötte kedveli, az Ön ezredéhez osztom be; erős a hitem, hogy a fiatal tiszt atyja nyomdokát követve, jó keresztény, az állam hű szolgája és atyjához méltó vitéz katona lesz.“

Hadik, mint az Udvari Haditanács elnöke, 1780-tól kezdve ismét állandóan Bécsben tartózkodott. Hajlott kora ellenére teljes szellemi frissességgel látta el a nagy felelősséggel járó állás teendőit. Életének utolsó évtizedében kifejtett működéséről szóló okmányok közül itt csak egy párat használunk fel. Az édesanyja halála után teljes hatalmú uralkodóvá lett II. József 1781 március 21-én arra szólította fel Hadikot, hogy tegyen javaslatot az elharapódzott rideg hivatali szellem kiirtására s az ügyvitel egyszerűsítésére. Hadik pár hét múlva egy 30 oldalas előterjesztésben fejtette ki nézeteit. A császár nemsokára a rossz tisztekkel való eljárásra vonatkozólag intézett hozzá kérdést. „A rossz tisztekért első sorban a parancsnokok a felelősek!“ — hangzott az öreg, tapasztalt katona válasza. 1783-ban, a Törökországgal keletkezett feszültség napjaiban, József véleményadás végett megküldte neki a törökök ellen számbavett csapatok hadrendjét. A tábornagy erre fiatalkorában, a Porta elleni háborúskodás közepette szerzett haditapasztalatairól hosszú emlékiratban számolt be urának. A következő évben, a Horakloska lázadás idején, erélyes hangú előterjesztésben sürgette az oláh felkelőkkel való leszámolást. Végül ő volt az, aki 1784 decemberében a keménykezű Kray Pál alezrederre bízta Erdélyben a végleges rendteremtést. II. Józsefben, aki

olyan gyakran, minden különösebb ok nélkül változtatta meg az emberekről alkotott véleményét, a szükséztavú, de mindig alapos munkát végző tábornagyával szemben tanusított megbecsülés észrevétlenül valami szerető atyai gondoskodás érzésévé fejlődött. Amikor Hadik felesége 1787-ben Futakon elhunyt, Caramelli lovassági tábornok útján sietett részvétét kifejezni, s egyben gyöngéden arra figyelmeztette, hogy vigyázzon az egészségére.

Az ősz magyar hadvezértől a sors megtagadta azt a kegyet, hogy béke és nyugalom közepette lépjen át a túlvilági örökélet birodalmába. A Törökország ellen 1788-ban megindult háborúban, amelyet a bécsi udvar a cári birodalommal szövetségben viselt, ismét szükség volt tehetségére. Különösen akkor, amikor az első hadjárat évi vereségek sorozatát zúdította a magyar Délvidéken felvonult császári seregekre. A pusztító török hadak mindenütt visszaszorítva őket, előzölözték a Temesi-bánságot s az Alduna mentének termékeny magyar síkságát.

A császár, aki Lacy tábornaggal együtt irányította a hadműveleteket, 1788 őszén lelkileg megrendülve, súlyos betegten tért vissza birodalma fővárosába. A keleti veszedelem tudata a hátország lakosságának képzeletében, a nemvárt csapások nyomán, egyszerűben a rémület nagyságáig nőtt. Ebben a komoly helyzetben II. József választása Hadikra esett. Tőle, az ő hétp próbás hadvezéri rátermettségétől várta a válság felé sodródó események feltartóztatását. 1789 február 20-án kelt levelében kérve-kérte őt, hogy álljon a haderő élére. „Hosszú szolgálata alatt — olvassuk a császári levélben — annyszor adta bizonyosságát katonai tudásának és annyszor kiérdemelte bizalmamat, hogy a főparancsnokságot, amelyre Lacy gróf tábornagy betegsége miatt alkalmatlan, Önre akarom ruházni. Remélem, hogy egészségi állapota még megengedi Önnek a súlyos feladatra való vállalkozást, amelyet a velem szemben való barátsága, az állam és a haza iránti ragaszkodása újabb jeléül fogok elkönyvelni. Türelmetlenül várom erre vonatkozó válaszát!”

Hadikot a felkérés sújtó meglepetésként érte. Amint naplójában írta, 77 éves és 4 hónapos volt, amikor megkapta legfelsőbb hadura felszólítását. Kétségtelenül: a személyére eső császári választás az elismerés s a bizalom legbeszédesebb jele volt. Kitűntetve is érezte volna magát. Csakhogy nem olyan körülmények között. A hadsereget az elszenvedett vereségek s a járványok alaposan megviselték; szelleme megrendült; tábornokai csődöt mondtak. Mindezt tetézte még az a körülmény, hogy az orosz nem bizonyult megbízható szövetségestársnak. Az uralkodó kívánsága a koros és testi ere-

jének végefelé járó tábornagyot nehéz elhatározás elé állította. „Be kell vallanom — rótta naplójában a sarokat — bármennyire is hízelgő volt rám Ófelsége kitüntető kegye, a körülmények mérlegelése után a katonai kötelességérzet súlyos harcot vívott bennem annyi fáradozással megalapozott hírnevem féltésével. Végül az előbbi kerekedett felül és én nehéz szívvel elhatároztam, hogy uram és uralkodóm akaratának engedelmeskedve, sorsomnak megadom magam s a parancsnokságot átveszem.” József maga is érezhette, hogy túlsokat kívánt koros tábornagyától, mert levelében hálálkodva köszönte meg áldozatkészségét. „Nagyon lekötelezve érzem magam Önnel szemben — válaszolta neki — hogy a megbízást elfogadta.”

Az új fővezér 1789 április 27-én indult el Bécsből a hadszíntérre. Főhadiszállására érve azonnal serény munkához látott. Szándékairól, intézkedéseiről jóformán naponta tájékoztatta urát. A Belgrád ostromához szükséges előkészületekről alaposságára jellemző, részletes tervet készített. Május 18-ától a hó végéig terjedő időszakban megsejmelte a Zimony és Orsova között felállított csapatokat, őrségeket. Az ilyen nagy testi megerőltetéssel járó hosszú utazás természetesen levette lábáról. Június 6-án ágynak esett. Egyszerre több betegség lepte meg: reuma, tüdőgyulladás és epeláz. A sok közül egy is elég lett volna megkopott szervezetének. Két hónapig volt fekvőbeteg. De ezidő alatt is állandóan dolgozott, csak-hogy eleget tegyen a fontos megbízatásnak. Közben azonban a bécsi udvarban valami történt. Hogy milyen természetű volt, a rendelkezésünkre álló adatokból nem tudjuk megállapítani. Való az, hogy a tábornagy július derekatájt valami kis szemrehányásfélét kapott császárától azért, mert ragaszkodott a belgrádi vár pasájával az előző év végefelé megkötött fegyverszünethez. Július 27-én ugyanis méltatlankodó hangú levélben válaszolt uralkodójának, s kikelt az ellen a gyanúsítás ellen, mintha eljárását gyengeség vagy félelem sugallta volna. Önerzetesen célzott arra is, hogy 78 éves korában 54 évi feddhetetlen szolgálat után, az ilyen bizalmatlanság egészségére nincs valami jó hatással. A következő lépés azonban most már nem váratott magára. Beköszöntött az amitől önmagában a legjobban tartott. Pár nap múlva, augusztus 1-én megkapta a parancsnokságtól felmentő legfelsőbb kéziratot.

József úgylátszik érezte, hogy ő maga követte el a hibát. Az emberi teljesítmény határán túlmenőt köveitelt hűséges tábornagyától. Levelében azért nem tartotta meg a szokásos formaságokat. A túlaradó szeretet melegével igyekezett enyhíteni a felváltással önérzetében megsértett Hadik fájdalmát. „Súlyos betegsége fölötte aggaszt engem — írta benne többek

között — a lábán lévő 3 nyílt seb, hajlott kora és testi törődöttsége miatt attól félek, hogy a hadműveletek alatt határtalan odaadásának és buzgalmának áldozata lehetne. Ezenkívül attól is tartok, hogy a küszöbön álló belgrádi vállalkozás heteiben aligha bírná ki az éjjel-nappali megerőltetést és a táborozás viszontagságait. Ha az ostromot meg is kezdené, befejezni semmi esetre sem lenne képes, ami pedig az Ön lelkét mélyen megszorítaná... Ezért, hogy egy ilyen érdemben gazdag férfit mint Ön, továbbra is megtarthassak gyermekei és az állam számára, és mert Önre itt az Udvari Haditanácsnál a még várható küzdelmek előkészítése végett, valóban nagy szükség van, ezennel felszólítom, hogy az új fővezérül kiszemelt Laudon tábornagy odaérkezésegig adja át a sereg vezetését Colloredo tábornagynak.

Kedves Tábornagyom epedve várom, hogy gondos és fáradhatatlan tevékenységéért, amint most írásban, mielőbb szóban is kifejezhessen megelégedésemet és legfelsőbb elismerésemet... Isten Önnel és most már csupán egészségének helyreállításával törődjék!"

A huszonnégy hadjáratban résztvevő tábornagy, önérzetében megbántva, de megnyugvással vette tudomásul ura parancsát. Szívében nem táplált haragot ellene. Megértette őt. Hiszen az életben mindig az emelte a hullámozó események fölé, hogy mindenkit és mindent megértett. Naplóját a következő szavakkal fejezte be: „Életem végéig drága kincsként viszem magammal azt a bizalmat és odaadást, amelyet hadseregem tagjai részéről tapasztaltam. Távozásomkor annak számtalan megható és felemelő megnyilatkozását láttam. Isten, a seregek ura vezesse őket győzelemre minden harcban, az uralkodó, az állam javára és önmaguk jól megérdemelt dicsőségére.“

1789 őszén, miután a hadseregtől megvált, Bécsbe tért és újból átvette az Udvari Haditanács teendőit. A következő év tavaszbafordulása táján, amikor a haretetek mögötti téli szállásokban ismét megmozdult az élet, a bécsi Burgfalai közé a földi elmúlás sötét árnyai lopóztak. II. József 1790 február 20-án reggel öt órakor, hosszas szenvedés után, visszaadta lelkét Teremtőjének. Egy nappal előtte fogadta bizalmas embereit. Közöttük Hadikot is, akitől közel félórás beszélgetés során vett érzékeny búcsút. A tábornagy pár hét múlva követte urát a túlvilági élet felé vezető úton. Március 12-én ő is örök álmra hűnyta le szemét.

*

II. József többek szerint hideg észember volt, aki a felvilágosodás észszerű elveihez ragaszkodott, s üldözte az érzelmi megnyilatkozásokat. Valójában az érzelmi világ gazdag

adottságával indult az életnek. A felvilágosodás racionalizmusa talán sohasem hatalmasodott volna el berne annyira, ha olyan sok sorscsapás nem éri. A családi élet apró s mégis legnagyobb örömeitől megfosztott férfi, gőgös elfordulásában önmaga alakította egyéniségét korának újszerű gondolatai szerint. Aszkéta életmódjával lelkének egyrészét tudatosan tette érdekessé. Beburkolta egy önmaga kovácsolt páncélzatba, hogy annak oltalma alatt annál egyenesebben haladhasson államépítő terveinek megvalósítása útján. Tragikuma lelkének ebben a kettős, egymással ellentétes voltában kereshető. A racionalizmusnak hagyományt, történelmi mulat nem ismerő, gépies szemlélete nem volt összhangban belsejének legtisztább mélységeiből napfény felé kívánczoló szeretettel, emberi érzékenységgel. Amaz törhetetlen akaratot, keménységet és nem hangulatokra fogékony, érzelmi szálakkal átszőtt lelkiséget kívánt. József erejéhez mérten túlságosan nagy feladatra vállalkozott. Küldetésszerű hite csak a hatalom tudatából és nem a belsejéből előretörő energiákból táplálkozott. Fanatikus, lángoló tekintete mögött, a valóságban — a sanyargató önformálás ellenére — nem a mindenre elszántság könyörtelensége, hanem a mélyenérző ember olvadékony lelke élt, amely a nagy erőfeszítések után a sikertelenség látára, máról-holnapra roppant össze. Az úgynevezett önmagát szétaprózó, hányatottsorsú, boldogtalan emberek csoportjába tartozott, aki saját szavai szerint „mindig csak akart, de nem cselekedett“, és aki igazában csak akkor mutatta meg lelkének elfakart arcát, amikor a szegények sebeit gyógyította.

Hadik egyénisége hányatottsorsú uralkodójával szemben egységesebb, tömörebb, életvonala ennek megfelelően törés nélküli. József türelmetlen tettvágyával szemben a hideg, józan megfontolás jellemzi. Rajongás helyett a mértéktartás nyugalma áradt belőle. Mozdulatai kimértek, fellépése tekintélyparancsoló volt. A rendi-barokk kor embere. Derűs életszemlélettel s a sorsba való megnyugvás beidegzettségével. A munka embere volt ő is, de amannak lázas törtetésével szemben a rendszeres munka híve. Nem annyira az alkotó, hanem inkább a szellemi és erkölcsi javakat gyűjtő férfiak közé tartozott. Éles, a legapróbb részletekig elérő megfigyelései nyomában mindig új tapasztalatokra tett szert. Egyénisége éppen ezért állandóan gazdagabb, emelkedettebb lett. A szorgalmas és tehetséges embereknek abba a csoportjába sorolhatjuk, amelynek tagjai az életől mindent önmaguk verekednek ki, s akik valóban meg is becsülik mindazt, ami osztályrészükkül jut. A jól végzett munka tudata s az annak arányában álló elismerés állandóan egyensúlyban tartja lel-

küket. Minden nap új és az előbbinél többetigérő és adó számukra. Életüknek értelme van. Nem a sors szeszélye, a vak-szerencse a vezetőjük, hanem saját tudatos énjük. Az szab irányt nekik, az jelöli ki céljukat. A rajtuk kívülálló világ mintegy hozzájuk alakul, alkalmazkodik, s a megelégedettség, boldogság köveivel rakja ki életük útját.

Dr. Réday István.

FORRÁSJEGYZÉK.

II. József császárra vonatkozólag a személyével és korával foglalkozó meglehetősen gazdag irodalmat használtam fel. Dolgozatomnak a *Hadikkal* és a két férfi kapcsolataival foglalkozó adatait a m. kir. *Hadilevéltár Hadik-gyűjteményének* hadműveleti iratokból és gróf *Hadik András* tábornagy naplóiból álló gazdag és ezideig javarészt fel nem tárt forrásanyagából merítettem. Ezeken kívül *Markó Árpád* ezredes rendelkezésemre bocsátotta gróf *Hadik Andrásról* írt nagy életrajzának jelenleg még kézíratos művét, amelyből a szerző engedélyével dolgozatomat igen érdekes és értékes részekkel egészítettem ki.

Egyébként, többek között a következő fontosabb forrásművekre támaszkodtam; *Hóman Szekfű*: Magyar történet. VI. K. *Srbik*: Gestalten und Ereignisse aus Österreichs deutscher Vergangenheit. Leipzig, 1942.; *Benedikt*: Kaiser Joseph II. Wien, 1938; *Marczali*: Magyarország története II. József korában. Bp. 1885.; *Farádi Vörös Ignác* visszaemlékezései az 1778—1822. évekről. Bp., 1927.; *Katona*: Historia critica regum Hungariae. Buda, 1810.; *Mitrofanow*: Joseph II. Wien, 1910.; *Concha*: A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik.; *Pétzeli*: II. József életének rövid leírása. Komárom, 1790.; *Nosinich—Wiener*: Kaiser József II. als Staatsmann und Feldherr. Wien, 1885.; *Keresztesi József* egykorú eredeti nanlója. Bp., 1882.; *Magyar Kurir.*; *Criste*: Kriege unter Kaiser Josef II. Wien, 1904.; *Keresztury*: Constituta regia, quae regnante august. imperatore et rege apostol. Josepho II. pro regno Hungariae eidemque adnexis regnis et provinciis. Viennae, 1788.; *Gross—Hoffinger*: Lebens und Regierungsgeschichte Josephs des II.; *Krones*: Geschichte der Neuzeit Österreichs., Berlin, 1879.; *Réday*: II. József török háborúja. (1788—1790.) *Hadt. Közl.* 1942. évf.

Surlódások az újoncozásnál az 1792—97.-i francia háború alatt.

(Második és befejező közlemény)

Már láttuk, hogy a Legfőbb Udvari Haditanács hozzájárult ahhoz, hogy az újoncszedéssel kapcsolatos ügyekben mindenki a Vezénylőtábornokhoz, illetőleg a Helytartótanács-hoz forduljon. Mielőtt az erre vonatkozó rendeletet a főispánok és a politikai hatóságok megkapták volna, még el kellett intézni néhány panaszt, amelyet a főispánok közvetlenül az Udvari Kancelláriához intéztek.

Gróf Koháry Ferenc, Hontmegye főispánja, azt panaszolta, hogy a hontmegyei újoncok átvételénél a szomszédos Barsmegyében állomásozó átvévőtiszt igen válogatott és 5 láb 3 hüvelyknél alacsonyabbakat nem vett át, sőt szemmel alig észrevehető testi hibákat fedezett fel az újoncokon. Az átvévőtiszt — miként a főispán írta — ezzel az eljárásával a hatóságok újoncadási kedvét rontotta és a király akarata ellen cselekedett.

Hát bizony ez az utóbbi megállapítás majdnem a felségsértés vádjával volt egyenlő, de mit törődött ezzel az, aki a panaszíratot a főispánnak megfogalmazta, valamint a főispán, aki aláírta. A vádat azonban a Legfőbb Udvari Haditanács a kellő értékére szállította le és a vádiratot azzal küldte a vezénylőtábornoknak, hogy a Helytartótanáccsal, a király által is helyeselt közös megegyezésük alapján, intézzék el.

A Vezénylőtábornok mindenekelőtt jelentést kért a Sztáray-gyalogezred 4. zászlóaljparancsnokságától.⁴⁹ A zászlóaljparancsnokság jelentése alapján a Vezénylőtábornok azt jelentette a Haditanácsnak, hogy a főispán panasza alaptalan, mert a toborzótiszt semmiféle akadályt sem okozott, hanem a kapott rendeletek szerint járt el.

A Sztáray-ezred toborzóparancsnoka ugyanis azt írta jelentésében, hogy Hontmegye 1793 december végéig mindössze 3 újoncot adott; ezeket Léván a toborzókülönítménynél a sebész megvizsgálta, s az egyik nyavalyatorősnek bizonyult,

⁴⁹ Gen. 1794—51—29 és 204.

a másíknak pedig skorbutosok voltak a lábai; így a toborzó-tiszt csak egyet vehetett át. A jelentéshez csatolva volt a vizsgálati jegyzék, melyet a sebész, továbbá az illetékes Hont-megyei szolgabíró, Nyáry Ignác írt alá.

A toborzóparancsnok jelentette, hogy az újoncok testmagasságára vonatkozó utasításokat mindig betartotta, miként az avatási lajstromok is igazolják. Az sem felel meg a valóságnak, hogy túlságosan válogatott volna, hiszen még egészen feketetestű cigányokat is átvett, akikre a polgári hatóság ráfogta, hogy parasztok.

A Legfőbb Udvari Haditanács mindezekről értesítette az Udvari Kancelláriát, hangsúlyozván a főispán panaszának alaptalanságát. Kérte egyúttal, hogy a főispánok ismét utasítást kapjanak, mely szerint a toborzásra vonatkozó panaszaiikkal ne az Udvari Kancelláriához, hanem a Helytartótanácschoz forduljanak.⁵⁰

A Vezénylőtábornok ennek az ügynek az elintézésénél is — miként eddig már oly sokszor — jónak látta az összes toborzóparancsnokságoknak újból meghagyni, hogy az újoncok átvételénél a túlzott válogatást mellőzzék, az erre vonatkozó rendelkezet pedig előljáró csapatparancsnokságaikkal mindíg adják tudomására, hogy azok se támasszanak túlzott követelést az újoncokra vonatkozólag.⁵¹

A Helytartótanács időközben a zombori kamarauradalom vezetőségének panaszát küldte meg a Vezénylőtábornoknak. A panasz szerint az Antal főherceg-gyalogezred tisztje, az uradalom részéről állítólag nagy fáradsággal összegyűjtött 50 újone közül alig tízet vett át. Hangsúlyozta a panaszirat hogy az ilyen válogatás nagyon rontja az áldozatkészéget, amelylyel ennek az uradalmi kerületnek egyes intézőségei, egymással szinte vetélkedve, már 229 alkalmas újoncot adtak.⁵²

De egyéb panasz is torlódtott még. Szepesmegye főispánja, gróf Csáky János, aligha vette tudomásul, hogy az újoncozásra vonatkozó panaszokkal nem az Udvari Kancelláriához, hanem a Helytartótanácschoz kell fordulnia, ő továbbra is az Udvari Kancelláriához fordult. Előadta, hogy Horváth-Stancsics Imre, szepesmegyei alispán, jelentése szerint az Alvinczy-ezred toborzóparancsnoka az ezred 1. és 2. zászlóalja részére csak 5 láb 3 hüvelyk, a 3. és 4. zászlóalja részre pedig 5 láb 2 hüvelyk 2 vonal magasságú újoncot vesz át mert az olasz harctéren lévő ezred parancsnoka, Pittoni Fülöp ezredes, ezt szigorúan meghagyta.

⁵⁰ Gen. 1794—51—29 és 204.

⁵¹ Gen. 1794—51—128.

⁵² Gen. 1793—51—829.

Az Udvari Kancellária a panaszt azzal küldte meg a Legfőbb Udvari Haditanácsnak, hogy a főispán által említett nehézségeket szüntesse meg. A Haditanács azt válaszolta, hogy újoncozási ügyekben — legfelsőbb elhatározás szerint — a politikai hatóságoknak tudvalevőleg a Helytartótanácshoz kell fordulniok, a főispán is forduljon tehát oda.

Csáky János gróf főispán panasa így nemsokára a Helytartótanácshoz, onnan pedig a Vezénylőtábornokhoz jutott, aki az Alvinczy-ezred toborzóparancsnokától bekövevelte a Pittoni ezredestől kapott írásbeli parancsot.

Az ezredes ebben a parancsban azt kifogásolta, hogy az újoncok alacsonyok és figyelmeztette a toborzóparancsnokságot, hogy 5 láb három hüvelyknél alacsonyabb újoncot nem szabad toborozni, hatóságilag állítóit újoncul pedig legalább is 5 láb, 2 hüvelyk, 2 vonal magas újoncot szabad elfogadni, hacsak a toborzóparancsnok nem akarja megfizetni a toborzási költségeket. Kiemelte az ezredes, hogy az ezred legénységének testmagasságát ő határozza meg és azt csökkenteni nem engedi.

Kissé túlönérzetes volt ez a parancs azokkal az újoncozási szabályokkal szemben, amelyeket az újoncok testmagasságára vonatkozólag az uralkodó már jóváhagyott. A harctéren levő ezredesnek azonban erről aligha lehetett tudomása. A Vezénylőtábornok tehát értesítette az olaszországi hadparancsnokságot, hogy az Alvinczy-ezred parancsnokának kifogásai alaptalanok, Magyarország most önként ad sok újoncot, s az uralkodó megengedte, hogy mértéken aluli magasságú újoncot is átvegyenek, ha különben elég erős. Kérte a Vezénylőtábornok, hogy ilyen értelemben tájékoztassák az Alvinczy-ezedet, mert másképen nem lehet a csapatokat kiégszíteni.

A Helytartótanács is kapott értesítést, hogy Szepesmegye főispánjának panasa nem indokolt, mert a toborzóparancsnokság a szabályok szerint járt el. Felkérte egyúttal a Vezénylőtábornok a Helytartótanácsot, hogy figyelmeztesse a közigazgatási hatóságokat, hogy a már kiadott rendelet értelmében a toborzással kapcsolatos ügyekben a Helytartótanács-hoz forduljanak, mert ez a szabály. Ne szaladjanak tehát enél felsőbb helyre, mert az ügyet az Udvari Kancellária, a Legfőbb Udvari Haditanács útján, amúgyis a Vezénylőtábornokhoz juttatja, aki a Helytartótanáccsal egyetértve intézi el.⁵³

Nemcsak a Helytartótanács, hanem annak előterjesztésére az Udvari Kancellária is újból meghagyta tehát a főispánoknak, hogy a toborzással kapcsolatos minden surlódást, ami a helyszínen nem intézhető el, ne az Udvari Kancelláriához, hanem a Helytartótanács-hoz terjesszenek fel, hiszen ezt

⁵³ Gen. 1794—95 és 157.

az óhajt a Legfőbb Udvari Haditanács is már többször kifejezte és a király is így akarja.⁵⁴

De hát — úgy látszik — hiábavaló volt minden rendelet a panaszkodások szabályozására. Zemplénmegye főispánja, báró Orezy József 1794 februárjában csak azért is közvetlenül az Udvari Kancelláriához küldte panaszát, amiatt, hogy a 440 falúból és mezővárosból álló Zemplénmegyében nincs toborzótiszt, csak egy altiszt és néhány közlegény. Hozzáfűzte a főispán, hogy ő nem is értesült a toborzásról, mert a katonaság nem fordult a megyéhez.

Hát hiszen nem is a katonaság kötelessége volt a toborzás megkezdése ügyében a megyéhez fordulni, mert a polgári közigazgatási hatóságok a Helytartótanácsból kapták az erre vonatkozó rendeletet. Szinte csodálatos, hogy a főispán ilyesmit írt, holott az egész országban már régóta folyt a toborzás.

Az Udvari Kancellária azonban ez egyszer megfelelt a panaszkodónak. Azt írta neki, hogy hiszen királyi rendelet van arra, hogy toborzási ügyekben a Helytartótanácshoz kell fordulni, miért nem fordul tehát oda?

Az Udvari Kancellária mindamellett a Legfőbb Udvari Haditanácsot is értesítette mindezekről, így az ügy eljutott a Vezénylőtábornokhoz is.

A Vezénylőtábornok méltatlankodva írta⁵⁵ a Helytartótanácsnak, hogy a zempléni főispán árulkodása érthetetlen és nem is felel meg a valóságnak; hiszen a Helytartótanács értesítette a megyéket és a katonaság is küldött toborzókat, a király pedig felhívta a főispánokat és a megyéket, hogy támogassák a toborzást. A fennforgó esetben a megye köveit el mulasztást, mert a katonaság parancsot kapott, hogy a közigazgatási hatóságok felhívására, ha újoncot akarnak adni, küldjön toborzókat és átvevőket s legyen a közigazgatási hatóság segítségére. Mindegyik megyébe tisztet küldeni nem lehet, mert erre a célra elegendő tiszt nincs. A megye tehát, ha újoncok átadásáról van szó, forduljon a szomszédos megyében lévő toborzótiszthez. A főispánt végül figyelmeztetni kellene, hogy a kiadott rendeletek értelmében mozdítsa elő a toborzást.

Megjegyzendő, hogy a kassai főhadbiztos azt jelentette, hogy Zemplénmegye a toborzás elé akadályokat gördít.⁵⁶

A területileg illetékes Alvinczy-czred toborzóparancsnoksága a szóbanforgó ügyben parancsot kapott, hogy mivel Zemplénmegye a toborzáshoz tisztet kíván, küldjön tehát, ha van erre a célra tisztje, s ha szükséges erősítse is meg a zemplénmegyei toborzókülönítményt. Érintkezzék a megyével, s

⁵⁴ Gen. 1794—51—159.

⁵⁵ Gen. 1794—51—115.

⁵⁶ Gen. 1794—51—85.

ahol újoncokat akarnak adni, küldjön oda átvevőt és a toborzás sikerét mozdítsa elő, hogy az ilyen bosszantó panaszkodásoknak egyszer már vége legyen.⁵⁷

A panaszkodásoknak azonban nem akart vége lenni. Gróf Csáky János, Szepesmegye főispánja, a Helytartótanács már ismert és többször szóvatott rendeletét figyelmebe se véve, nemsokára ismét az Udvari Kancelláriánál panaszkodott, ahonnan a panasz a Legfőbb Udvari Haditanács útján a Vezénylőtábornokhoz került. Arról szólt a panasz, hogy Szepesmegyében — az alispán írásbeli jelentése szerint — azért nem megy a toborzás, mert bár az alispán megígérte a 16 szepesi városnak, hogy az onnan jelentkező újoncok a rendesnél nagyobb toborzópénzt kapnak és valamennyit a huszárokhoz veszik be, az Alvinczy-gyalogezred toborzóparancsnoka, Palmanno százados, ezzel szemben kijelentette, hogy senki se kap nagyobb toborzópénzt és ő senkit se toboroz a huszárokhoz.

Természetes, hogy a százados ezt jelentette ki, hiszen sem engedélye nem volt a nagyobb toborzópénzre, sem parancsot nem kapott, hogy más, különösen huszárezred részére toborozzon. A szepesmegyei alispán jelentésében még az is benne volt, hogy a 16 szepesi városból és a környékéről azért nem jelentkezik senki se önként katonának, mert a toborzók csalogatással és erőszakkal igyekeznek újoncot szerezni.⁵⁸

A kassai főhadbiztosságtól és az Alvinczy-ezred toborzóparancsnokságától ebben az ügyben bekövetelt jelentések ezt állapították meg:

A tizenhat szepesi város 93 önkéntes újoncot küldött, ebből 55 az Alvinczy-ezredhez, 4 a szabadcsapathoz, 1 pedig — saját kérelmére — a Barco-huszárezredhez került; a többi azonban nem volt alkalmas katonának. Mindegyik újonc, a kincstári 3 forint ú. n. „készpénzen“ kívül, valamelyik szepesi várostól még 3 forintot is kapott. Egyébként mihelyt a szepesi városok újoncai közül valamelyik huszárnak jelentkezett, azonnal átadták a Barco-huszárezred toborzóparancsnokságának, de legtöbbször nem voltak alkalmasak, mert a huszárújoncok számára még az 5 láb 3 hüvelyk testmagasság van előírva. Így az Alvinczy-gyalogezredhez kellett felavatni őket.

A 16 szepesi város újoncain kívül — miként a szóbanforgó jelentések mondták — Szepesmegye egyetlen újoncot se küldött. Sőt az újoncokat Kassára kísérő toborzók bemondása szerint, a szepesmegyei községbírák sem szál-

⁵⁸ Gen. 1794—51—122.

lást, sem kíséretet, sem készpénzért élelmet nem adtak sehol sem, mert Jekelfalussy megyei főjegyző szigorúan megtiltotta. Rámutattak a jelentések, hogy a főjegyző eljárása nagyon rontja az összhangot a polgári hatóságok és a katonaság között.

A Vezénylőtábornok a jelentések alapján azzal a kéressel fordult a Helytartótanácsához, hogy a szepesmegyei főjegyzőt figyelmeztessék a hazafiságra és a király iránti hűségre. A Barco-huszárezred toborzóparancsnoksága pedig rendeletet kapott, hogy 5 láb 3 hüvelyknél alacsonyabb újonc is átvehető, ha elég erős, amire egyébként már van rendelet. Figyelmeztették a toborzóparancsnokságot, hogy a huszárok a gyalogság toborzói előtt ne halásszanak el újoncot, de ha valaki önként jelentkezik, azt fel kell venni, ha alkalmas. Arra pedig a huszárok ne befolyásoljanak senkit, hogy csakis a huszárokhoz legyen hajlandó felcsapni.⁵⁹

Mosonmegye főispánja 1794 márciusában jelentette az Udvari Kancelláriának, hogy Magyaróvár 4 újoncot önként adott és kérte a Legfőbb Udvari Haditanács intézkedését, hogy a Magyaróvár és az ottani főnemesek által önként felajánlott újoncok átvételénél a katonaság ne csinaljon nehézséget.

Kitűnt erről a jelentésről, hogy tartalma nem egészen felel meg a valóságnak. A Ferdinánd-gyalogezredhez, illetve a szekereszethez felavatott 2—2 újoncon kívül, akiket még az előző év novemberében hoztak, Magyaróvár ugyanis egyetlenegy újoncot sem állított. A Vezénylőtábornok tehát jelentette a Legfőbb Haditanácsnak, hogy a 4 újoncot a város nem hazafias buzgalomból ajánlotta fel, hanem azok a még 1792-ben Magyaróvárra kivetett újonclétszámból hiányoztak és csak most sikerült a várostól végre megkapni. Jelentette végül a Vezénylőtábornok, hogy a pozsonyi hadbiztosság parancsot kapott, hogy ha Magyaróvár esetleg önként adna újoncot, ezt a hadbiztosság esetről-esetre jelentse.

Láttuk, hogy a Vezénylőtábornok egyetlen alkalmat sem mulasztott el, sőt már szinte az unalomig folytonosan ismételte az újoncszedéssel kapcsolatos rendeleteiben, hogy a polgári hatóságok részéről állított újoncok átvételénél nem szabad túlságosan válogatni. Alig képzelhető, hogy a tisztek ne fogadták volna meg ezt a parancsot; inkább talán a polgári hatóságok nem vetettek elegendő súlyt arra, hogy mindig valóban alkalmas újoncot hozzanak.

Ilyenformán a válogatás miatt tett panaszok a háború

⁵⁹ Gen. 1794—51—146.

második évének végére sem akartak megszűnni. sőt még egyéb panasz is járult hozzájuk.

A Helytartótanács 1794 február végén Temesmegye panaszát közölte a Vezénylőtábornokkal, mely szerint az átvételtől nagyon válogatnak, az újoncszállítmányok vezetői pedig az útjukba eső községekben követelőzve harácsolnak; az újoncokat nem őrzik, így azok megszöknek.

A Vezénylőtábornok utasította a De Vins-ezred bepanaszolt toborzóparancsnokságát, hogy az újoncok átvételénél az idevágó rendeletek szerint járjon el, az újoncszállítmányok vezetői illendő formában igényeljék, amire szükségük van, az újoncokat pedig lelkiismeretesen őrizték és ha kell a polgári hatóságoktól megyei hajdúkat, vagy más polgári öröket kérjenek ehhez kisegítésül.⁶¹

Nemsokára, 1794 márciusában, újabb panasz érkezett, melyet Nógrádmegye főispánja, Batthyány József gróf, egyenesen a Legfőbb Udvari Haditanácshoz nyújtott be.⁶² A panaszirat szerint a főispán, egyrészt azért, hogy hivatali buzgalmát bizonyítsa, másrészt, hogy megyéjében jópéldát adjon, meghagyta jószágigazgatójának, Voxit-Horváth exactornak, hogy mindaddig, amíg a háború tart, a gróf költségén évente 60 újoncot állítson, fejenként 24 forint toborzópénzzel. Megengedte azonkívül a községi bírónak is, hogy az ő költségén fiatal legényeket toborozzanak. A bírák 22 újoncot szedtek össze és át akarták adni a Sztáray-ezred átvételi tisztjének, Troll főhadnagynak.

A főhadnagy azonban, legnagyobb meglepetésre, azt válaszolta, hogy az újoncok közül néhány nem alkalmas a sorhadbeli csapatokhoz, a Gyulai-féle szabadcsapat részére ellenben megfelelnek. A főispán — írta panaszában — azt hiszi, hogy a főhadnagynak ez a válasza téves. Ő, a főispán, ugyanis nem állíthat erőszakkal újoncot, de felajánlott évente 60 embert, akiket a király arra használ fel, amire akar; aki önként áll katonának, azt a háború végén úgyis hazabocsátják. Nem érthető, vajjon miként lehetséges az, hogy valaki a sorcsapathoz nem alkalmas, a szabadcsapat részére azonban megfelel. Hát a katonai szolgálat nem mindegy, akár a sorkatonaságnál, akár a szabadcsapatnál teljesíti valaki? Kérte végül a főispán, hogy Troll főhadnagyot leckéztessék meg, mert ő, mint főispán, kénytelen megállapítani, hogy az olyan eljárás, amilyet a főhadnagy követ, az önkéntes újoncfelajánlások ügyének nagyon fog ártani.

⁶⁰ Gen. 1794—51—211.

⁶¹ Gen. 1794—51—145.

⁶² Gen. 1794—51—210.

A Legfőbb Udvari Haditanács ezt felelte a haragos Batthyány grófnak: Az újoncszedésnél azért kell különbséget tenni a sorhadbeli és a szabadcsapatok között, mert a kettőnek különböző a szolgálata; amelyik újonc tehát a sorcsapathoz nem alkalmas, az a szabadcsapat részére még jó lehet. A könnyítések általánosan ismertek, amelyeket az Udvari Kancellária és a Legfőbb Udvari Haditanács abból a célból tett, hogy Magyarországból minél több újoncot lehessen gyűjteni. A hatóságok, uradalmak és magánosok részéről az önként jelentkező újoncok részére adott rendkívüli jutalmak ugyanezt a célt szolgálják. Aki nem újoncot, hanem készpénzt akar áldozni, azt a kamarai fizetőhivatalba fizesse be.

A válasz meglehetősen rideg volt; Batthyány gróf alighanem inkább valami elismerésfélét várt hazafias áldozatkészségéért.

A válasz másolatát a Vezénylőtábornok kapta meg, hogy az ügyet a Sztáray-ezred toborzóparancsnokságával megfelelő formában intézze el. A Vezénylőtábornokot bizonyára bosszantotta az indokolatlan árulkodás, mert azt jelentette a Haditanácsnak, hogy ha Batthyány gróf annyira hazafias akar lenni, akkor hasson oda, hogy megyéje, Nógrádmegye, az 58.956 forint 31 48 krajcár hadi hozzájárulási hátralékát fizesse meg. Ajánlotta, hogy ezt a grófnak tudtára adják.

Hiába bosszankodott azonban a Vezénylőtábornok, mert a következő hónapban, 1794 áprilisában, megint akadt hasonló eset. A Helytartótanács ugyanis Vas megye panasztát közvetítette, hogy az Esterházy-gyalogezred toborzótisztje a megye részéről felajánlott újoncok között nagyon válogat.⁶³

A Vezénylőtábornok azt felelte, hogy a toborzótiszteknek már ismételten meghagyta, hogy ne válogassanak túlságosan. Most az Esterházy-ezred toborzóparancsnoka újabb hasonló parancsot kap. Kéri viszont a Vezénylőtábornok, hogy a Helytartótanács utasítsa Vas megyét, hogy ne hozzon alkalmatlan újoncot. Ha valamelyik újonc alkalmatlansága miatt a megyei hatóság és a toborzótiszt között vita keletkeznék, akkor az újoncot döntés végett a Vezénylőtábornok elé kell vezetni. A toborzóparancsnokságnak egy-egy tisztje van Szombathelyen és Szucsányban, a megye által, vagy a magánosok által felajánlott újoncokat tehát nem a toborzóparancsnoksághoz, Székesfehérvárra, hanem ezekhez a toborzótisztekhez kell vinni.

Az Esterházy-ezred toborzóparancsnokságának ugyan-

⁶³ Gen. 1794—51—262.

ekkor a következő tartalmú rendelet ment: Már ismételtén kapott parancsot, hogy a megyék által adott újoncok közt ne válogasson túlságosan. Úgyelni kell, hogy felesleges súrlódások ne keletkezzenek. Előfordult például, hogy a toborzóparancsnokság olyan újoncokat küldött a Vezénylő-tábornok elé felülvizsgálatra, akik alkalmasnak bizonyultak. Avagy előfordult, hogy azt az újoncot, akit Szombathelyen a toborzótiszt, mint alkalmasat átvett, azt Székesfehérváron a toborzóparancsnokság visszautasította, ami miatt azután panasz keletkezett. Akit Szombathelyen a toborzótiszt átvész, azt besorozottnak kell tekinteni, s ha Szombathelyen hadbiztos, élelmezési tisztviselő, vagy a vármegye megbízottja nem volna éppen kéznél, aki az avató-lajstromot aláírja, akkor elegendő az illetékes község előljárójával igazoltatni, hogy az újone mely napon vétetett át. A toborzótisztnek is alá kell írni, miáltal felelősséget vállal az újoncok alkalmasságáért. Amelyik újoncot ezek után Székesfehérváron a toborzóparancsnok nem találna alkalmasnak, azt felülvizsgálat végett Budára, a Vezénylő-tábornok elé kell vezetni.

A rendelet csak ismétlése volt a már előbb kiadott parancsoknak, de viszont egyszerűbbé tette az újoncok átvételének formáit.

Vas megye panaszával egyidejűleg Máramaros megye panaszja miatt is átirat a Helytartótanács.⁶⁴ Ennek a panasznak az volt a tárgya, hogy a toborzótiszt által elfogdott újoncot akit a három sebész is alkalmasnak talált, a Nádasdy-gyalogezred toborzóparancsnoka visszautasította. A Vezénylő-tábornok a toborzóparancsnokságtól jelentést követelt, és meghagyta, hogy az újoncot Kassára felülvizsgálatra vigyék. A Helytartótanács is kapott választ erről az intézkedésről.

A választ bizonyára még nem kaphatta meg a Helytartótanács, amikor pár nap múlva átküldötte a Máramaros megye técsői járás főszolgabírája, Pogány Péter, részéről ugyanebben az ügyben felterjesztett panasziratot.⁶⁵ A főszolgabíró azt panaszolta, hogy Kubán Vencel újoncot, akit a megyei sebész megvizsgált és erősnek, alkalmasnak, 5 láb 2 hüvelyk magasnak talált, a Nádasdy-gyalogezred 4. zászlóaljparancsnoksága nem fogadta el. Hangsúlyozta a panaszirat, hogy Máramaros megye különben 98 újoncot adott és egy se volt alkalmatlan.

Időközben megérkezett a Nádasdy-ezred toborzóparancsnokától bekövetelt jelentés, amely elmondotta, hogy a toborzótiszt az említett újoncot, noha nem volt meg a kellő

⁶⁴ Gen. 1794—51—263.

⁶⁵ Gen. 1794—51—350.

testmagassága, az ezred részére vette át, mert a szabads-csaphoz magyar nemzetiségű újoncot adni nem szabad. A kassai hadbiztos azonban az újoncok felavatásánál Kubán Venceli nem találta alkalmasnak és ezért nem vették át.

A Vezénylőtábornok értesítette a Helytartótanácsot, hogy ebben az ügyben már megtette az intézkedéseket a felülvizsgálatra, amiről a Helytartótanács azóta már bizonyára értesült.

Még egy panasz érkezett ugyanebben az időben és szintén a Helytartótanács útján. Sopronmegye a miatt tett jelentést, hogy a Sopronban szabadságon lévő Desőffy őrnagy a maga ezredének, a Vécsey-huszárezrednek, részére fiatal legényeket gyűjt és az ezred toborzóihoz viszi, akiknek számára Sopron nincs kiútálva toborzás céljaira. E miatt a gyakorsághoz igen nehéz újoncot gyűjteni.

A Vezénylőtábornok írásban útasította Desőffy őrnagyot, hogy ne avatkozzék a toborzásba, mert csak zavarokat okoz. A Helytartótanács erről az intézkedésről szintén kapott értesítést.

A katonai és polgári hatóságok egyenlő működése — úgy látszik — végre a helyes kerékvágásba zökkent, mert az 1794. évben több érdemleges panasz már nem vetődött fel.

Az 1795. év elején azonban megint elkezdődött a vádaskodás. Az Udvari Kancellária elnöke, báró, Orczy László, februárban Budán kelt átiratában kérte a Vezénylőtábornokot, útasítsa a toborzóparancsnokságokat, különösen Zomborban, a Czartorisky-vértes ezred által kijelölt toborzó-tisztet, hogy a koronauradalmak részéről állított újoncok átvételénél ne akadékoskodjanak. A koronauradalmak ugyanis útasítást kaptak, hogy minél több újoncot adjanak. Kíváncs volt, ha a Czartorisky-vértes ezred tisztje a messze Szegedről és Péterváradról jött újoncokat mindjárt átvinné és ezredükhöz küldené. A Vezénylőtábornok a méltányos kérés értelmében intézkedett.⁶⁶

A polgári hatóságok azonban nem mindig voltak ilyen méltányosak. Azt a rendelkezést ugyanis, hogy a toborzó-tisztek ne válogassanak túlzottan, a maguk javára akként értelmezték, hogy minden kifogást, ami az újoncok átvételénél adódott, akár megokolt volt, akár nem, siettek azonnal feljelenteni. Pedig az immár évek óta szakadatlan újoncszedés folyamán tapasztalatot szerezhettek volna, hogy milyen újoncot kell állítani.

Túróc megyéből, miként eddig minden évben, úgy 1795-ben is panasz érkezett a toborzással kapcsolatban. Most az volt a panasz oka, hogy a Ferdinánd-gyalogezred 4. zászló-

⁶⁶ Gen. 1795—51—60.

aljparancsnoksága Pozsonyban több újoncot alkalmatlannak talált, akiket pedig a toborzók már átvettek. A vizsgálat megállapította testi alkalmasságukat.⁶⁷

Debrecen városa 1795 februárjában azt panaszolta a Helytartótanácsnak, hogy a De Vins-ezred toborzóparancsnoksága még mindig nagyon válogat az újoncok átvételénél. A panasz a Vezénylőtábornokhoz jutott, aki útasította a De Vins-ezred toborzóparancsnokságát, hogy ne nagyon válogasson, hiszen az a főszempont, hogy a toborzás eredményes legyen. Átírt egyúttal a haretéren levő mindazon hadseregparancsnokságoknak, valamint a monarchia mindazon vezénylőtábornokainak is, akiknek parancsnoksága alatt magyar csapatok voltak, hogy legfelsőbb rendelet értelmében a csak 5 láb, 2 hüvelyk magas újonec is átvendő, ha egyébként elég erős, nem lehet tehát az ilyen újoncot pusztán a testmagassága miatt felülvizsgálatra küldeni.⁶⁸

Debrecen városhírája a válogatás miatt tett panaszt az év folyamán megismételte. A Vezénylőtábornok azt felelte, hogy az udvarbíró mondjon konkrét esetet. Ez meg is történt, de viszont megállapították, hogy az el nem fogadott újoncok testmagassága még az 5 láb 2 hüvelyket sem érte el.⁶⁹ Debrecennek közben újabb panasa is volt, mégpedig az, hogy a toborzók által összegyűjtött újoncokat addig, amíg felavatásra elviszik, a városnak kell élelmezni. Kérte, hogy mentesítsék ez alól a teher alól.

Bár az élelmiszerben valószínűleg bővelkedő Debrecennek az újoncok pár napi élelmezése aligha volt elviselhetetlen teher, a Vezénylőtábornok mégis intézkedett, hogy mielőtt 20–30 újonec együtt van, azonnal Nagyváradra kell vinni felavatás végett.⁷⁰

Győr város amiatt tett panaszt, hogy a toborzók az újoncokat nem elég gyorsan veszik át. A panasz nem volt alapos, mert napokba telt, amíg a város a székesfehérvári toborzóparancsnokságot értesítette, hogy újoncokat akar átadni; a toborzóparancsnokságnak pedig nem mindig volt módjában, hogy a következő napra már Győrbe küldhesse az átvevőtisztet. Minden városban külön toborzóparancsnokságot nem lehetett tartani, mert ennek nem lett volna célja, amelleit annyi sok tiszt sem állott rendelkezésre.⁷¹

Komárommegye és Ujbánya város a szokásos okból, vagyis a miatt panaszkodott, hogy a katonaság a hatósági-lag állított újoncok átvételénél válogatós. Azt a feleletet

⁶⁷ Gen. 1795—51—136.

⁶⁸ Gen. 1795—51—63.

⁶⁹ Gen. 1795—51—150, 280. 297.

⁷⁰ Gen. 1795—51—145.

⁷¹ Gen. 1795—51—50.

kapták, hogy ne általánosítsanak, hanem mondjanak konkrét esetet.⁷²

Mármarosmegye azt panaszolta, hogy a Nádasdy-gyalogezred toborzótisztje Munkácson 55 újonc közül tizet nem vett át. A-kassai hadbiztosság megállapította, hogy az át nem vett újoncok igen gyengék, véznák és erősen mértéken alul lévén, a panasz egészen alaptalan.⁷³

Az 1795 év márciusában a sellyei vallásalapítványi ke-
rület a miatt panaszkodott a Helytartótanácsnak, hogy a
esattai uradalomból állított újoncok átvételénél a Sztáray-
ezred Patli nevű hadnagya nehézségeket okozott.

A Vezénylőtábornok jelentést követelt a toborzóparancs-
nokságtól. A jelentés alapján az a válasz ment a Helytartó-
tanácsnak, hogy a toborzótisztek csak olyan újoncot vehet-
nek át, aki katonának valóban alkalmas és nem kell néhány
hónap múlva felülvizsgálat elé állítani és elbocsátani, mert
különbön csak felesleges kiadások keletkeznek. Mert — úgy-
mond — mit ér az olyan újonc, aki nem bírja fején viselni a
katonai főveget, sőt azt a fejére se lehet rendesen ráillesz-
teni; a magyar nadrágot nem lehet tisztességesen ráhúzni,
menetelni nem bír, merev testalkatú, a 60 darab élestö-
ményt nem bírja hordozni, de nem bírja a bornyú és a kö-
peny terhét sem. Ha a toborzótisztek ilyen újoncot átvenné-
nek, az nagyon ártana a magyar nép tekintélyének és a
Monarchia többi népeivel szemben háttérbe szorulna a hír-
neve, noha most a háborúban sokat áldoz. Kérte a Vezénylő-
tábornok, hogy a polgári hatóságok figyelme ilyen értele-
m-ben felhívassék.⁷⁴

A múlt évben örvendetesen csökkent panaszkodás —
mint láttuk — az 1795. évben új erőre kapott. A vármegyék
főispánjai is, úgy látszik, megint panaszkodtak Bécsben a
katonaság által alkalmatlannak talált újoncok miatt, mert
1795 márciusában megint rendelet jött ebben a tárgyban a
Legfőbb Udvari Haditanácstól. A rendelet hivatkozott a már
szinte az unalomig említett parancsokra, hogy a testmagasság
hiányát és a kisebb testfogyatkozásokat nem szabad kifogá-
solni. Meghagyta a Legfőbb Udvari Haditanács, hogy azo-
kat a toborzótiszteket, akik ezt a rendelkezést nem tartják
meg és ezzel a toborzás eredményét veszélyeztetik, felelőssé
kell tenni. A Vezénylőtábornok a rendeletet irattárba tette,
mert üres szalmacséplés lett volna, ha újból ugyanazt ren-
deli el, amit már oly sokszor elrendelt.⁷⁵

⁷² Gen. 1795—51—79. és 145.

⁷³ Gen. 1795—51—146.

⁷⁴ Gen. 1755—51—84.

⁷⁵ Gen. 1795—51—90.

Ugyancsak valamelyik főispán panaszkodásán alapult a Haditanács 1795 április elején kiadott az a rendelete, amelyben — az Udvari Kancellária panaszára hivatkozva — jelentést követelt a Vezénylőtábornoktól, amiatt, hogy a katonaság az újoncozásnál akadályozza a családi okokból elbocsátandók hazaküldését.

A Vezénylőtábornok megvizsgálta az ügyet és megállapította, hogy egy aradi emberről van szó, aki önként jelentkezett katonának, Arad városa ellenben úgy állította be, mint hatóságilag adott újoncot. Ez az ember huszár szeretett volna ugyan lenni, de hajlandó volt a gyalogsághoz vagy a szabadsapathoz is beállni. Amikor hozzátartozói kérték az elbocsátását, senki se akadályozta, hogy megváljon a katonaságtól.

Mindezekről jelentés ment a Haditanácshoz. A Vezénylőtábornok még hozzáfűzte, hogy a hazabocsátás lehetősége csakis a gyalogsághoz felavatottakra vonatkozik, a huszárokra azonban nem. Mindamellett felkérte a slavoniai vezénylőtábornokot, hogy a szóbanforgó embert a Jellachich-gyalogezred kötelékéből bocsássák el.

Április közepén Nyitra megye főispánja panaszkodott, de legalább megtartotta az előírt utat, mert panaszával a Helytartótanácshoz fordult. Panaszának az volt a tárgya, hogy a megye és az uradalmak részéről felajánlott 84 újone közül a Ferdinánd-gyalogezred 4. zászlóalja Pozsonyból többet visszaküldött.

A Vezénylőtábornok ennek alapján a legszélesebb körben elrendelte, hogy ha a katonaság valamely újoncot nem vesz át, akkor ennek okát azonnal tudassa az érdekelt polgári hatósággal. Megismételte egyúttal a már annyiszor hangoztatott parancsot, hogy a hatóságok részéről adott újoncok között nem szabad túlságosan válogatni.⁷⁶

A polgári hatóságok eddig leginkább a toborzóparancsnokok túlzott követelményei ellen szóltak fel. Most már azonban egyéb panasz is érkezett a toborzók ellen. Szegedről azt jelentették, hogy az Antal főherceg-ezred toborzói több embert erőszakkal kényszerítettek, hogy katonának álljon, amellet nem vették tekintetbe családi körülményeiket, melyek miatt nem lett volna szabad őket besorozni. A Vezénylőtábornok felelőssé tette a bűnösöket és szigorúan megtiltotta a hasonló visszaéléseket.⁷⁷

Vácról hasonló panasz érkezett a Gyulai-ezred toborzói ellen, akik az erőszakoskodáson kívül még rendbontó kihá-

⁷⁶ Gen. 1795—51—155.

⁷⁷ Gen. 1795—51—228.

gásokat is követtek el. A Vezénylőtábornok itt is rendet teremtett.⁷⁸

Az Alvinczy-gyalogezred toborzóit amiatt jelentették fel, hogy huszárnak öltözve toboroztak, vagy legalább is a Barco-huszárezred zöld csákóját tették a fejükre. Ezzel a fogással a jóhiszemű legénységet félrevezették, akik örömmel csaptak fel, mert azt hitték, hogy huszárnak viszik őket. A vezénylőtábornok erővel parancssal velett véget a visszaélésnek.⁷⁹

A hadviselés érdekében hozott áldozatok terén, tehát az újoncozásnál is, a kincstári intézményeknek tulajdonképpen jópéldával kellett volna előljárni. A kincstári intézmények némelyike azonban önző volt.

A cs. kir. Udvari Bányakamara 1795 decemberében amiatt panaszkodott a Legfőbb Udvari Haditanácsnak, hogy a felsőmagyarországi bányavidéken a toborzás káros a bányaművelésre, mert sok bányásztól fosztja meg. A Haditanács jelentés-tételre szólította fel a Vezénylőtábornokot. A Vezénylőtábornok a bányavárosok területén toborzásra illetékes Sztáray-gyalogezred és Ferdinánd-huszárezred toborzóparancsnokságainak meghagyta, hogy a bányavárosokban nem kell nagyon erőszakolni a toborzást és csak olyan bányászt kell katonául felvenni, aki önként kíván felcsapni. Amellett csakis vásárok alkalmával kell toborozni. A toborzóparancsnokságok tegyenek e téren megfigyeléseket és jelentések.⁸⁰

A két toborzóparancsnokság már egy hónap mulva jelentette, hogy a bányavárosokban csakis a hatóság állított újoncot; a katonaság ellenben egyetlen embert se toborzott, s a toborzás egyébként is a selmechányai bányagróffal a legnagyobb egyetértésben folyik. Azok közt az újoncok közt, akiket a hatóságok adtak, egyetlen egy se akadt, aki már egy éve lett volna bányász. A bányásznépesség a szóbanforgó területen különben is a háromszorosa a bányamunkára szükséges embereknek. A bányavárosokból eddig összesen csak 74 újonc került ki, a bányaművelés tehát a toborzás miatt egyáltalában nem károsodott.

A vezénylőtábornok mindezeket bejelentette a Haditanácsnak.⁸¹

A cs. kir. Udvari Bányakamara azonban 1796 áprilisában újból előállt azzal a panasszal, hogy a toborzás a bányaművelésre káros. A Legfőbb Haditanács megint jelentést kért a Vezénylőtábornoktól.

⁷⁸ Gen. 1795—51—579.

⁷⁹ Gen. 1795—51—240.

⁸⁰ Gen. 1795—51—370.

⁸¹ Gen. 1796—51—15.

A Vezénylőtábornok azt jelentette, hogy a katonaság a bányavárosoktól mindeddig csak 20 újoncot toborzott, a többit a polgári hatóságok állították. Jelentette továbbá, hogy a bányavárosokból tervezett útászok toborzását, éppen az Udvari Bányakamara panaszkodása miatt, beszüntette és inkább a gyalogság újoncaiból adott át az útászokhoz. Sőt azokat a bányászokat is, akik önként jelentkeztek utásznak, rövidesen haza fogják bocsátani. A selmechánvai bányahivatal ugyanis a közelmúltban jelentette, hogy az útászokhoz önként jelentkezőket elküldte Kassára, de kérte, hogy azokat, akik nem akarják, hogy a gyalogsághoz avassák fel őket, bocsássák haza.

A Vezénylőtábornok előadta, hogy teljesen a Legfőbb Udvari Haditanács elhatározásától függ, vajjon a toborzást a bányavárosokban minden vonalon beszüntessék-e. de akkor viszont ez a vidék menhelye lesz azoknak, akik a katonáskodás alól ki akarnak bújni. A Sztáray-gyalog- és a Ferdinánd-huszárezred toborzóparancsnoksága egyébként rendeletet kapott, hogy a bányavárosokban csak vásár alkalmával toborozzanak, amikor a környékbeli legények is megfordulnak ott.⁸²

A Haditanács helyeslőleg vette tudomásul, hogy a bányavárosokban csakis vásár alkalmával toboroznak. Tudatta egyszersmind az Udvari Bányakamarával, hogy a bányavárosokban a toborzás teljes beszüntetése, a Vezénylőtábornok indokai alapján, lehetetlen.⁸³

Ugy látszik, hogy a Haditanács végre megsokallta a főispánok panaszait. Beregmogye főispánjának az Udvari Kancellária által közvetített ama panaszával kapcsolatban ugyanis, hogy a katonaság az újoncok átvételénél feleslegesen válogat, azt a választ adta, hogy a főispán ne általánosítson. Felhívta egyúttal az Udvari Kancellária figyelmét, hogy már ismételten mondom, hogy az ilyen természetű panaszokat a Helytartótanácsához kell intézni és mindig konkrét esettel kell támogatni. Hangsúlyozta, hogy a főispánokat jó volna újból felvilágosítani, hogy az ilyen ügyek elintézése a Helytartótanácsra tartozik, a panaszok ide-oda küldözgetése pedig csak időfecsérlést okoz és az ügyek elintézését késlelteti. Az Udvari Kancelláriának küldött eme választ a Vezénylőtábornok tájékoztatásul szintén megkapta.⁸⁴

Nemcsak a főispánok hagyták figyelmen kívül a panaszok benyújtását szabályozó rendelkezéseket, hanem akadt polgári közigazgatási hatóság, amely az újoncozással kap-

⁸² Gen. 1796—51—218.

⁸³ Gen. 1796—51—245.

⁸⁴ Gen. 1796—51—145.

csolatos panaszát egyenesen a Legfőbb Udvari Haditanácshoz küldte. Varasd város tanácsa 1796 áprilisában azt panaszolta, hogy a Jellachich-gyalogezred Glussak nevű hadnagya a hatóságilag állított újoncok közt fölöslegesen válogat.

A bepanaszolt tiszt, jelentéstételre szólíttatván fel, előadta, hogy nem ő, hanem Varasd város bírása, Kovachóczy, a hibás. A város által átadott újoncok közül ugyanis kettőnél a felülvizsgálat sérvet állapított meg; az egyik azonkívül 50 éves volt és alig 5 láb magas. A harmadik újoncot a város erőszakkal toboroztatta és mivel stájerországi születésű volt, tehát az ott illetékes Terzy-gyalogezredhez avatták fel. Ez az ember kijelentette, hogy ő nem akar katona lenni és panaszt tett az ellene elkövetett erőszakosság miatt.

Előadta továbbá a hadnagy, hogy Varasd városának, nemkülönben a környékbeli uradalomnak szabálvellenes az az eljárása, hogy az újoncokat nem a háború tartamára hanem életfogytiglani szolgálatra toboroztatták. Holott a gyalogsághoz a mostani háború alatt — legfelsőbb elhatározás értelmében — csak a háború tartamára kell valakit felavatni. Varasd város azonban arra számított, hogy a most adott újoncokat majd a jövőben reá kivetendő újoncjutalékba be fogják számítani.

A hadnagy jelentéséhez a zágrábi vezénylőtábornok hozzáfűzte, hogy Varasd városa idegen illetőségű mesterlegények betoboroztatásával menekülni akar az újoncszolgáltatástól; amellett jogtalanul toboroztat életfogytiglan terjedő időre. A városnak ez az önkényes eljárása elriasztja a netán önként jelentkezőket és tulajdonképen a legfelsőbb rendelkezések ellen cselekszik.

A magyarországi Vezénylőtábornok a fentieket azzal terjesztette fel a Legfőbb Udvari Haditanácsnak hogy Varasd város panaszja jogtalan és a hadnagy jelentésében, valamint a zágrábi vezénylőtábornok záradékában foglaltak élénk fényt vetnek az ügyre.⁸⁵

A Helytartótanácsnak már kezdett terhére lenni a sok panasz. Emiatt 1796 májusában nyomtatott körrendeletben hívta fel az összes közigazgatási hatóságokat hogy lelkiismeretes válogatással csakis katonául alkalmas embereket adjanak újoncul, mégpedig elegendő számban. A rendeletet több számban megküldték a Vezénylőtábornoknak is, aki ellátta azzal az összes toborzóparancsnokságokat, hogy a polgári hatóságok esetleges követelőzésével szemben felhasználhassák.⁸⁶

⁸⁶ Gen. 1796—51—241.

⁸⁵ Gen. 1796—51—206.

A Legfőbb Udvari Haditanács viszont a katonai szervezetet igyekezett mérsékleltre bírni, hogy a polgári hatóságok és a magánosok részéről önként felajánlott újoncok átvételénél ne válogassanak feleslegesen. Augusztus közepén tehát a Vezénylőtábornok számára rendelet ment, melyben az volt, hogy fennál ugyan a parancs, mely tiltja a toborzásnál a túlságos válogatást, a Legfőbb Hadúr azonban most újból elrendeli, hogy úgy a jelenlegi toborzásnál, valamint a jövőendő sorozásnál sem kell szigorúan venni az előírt testmagasságot, sem pedig a kisebb testi hibákat.

A Vezénylőtábornok, noha ugyanezt már nagyon sokszor lelkérekötötte mindazoknak, akiknek a toborzásnál vagy azaz kapcsolatban bármiféle szerepük volt, most valamennyiöknek újból rendeletet adott ebben az értelemben.⁸⁷ A katonaság az újoncok átvételénél ezentúl tehát lehetőleg kerülte a válogatást, s csak olyan embert nem vett át, aki szemmel láthatólag nem volt alkalmas katonának.

Az igaz, hogy amikor az országgyűlés által 1796 decemberében megajánlott 50.000 újonc sorozása megkezdődött, a Legfőbb Udvari Haditanács rendeletet bocsátott ki, amely az újoncok testi alkalmasságának felételeit nagyon leszállította. Most már a csak 5 láb (158 cm) magas, valamint az olyan testileg fogyatékos embert is fel lehetett avatni katonának, akit azelőtt — ha testi épségét már katonai szolgálata alatt veszttel volna el — legfeljebb félrokkantnak minősítették volna, akinek a harcoló vonalban nincs helye.⁸⁸

A polgári hatóság részéről most már nem estek panaszok a katonaság túlzott válogatása miatt. Maguk a hatóságok ellenben nem nagyon követték azt az elvet, hogy csakis olyan újoncot adjanak, akinek testi alkalmassága, azonkívül erkölcsi színvonala még megfelel; azonkívül családi viszonyai sem olyanok, hogy azok miatt a katonaságtól el kellene majd bocsátani.

Erre a felületes eljárásra mutatott rá az átirat, amelyet a Legfőbb Udvari Haditanács a háború utolsó évében, 1797 júniusában, a magyar Udvari Kancelláriához intézett. Azt mondta ez az átirat, hogy a Helytartótanács — úgy látszik — hiába adta ki rendeletét a magyar politikai hatóságoknak, hogy behörtönözött gonosztevőket nem szabad katonául átadni. A Magyarországon besorozott újoncanyag egyébként is olyan, hogy az ország hírnevére és tekintélyére határozottan káros. A csapatokról és az újoncszállítmányokról látni, hogy Magyarországon a politikai hatóságok csak arra törekednek, hogy az újonclétszám meglegyen, azt azonban figyelembe se

⁸⁷ Gen. 1796—51—551.

⁸⁸ Gen. 1796—51—78.

veszik, hogy az újoncok katonának még elfogadhatók legyenek.

Az újoncok közt — úgymond az átirat — olyan fiatal és gyenge suhancok vannak, akik a fegyvert még hordani se bírják, nemhogy használni tudnák. A polgári hatóságok katonának elviszik a gazdaságban nélkülözhetetlen egyetlen fiút, sőt a telkes, nős és gyermekes gazdát is; vándorló mesterlegényeket elfognak, utazó tanulóifjakat útközben fognak el, vagy otthonukból hurcolják a sorozáshoz. Az ilyen könyörtelen eljárás miatt a család, a gazdaság, a gyár vagy üzem gondozatlanul ott marad, az elhurcolt emberek búskomorságba esnek, belebetegszenek és tele vannak velük a kórházak.

A magyarországi Vezénylőtábornok — folytatta tovább az udvari haditanács — utasította az újoncok átvételére rendelt parancsnokságokat, hogy az átvételnél ne válogassanak nagyon, a polgári hatóságok viszont ezt a méltányosságot nem értékelik kellően, hanem visszaélnék vele. A tények azt mutatják, hogy a politikai hatóságokkal szemben szigorúbban kellene eljárni. Ha ugyanis az újoncokat átvevő tisztek bármiféle észrevételt tesznek, a politikai hatóságok azonnal felfortyannak és vádaskodnak, hogy a katonaság válogat. Ehelyett inkább lelkiismeretesen teljesítenék kötelességüket az újoncállításban.

A Legfőbb Udvari Haditanács mindezek alapján arra kérte az Udvari Kancelláriát, hogy szigorúan lépjen közbe és szüntesse meg ezeket a tarthatatlan, fegyelmetlen, önkényes állapotokat. Az átirat másolatát — tudomásulvétel végett — a Vezénylőtábornok is megkapta.⁸⁹

Még az 1797 év első heteiben olyan kellemetlen eset fordult elő a sorozással kapcsolatban, hogy a legfelsőbb hatóságoknak kellett közbelépniök, nehogy esetleg az egész országra kiterjedő zavar keletkezzék belőle. A Legfőbb Udvari Haditanács ugyanis még az előző év novemberében elrendelte, hogy a magyar seregzredek részére toborzott újoncok közül 2400 embert a délvidéki és horvát határőrcsapatok részére kell átadni. A Vezénylőtábornok foganatosította bár a rendeletet, felhívta azonban a Legfőbb Udvari Haditanács figyelmét, hogy ez az intézkedés a magyar nemzetben visszatetszést szülhet, ami nem volna kívánatos, hiszen a nemzet nagy buzgalommal igyekszik most újoncokkal ellátni a magyar ezredeket. Javasolta, hogy a határőrezredeket inkább a harc téren levő magyar ezredek állományából egészítsék ki, mert ez nem fog feltűnni az országban.

A Haditanács azonban nem törődött a magyar alkot-

⁸⁹ Gen. 1797—51—260.

mánvos felfogással és a Vezénylőtábornok javaslatát sem fogadta meg.⁹⁰

Amikor pedig a már ismételten említett 50.000 újonc serozására került a sor, a Legfőbb Udvari Haditanács megint meghagyta, hogy azok közül újabb 7000 újonc adandó át a határőrcsapatoknak. A Vezénylőtábornok megismétele előbb említett jelentését és javaslatát, de persze most is ercdménytelenül.⁹¹

Amitől a Vezénylőtábornok tartott, az hamarosan be is következett. Szatmármegye alispánja, Luby Károly, írásban tudatta, a Deving-ezred toborzóparancsnokával, hogy megyéjéből újoncot csakis az illetékes magyar ezred részére ad, az idegen határőrök számára pedig egyáltalában nem ad, máskülönben a toborzást beszünteti.⁹²

A tiltakozó irat a Legfőbb Udvari Haditanácshoz került, az pedig az Udvari Kancellária beavatkozását kérte, mert a háború viselésére igen káros lett volna, ha a szatmári alispán példáját más megyék is követik.

Az Udvari Kancellária a Helytartótanácsot utasította, hogy a szatmári alispánra parancsoljon rá: a Haditanácsnak küldött válaszlban pedig azt mondotta, hogy a határőrcsapatok magyar katonaságnak tekintendők, mert az 1792. évi III. t.-c. kimondja, hogy a határőröknek magyar törzstisztjei legyenek. Kétséggkívül gyenge megindokolás volt.

Az Udvari Haditanács ezt a választ megküldte a Vezénylőtábornoknak, azonkívül másolatban a DeVins-ezred toborzóparancsnoka is megkapta azzal, hogy a szatmármegyei alispánnal közölje. A vitás kérdést ezzel megoldották.⁹³

Említettük, hogy azóta, amióta az újoncok alkalmasságának feltételeit enyhítették, a polgári közigazgatási hatóságok már nem panaszkodtak amiatt, hogy a katonaság a hatóságilag állított újoncok közt válogat. Ehelyett más panasz esett.

Még az 1797. év márciusának végén feljelentés érkezett a Helytartótanácsához, hogy a katonaság a hatóságilag állított újoncokkal durván bánik. A Helytartótanács a nádorhoz, a nádor pedig a Legfőbb Udvari Haditanácshoz továbbította a panaszíratot.

Az ügyet, a Legfőbb Udvari Haditanács rendelete alapján 1797 április 15-án vegyes bizottság vizsgálta meg, melyben a katonaság részéről báró Winkler tábornok, Rosenau

⁹⁰ Gen. 1796—51—554.

⁹¹ Gen. 1796—51—610.

⁹² Gen. 1797—51—44.

⁹³ Gen. 1797—51—95.

alezredes mint a pesti Transporthaus parancsnoka, dr. Haberlein törzsorvos és Wachter hadbiztos vett részt, a Helytartótanácsot pedig Szily József pestmegyei alispán képviselte.

A vegyes bizottság mindenekelőtt mérlegelendőnek ajánlotta, hogy 50.000 újoncot a legnagyobb sietséggel bajos ügy előteremteni, hogy azok az előírt feltételeknek teljesen megfeleljenek. Így beteg emberek is kerültek az újoncok közé. s a hatóságok a nagy sietségben tanulóifjakat és vándorló idegen mesterlegényeket, sőt a családi körülmények figyelmen kívül hagyásával családapákat, telkesgazdákat és egyéb adófizetőket is a sorozáshoz kényszerítettek, akiket azután nemcsak a hönvágy gyötört, hanem legyengültek és megbetegedtek holott egész életükben egészségesek voltak.

Megállapította továbbá a bizottság hogy a hatóságok által sebtében és nagy számmal átadott újoncok részére a sorozóhelyeken elegendő katonaruha nem lévén, egy részüket silány polgári ruhájukban, sőt csupán fehérneműben indították útbá. Természetes, hogy az újoncok ilyen körülmények között csak ellenszenvet érezhettek a katonaság iránt, mely otthonukról elszakította őket. Hozzá még éppen a három legkeményebb téli hónapban voltak úton ezek az újoncszállítmányok, s csak akkor kerültek kellő felügyelet és kellő életkörülmények közé, amikor Pestre érkeztek.

Útközben sok újone megbetegedett. Mivel Kassától, Temesvártól, Szegedtől vagy Pécestől Pestig sehol sem volt katonakórház, a betegeket szekéren kellett Pestre hozni, ahol a két katonakórház vette ápolásba. A bizottság meggyőződött a gondos ápolásról, a kórházak tisztaságáról, az élvezhető ételekről és jó italokról; az újone 1 krajeárért már enni kaphatott: sertéshúst és halat egészségi szempontból nem volt szabad a kórházban a betegeknek adni. A betegszobákat azonban a bizottságnak csakis a katonatagjai nézték meg, mert Szily alispán vonakodott oda belépni. A pesti helyőrségi lelkész hivatalos naplója szerint április közepéig mintegy 550 újone halt meg, nagyrészüik nős ember volt és hönvágban pusztult el.

Az 50.000 újone közül, kisebb-nagyobb szállítmányokban, három hónap alatt körülbelül a fele ment át Pesten. Itt a Gránátos-laktanyában⁹⁴ levő Transporthausban helyezték el, felruházták és felszerelték, azután azonnal a harctérre indították őket. Nem felelt meg a valóságnak a feljelentés azon állítása, hogy az újoncok zsúfoltan voltak elhelyezve és minden életfeltételt nélkülözniök kellett, ami miatt 7.800 ember meghalt közülök.

A vegyesbizottság mindezeket jegyzőkönyvbe foglalva terjesztette elő a Vezénylőtábornoknak, aki azután a Leg-

⁹⁴ Ma Központi Városház.

főbb Haditanácsnak tett részletes jelentést, valamint hasonlóképen a Helytartótanácsot is tájékoztatta.

A jegyzőkönyvön kívül a Transporthaus parancsnoka külön jelentést is terjesztett fel, amelyben a következőket adta elő: Szily alispán mondta neki, hogy a nádorhoz ő tette a feljelentést, mert mások úgy tájékoztatták őt, ő maga azonban sohasem járt a gránátos-laktanyában. Hozzáfűzte a Transporthaus parancsnoka, hogy a panasz tehát elhamarkodott volt és csak megszegyenítő a feljelentőre, hogy a jegyzőkönyvet alá kellett írnia, mely a feljelentésben foglalt vádak valótlanságát állapítja meg.

A jegyzőkönyvnek az újoncok minőségére vonatkozó adatai — sajnos — azt a megállapítást igazolták, amelyet — miként fentebb láttuk — a Legfőbb Udvari Haditanács a magyar hatóságok részéről állított újoncok silány minőségére vonatkozólag tett.⁹⁵

A háború az 1797. év végével befejeződött. Az esztendő utolsó hónapjai alatt már nem volt sorozás vagy toborzás, így az újoncszedéssel kapcsolatban sem esett több panasz sem a polgári hatóságok, sem pedig a katonaság részéről.

vitéz Berkó István.

⁹⁵ Gen. 1797—51--198.

Monarchiánk egykori katonai közigazgatása.

Minden sikeres hadjárat alatt és után, hosszabb vagy rövidebb időre az ellenségtől elvett és saját csapataink által megszállt területek új közigazgatását kell berendezni, hogy a rendes élet ismét megkezdődjék, illetve folytatódjék. Ez az új vezetés a háborúk alatt mindig katonai kézbe került, mivel rendkívüli helyzetekben a polgári közigazgatás a maga lassú, sokszor bonyolult, de mindig körülményes módszereivel nem tudott és nem tud ennek a célnak megfelelni.

A katonai közigazgatás többnyire csak időleges, azonban Monarchiánk bizonyos területein, a különleges viszonyoknál fogva, hosszú ideig, évszázadokon át is működött.

Természetesen katonai közigazgatáson általában nem azt értjük, hogy a keretében működő összes személyek tényleges katonák legyenek. A legeiső napokban valóban csak tisztán katonai hatóságok működnek mindaddig, míg ezeket fel nem váltják a hadtáp-, majd a közigazgatási hatóságok, melyeknek keretében persze már számos polgári egyén, szakember tesz szolgálatot, de mindig katonai vezetés alatt.

Az igazságszolgáltatás, — kezdve a rögtönítélő bíróságtól — szintén jóideig a hadbíróság kezében van. Ezt a háború különleges viszonyai kívánják meg, amíg azután felállítják a megszálló állam szerveiből a polgári bíróságokat, melyek elvileg a megszállt ország, vagy országrész törvénykezése szerint ítélnének. Az 1870/71-i háborúban a megszállt Franciaországban, de 1878-ban Boszniában is, hamarosan teljes polgári közigazgatást szerveztek katonai vezetés alatt.

A Monarchia azonban keleti részeiben, különösen a XVIII. század eleje óta a törököktől visszavett területen, teljes katonai vezetést honosított meg, mely nemcsak a közigazgatás összes ágait foglalta magába, hanem a legmesszebbmenő módon az úgynevezett „házközösségek” („Communitäten”) útján még a magánjogba, sőt a családi életbe is belemélyült.

Az úgynevezett katonai határőrvidék, — melyet 1873-ban oszlattak csak fel — teljesen katonai közigazgatás alatt állott, melyet Savoyai Jenő herceg szervezett meg. 1699-ben.

a karlócai béke megkötése után a Duna, Tisza, Maros és Száva által határolt, visszahódított területen az úgynevezett szlávóniai és tiszamarosi „Grenzgeneralat”-ot alakította meg, gróf Lamberg, illetve báró Schlichting vezetése alatt. A pozsereváci béke (1718) után pedig a temesvári „Generalat”-ot gróf Mercy Claudius és a belgrádi katonai „General-Gouvernement”-et Württemberg Sándor herceg vezetése alatt állította fel. Később még az erdélyi (székely és román) határőrvidéket is megszervezte.

A karlócai békével (1699) visszakerült nyugat-horvátországi vidéken — Lika és Krbava — az ott már meglévő határőrterületek bevonásával, megszervezték a károlyvárosi (Karlovac), a varazsdi „Generalat”-ot és a „Banal-Grenze”-t: utóbbit közvetlenül Horvátország bánjának rendelték alá.

1747-ben az egész előbb említett területet ezredkörletekbe osztották be, melyek mindegyike, a gyermekeket is beleértve, kb. 80.000 lelket számlált. Minden ezred húsz század-körletre tagozódott. Ez a szervezet, a század-körletek egyes eltolódásait leszámítva, nagyjában 1873-ig maradt meg.

Ezekben az ezred- és század-körletekben az egész polgári és katonai közigazgatás — beleértve még a fegyelmi fenytő jogot is, mely az egész lakosságra kiterjedt, — az ezred- és századparancsnokok kezében volt egyesítve. A szűkebb értelemben vett közigazgatási szolgálatot külön erre kiképzett tiszt, a „Verwaltungs-offizier” végezte.

Ezt a szigorú katonai szervezetet az akkori bizonytalan viszonyok követelték meg. A határmentén még mindig átlátogató fosztogató török bandák ellen, állandó erős őrség volt szükséges, melynek a terepet jól kellett ismernie és melyet a közeli községekből meg lehetett erősíteni.

Ezenkívül a határőrvidék katonai kordonja egészségügyi szolgálatot is végzett, amennyiben sokhelyütt határzárálomásokat létesítettek a pestis, kolera és más ragályos betegségek behurcolásának meggátolására. A keletről jövő utazókat fertőtlenítették. 8—14 napig is visszatartották külön erre a célra épített szállásokban.

Az újonnan visszaesetolt területeken igen sok félvad szerbiai menekült, szökevény, az Ozmán-birodalomból mindenféle kóbor nép, szegénylegény, kalandor húzódott meg. A szigorú katonai szervezés és állandó vezetés alatt sikerült ebből a sokfajta népből szorgalmas, földművelő nemzedéket faragni és falvakba letelepíteni. Mivel nem az egyén, hanem egyes családok kaptak földet, ezek ragaszkodtak is állandó lakhelyükhöz. A teljesen lakatlan vidékekre Mercy tábornok, Schlichting tanácsára lotharingiai, elzászi és sváb telepeket hívott meg.

Midőn 1717-ben a Temesi-bánság ismét visszakerült a Monarchia kötelékébe, a lehető legrosszabb állapotban volt.

A 164 éves török uralom alatt az eredeti magyar őslakosság jóformán teljesen kipusztult. A hajdan oly termékeny területen mocsaras ingoványok váltakoztak sivár homokbuckákkal. A vadvizes, sásos és eliszaposodott, tunyafolyású vizek között csak vadat lehetett találni — még a gyümölcsfákat is kipusztították. A néhány ezer megmaradt, többnyire oláh lakos a lehető legprimitívebb viszonyok között pásztorkodásból, vadászból, halászból — és rablásból élt.

A törökök közelsége miatt, Savoyai Jenő herceg tanácsára, a Bánságot nem csatolták vissza az anyaországhoz, hanem ott teljesen katonai közigazgatást rendeztek be, míg a viszonyok nyugodtabbá nem váltak és a rendes termelő munka meg nem kezdődhetett.

Az új katonai kormányzat első dolga volt a teljesen elpusztított terület benépesítése. Mivel a karlócai béke után Magyarországra telepített szerb lakossággal hatóságaink részben igen kedvezőtlen tapasztalatokat tettek, ezúttal német családokat hoztak a Bánságba. A legelsőek már 1716-ban érkeztek meg, ezekkel gróf Mercy nagyobbrészt külön községeket építtetett. 1765-ban ismét ügynököket küldtek ki a Német Birodalomba, akik most már 400 sváb családdal érkeztek meg. A nős telepes családok napi 12 krajcárt, minden gyermekek után 2—2 krajcárt, a nőtlenek és özvegyek pedig napi 6 krajcár segélyt kaptak. Bécsben, a jelentkezés után, a telepesek útiköltségképen 3—3 forintot kaptak. Budára érkezve pedig ismét ugyanannyit. Az utazás nagyobb része főleg a Dunán történt.

A Bánságba beérkezve, a telepeseknek előleget adtak házaik felépítésére, ennek a felét öt év alatt kellett visszafizetni, a másik felét a kincstár elengedte.

Ezek a szorgalmas bevándorolt családok a földeket mintaszerűen művelték meg és csakhamar jólétre, gazdagságra tettek szert. Falvaik rendezettek voltak, szép, egyenes, széles utcákkal, iskoláik számosak és jók. Nemzetiségüket és nyelvüket megőrizték. Az általános szolgálati nyelv azonban, sajnos, nem a magyar, hanem a német volt és maradt.

Gróf Mercy mindenekelőtt a rendelkezésére álló gyalog- és lovaskatonaság egy részét a határmenti őrsőkön helyezte el; ezek vetették meg a későbbi határőrvidék alapját. Ezen őrsők katonasága leszerelés után is ott maradt. Az új kormányzat legfontosabb dolgai közé tartozott a meglévő várak és megerősített „palánk”-ok rendbehozatala.

A pozsereváci béke után, a visszahódított Bánságban alig volt város. Temesvár, Arad, Szeged csak kis cölöpgáttal meg-

erősített és körülvett várak voltak. A kereskedők és iparosok a külvárosokban, az úgynevezett „palánk”-okban tanyáztak. Szabadka, Ujvidék, Versec, Fehértemplom, Pancsova, Nagy-kikinda 1720 után kezd csak várossá fejlődni. Temesvár erődítményeit kijavították, kibővítették. 1729-ben épült fel a nagy „Erdélyi laktanya”, mely még ma is használatban van. A világháború előtt is, óriási területén két teljes tüzérezredet helyeztünk el benne.

Gróf Mercy Temesvárt mintavárossá fejlesztette; gondoskodott jóvizű kútak fúrásáról, csatornázásról; az utcákat kiköveztette. 1729-ben építették a mostani Gyárvárosban a vízvezeték központját, melyben a Bega vizét megtisztították és úgy bocsátották a lakosság rendelkezésére. Az egészségügyi viszonyok javítására egyáltalában nagy figyelmet fordított. A pestis veszedelme miatt pl. egyideig a miséket nem a templomban, hanem a szabadban mondták. A pestisben elhunytakat nem temették el, hanem elégették. stb.

Temesvárnak szerencséje volt a várparancsnokaival is: egyik jobban gondoskodott a városról, mint a másik. Gróf Mercy kormányzót, akinek annyit köszönhetett. 1733-ban Olaszországba vezényelték, ahol 1734-ben hősi halált halt.

A kormányzót 1736-ig ideiglenesen Temesvár várparancsnoka, báró Engelshofen vette át; őt gróf Hamilton váltotta fel. Utóbbi főfeladatának tekintette, hogy befejezze Temesvár erődítményeinek újjáépítését. Az események igazolták ennek a munkának szükségességét. Gróf Hamilton is kitűnően működött, akárcsak elődei. Midőn 1738-ban elhunyt, Temesvár éppoly őszintén meggyászolta, mint négy év előtt gróf Mercy tábornokot. Gróf Hamilton helyeztette ismét üzembe pl. Herkulesfürdőt a híres gyógyfürdőt; az épületek részben még ma is használatban vannak.

1739-ben ismét báró Engelshofen vette át a kormányzatot. Ő többek között a nagy Mercy-féle laktanyán kívül, még egy hatalmas kaszárnyát építtetett a mérnökök és műszaki alakulatok részére, továbbá egy, az akkori viszonyokhoz képest igen nagy és modern polgári és katonai kórházat is. 1744-ben vetették meg alapját az új Józsefvárosnak, a pétervárad-kapu előtt. Az újonnan épült Mehala külvárosba pedig rác telepeseket, földmunkásokat helyeztek el.

Engelshofen a Bánságban laktanyákat építtetett a gyalogság és lovasság számára. Csákován, Lugoson, Karánsebesen, Újpecsen, Versecen, Pancsován, Mehádián, Nagybecskerekben, Fehértemplomban és Ujaradon. Ezek a laktanyák annakidején mintaszerűek voltak: néhány épület még ma is használatban van.

Temesvár új építkezésénél tervszerűen jártak el. Pontosan kitűzték az utcák vonalát: nincs is ott girbe-görbe utca

ma sem. A Belvárosnak, az úgynevezett „Vár”-nak területe nem nagy, de olyan mint egy kis modellváros; látszik, hogy egy gondolkodó fő tervei szerint épült. Tervszerűen fejlesztették a Józsefvárost, a Gyárvárost, Mehalát, sőt még egy új külvárost is építettek a „Majorokat”: utóbbi 1900 körül az Erzsébetváros nevet kapta és végleg Temesvárhoz csatolták.

Ami a föld kihasználását illeti, *gróf Mercy tábornok, de utódai is tulajdonképen a mai értelemben vett irányított gazdálkodást vezették be.* Nagy gondot fordítottak a gyümölcs- és eperfa ültetésére, meghatározva minden vidéken minő gyümölcsfák ültetendők. A karánsebesi cseresznye pl. még ma is igen híres.

Nagy súlyt vetettek a selyemhernyó tenyésztésére is. Evégből a Bega mentén eperfa-ültetéseket kezdtek meg. Mivel azonban csakhamar rájöttek, hogy a föld ott nem felelt meg, Versec, Fehértemplom, Detta és Csákova lettek később az eperfaültetvények és így a selyemhernyótenyésztés központjai is. A selyemhernyótenyésztés lelke, Abbate Rossi Mantuából bevándorolt szakember volt. Az eperfák és a selyemhernyó pusztítását halállal büntették. Felemlítendő még, hogy már a XVIII. század első felében Giroda környékén rizst is termeltek; csak azért hagyták abba, mert állítólag a rizsföldek vízzel való elöntése „a levegőt rontotta”.

A második török háború kitörésekor a lakosság egy részét, mely a Bánság déli részeiben tartózkodott vak rémület fogta el; elmenekültek, úgy hogy később új telepésekről kellett gondoskodni. Olasz, spanyol és sváb kézműveseken kívül, akkor elzásziakat is telepítettek. A magyar területen lévő német községek mind megőrizték német jellegüket, sőt például az elzászi lakosságú Charleville, St. Hubert és Seultour még francia nevüket is; igaz, hogy a lakosság eredetére csak a francia családnevek figyelmeztetnek, különben teljesen elnémetesedtek. Mindazonáltal bennünket magyarokat szeretnek azzal vádolni, hogy erőszakosan magyarosítunk.

Érdekes és felemlítendő jelenség a bevándorolt svábok nagy asszimiláló képessége. Míg kisebbségben voltak, ők tanulták meg szomszédaik nyelvét, akiket azonban előbb-utóbb felszívtak. Mihelyt többségbe kerültek, megkövetelték a mindenkori kisebbségtől, hogy most már ők beszéljenek németül. Elég sok eredetileg magyar és román község németesedett így el az idők folyamán. Viszont a világháború előtti években a Bánság német lakosságának nagy része magyarul is beszélt.

A kultúrmunkák legfontosabb tényezői közé tartozott az útépítés. Gróf Mercy és utódai a katonaság segítségével nekifogtak az úthálózat kiépítéséhez, ami a kőben olyan

szegény vidéken abban az időben, amikor alig álltak szekéren kívül más eszközök rendelkezésre, igazán nagy feladat volt. Csak a katonaság és a katonailag szervezett munkáosztagok segítségével voltak képesek ezt a nehéz feladatot megoldani.

A mai „Organisation Todt”-nak elődjét tehát már a XVIII. század első harmadában a Bánságban megtaláljuk. Régi hadseregünkben — melyet sokan annyira szeretnek ócsárolni — a mostani célszerű szervezetet már évszázadok előtt ismerték: sajnos azonban, hogy a bevált katonai szervezeteket az idők folyamán sokszor elfelejtettük.

A legnehezebb feladatok egyike volt a vadvizek lecsapolása és a folyók szabályozása. Temesvár közvetlen környezete is tulajdonképpen egy nagy nagy mocsár volt a visszafoglalás után. A kultúrmunkát ott kezdték meg, mert a sok mocsár természetszerűleg az éghajlatot, az egészségügyi viszonyokat igen kedvezőtlenül befolyásolta.

A legnagyobb mocsár már Szőregnél kezdődött; a Marostól délre és a Tiszától keletre terült el, nagyobb volt mint a Balaton (598 km²) és a Fertő tava (335 km²) együttvéve.

A nagy munka után a Maros, a Bega és a Temes mocsarait csapolták le; majd a két utóbbit folyót hajózhatóvá tették. Később folytatták a nagyszabású csatornaépítkezést, több mint 500 km. hosszúságban. 1759—60-ban Fremant holland mérnök a Mercy-csatornát fejezte be; Kostély és Topolovenél szilipiket, a csatorna mentén pedig új községeket építve.

Ugyanilyen szakértelemmel, külföldi mérnökök segítségével fogtak bele az ilancsai és alibunári mocsarak kiszáritásához. Az úgynevezett Alibunári-mocsarak helyén spanyol ezredek leszerelt katonái építették Uj-Barcelonát, mely ma a Nagybecskerek nevet viseli. A sok mocsár persze miazmáival és kigőzölgéseivel megfertőzte az egész vidéket és már ezért is neki kellett fogni a lecsapoláshoz és a kiszáritáshoz, nem is szólva a termőföldnyerés fontosságáról.

Azonban gróf Mercy tábornok, és különösen Engelshofen nagy figyelmet szentelt a bányászatnak is. Utóbbinak kormányzata alatt fedezték fel és helyezték üzembe Oravica, Dognácska, Szászka és Moldava bányáit. Hübner Dávid és Johann von Brandenburg tűntek ki különösen ezen a téren. Utóbbi építette a boksáni kóhókat is.

A bevándorolt lakosság szorgalma meghozta gyümölcsét: aránylag rövid idő alatt jólétre tett szert, meggazdagodott; azonban III. Károly királyunknak szerencsétlen második török hadjárata a Bánság lakosságára is igen kedvezőtlen hatással volt. A telepesek a déli vidékekről elmenekültek a

betört törökök elől, a Temesvár környékén lévő német falvakba. Házaikat felégették, marháikat elhajtották.

Midőn 1739-ben falvaikba visszatértek, ott csak romokat találtak. Az egész kultúrmunkát újból kellett kezdeni. Akkor ismét telepítettek németeket, sőt schweiziakat is. Utóbbiak között sok volt a kézműves.

A lakosságnak húszévi adómentességet engedélyeztek; sok községet akkor teljesen újjá kellett építeni.

Állandó békét a Bánság lakossága csak 1789. óta élvezett. 1789—1791-ben a török hadjárat alatt Laudon tábornok ugyan ismét bevette Belgrád várát, de a szisztovai békekötés következtében Ausztria visszaadta a törököknek minden földjét, tehát Belgrádot is. A hároméves háború semmi kézzelfogható eredményt nem hozott; azonban ettől az időtől fogva a Bánát az állandó virágzás és gazdasági fellendülés korát élte 1849-ig.

A bánsági katonai kormányzat tevékenységével bővebben foglalkoztam, mert az páratlan a maga nemében és olyan eredményeket ért el, melyeket követendőnek tekintettünk 1915-ben és melyek irányadóak ma is.

1717. után Belgrádot is kiépítették. A vár környékén német telepesek alapítottak községeket mint pl. Marienwörthöt, Osterdorfot, melyek ma a Mirjevo, illetve Ostruznica nevet viselik. Lakói teljesen elszárvosodtak. Az egykori kultúra nyomai azonban a Belgrád körüli falvakban még most is meglátszanak.

A Dunától és a Szávától délre fekvő vidékeken, ahol a würtembergi herceg volt a kormányzó, a katonai kormányzat nem honosodott meg, mert ezeket a területeket az idők folyamán ismét vissza kellett adni a törököknek, oláhoknak és később a szerbeknek.

Jenő herceg a mocsaras Duna-Dráva sarkában fekvő bélyei birtokán, — mely a XIX. század végén Frigyes főherceg, 1919 után pedig részben a jugoszláv állam tulajdonába ment át — számos svábot telepített meg nagy községekben, kik még ma is megvannak.

A katonai határőrvidék letelepített lakossága a XVIII. század folyamán mind nagyobb jólétre tett szert. Ezt azzal hálálta meg, hogy 1809-ben, majd 1813—14-ben, lakosságának 14—14.5%-át szállította fegyverbe. Ugyanakkor Ausztriában a lakosságnak csak 4.5%-a. Magyarországon pedig 1—1.5%-a teljesített katonai szolgálatot.

A Bánságban, Horvátországban és Szlavóniában szerzett jó tapasztalatokat felhasználva, 1774-ben, midőn Bukovina felszabadulva a török uralom alól Ausztriához került, ott is megalapozták a katonai közigazgatást és szervezésével báró

Splényi altábornagyot bízták meg. Ő, ugyanúgy mint utóda, Enzenberg tábornok, — a 2. erdélyi oláh határőrezred volt parancsnoka, — feladatát kitűnően oldotta meg. Sok németet telepítettek a román és rutén lakosság közé. A katonai közigazgatás közegei pártatlanok, megbízhatóak és megvesztegethetetlenek voltak, úgy hogy nemcsak az egész tartomány virult fel, hanem a lakosság is láthatólag meggazdagodott. Ezt a történetírók és szakemberek egyhangúlag elismerik és benne látják okát annak, hogy a bukovinai közigazgatás mindig sokkal jobb volt, mint a szomszédos Galiciában.

Azonban II. József császár, 1786-ban egy szemleútja után, a lemergi Gubernium tanácsára, Enzenberg tábornok ellenzése dacára a katonai közigazgatást megszüntette és a tartományt Galiciába kebelezte be. Ugyanabban az évben rossz termés volt, éhínség tört ki; a többi megtele a lengyel autonóm kormányzat gyöngesége, kapkodása, úgy hogy Bukovina önállóságát néhány év múlva ismét visszaállították. A katonai közigazgatás helyett azonban polgárit szerveztek.

Midőn a Monarchia 1914 nyarán fegyvert fogott, nem volt anyagilag, de különösen az élelmezés terén, egy hosszú, nagy háborúra felkészülve. Igaz, hogy a Monarchia az élelmezés terén majdnem teljesen autark volt, azonban az egyseges elosztásra és pótlásra semminemű előkészület nem tettek. Tartalékokat nem halmoztak fel, úgy hogy csakhamar nehézségek álltak be ezen a téren is, különösen midőn az oroszok 1914 őszén Bukovinát és Galicia nagy részét, tehát Ausztriának földművelő tartományait megszállták.

A hiányt az élelmezésben növelte az a körülmény, hogy a földművelő férfilakosság nagy részét katonai szolgálatra hívták be, ez a termelésnél hiányzott; másrészt sokkal több fogyott, mint béke idején. Hiszen tudjuk pl. hogy a földműves ember megközelítőleg sem fogyasztott annyi húst, mint pl. a mozgósított katona.

Az előkészületeket hátráltatták a parlamentek is, melyek mindenbe beleszólva, a konkrét hadművelési terveket megnehezítették. Hiányzott azonban a megfelelően kiképzett személyzet is, mert tulajdonképpen milliós tömegek élelmezésével csak a hadsereg hadbiztossága foglalkozott, de itt is csak egyesek voltak teljesértékű munkaerőknek tekinthetők.

A polgári közigazgatás egyáltalában nem volt előkészítve arra, hogy milliós tömegek élelmezését lebonyolítsa. Egyes személyek ugyan igen ügyesek voltak, jól váltak be, de a nagy gépezet nem működött kellő módon. A helyzet ezen a téren Ausztriában lényegesen rosszabb volt mint Magyarországon, mert rögtönzésekkel kellett dolgozni. Így már a háború első évében is, sokhelyütt nagyobb élelmezési nehézsé-

gek léptek fel és ezért a hadvezetés, de az ország kormánya is örömmel fogadta Szerbia megszállását, melynek igen jó híre volt mint agrár államnak. Néhány hónappal később, a gorlicei csata után, már Lengyelország tetemes részét is sikerült megszállni és így meg volt a mód, hogy a Monarchia és szövetségeseinek élelmezését kielégíthessék.

A hadvezetés a megszállt területeken teljesen katonai közigazgatást kívánt, hogy azok készleteit, terményeit minden felesleges bürokratizmustól mentesen, a leggyorsabban összegyűjthesse és kihasználhassa. Hamarosán jelentkeztek azonban a politikusok, kik ebből a fontos problémából is mindjárt pártkérdést csináltak.

Így az osztrák Reichsrat lengyel képviselői — ezek voltak a mindenkori kormány leghívebb támaszai — azt akarták, hogy a meghódított orosz-lengyel területet csatolják Galiciához. A magyar kormány viszont azt kívánta, hogy Szerbiát magyar érdektérületnek tekintsék és közigazgatása magyar kézbe kerüljön. Félttek a trializmustól, a délszláv eszme terjeszkedésétől. Mindkét parlament attól tartott, hogy ha ilyen hatalmas területek tisztán katonai kormányzat alá kerülnének, ezáltal a centralisztikus irányzat erősödnék meg,

Így azután az 1915—16-ban felállított, úgynevezett katonai főkormányzóságoknak bizonyos kompromisszum jelleme volt. Az illető katonai kormányzó egyéniségétől, felfogásától, jellemétől függött a kormányzat iránya.

A belgrádi katonai főkormányzóságnál eleinte túlságosan kedveztek a délszláv felfogásnak. De 1916 tavaszán gróf Tisza István miniszterelnök beutazta a megszállt Szerbia egyes részeit. Személyes benyomásai alapján új, politikától mentes kormányzatot, új rendszert kért öfelségétől. A király helyt adott gróf Tisza kérésének, nagyobb személyes cserék következtek be, különösen a vezető állásokban és ezáltal új feszelebb rendszer is köszöntött be. A szerbiai kormányzat teljesen katonai kézbe került, de a főkormányzó, báró Rhemen Adolf vezérezredes mellé, közigazgatási szakembert is állítottak, a Balkán alapos ismerőjét, dr. Thalóczy Lajos közös pénzügyminiszteri osztályfőnök személyében.

A legnagyobb nehézséget okozta a kellően képzett közigazgatási személyzet teljes hiánya. A Monarchiában sohasem számoltak azzal, hogy nagy területeket aránylag hosszú ideig kell majd megszállva tartani és közigazgatásukról huzamos időn át kell gondoskodni. A személyzetet, hogy úgy mondjam, egyenként kellett összekeresni. Szükséges volt persze, hogy mindenki a német (a szolgálati nyelven kívül) szerb nyelven is legalább szükségszerűen beszéljen.

A különböző szakembereket a honi minisztériumok csak igen nehezen akarták rendelkezésre bocsátani és akkor is különösen eleinte, nem éppen a javát adták. Az a vélemény alakult ki, hogy a megszállt orosz-lengyel rész Ausztria. Szerbia pedig Magyarország érdekkörébe tartozik. Ennek következtében a szerbiai személyzet legnagyobb részét Magyar- és Horvátországból, továbbá a Bosznia-Hercegovinai kormányzattól kapta. A legnagyobb nehézséget a szerb nyelvnek legalább is a szolgálati igényeknek megfelelő tudása okozta. Ezen a téren a legjobb személyzetet Bosznia és Hercegovina katonai kormányzata bocsátotta rendelkezésre. Érdekes és felemlítendő, hogy a meghódított Szerbiában a benszüllött lakosság a magyar közigazgatási személyzetet jobban szerette mint a horvátot. A horvát-szerb viszály és ellentét már 1916-ban is jelentkezett.

Mivel azonban a rendelkezésre bocsátott közigazgatási személyzet megközelítőleg sem fedte a szükségletet, a hadvezetés kénytelen volt tartalékos, továbbá sebesült és nyugdíjas tiszteket a közigazgatás szolgálatába állítani. Ezek a tisztek, de a rendelkezésre bocsátott fiatal polgári egyének is, mielőtt szolgálatukat megkezdték volna, többhónapos tanfolyamot végeztek, melyen főleg a gyakorlati, a mindennapi életben szükséges alapismereteket sajátították el.

El kell ismerni, hogy a belgrádi közigazgatási tanfolyamot — dr. Thallóczy legfőbb vezetése alatt — igen ügyesen szervezték meg. A fiatal közigazgatási hivatalnokokat nagy körültekintéssel készítették elő jövőendő hívatásukra, nagy súlyt vetve a különleges szerb viszonyokra. A tanfolyamokat végzett hallgatók a gyakorlati életre előkészítve igen jól váltak be, hogy úgymondjam, tudtak a szerb nép nyelvén beszélni. Ezen nemcsak a tényleges nyelvet hanem a nép lelkületét is értem. Mindazonáltal igen sok nehézséget kellett leküzdeni. Különösen hiányoztak a közellátás terén gyakorlott egyének. Tulajdonképpen a megszállt Szerbiában 1916 őszétől fogva működött csak a közigazgatás zökkenők nélkül, súrlódástól mentesen. Akkor már az új vezető egyéniségek, szakemberek érvényesíthették tudásukat.

A császári és királyi hadsereg főparancsnokság a Savoyai Jenő herceg által szervezett katonai közigazgatást, — mely évszázadokon át teljesen bevált — szerette volna életre hívni; tervét azonban több oknál fogva nem tudta végrehajtani.

Először is a megszállt területeken, a hágai egyezmény értelmében, az addig érvényben lévő szerb törvényeket kellett alkalmazni az esetleg meglévő benszüllött közigazgatási személyzet felhasználásával. Utóbbiról azonban nemigen

lehetett szó, mert a szerb hatóságok személyzete elmenekült, csak később sikerült a községek élére bennszületett előljárókat állítani.

A Központi Hatalmak felfogása szerint, nem volt lehetséges a szigorúan vett katonai közigazgatás, mint annakidején Jenő herceg korában a Bánságban és a határőrvidéken. Csak a vezetést sikerült teljesen katonai kézben tartani, miáltal a közigazgatás gyorsá, bürokráciától és politikától mentessé vált, főleg pedig tisztakezű volt és maradt. *A Monarchiában és a mostani háborúban annyira divatos „központokat”, részvénytársaságokat, melyek nyereségre dolgoztak és állami jogkörrel akartak működni, a katonai kormányzás a megszállt Szerbia területén nem engedélyezte, mert csak arra voltak jók, hogy a közellátási cikkeket drágítsák.*

Ha hibák fordultak elő a közigazgatásban, hamarosan segítettek rajtuk, a visszaéléseket pedig szigorúan megtorolták. Az u. n. kerületi hatóságok „Kreiskommandók” megfellelték a határőrvidék ezredparancsnokságainak, a „Bezirkskommandók” pedig a századparancsnokságoknak. A kerületi parancsnoknak közigazgatási szakközege, mondhatni jobb keze egy-egy „Zivilkommissär”, polgári biztos volt, aki a polgári életben főszolgabíró, alispán stb. volt és így közigazgatási gyakorlattal is rendelkezett.

A katonai főkormányzásnál a „Zivil-Kommissariat”, vagyis a polgári biztos hatáskörébe tartoztak: a pénzügyi, igazságügyi, vallás- és közoktatásiügyi és politikai osztályok. Ezek vezetői kiváló szakemberek voltak, kiket Magyarország bevezetett a hadvezetőség rendelkezésére.

A belgrádi katonai kormányzás igen eredményesen működhetett; neki adták meg a legnagyobb önállóságot. A vezető állásban lévő férfiak keményjellemű, alapostudású emberek voltak, úgy hogy a megszállt Szerbiában 1917-ben, de különösen 1918-ban, főleg gazdasági téren, igen szép eredményeket mutattak fel nemcsak a földművelés, termelés, hanem a bányászat, erdészet, állattenyésztés terén is. Sokkal többet exportáltak mint annakidején a független Szerbiából, emellett a nép megélhetése is jó, sőt legtöbb tekintetben jobb volt mint a Monarchiában.

A katonai kormányzás eleinte szintén büntetésekkel akarta célját elérni, a többtermelést fokozni, a drágulást megakadályozni, az árakat letörni: hamarosan rájöttek azonban arra, hogy ezt a célt jutalmakkal, serkentésekkel sokkal jobban lehet elérni.

A szerbiai katonai kormányzat nemcsak önmagát, és a megszálló csapatokat — 13 hadtáp félzászlóaljat és a Monarchiából odatelepitett 3 gyalog- és 2 lovasezred póttétét

tartotta el, hanem még kb. 38 millió korona felesleget is mutatott ki.

A szerbiai katonai főkormányzóság jó nyomon haladt, midőn Savoyai Jenő herceg bevált közigazgatási elveit tette magáévá azoknak felhasználásával, Szerbia különleges föld- és néprajzi viszonyainak figyelembevételével vezette közel három éven át a megszállt déli területek közigazgatását.

Suhay Imre

Gróf Széchenyi István mint katona.

Széchenyi katonai pályafutásáról többen írtak részletesen, legutóbb az Irodalomtörténeti Közlemények 1942. évfolyamában Széchenyi életének alapos ismerője, Viszota Gyula. Azt, aki Széchenyi életének e másfél évtizedéről megbízható adatokra kíváncsi, — ha csak maga nem akarja végigbolyongani a Napló rengetegét és végigböngészni a kiadott és kiadatlan adatok tömkelegét — bízvást figyelmeztetem erre a kronologikus rendjében világosan tájékoztató értekezésre.

Az alábbiakban három kérdésre keresek választ: mennyiben volt alkalmas Széchenyi a katonai pályára, miféle ambíciók hevítették őt a katonaeletben és miféle nyoma maradt szolgálati és szolgálaton kívüli katonaeletének?

Tájékozásul megemlítem, hogy főforrásom Széchenyi naplóinak Viszota-kiadása; ez részemre szinte fölöslegessé tette a jegyzetek adását. Ahol dátumra hivatkozom, ott az olvasó könnyen ellenőrizheti állításaimat a Viszota-féle kiadás megfelelő dátumának kikeresésével; másutt ugyanezen kiadás Mutatóinak segítségével, pl. Széchenyi István nevénél. Széchenyi testsúlyára felsorolt adatok alapján.

a) Széchenyi termete.

„Széchenyi erős, de nem atlétai, magas, de nem túlemelt alakú férfiú volt, a legarányosabb növénnyel, hajlékony tagokkal, jólformált mellel, izmos, edzett karral, és közép-nagyságú napsütött kezekkel” — így szól róla a legrészletesebb és leghitelesebb leírás, Kemény Zsigmondé.

Hány centimétert jelent ez a szó: magas? A rendőrség nemzetközi megállapodása szerint 180—200 cm; igen magas 200 cm. fölött, — de ez a nemzetközi mérték nem fogadható el magyar író szavának értelmezésére. Bartucz Lajos szerint magyar viszonyoknak megfelelően „magas = 170—180 cm., 180 fölött van az „igen magas”, amit Kemény Zsigmond „túlemelt” szóval fejez ki.

Ezen az általánosságon túlmenő pontossággal akartam meghatározni Széchenyi testmagasságát. Katonai törzskönyvi lapjának másolatát megszereztem, de ebben a ma-

gasság föltüntetve nincsen. Halálakor a mérést, úgy látszik, elmúlasztották. Feltűnő, hogy Széchenyi maga — testsúlyának elég gyakori ellenőrzése szinte különössé teszi — magasságát föl nem jegyezte. Ennek pótlásául arra gondoltam, hogy következtetést vonok Széchenyi termetére a Széchenyi-Múzeumban őrzött ruháiból. Mikuska Ferenc, a Magyarországi Szabóiparosok Szövetségének elnöke, kérésemre szíves volt ezeket a méréseket elvégezni; ugyanő a mérés alapján Széchenyi magasságát 173 cm-re becsülte.

A becslés a következő adatokra épült: pantallónadrág derékig 106 cm., mente „derékhoz” 45 cm. Ehhez az összesen 151 cm-hez Mikuska úr hozzáadta az Amerling festményen lemért fejmagasságot (22 cm.).

Nézetem szerint a ruha alapján helyesebb lenne a 174 cm-es becslés. De ha föltételezzük, hogy Széchenyi főnmaradt ruhája a döblingi évekből való, akkor a ruha alapján megállapított magasság a 60—70 év közötti férfiúra illik. pedig ebben a korban már észrevehető a test alacsonyodása. ami 70 éves korig két-három cm-t is elérhet. A 174 cm-hez tehát egy-két cm-t hozzáadhatunk, így Széchenyi férfikori testmagasságát 175—176 cm-re tehetjük. Ez felel meg leginkább Kemény Zsigmond szavainak: magas, de nem túlmezt alakú.

Széchenyi elég sűrűn följegyezte testsúlyát. Nemcsak egészségi okból figyelte ezt, hanem amint öngúnyolódásából és naplójának egyéb helyeiből kitetszik, adott a karcsúságra, még pedig nemcsak magánál, hanem másoknál is. Legjobb barátját, Wesselényi Miklóst, helytelenítő mellékízzel nevezi naplójában vastagnak (der Dicke). Egyik Károlyi gróffal gúnyból fogadott, hogy Károlyi 1827 szept. 8-án este 6-kor 161 és félfont (= 91,5 kg.) súlyú lesz. Az 1829-i lóverseny és állatkiállítás alkalmával természetesen ott forgolódott a látogatók közt feltűnő Crescentia körül és megmérte őt is, kísérőjével, Hunyadyné Zichy Julietta grófnővel együtt. A 30 éves Crescentia — ekkor már négy élő gyermek anyja, — csak 62 kg-ig (117 font) vitte, mostoha-lánya, a nála 9 évvel ifjabb Julietta 72 kg-ot (128 font) nyomott.

Magasságához képest Széchenyi sohasem volt elhízva. 1830 előtt 122—127 font (68—71,2 kg.) közt ingadozott a testsúlya. 1830 végén, ehhez viszonyítva, csakugyan hízásnak indult. Ez év nyarára esik a híres, Kostantinápolyig terjedt aldunai útja. Útközben evés után fürdött — ettől lázas beteg lett, gyomra felmondta a szolgálatot. „Csont és bőr vagyok, sárga, mint a viasz”, — írja Konstantinápolyból Wesselényinek. Egy hónapnál tovább tartott, míg annyira összeszedte magát, hogy megint lóra ülhetett hazaútazás vé-

gett. E súlyos betegség után Pestre érkezve hónapokig gáncsolja saját falánkságát, zabálását, „valósággal halálra eszem magamat.” December közepén jegyzi Naplójába azt, hogy már nem érez mohó étvágyat. Még ezután is állandó a panasza, hogy dagad a hasa, már körtealakú a teste.

A legnagyobb testsúlyt mégis 1831-ben, november 7-én jegyzi föl: 138 font (= 77.5 kg.) Sajnos, e két esetben nem tudjuk, hogy ruha nélkül állott-e mérlegre, mint szokott, de ha így is történt, ez a súly még mindig nem torzítja el annyira a 175—176 cm-es magas férfi alakját, mint azt Széchenyi önmagáról írja. Mellékesen megemlítem, hogy ez a gyarapodás átmeneti volt, testsúlya a későbbi években 128-ra, sőt (ez esetben ruhával együtt) 114 fontra (alig 64. tehát ruha nélkül 60—62 kg-ra) száll alá.

Karcsú, sokszor és hosszú időn át sovány volt a teste. Ilyennek látta a 37 éves Széchenyit Kazinczy: „vékonytestű, igen fekete hajú és szemű, vastag, fekete, csaknem összeszűrt szemöldökű, fiatal, de grávis, azonban széptónusú nyájas úr.”

Ezt a testet Széchenyi elvi meggyőződésből edzette, szinte mondhatnók gyötörte.

b) Fizikai ereje és ügyessége.¹

Nem a fizikai erőt tartotta az ember legfontosabb tulajdonságának. Gyakran visszatérő gondolata, hogy erő körül egyesül minden e világon, de az erkölcsi erő körül. „mint a világegyetemben a naprendszerek Isten körül.” Nem a fizikai erő uralkodik, mert akkor az ökör parancsolna az embernek. „Semmi az, ha valaki jól lovagol, táncol, labdázik, úszik, versel”, fő a férfiasság és erő, „e körül egyesül az emberiség.” Különböző kifejezésekkel ugyanaz a gondolat.

A szellem primátusa azonban nem teszi fölöslegessé, sőt megköveteli a test edzését. A testgyakorlás nemcsak örömet szerez és erősít, hanem — és ez lényegesen emeli értékét Széchenyinek örökösen önjavításra irányuló pillantásában — elterel a buja gondolatoktól. „A jellem összefügg az egészséggel”, ezért nagy, kiszámíthatatlan becslés minden, ami erősíti az egészséget, élesíti az érzékeket: ez növeli az ember függetlenségét, eltávolít az érzékiségtől. „ezért szeretem a vadászatot, különösen lóháton.”

A napoleoni háborúk után ezért igyekezett meghonosítani a falkavadászatot. 1820 végén annyira lázba ejtette őt

¹ Sportteljesítményeiről több helyen írt Siklóssy László.

és Eszterházy Vincét egy sikerült falkavadászat, hogy kutyafalkát szereztek, aláírásokat gyűjtöttek a falkavadászat rendszeresítésére és vállalták az esetleges hiány fedezését.

Testedző mulatozásának állandó kísérője a fogadás. A fogadásokat az angoloktól tanulhatta, különösen lóversenyek alkalmával. Elvileg helyeselte a fogadást, mert ez gondolkodásra, számításra kényszeríti az embert, és arra izgatja, hogy a legjobb credményre törekedjék. Már 1816 tavaszán írja Liebenbergnek, hogy 700 arany erejéig úszik fogadásokban a simmeringi lóversenyekre. Később is látjuk fogadásait derűre-borúra. Fogad Esterházy Vincével pisztoly-céllövésre, 100 forintja bánja. Fogad Leikammal, hogy gróf Hunvady 1825-ben nem kap 250 pengőforintot a gyapjú mázsájáért. (à 56 kg.). 20 frankba fogad Esterházy Pállal két hadtörténetíró, a Ségur és Gourgaud párbajára. Fogad arra, hogy az oroszok 1828-ban nem, de 1829-ben eljutnak Konstantinápolyba. Fogad — és 10 arany veszteség dacára meg van elégedve, — hogy Bóhus eljut-e Vácra 1 óra 36' alatt: valószínűleg lóháton. Fogadni akar, de úgylátszik nem akad pártnerre, hogy Bécsből Pestre lovagol ugyanazon a lovon 24 óra alatt. — milyen modern ötlet. A fogadás sokféle tárgya közt persze legfontosabb a sport, ebben is a lóverseny. Ezzel — mint az előbbi példák mutatják, — szorosan összefügg az idő mérése, ami valósággal vérévé vált. A fogadások ebben ösztönzőleg hatottak rá. „5 és $\frac{1}{2}$ óra alatt tettem meg az utat Bécsből Felsbergig, nagy megerőltetéssel 5 óra is elég lenne, de 4 és $\frac{1}{2}$ -re már nem lehetne fogadni“ írja Naplójában 1820. okt. 31-én. Gondolkozóba esik Wesselényi kocsisának hetvenkedésén: 2 nap Zsibóról Pestre, 4 nap alatt Bécsbe hají — „hihető ez?“

Saját teljesítményeit gyakran méri. 1820 dec. 3-án Cenkről csukott könnyű kocsijában 4 lóval 24 óra alatt érkezik Pestre (kb. 220 km.) 1821 okt. 3-án Debrecenből Pestig a 26 mérföldnyi (kb. 190 km.) utat váltatlan lovakkal 60 óra alatt teszi meg, „csak négy mérföld kivétel a Hortobágyon“. Elég jellemző adat az utak különbözősége. Bábolnáról 1822 februárjában 16 óra alatt ér Pestre (kb. 100 km.) Férfias mulatság a kocsizás is, de gyerekjáték is lehet, asszonyoktól is kitelik. Azonban legény legyen a talpán, aki utána csinálja lovas és gyalogbravúrait.

„Hatodikán reggel indultam Montbelliarból (Schwarzenberg herceg főhadiszállásáról) — írja 1814 január 14-én — és 2 és $\frac{1}{2}$ nap alatt tettem meg az utat Metz környékéig, ahol a kitűnő Blüchert találtam“. Ez a levél Mannheimból kelt, visszatérő útjából, mert az üzenetváltás fontossága. (megtudni, hogy mi Blücher terve) nem tűrte meg az ellenség közelébe jutás veszélyét. A V alakú út légvonalban

450 km., — Széchenyi följegyzése szerint, amely a távolságokat is föltüntető menetlevél alapján készülhetett, s így számításba vehette a különböző kanyarulatokat, 138 lieuenyi, vagyis több, mint 600 km. (1 lieue \approx 4444 m.)

Ilyen teljesítmény után a pozsony—cenki 80 km-es lovaglásnak inkább az a delikát gondolat ad érdekességet, hogy Széchenyi, Crescentia imádója, otthagya az országgyűlés székhelyét arra az időre, amíg a férj a fővárostól távollenni kénytelen. Sportszerű jelentősége van a Sopron—kirchschlagi (4½ óra oda, ugyanannyi vissza) téli útnak, és a lóversenyeken való részvételnek. 1821 július 8-án Diószegről Debrecenbe lovagol. Ez a távolság nem nagy, talán lépésben ment végig, talán nagy kerülővel: az út 5 órájába került. Debrecenbe érve, ugyanazon a lovon versenyt futtat és nyer. — Dagadó kebellet jegyzi fel azt a diadalát, melyet a napjainkig csillogóhírű Sándor Móric fölött aratott. A verseny közben leszakadt a lovára akasztott súly, és közben vitte tovább a célig, hogy az előírt megterhelésben hiány ne essék — így ért be elsőnek. A közönség tapssal ünnepelte a győztest, Berzsényi ódát írt róla — Széchenyi rémületére. Széchenyinek t. i. minden eszméje száz mással függött össze, ő nem ok nélkül írta, hogy egy eszme ezer másikat szül. A lóverseny az egyesülést szolgálta, sok más eszmével együtt. Mi lesz az egyesüléssel, ha az óda elidegeníti tőle Sándor Mórict? Nosza elő a hajszálbetűkön nyargaló tollat és már szalad is a levél: „Édes Berzsényim. Nagyon tisztelt Hazámfia és Honnunk valódi díszé”... változtassa meg a verset, mert Sándort nehéz volt rábírní a versenyre, ő tudta, hogy nem nyerhet. Az ostoba közönség azt hiszi, hogy az a jó lovag, aki nyer, pedig „ezt a sebes ló teszi... Gátot vetne működésembe. Nem is talál diadal fiának nevezni „szegény elsoványodott sárga testemet, ifjú abban és erős a lélek, de a tokja annál hitványabb“.

Ennek a levélbe került gondolatnak, hogy t. i. a maga előtérbe tolása árthat terveinek, ikerestvére és a Naplóba rejtőzött az, hogy végzetes következményekkel járhat terveire a legkisebb balsiker. Csak bárányfelhők tarkítják az ég kékjét, ő már a zivatar csattogását hallja. A lóverseny fölvirágoztatására indított mozgalom nevetségessé válik és az egész magyar ellenzék feloszlását idézheti elő, ha vesz a simmeringi lóversenyen — írja visszafojtott lélekzetel a Naplóba, — aztán, szerencsére, nyer.

A lovaglás megmaradt kedvenc sportjának. Pestről lóháton gyakran rándult ki egyedül, vagy többedmagával Palotára nyúlászni, Fótra a Károlyiakhoz, Gödöllőre Grassalkovichékhoz, Gyálpusztára vadászni Mayerffihez. Kelés volt

a térdén, de azért ellovagol Törökbálintig és vissza, hogy hegyet nézzon a lóverseny céljára. Ha más nem került, a „városerdőbe,” vagy a budai lovaglóiskolába nézett el, ahol ha nem is láthatta Crescentiát, legalább szívhatta azt a levegőt, amelyben az előző vagy következő órákban az Ő kosztümjét fodrozta, az Ő arcát rózsázta az erdők felől jövő friss fuvalom, ahol Ő, a kegyetlen, tudott lovagolni akkor is, amikor Széchenyi betegen feküdt.

Lovasteljesítményeivel vetekednek gyaloglásai. Ezekről nagy keleti útjától kezdve tudunk. Kis-Ázsiában. Görögországban 1818—19 telén a legtöbb utat még lóháton tette meg, de a szicíliai vesztégzárban reggel 6-kor, negyedórai úszás után 20 (angol) mérföldes (\approx 32 km) gyaloglásra indult naponta, majd gyalog járta körül csaknem az egész szigetet. Messinától Palermóig, 25 napon át, napi 20—40 mérföldet (\approx 32—64 km.) gyalogolva. „Eleinte igen fáradt voltam, aztán kellemesebb lett... Erkölcsi tulajdonságaink akaratunk szerint szunnyadnak el, vagy maradnak ébren, ugyanígy van restünk.”

Ebben az útjában jegyzi föl magáról, hogy minden hegyet meg akar mászni. Föl is ment a többi közt a kisázsiai Olympusra, és a hegymászás úgy kimerítette, hogy utána sem enni, sem aludni nem bírt. több órára megsiketült. Az Etna láttára ugyanez az ellenállhatatlan vágy vett erőt rajta. Már a tengerről napokon át gyönyörködött benne, „lehet-e szebb, mint ez az egyetlen, magas, terméketlen, vad vulkán, mely virágos kert fölött uralkodik”. A hosszúra nyúló tengeri úton 4 napon át legnagyobb és legkellemesebb időtöltés ennek a hófödte csúcsnak a bámulása volt. „Talán semmisen tudna visszatartani az Etna megmászásától” írja és valóban felkapaszkodik a kráter pereméig, megvetéssel hagyva hátra filológus kísérőjét, aki 40 évére hivatkozva az „angol háznál” maradt el: „ez a Silenus sohasem lehetett derekas férfi, engem föl vitt akaratom”.

Hasonló hegymászásról még csak egyről tudunk életében, de ez nem végződött ilyen szépen. 34 éves korában (1825. júl. 6.) 14 óras úttal ment a Pic Du Midire. Ott megrémült a borzalmas szakadékok fölött: „nincs szörnyűbb érzés, mint szakadék fölött lebegni... félelmes gondolat néhány ezer lábnyira zuhanni... magas hegyben sohasem érzem magam otthonosan.”

Viszonylag sík úton többször tesz imponáló távgyaloglást. Épen a keleti útról hazaérkezve, 1819. jún. 25-én Bécsből gyalog megy 14 és $\frac{1}{2}$ óra alatt Cenkre. Följegyzése szerint ez 11 mérföld = 81—82 km. Az út valóban annyi térkép szerint is. Egy órára 5 $\frac{1}{2}$ km. esik, pihenésre alig hagy-

hatott időt. Vegyük figyelembe sportszakértőink, hogy a napjainkban divatos „marathoni futásban” erre készülő atléták vesznek részt, pompás úton teszik meg a 60 km-t, egészen könnyű ruhában. Széchenyinek volt annyi esze, hogy lehetőség szerint kényelmes ruhát viselt, de bizonyos, hogy rendes öltözetben taposta végig a 80 km-nél nagyobb távolságot, olyan nyomorúságos úton, melyekhez hasonló pályát cross country versenyeken képzelhetünk. Ez a Bécs—cenki út életének legnagyobb gyalogló teljesítménye. Bele is fáradt a lába, és elhatározta, hogy ezután nem sajnál vándorlegényektől néhány garast sörre, borra. „Valóban alulról kellene kezdenünk az életet. Nem lennénk olyan igaztalanok a munkásosztályhoz, ha nyomorúságban tapasztalnók, mily keserű dolog előteremteni az édes kenyeret”.

Előfordult később, hogy Bécsbe félútig gyalog ment Pozsonyból. Gödöllőre Pestről — Grassalkovichékhoz — egy alkalommal gróf Károlyival 4 óra 45' alatt ért gyalog, más alkalommal 4½ óra alatt, pedig ekkor a kőbányai lóvasút mellett „segítenem kellett a fölrakásban” egy fuvarosnak, kinek szekereéről leesett egy nagy kő. Mellékesen megjegyezve, sejtjük-e már, hogy miért volt napbarnított a közép-nagyságú két kéz?

Erős gyalogútja volt még egy néhány: a somogy megyei Szentgyörgyvárról (saját birtoka) Keszthelyre 80 km, egy másik 11 órás út Püspökfürdőről Belényesre 7 mérföld (= 34 km.) ennél megjegyzi, ezt is elhihetjük, hogy nem fáradt bele annyira, mint a bécs—cenkibe. Ezeknél az útnál a távolság helyes becslését jó térképen bárki ellenőrizheti.

Regényt lehetne írni Széchenyi lókedveléséről, de ilyen gyaloglások hallatára nem vehetjük pusztá kedélyhullámnak azt a kifakadást (mikor a lóverseny ügye minduntalan elakadt), hogy neki a ló közömbös, csak fényűzés, s ha nincs, jár gyalog.

Sporteredményeiből ennyinek ismerete elég arra, hogy helyreigazítsuk Kemény Zsigmondnak róla szóló leírását. „Erős, de nem atlétai” — mondja a vízuális és lelki leírásokban a titkolt redőkgig minden lényegest az anatómus biztonságával megmutató magyar. Azért mondja, mert az ő Széchenyi-arc képe tulajdonképpen quadrifólium. — a főhős mellett — állandóan ott lebeg Batthyányi Kossuth és Wesselényi sziluettje. Ezek közül, már csak a nimbusz varázsa miatt is, az árvízi hajós tűnhetett atlétának, különösen abban az időben, amelyre legélesebben emlékezhetett Kemény, az 1848-at közvetlenül megelőző. Széchenyit már 60 évhez közeledő alakjában szerepeltető esztendőkből. Java férfikorában — nyugodtan bízom az ítéletet a napjaink sportházában élő olvasóra — atléta volt Széchenyi, atléta a legfeltűnőbbjéből.

A lovaglás, vadászat és gyaloglás azonban nem meríti ki az ő testedző műsorát. A közepesen fölülemelkedik úszásban is.

Az úszást élvezetté tette számára a tisztaság kedvelése. Saját külsejének gondozása és tisztántartása életszükséglet volt számára. Undorodott tudós és művész útítáraitól, akik mosdásra, borotválkozásra nem fordítottak annyi gondot, mint ő, — megszólta vadásztársait, akik izzadtan, piszkosan ülnek asztalhoz, úgy pipáznak, — esznek-isznak. Még kedvelt Liebenbergjének is azt ígéri Londonból, hogy hat borotvát visz neki, ha ezután naponta borotválkozik. Ő maga 1819-ben, mikor csaknem egy évi távollét után éjjel-nappal utazva rohant szüleihez, Nápolyból Bécsbe, naponta egy órát fordít mosdás, borotválkozás, étkezés céljára — s elhihetjük, hogy a tisztálkodás és öltözködés egy órájába került naponta a keleti úton is. A tisztaságot a civilizációval kapcsolta össze: milyen tiszták az angolok a törökökhöz képest. Természetesen megkövetelte a tisztaságot a maga környezetében is. Megvetéssel jegyzi fel Naplójában, hogy a mindig takarítatlan pesti színházban megtalálta az ott elvesztett amulettet, Crescentia ajándékát. Veréssel fenyegette aldunai útján a hajósokat, kik nem a Dunába köptek.

Ilyen sokoldalú sportolásnak előfeltétele és bizonyos mértékig következménye a Kemény leírásából ismert, arányos, hajlékony termet.

c) Háborús szolgálat.

Széchenyi 1809-ben gyermekfővel — jó öt hónappal 18-ik életévének betöltése előtt — katona lett, sőt főhadnagy, a magyar nemesi fölkelő sereg vezérkarában. Atyjának erre irányuló folyamodványát elutasította volt József nádor azzal az indokolással, hogy a vezérkarba csak elméletileg és gyakorlatilag képzett és érdemeket szerzett tisztek oszthatók be. Széchenyi Ferenc ekkor a császárhoz fordult és ez teljesítette a kérést, kinevezte Istvánt április 7-én bátyjával, Pállal együtt.

Gomez altábornagy, a nemesi fölkelő sereg kizemelt vezérkari főnöke, készítette elő a két ifjút a katonai szolgálatra, több tisztnak segítségül vételével. Pár havi iskolázásban volt részük 1809 elején, a bevonulásig, olyanforma idő, amilyen napjainkban „karpaszományosoknál” a csillag elnyeréséig telik el. Istvánt a győri sáncásás fölügyeleténél alkalmazták eleinte. Itt jó hasznát látta atyja gazdagságának. Parancsnoka lovat vétetett vele. Tisztársainak állítólag nem télt erre a nagy drágaságban, és ő lóháton nyargalhatott a

14 km. (7.000 öl) hosszú sánc mellett. Heteken át hajnali fél-háromtól éjfélig fáradozott az ellenőrzéssel és kifizetésekkel. Közben lelkendezett a fölkelő sereg szaporodásán. Ifjúi hevülékenységében odáig ment, hogy a 24.000 főnyire becsült fölkelő hadat képesnek hitte bármily ellenség legyőzésére — ha ugyan nem szülei megnyugtatóására írta az erről szóló bízakodó levelet.

Ismerjük azt a csónakújtát, amelyet a franciák által délről és keletről körülzárt Gyórtól Komáromig tett a Kis-Dunán, és amelyért „legfelsőbb elismerést” kapott. Ezt a kiüntetést már nem atyjának, a hitbizomány-alapító Ferencnek, hanem saját érdemének tulajdoníthatjuk. különben valószínűleg ezt is együtt kapta volna Pállal, mint a főhadnagyi rangot.

Komoly katonai teljesítményei ismereteseek az 1813—14-i hadjáratokból.

Schwarzenberg herceg főhadiszállásához volt beosztva. A herceg szerette, hogy futártisztjeinek jó lovuk legyen. Széchenyinek pedig voltak jó lovai; tudjuk, hogy sokat költött reájuk. De már a csehországi táborozás idején túlsokat követeltek tőle. „Futártisztársaim lovai is leromlottak. Lovaglásainkról fogalma sincs senkinek. Három postányira, azaz 10 mérföldnyire (=74 km.) is elküldenek lelkiismeretlenül saját lovaimon, takarmány nélkül. Ha egy patkó elvész, e cseh sziklákon úgy elmölik a ló patája, hogy vasalni sem lehet”.

Legnevezetesebb futárszolgálat a Lipcse mellett történt. Itt sem a jövődő majoresco előnye, a jó ló, hanem saját elhatározása szerzett neki elismerést.

Szeptember 3-án Prágából írja: „Látszik, hogy Napoleon nem szedheti össze seregét Lipcse előtt”. Elég jól sejtett vagy elég jól értesült a 22-ik évéhez közelgő és akkor éppen betegen fekvő futártiszt.

5-én jelzi, hogy gyógyulóban van, és készül újra Schwarzenberghez. Megírja, hogy Prágában 14.000 szövetséges és francia fekszik sebeiben. „Súlyosan és borzalmasan nehezedik a kegyetlen zsarnok erőszakja az emberiség fejére.”

Szeptember 13-án Teplitzből ír. Ez a város is tele van beteg és sebesült katonákkal. 21-én ugyaninnen jelenti, hogy *hullanak a franciák lovai*. Október 13-án írja: Európa sorsát döntik el most.

A következő napokról sógora, Zichy Ferdinánd ír november derekán: „Érthetetlen, hogy Pista semmit sem mesélt”. E levél szerint Schwarzenberg 16-án, 17-re virradólag Széchenyit Blücherhez küldte, hogy meghívja őt a 18-i csatára. „Nálunk ez a politikus módja az urak ebédrekérésé-

nek.” István elvégezte a megbízást, elvitte Blücherhez azt a parancsot, hogy invitálja meg a svéd trónörökös is. A porosz vezér kétségeskedett azon, hogy „ezt a határozottan félbolondot” e lépésre rábírhadják. Bernadotte lehetőség szerint kímélte svédjeit. Széchenyi ajánlkozott, hogy rábíri Bernadotteot az előnyomulásra. Lovat kapott Blüchertől, és Bernadotte szállásán előadta az ott tartózkodó porosz tiszteknek, hogy Bernadotteot a két császár és a porosz király nevében Lipcse ellen nyomulásra akarja fölhívni. Egyik porosz tiszt kérdezte, hogy van-e erre megbízása? Széchenyi megvallotta, hogy nincs, de legfeljebb fejét kockáztatja, annyit pedig megér a közjó. A trónörökös elé bocsáttatva, ennek habozására írásos igazolást kér arról, hogy átadta a három uralkodó meghívó üzenetét, mire Bernadotte elhatározta volna a Lipcse ellen vonulást. Erről a lovaglásról és szereplésről Széchenyi 1813-ban alig említ valamit. Október 22-ről egész röviden csak annyit jelent szüleinek, hogy a csata után Schwarzenberg egész kísérete előlépett: így ő is százados lett. November 6-án nyugodtabb helyre, Frankfurtba, „a Capuába” érve, hosszabb levél elején ír ennyit: örülök, hogy volt *néhány* alkalom a tábornagy bizalmát és bajtársaim szeretetét megnyerni.“

A különböző forrásokból kideríthető valóság ez: Széchenyi okt. 16-án részt vett a lipcsei csata híres francia lovasrohamának föltartóztatására és visszaverésére indított ellentámadásban. 17-én jelen volt Schwarzenberg herceg főhadiszállásán, ahol a d. u. 2 órakor tartott haditanács elhatározta az általános támadást másnap, 18-án reggel 9 órára. Ugyancsak 17-én d. u. érkezett Schwarzenberghez Goltz ezredes Blücher üzenetével a legutóbbi harcokról. Schwarzenberg a 18-ára tervezett támadásról szóló útasítást átadta Goltz ezredesnek, Blücherhez való továbbítás végett. Egy idő múlva, tehát 17-én d. u. ugyanezt az útasítást szintén Blücherhez való továbbítás végett átadta Széchenyinek is, aki ezzel 17-én már *szürkületkor* megérkezett Blücherhez. Blücher értesíteni kívánta — útasítása szerint — a tőle jobbra álló svéd trónörökös. Az értesítés vitelét Széchenyi — alaposan megrovidítve a lovának és magának járó éjjeli pihenőt — magára vállalta, sőt a svéd trónörökös előtt nem mint Blücher, hanem mint *Schwarzenberg megbízottja* a három uralkodó nevében fölszólította Bernadotteot a másnapi harcban való részvételre. Bernadotte ezen az éjjelen — megismételve a már 17-én nappal tett kérését — saját táborába hívta Blüchert, aki még ezen éjjel átment hozzá és izgalmas tanácskozás után a reggeli órákban tért vissza saját csapataihoz. A tanácskozásról szóló és 18-án reggel 8 órakor kelt jegyzőkönyvet aláírás végett utána kel-

lett küldeni. Széchenyi ez nap. 18-án hajnalban indult vissza Schwarzenberghez, miközben fáradt lova helyett másikat kért és kapott a Lichtenstein hadtesttől.

Viszota Gyula ezt a tényállást másképp látja. Számbavéve az ő nagy tekintélyét, kiemelem kifogásait. Szerinte Széchenyi 16-án indult Blücherhez és 17-én reggel érkezett oda. A *reggeli* érkezés ellen nyomatékos nehézségnek tartom Széchenyi „szürkületkor” szavát. A 16-i indulás ellen súlyos érv Széchenyi 18-i visszafordulása. Szabad-e futártisztnak egy egész napot elvesztegetnie? A futártiszt viselkedésére világos képet látunk Goltz ezredes küldetésében. Ő 17-én délután érkezik Schwarzenberghez és ugyancsak d. u. 3-kor — nyilván az embernek-lónak kijáró rövid pihenő után — visszafordul és viszi magával Schwarzenberg haditanácsának új útasítását. Viszota második kifogása éppen Goltz küldetésével kapcsolatos. Mi szüksége volt Schwarzenbergnek új futár küldésére, hogyan képzelte, hogy Széchenyi korábban érkezhetik Blücherhez, mint Goltz, aki már ismerte az útát? Talán éppen azért, mert Goltz már ismerte az útát. Goltz 17-én d. e. nyilván részt vett Blücher hadmozdulataiban, derekas futtatást csinált a fővezér hadiszállásáig, amivel megismerhette az útát *egyik* irányban (katonaember tudja, hogy *visszafelé* ugyanannak az útnak lényegesen más a képe!), de vajjon hogy bírja ő és hogy bírja lova az új útát, egy nap alatt a harmadik komoly igénybevétel? Hozzátehetjük, hogy az útasítás döntő fontosságú volt. Ha valakinek, Schwarzenbergnek tudnia kellett, hogy az útasítás végrehajtása a háború, sőt Európa sorsát határozza meg hosszú időre. Fölösleges-e ilyen útasítást két példányban küldeni? Fölösleges-e erre a célra külön futárt küldeni és nem hagyatkozni az alkalmi futárra, amilyen Goltz volt ebben az esetben?

Mellékesen emlitem, hogy Viszota szerint Széchenyi 16-áról 17-ére virradólag 8 óra alatt tette meg a Blücher szállásig vezető közel 40 km-nyi útát. „ami elég szép teljesítmény”, teszi hozzá. Főntebb láttuk Széchenyi sportteljesítményeit, láttuk, hogy a Pest—váci útra 1 óra 35 percet soknak tartott: 40 km-nyi lovaglásra talán 2 órát számított. — gyalogteljesítményeinek ismeretében állíthatjuk, hogy 40 km. neki gyalog sem került volna 8 órájába. 8 órai lovaglással 38 km. sáralmas eredmény, ez a vánszorgás csak az éj sötétségével és a fölázott talajjal lenne menthető. Viszota Gyula természetesen említi is mind a kettőt.

Különös Viszota magyarázata Széchenyi másik útjáról, a svéd trónörököshöz. Viszota szerint Széchenyi 17-én reggel indul a svéd trónörököshöz, odaérkezik 17-én délután és ott átadja azt az üzenetet, amelyet ugyanebben az órában

(17-én d. u. 2-kor tartott haditanács után!), a svéd trónörökös szállásától mintegy 60 km-nyi távolságban, Schwarzenberg kézbesített Goltz ezredesnek Blücherhez való továbbítás végett. Ezt a nehézséget azzal próbálja áthidalni, hogy Széchenyi egyszerűen útközetre szóló meghívást vitt, az időpontot aztán Blücher tudta megmondani 18-án hajnal előtt. Ez valószínűtlen, a főhadiszállás irodája részéről ilyen mulasztás föl nem tételezhető. A lipcsei lovaglás történetével kapcsolatban Viszota Gyula legsúlyosabbnak látszó érve az, hogy Széchenyi 1848-ban — egy eddig ismeretlen váliomásában — hazugságnak minősíti annak legérdekesebb részeit. Ezen az alapon Viszota állítja, hogy Széchenyi útja a svéd trónörököshöz nem volt önkéntes vállalkozás, ott ő a trónörökössel szemben nem lépett föl olyan határozottan, mint Zichy Ferdinánd leveléből képzelhető.

Széchenyi tagadását azonban nem lehet bizonyítéknak venni. Láttuk fentebb, miket állított önmagáról egészséges korában is: hogy a versenyfuttatásban nem a lovagé a diésőség, hanem a lováé. Már engedelmet kérek engem ne ültessenek se rossz, se jó ló hátára, mert levett. Ettől eltekintve, igen jó lovasnak kell lennie annak, aki versenylovat jól megüli és biztos marad nyergében akkor is, ha egyik kezében súlyt tart a kantárszár helyett. A győzelem tehát nem tisztán a lóé. De menjünk csak tovább. Az a bizonyos verseny, amelyben ő Sándor Móriccal szemben nyert, vajjon csak a lovak különbségének lenne-e tulajdonítható akkor is, ha tökéletesen egyenlő ügyességű két lovas ült volna a két lovon? Ha olyan fontos a jó ló, miért volt Széchenyié jobb, miért nem volt jobb a jó lovat szinte szadiszztikusan pocskoló Sándor Móricé? Abban a versenyben, ha nem Széchenyi ügyessége, akkor Széchenyi erkölcsi fölénye és lovak válogatásában, nevelésében való szakértelme győzött volna, nem a hűséges ló, mely a könnyelmű gazdát ugyanolyan igyekezettel szolgálja, mint a gondosat. — Más eseteket is ismerünk, amikor Széchenyi valóságos kéjjel ostromozza önmagát. Ő buta volt gyermekkorában, nem tudott magyarul, még kevésbé helyesírást, minden dolgát bután csinálta. — ha t. i. elhisszük mindazt, amit lesújtott lelkiállapotban vagy tréfából önmagáról állít. Ha pedig komolyan vesszük azt, amit 1848-as konvulziói közben magára ken, akkor ő volt az Antikrisztus. Az ő öregkori önostorozásával szemben ott áll a svéd trónörökös hadiszállásán 1813 okt. 18-án reggel 8-kor készített jegyzőkönyv: „*Miután herceg Schwarzenberg tábornagy azt a közlést tette Széchenyi gróf százados útján, hogy öfelségeik Sándor cár, az osztrák császár és a porosz király az ellenséget megtámadni szándékoznak és kívánják, hogy az északi és a sziléziai hadsereg együttműködjék e nagy vállalkozás-*

ban...⁴¹ *Széchenyi tehát a svéd trónörökös előtt nem Blücher küldöttjeként, hanem Schwarzenberg küldöttjeként lépett föl. Nem írott útasítást adott át, hanem élőszóval adott elő — különben a jegyzőkönyv nem az ő személyét, hanem Schwarzenberg levelét tolta volna előtérbe.*

Vállalkozásának önkéntes volta csak tévedésből vonható kétségbe. Ő parancsot arra kapott, hogy Blücherhez vigye el a haditanács útasítását. Mint Goltznak Schwarzenbergtól, illő pihenő után Blüchertől neki is saját parancsnokához kellett visszatérnie. Illő pihenő volt részére az éjszaka 17-e és 18-a közt. Ezt használta föl a Bernadotte táborába lovaglásra. Lová a 17-én délutáni és 17—18. éjjeli lovaglás miatt volt fáradt 18-án hajnalban és nem a 17-én délutántól 18-án reggelig Bernadotte táborában való lebzseléstől. Blüchernek voltak saját futártisztjei, talán pihentebbek Széchenyinnél. Ha mégis Széchenyi ment, az alig magyarázható mássai, mint Széchenyi önkéntes jelentkezésével. Ennek az sem mondana ellen, ha Széchenyi nem 35 év múlva, hanem azon nyomban azt jelentette volna, hogy ő Blücher *parancsára* indult a svéd trónörököshöz. Aki katonáéknál önként vállalkozik egy parancs teljesítésére, az *önként* vállalkozik, de *parancsra* cselekszik, másképp nem is tehet.

Nincs adatunk Széchenyi e lovaglásának összefüggésére Blücher 18-i hajnali látogatásával Bernadottenál. De igen közeli a föltevés, hogy Széchenyi föllépése zavarta meg a svéd trónörökös kedélyét és emiatt hívta meg újból, most már sikerrel, Blüchert egy utolsó tanácskozásra. Ezek alapján részemről hitelesnek tartom a Schwarzenberg főhadiszállásán elterjedt véleményt, hogy Bernadotte habozásának megtörésében és ezzel a lipcei csata eredményének előidézésében nevezetes része volt a magyar huszárkapitánynak. De hogyan is tételezzük föl a józan Széchenyiről a nála különben is szokatlan alaptalan öndicséretet olyan helyzetben, amelyben a Blüchertől és a svéd trónörököstől jövő-menő futárok és maguk a találkozó fővezérek hamarosan és csúfosan leleplezhették volna a csalafintaságot?

December 3-án negatív eredményű, de nagy teljesítményről számol be Széchenyi. Drezda elfoglalása után, több fogságba esett francia tábornok megszökött. Franciaországba jutásuk megakadályozása végett, a svájci határ ellenőrzésére Freiburgtól Schaffhausenig a népből milíciát kellett szerveznie Széchenyinek. Frankfurtból Baselbe lovagolt, innen Lauffenburgon át Schaffhausenbe és Constanzba, majd a földadat végzése után (a tábornokok fogságba estek, bár nem itt, hanem Strassburgnál) Stockachon és Stuttgarton át vissza Frankfurtba. Ezt az utat Frankfurtból írt leveleinek keltezé-

séből következtetve, nov. 23- és december 3. között tette meg, a pontos időhatárokat nem ismerjük. Maga az út légvonalban 700 km. fölött van.

Párisig még volt néhány nagyobb lovaglása, ezek közül a Montbéliard-metzi útról már szoltam. Másféle multságáról 1814 márciusában értesít.

Az Arcis Sur Aube város környékére szorult franciák roppant veszteségeket szenvedtek e hó 20-án. „A nap éppen lehanyatlott a hegy fölött, mikor egy francia lovasoszlop dühös rohamot intézett ágyúinkra és éppen arra a helyre, amelyre igénytelen személyemet állítottam. Ezek a divatbábák megvadultak a sok golyótól és úgy jöttek, mint a vak legyek. Mindent halomra döntöttek, kivéve engem, az éjszaka azonban olyan sötét volt, hogy e kis csatát a kozákok nyerték meg, akik éjjel sokkal jobban látnak, mint ezek az elvakult franciák.”

A futárszolgálatban élvezhette Széchenyi az öntevékenységet. Függetlenségre vágyó lelke még nagyobb örömet remélt attól, hogy beléphetett a Hessen-Homburg huszárezredbe, melyben századparancsnokságot vásárolt.

Napoleon első leverése után Olaszországba utazott és bevonult az 5. (akkor angol kormányzóherceg) huszárezredhez, melyben egyelőre csak egy szárny parancsnokságát vehette át. De ezzel a szárnyal napokon át, mint *önálló* parancsnok teljesíthetett szolgálatot!

1815 április közepén egyezséget kötött egyik tisztjával, melynek értelmében átvehette az ezredesi 2-ik század parancsnokságát. Ezt az egyezséget nevetségesen drágának mondja. Költségét szaporította az, hogy a századparancsnoksághoz jutás fölötti örömeben, háromszoros áron vásárolt lovakat. Ekkor kapott új meghívást arra, hogy Schwarzenberg herceg mellé menjen. Csakhogy ő, Olaszország közepén, mint századparancsnok, elérte minden fiatal katonatiszt legragyogóbb álmát: „szinte állandóan *elkülönítve* vagyok századommal, tábornoki címért sem cserélnék”. Emiatt jelentette azt, hogy szerencsétlen lórólesés nagy fájdalmat okozott neki, egészsége különben is annyira legyengült már korábban, hogy napokon át távol kell maradnia századától.

Ezt írta április 29-én. A következő napokról Starhemberg Gundaker dandár parancsnok írásban adta „kérés nélkül” vitézi tetteinek felsorolását.

Május 2-án, rohamot vezetett százada egyik szárnyával „oly ügyességgel és elszántsággal, hogy pár pillanat alatt zavarbাহozta az ellenséges lövasságot és azt — több sebével nem törődve — nevezetes veszteséget okozva, a gyalogságig és tűzérsegig üldözte.” Május 4-én Maceratánál a civitanovai útra

előreküldve, egy óránál tovább tartotta fenn az ellenséges testőrlovasságot s ezzel lehetővé tette, hogy az osztrák elővéd elérje a főútat és az ellenséget rendetlen visszavonulásra kényszerítse, majd teljesen szétszórja. 14-én a legvitézebbül támogatta Eötvös századost, ki túlnyomó ellenséges lovassággal keveredett közelharcba; ezután Széchenyi különös hidegvérrel és elszántsággal rohant meg egy ellenséges gyalogtömeget és azt teljesen szétugrasztotta.

A háborúval végeszakadt az önálló parancsnokoskodásnak. Nem csoda, hogy hamar ráunt a békebeli szolgálatra. Elégületlensége kiterjedt általában a katonaságra, sőt az egész Monarchiára. Az eleinte unalmas térképezéshez még mintha megjött volna a kedve: 1809 végén el akarja vinni a hadgyakorlatok tervrajzát szüleinek Pestre, hogy megmagyarázza. Ilyenfajta érdeklődés alig mutatkozik későbbi katonai pályáján. Szemeit nem közvetlen kötelességére, hanem annál elérhetetlenül magasabbra szegezte. Ami szorosan előtte állott, arra állandóan panaszol Naplójában. Föl nem jegyzett panaszai már korábban is lehettek.

Öntudatos tiszthez illően legdicsőbb pályának nézte a katonaságot. „Ki szolgált jobban a hazának. — dohog — valami kutya firkonc ügyvéd, ki az Istent és a világot csalja, vagy a derék közlegény, kinek egyetlen téli hadjáratát nem lehet megfizetni semmiféle jutalommal. És ezeknek a Wellingtonnal vitézebb harcosoknak soraiha fegyenceket állítanak.” Rossz a fegyver, rossz a ló, nadrágja sincs a huszárnak, rosszul élelmezik, koldulni kénytelen. 1814 késő őszen Olaszországba utazva, Bolognáig valami 800 kéregető osztrák katonának adott 5 garasával 200 váltóforintot. — A tiszteknél az érdem jutalma azonos a büntetéssel: nyugdíjazás.

Saját elképzelésének alapvonalait megismerhetjük Naplójából.

Életírói sokszor megmosolyogták 1820-ban bihariószegi főleisztendjére összeállított programját: görögországi úti jegyzeteinek rendezése, mennyire egyeztethető össze a lélek tökéletessége az élethölcésességgel, lótenyésztésről, kis háború és előőrsi szolgálat, teljes reform Ausztriában, neveléstervezés, regénybefejezés, Child Harold fordítása. Homeros olvasása, magyar történelembe és jogba belefeküdni.

Óriási program, de észre kell vennünk, hogy több pontja egycélú. A lótenyésztés, a kisháború és előőrsi szolgálat, továbbá a neveléstervezés tulajdonképpen alkotórésze a „teljes reform Ausztriában” fogalmának, ugyanennek kiegészítő része a magyar történelem és jog tanulása, alapvetése a bölcselkedő egyeztetés a lélek tökéletessége és az élethöl-

ceseség között... Már hallottuk Széchenytől, hogy egy eszme ezer másikat szül.

A hölcselkedő alapvetésének egyik problémája az, hogy megbocsátható-e a csel, színjátkozás, hypokrizis, csalás, ha ezzel elcsábíthatjuk a leányt, kit nőül venni akarunk, vagy megverhetjük-e az ellenséget, vagy megmenthetjük a hazát?¹

Ráismerünk a problémára szellemének történetében. Tudunk vívódásairól, a Metternich herceggel folytatott tárgyalások kapcsán, melyek folyamán világosan kellett látnia, hogy gondolatainak őszinte föltárása egyformán lehetetlenné tenné őt a kormány és a nemzet előtt. Azon kell bámulnunk, hogy is bírhatta másfél évtizeden át a katonai szolgálatot, hogy is vállalhatott politikai szerepet az, aki ilyen szentimentálisan fogta föl a lelkiismeret kérdését? Az ő világnézete és az erre épülő reformterve igen mélyre ásott erkölcsi alapokon nyugszik. A programból egészen kódös Ausztria teljes reformja. Az a lelkesedés, melyet Széchenyi az alkotmányos Anglia intézményei, az a homályos rajongás, melyet a szabad Amerika iránt táplált, nem teszi bizonyossá, hogy Ausztriát hasonlóvá kívánta volna formálni. Az ő fölfogása szerint különböző nemzeteket különböző fejlettség fokán csak különböző intézmények boldogíthatnak.

Nevelésiügyi gondolataiból ide a hadüggyel kapcsolatosak tartoznak. Az ifjúságot ezek szerint úgy kell nevelni, hogy „gyermekkortól szokja meg alárendelni minden szenvedélyét a haza dicsőségének és előnyének. Testileg és lelkileg mindenki legyen képes, szükség esetén, a hon védelmére, bármilyen rendben született és nőtt föl. A hódítóval szemben. (Napoleon árnyéka borult Széchenyi gondolataira) megsemmisítő legyen a hideg és meggondolt hazaszeretet, a becsület alapelveinek átgondolása és a vitézség megszokása.“ Tanítani kell az életmegvetést, szoktatni kell az embereket az ágyúdörgéshez, a fáradsághoz. Ausztria 25 éven át tűrte, hogy verjék, végül „Isten megkönyörült butaságunkon, és megakarta alázni ellenségünket. Természetesen legjobb fegyver és fölszerelés a szerencse, de mégis értelmetlen dolog, hogy ne fordítsunk fáradságot a szerencse megérdemlésére, kikényszerítésére és megtartására“.¹

A naplóból összeállíthatjuk a hadseregére vonatkozó nézeteit is. Ezek szerint az ezred minősége az ezredestől függ.

Jó szokás az angol ezredekben a tisztikar együttétkezése. Nem mondja ugyan, hogy miért, de az ő örökké oktató modorából kitalálhatjuk elképzelését: a parancsnok itt hatékonyan nevelheti a legénység nevelőit. A csapatot békében kell kiképezni, 5—6 év alatt bármiféle nemzethelit jó katonává

¹ Naplók I. 578. 577., II. 59. 56/7.

lehet formálni, természetesen „különböző módokon, mert az egyiket természetes bátorság és becsületérzés vezeti oda, ahova a másikat vasfegyelem, borzasztó büntetés, vagy válás viszi el... Hadgyakorlaton és fölszerelésben semmit sem adok arra, aminek végcélja nem a csata és háború.”

Hivatásos katonához illően lenézi a képzetlen tömegeit. Elképzeleti 14—70 év közötti lakosság fölfegyverzését, de ezzel szembeállítja a tizedrésznyi jól képzett sereg fogalmát. — az ebben szolgált rokkantak részére fénves ellátást kíván.¹

A tábornok ne veresse meg magát, háborúban használja ki a terepet. „Ha hadseregem lenne, mindig beásatnám, mint a mezei egereket.” A tábornok gondolja meg minden parancsát. Végrehajthatatlan parancs engedetlenséget szül, de ütközethen feltétlen engedelmességet kell követelnie. „Ha egy százlóaljtól azt a jelentést venném, hogy állását többé nem tarthatja, nyugodtan kérdezném a hírhozótól, hogy él-e még parancsnoka? Ha igen akkor szerencsét kívánnék halálos órájához. Védje a rábízott falut egyedül a kutya, míg megdöglik. Mit számít egy ostoba ezred a csatában?...” Ha veszületett is Széchenyivel a főcél állandó szemmeltartása, most sejtethjük, hogy hol keményedett meg benne a szív az erők szétforgácsolására vezető mellékcélokkal szemben.

A helyőrségi szolgálatban hadtudományi munkát is olvasott. Ségúr műve a napoleoni háborúkról annyira elragadta, hogy Thukydideshez, Xenophonhoz hasonlította. Sokszor beszélgethetett a katonaképzés és hadseregreform kérdéseiről.¹ — ezt bizonyítja naplójában a nadrágokról szóló és már idézett megjegyzésének befejezése: „*valahányszor* a Habsburgokról rezonálok, entuziazmusból mindig a nadrághoz sülyvedek”. Megelégedéssel Liechtenstein altábornagyot és Villata ezredet említi Naplójában, ezek egy nézetén voltak vele az osztrák haderők problémáinak megítélésében.²

Keveset tudunk békebeli szolgálatban való viselkedéséről. Látni fogjuk, hogy minősítő táblázata szerint ebben a részben is jó volt. Naplóiból sejtjük, hogy tisztársainak és a legénységnek jó dolga volt mellette. Az osztály tisztikara állandóan az ő vendége volt. — a század legénységének megvendégeléséről csak egy esetben tudunk. Téves visszaemlékezés egyik huszárijától az, hogy ő a legénységet is rendszeresen vendégelte volna. — de bizonyos, hogy gondolt jólétükre és költött is e célra. — egy alkalommal, szabadságon, kesernyén jutott eszébe, hogy lesóványodott századhoz kell majd bevonulnia.

¹ Együttétkezés: Naplók I. 505. — Kiképzés: I. 55, 59/60., II. 108.

² Naplók II. 108., 61/2.

³ Naplók II. 80. 192.

d) *A lótenyésztés javítása.*

Katonai szolgálatának és harcéri tapasztalatainak logikus következménye a hazai lótenyésztés javítására irányuló törekvése.

Olvasmányai, beszélgetései, erősítették azt a háborús tapasztalatokon alapuló meggyőződését, mely szerint a hadsereg erejének alapvető tényezője a jó loanyag. Futárszolgálatában látta a jó ló hasznát, és azt is, amit a „Lovakról” című műben ír: középszerű lovakkal elakad az ágyú, és elakad a bajnok élelmét szállító társzekér. Ott volt a lipcsei csatában, melyben Murat híres lovastámadása megrendítette a szövetségesek centrumát, csatavesztés rémét festve Schwarzenberg elé és biztosabb helyre parancsolva a cárt. Harcokban élménye volt, hogy a lovasságé a földértő és biztosító szolgálat dereka, hogy ütközetben a jó lovasság, ez a gyorscsapat elkergeti az ellenséges lovasságot, a jó lovasság elfoglalja az ágyúparkot, szétugrasztja gyalogságot, fölényes bármely fegyvernemmel szemben. Ki láthatta ennek jelentőségét világosabban, mint a huszárság fénykorában élő lovastiszt?

Ez a háttér Széchenyi lótenyésztési programjának. Egy esztendő befektetésre használható bevételét 20.000 pfrra becsülte, és csak a két angliai útjában 4 esztendő tiszta jövedelmét fordította lóvásárlásra: pedig azonkívül is tudunk ilyenirányú költekezéséről. Így vesz 1821. március 5-én Stewarttól 700 aranyon egy mént és 500 aranyon egy kancát (1.000 arany = 3.000 pfrrt) ezen kívül roppant összegeket fordít ménésének gondozására.

A 100.000 pfrrt körül járó befektetés óriási összeg Széchenyi vagyonához képest. (csaknem kétszerese a sokat emlegetett akadémiaalapító adománynak), de csekélység a magyar lóállomány följavításának szükségleteihez mérve. Az erő és az emelendő teher aránytalanságát Széchenyi kettős áttétellel kívánta egyensúlyba hozni. Egyik emelőcsiga saját szakértelme volt.

1809–1815. közt a lovak százait ülte meg és ezreit látta mint katonát. Elhullott, megsántult, vagy egyébként alkalmatlanná vált lovak helyett gyakran vásárolt újat. Nem műkedvelőként indult 1815-ben első nagy lóvásárló útjára, Angliába. 1817. október 4-én beadványban fordult Ferenc császárhoz a lóállomány javítása érdekében.¹ Ugyanez év végén egy hónapnál tovább kísérletezik — egyébként sikertelenül — egy ló gyógyításával, melyet a milánói állatorvosi főiskola tanára menthetetlennek mondott. 1818-ban közli: „Über die Zucht und Veredlung der Pferde” című cikkét, melyben

¹ Bártfai Szabó László szíves közlése.

bejelenti a teheráttétel másik csigáját, „több magyar gavalér” elhatározását a hazai lótenyésztés fejlesztésére.

Nyugateurópai útjaiban szorgalmasan kereste a ménesekeket. Magyarországon gazdasági célból, mulatságból vagy szolgálatban — ezredével — sokfelé megfordult, ilyenkor mindig figyelte a lovakat. 1823-ban azzal jegyzi föl ez úton szerzett benyomásairól, hogy saját ménesét mindig kitűnőnek látja, ha a másokét nézi, de ha sajátját vizsgálja, lovai (szegény messze földről idevezetett állatok) egyenként és összesen nem tetszenek neki. Meggyőződött arról, hogy királyi ménesekben itthon és külföldön pompás a keret, de rosszak a lovak. A hábolnai ménesről írja, hogy minden kitűnő benne, kivéve a lovakat.“ Meggyökeresedett tehát az a véleménye, hogy a lótenyésztés följavítását nem az államra kell bízni, hanem ahhoz értő földbirtokosok egyesületére.

1818—19-ben kisázsiai útján sajnálja a „barbár módon” tartott törökországi lovakat. Ezek hosszú úton nem kapnak sem abrakot, sem vizet, tán nem is kefélik őket, pedig sziklás úton páratlanok, gyorsaságra természetesen nem vetekedhetnek az angol telivérrel. A görögországi lovak is jobbak a magyarországinál, gondozással még jobbak lehetnének. 1821-ben a bihardíószegei helyőrségből az ezred által kiküldve, Erdélybe utazik több hétre és végigszemléli az erdélyi ménesekeket, és ugyanebben az évben Liebenberggel együtt vármegyénként rendezett hatalmas táblázatban írja össze Magyarországot és Erdély méneseinek esődörállományát.¹

1822-i angliai útja megszilárdítja azt a meggyőződését, hogy a lótenyésztés terén az angoloké az elsőség; tőlük kell szerezni tenyészállatokat és eltanulni a mesterfogásokat.

A lófuttatást már évekkel ezelőtt eltanulta tőlük. Életében először 1815 október 19-én látott lóversenyt New-Marketben. 1816 január 2-án érkezik Angliából Bécsbe, ugyane hóban már rendelkezik egy Cenkre tervezett rókavadászatról és Stewart lord angol követtel együtt kitűzi az első simmeringi lóverseny idejét április 17-ére, amelyen aztán részi is vesz lovaival. Egy hónap múltán idősebb gróf Hunyady József úrményi birtokán, a keszi pusztán, augusztus 23-án megint Hunyady birtokon, Holicson rendezett lóversenyen volt jelen. Később is részt vesz a Hunyady által rendezett futtatásokon, bár fél attól, hogy magára haragítja őt a díjak elnyerésével. Tévedett ebben és tévedett abban is, hogy Hunyady lesz minden dicsőség, ha a lóversenyek sikerülnek. E derék hazafinak nem a köztudat, hanem éppen az ő kegyelele állított emléket a „lovakról” előszavában.

¹ Bártfai Szabó László: A Sz. család története II. 517/20.

1821 márciusában Hunyady József, Festetich László, Brudern József, Károlyi Lajos és Széchenyi évente 100—100 arany jutalom adására vállalkozik a *pesti löversenyek* megalapítása végett.

1822 nagy esztendő a magyar lótenyésztés történetében. Ebben az évben kezdődött a szélesebbkörű társadalmi akció a löverseny megalapítása érdekében. Hunyady József 1821 legvégén — alig pár nappal gyönyörű leányának, Gabriellának, Saurau Zenonénak, (kibe Széchenyi éveken át szerelmes volt), halála után — Széchenyi bámulatára, (hogy képes ilyen gyászos pillanatban ilyen dolgokra gondolni?). Bécsbe hívatta Széchenyit a löverseny ügyében. 1822 január 14-én ment végbe az első gyűlés. Széchenyi nagy kiábrándulására. „szánotttevő férfiak csak az ebédre jelentek meg. „kis korúakkal nem végezhettem.”

Mély fájdalom töltötte el „szomorú viszonyaink és országunk érverése miatt. Alszik az ország, és akik ezreket pocskolnak külföldön, az anyaföld boldogítására sajnálják a legkisebb fáradságot és adományt”. Szemrehányó szavakat intéz Esterházy Károlyhoz: „nekem jobban fáj mint gondold, hogy te sem áldozhattál egy napot, hogy végre egy hasznos intézményt alapítsunk a hazában. Ilyen embernek minden alkalmat meg kellene ragadnia, különben siratnunk kell, hogy magyarok lettünk.”

Levertsége dacára elviszi Ferenc császárhoz a lótenyésztő egyesület és löversenyek tervét. Ekkor már 16 drb. száz aranyos díj alapításáról tehetett jelentést. A császár mindenbe beleegyezett, de Széchenyi előrelátta a várható nehézségeket. „Bizonyosan megreked” az ügy a magyar udvari kancelláriánál.

Pár hét múlva Pestre hív gyűlést. Ide örömeire 50 ember jött el és 50 tag írt alá. A febr. 25-i ülésre meg éppen 75-en gyűltek össze Wenckheim József báró elnöklése alatt. „Pesten az ilyen ügy gyorsabban megy, mint Bécsben. Vajjon hazafiasabbak? Romlatlanabbak? Több az idejük?”

Teljesen meg van elégedve magával. A lótenyésztés fejlesztésén fáradozik, amelyben Magyarországnak elől kellene járnia, mégis elmaradt benne. Jól esik elismerést hallania Pál bátyájáról, kinek véleménye szerint a katonaságnál is javára lesz működése.

A lótenyésztő egyesület ügye azonban — hiába vállalta védnökségét a nádor — késik a hivatalos retortákban. Széchenyi 1823 februárjában löversenyek rendezésére kér engedélyt császári kihallgatáson. A császár újból ígér, de Széchenyinek megint kevés a reménye. „Soha semmit el nem érek, rosszul kezdem, vagy nincs szerencsém”.

Eljár a magyar udvari kancelláriánál. „Butaság, hogy olyan emberek döntenek a lóversenyekről, kik a lovat nem tudják megkülönböztetni az öszvértől, ez jó példa a mi közgazgatásunkra.”

Február 23-án aztán hallja, hogy Almássy gróf a lóverseny ellen adott votumot. „Isten áldjon hazafi” írja keserűen a Naplóban. „Kötelesség-e, hogy az országba javításokat akarjunk bevezetni? Alkalmas-e javításokra az osztrák monarchia? Nincs gazdagság, nincs kereskedés, van előítélet, lethargia, alvás, megrekedés, — ide irányítás szükséges és orvosi étrend“...

e) *Búcsú az egyenruhától.*

Széchenyi könnyen billenő egyensúlya kicsiny okokra is nagy lelkesedéssel vagy nagy levertséggel reagált.

Emiatt sokszor érzett súlyos csalódást. Csalódás volt számára, hogy a katonaságnál nem jutott olyan fontos pozícióba, amely kielégítette volna tettvágyát. Önmagában is csatlódott a lótenyésztés ügyében indított akciójával kapcsolatban. Törökországi útja közben sokat látott és sokat gondolkozott. Láta, hogy vesztégzár, vám, kicsinyeskedés hogyan teszi lehetetlenné a mozgást ez országban. Széchenyi ekkor emberi szervezethez hasonlítva az államot leírja, hogy beteg ember gyógyítását nem lehet egyik tagján kezdeni, előbb a nedvek keringését kell szabaddá tenni, ugyanígy van az államban is, előbb a forgalmat kell szabaddá tenni, *tehát minden (lótenyésztési akció) hiábavaló, ami eddig Ausztriában történt*, írja már 1819-ben. Ez kiábrándulás saját reformterveinek első formájából, a lótenyésztés fejlesztéséből. Jónak maradt ebből az a gondolat, hogy lóverseny üriügye alatt össze lehet hozni a hazafiakat, de a távolabbi célok: az egész nemzet, az egész ország regenerálásának elérésére működnie katonaruhában már nem lehetett.

1823 április 5-én mégis új kérvényt ad be a császárhoz a lóverseny ügyében. Ekkor megint váratlan fordulat vet vissza minden munkát.

A bécsi kormány törvénytelen rendeletei ellen megkezdődött a megyék ellenállása. „Hogy szolgálhat most egy magyar?” kérdi Istvántól bátyja Pál, — és „szolgálhat-e az ember, mint magyar?” kérdi önmagától István. „Mi lesz, ha a király maga szegi meg a törvényeket?” Április 16-án a „soproni vármegyeház előtt egy eskadron és egy gyalogszázad áll, a tisztviselők proforma fogságban... Exaltáció és komédiás hazaszeretet nélkül mást nem tehetek, mint hogy jószágaimon takarékosan éljek, tűrjem, hogy tapossanak és engedelmeskedjem, vagy pedig készen legyek arra, hogy...”

Még elindul ezredéhez április 21-én: május 18-án meg is érkezik Debrecenbe. Többször megfogadta már, de egyszer sem tartotta meg, hogy bizonyos határidő leteltével kilép a katonai szolgálathból; de most ezredének Lengyelországba helyezése alkalmával véglegessé válik elhatározása. Lengyelországból Bécsbe megy és többé be nem vonul.

Tettvágynak szűk volt a békebeli századparancsnokság. Mai fogalmaink szerint főnakhadtunk azon, hogy 30 éves korában, 1820-ban már őrnagy szeretne lenni, de ha látjuk, hogy nála ifjabbak őrnagyságra lépnek elő, akkor nem csodálkozhatunk sértődöttségén. Külön bántotta őt az, hogy magyar ezrekhez olyan idegen törzstisztek kerültek, akik alig tudtak magyarul. Egyik ismerőse azon csodálkozott, hogy ő még nem őrnagy, a másik, hogy miért szolgál ilyen nagy úr?

Korábban — láttuk — megtette, hogy pénzen vásárolta meg az áthelyezést és a századparancsnokságot. Most is többször kísérletezett az őrnagy rang megvásárlásával. Próbálta jó borokkal megnyerni a Haditanács tagjait. Ezreket ígért Morvay őrnagynak, fogcsikorgatva: „szerencsétlen az ország, melyben arannyal kell az előmenetelt megvásárolniok a honfiaknak, kik hazaszeretettől égnek, és legnagyobb boldogságnak ismernék, ha hasznára lehetnének hazájuknak“. Utálattal „alacsonyodik le“ a kilincseléshez. Jár a császárnál, a Haditanács tagjainál és más uraknál. Egyszer azt a választ kapja, hogy várjon, másszor azt, hogy egyezkedjék, — „tehát fizessenek, hogy szolgálhassak?„ — Metternich később arra inti, hogy gondoljon a jövőjére, hiszen a császárnak egyetlen kifogása, hogy sokat van szabadságon.

Széchenyi valóban sokat volt szabadságon. Kisázsiai útját mulatságnak nézhették. Lóvásárlásait kevesen értették, még Liebenberg sem helyeselte. A társaság csak annyit tudott meg az eredményből, hogy pénzügyi gondjai vannak Széchenyinek. Azaz, hogy tudott egyebet is, és a felsőbbség legalább sejtett mást is. Széchenyi nem csinált titkot nézeteiből. Sokan megbotránkoztak azon, hogy Napoleont nagy embernek tartotta, és hadseregét többrebecsülte az osztráknál. Ami mindennél rosszabb, angliai vásárlásai és útjai liberális híret keltették. Széchenyi pedig még tovább ment a könnyelműségben — Amerikába is vágyott. Már Anglia is megdöbbenett a felsőbbséget, de mit keres egy osztrák katonatiszt Amerikában, „hacsak nem ábrándozik alkotmányról“ — mondta Bellegarde, aki különben jóakarója volt Széchenyinek.

Az udvari pletyka úgy tudta, hogy Széchenyi előlépésének és általában a magyarok haladásának főellensége Kut-

schera császári főhadsegéd. Ez mondta volna, hogy a magyarok nem maradnak szolgálatban, ha van hét szilvafájuk. — Mikor pedig a Széchenyi előlépését pártoló Kavanak attól tartott, hogy a magyar urak mind ott hagyják a hadsereget, ha Széchenyi sem juthat előre. Kutschera azzal torkolta le: „menjenek!”

Ez már az 1825-i országgyűlés idején történt, mikorára Széchenyi megérte azt, hogy a császár kereken elutasította, előlépés iránt előadott kérését.

Széchenyiben előállott a szokásos énje, és önmagát vádolta hátramaradásáért. „Bután állottam be katonának és ügyetlenül szolgáltam”.

Az önvád ellenére világosan látta háborús szolgálatának súlyát, a lótenyésztés és lóverseny érdekében kifejtett tevékenységének fontosságát, és szégyennek tartotta, hogy olyan ember mint ő, fizessen az előlépésért.

Ilyen hangulatban fölforralták véré a szolgálatban természetesen előforduló fogyatkozások. Serbelloni ezredessel az akkor szegényes Enyed helyőrségében találkozik. Hát ez a jövő áll előtte? Castiglione őrnagy szálnalmasan vezényel: osztálya silány. Ilyen hadseregben kell neki megrozsdásodnia? Fölháborítják a tiszti botrányok. Súlyos kifogásai vannak ezredese, Simonyi magatartása ellen, akivel „képtelenség együtt szolgálni”. Börtönnek nevezi egy alkalommal a szolgálatot Bihardiőszegen. Elemi erővel érzi a nyűgöt, mikor 1822-ben háborús hírekre attól tart, hogy félbe kell szakítania tanulmányújtját a bámult Angliában. „Kár volt ki nem lépnem”. Fehér lapot küld ekkor két ismerősének is, hogy tetszésük szerint szabadságot kérjenek részére, vagy nyugdíjazását kérjék.

Az 1825-i országgyűlésen előtte megnyíló tér új lehetőséget mutat tettvágyának és 1826 február 15-én beadja nyugdíjazási kérvényét. Följegyzí, hogy udvari pletyka szerint Hohenzollern-Hechingen — kinek hatalomrajutásakor fakadt ki Széchenyi 1825 októberében: „most már le a vörös nadrággal” — úgy nyilatkozott, hogy „Széchenyiben derék tisztet veszít a hadsereg”.

Bizony azt veszítette.

Ennek emléké a bécsi hadilevéltár iratai őrzik, tanúságot téve a katonák bámulatos emberismeretéről és finom árnyalatokban gazdag jellemzőképességéről. „Szolgált: 15 évet. 5 hónapot és 29 napot a felséges uralkodóháznak, más hatalomnak nem. *Vásárolt rangja:* nem volt. *Magánjövedelme:* igen sok. *Egészsége:* jó. *Kedélye:* jó, vidám és derült. *Természetes tehetsége:* különösen sok. *Beszél:* németül, magyarul, latinul, franciául, angolul és olaszul. *Ügyessége a gya-*

korlatozásban: jó, fölszerelésben (Adjustieren): jó, idomításban: jó. Ismerete mérnöki szakban: valamelyes, más tudomány: mennyiségtan, történelem és földrajz. Igen jó lovas, igen jó lóismerő. Részt vett az 1809., 1812., 1813., 1814. és 1815. hadjáratban. Magatartása ellenség előtt: kiválóan vitéz, határozott belátással, — polgári lakossággal szemben: szerény és nagyon udvarias, — az ezredben: előzékeny és kedvelt, — alárendeltjeihez: méltósággal barátságos és méltányos. Szorgalom és igyekezet: sok, — jól gazdálkodik. Hibák: ita-los-e: nem, — kártyázik-e: nem. csinál-e adósságot: nem, — veszekedő-e: nem. Egyébként a szolgálatban: pontos és buzgó. Megérdemli-e az előlépést: (olvashatatlan szó) és kiválóan. Mellőzve nem volt“.

Ennyit mond a *Conduite-Liste*.

Emlékül hagyta Széchenyi a hadseregnek a magyarországi lóállomány nevezetes följavítását. Ki mondja meg ma, hogy Széchenyinek, az általa lelkesített barátainak és az ő lóversenyein és lótenyésztő egyesületében fölbuzdult más uraknak méneseiből hány nemes ivadék sörénye lobogott 1848-tól 1866-ig a monarchia különböző csataterein?

Széchenyi 1825 augusztus 1-én jelenik meg először polgári ruhában az országgyűlésen. Kilépésének dátuma a törzskönyvben 1826 április 15. Föllebbvaló ekkor már nem tehetett neki szemrehányást azért, hogy katona létére a császár kormánya ellen beszél. Kiszabadult a szolgálat „börtönéből“, — de ekkor már új bilincsek tartották rabságban. Ezeket a bilincseket az ideális lelkületű Sailer'n Crescentia szemei vetették reá, és ugyanazok a szemek varázsolták szárnyakká.

Török Pál.†

HADTÖRTENELMI OKMÁNYTÁR

Des Alleurs francia altábornagy tudósításai a zsibói csatáról és a lipthói kuruc hadjáratról.

A legelső francia katonatiszt, aki mint XIV. Lajos megbízottja II. Rákóczi Ferenc főhadiszállásán 1704 elején jelentkezett, Fierville d'Herissy Lajos lovag, ezredes volt. Ez a derék francia tiszt azonban inkább katona, mint diplomata volt, ezért rövid idő múlva maga kérte a fejedelmet, hogy nevezze ki őt az újonnan alakuló francia gránátos-ezred parancsnokává. Rákóczi ezt a kérést teljesíthette, mert akkor, 1704 vége felé, már útban volt Magyarországra az a magasrangú francia tábornok, akit a Napkirály azért küldött Rákóczi kérésére hozzá, hogy a fejedelem katonai tanácsadójaként vegyen részt a hadműveletek irányításában és közvetítse a kapcsolatot a király és Rákóczi között.

A választás nem volt szerencsés. Pierre Pucho comte de Clinchamp et marquis de Des Alleurs altábornagy, mogorva, dölyfös, 70 éves öregúr volt, aki nem tudta, de nem is nagyon akarta magát beleélni a kuruc háború egészen különleges viszonyaiba. Csak franciául beszélt, tehát a kuruc tábornoki kar legtöbb tagjával csak tolmács segítségével érintkezhetett. Bár képzett, művelt volt, a sajátságos magyar harcmódot nem ismerte és csökönnyösen ragaszkodott a nyugati hadviselés szabályaihoz. Rákóczinak sem volt rokonszenves. Emlékirataiban mondja, hogy a francia altábornagy egyforma közönyösséggel képviselte mind a francia király, mind a magyarok ügyét. Egy egykorú francia vélemény pedig igen találóan állapítja meg róla, hogy küldetésével nem használt sem királyának, sem Rákóczinak.¹

Amikor Lajos király 1710. március elején megbízatásától felmentette, a viszony közte és Rákóczi közt már annyira fagyos volt, hogy búcsú nélkül hagyta el az országot. Mint hadvezér Des Alleurs csak egyszer szerepelt az egész háború alatt. Az 1705 november 11-én vívott zsibói csatában a kuruc harcrend jobbszárnyát vezette.

Magyarországi tapasztalatairól Des Alleurs altábornagy elég gyakran küldött jelentéseket Párisba. Tudósításainak tartalmát természetesen csak kellő kritikával használhatjuk forrás gyanánt, de ezek az írások másrészt nagyon érdekesek, mert képet adnak arról, hogy egy külföldi magasrangú, tapasztalt hadvezér

¹ Szerepléséről lásd Márki Sándor részletes tanulmányát a Hadtörténelmi Közlemények 1917. évfolyamában, és abban az értekezésemben, amely: Les soldats français dans la guerre d'indépendance du Prince François II. Rákóczi, — a Párisban megjelenő Revue des Etudes Hongroises 1935. évfolyamában. „Francia katonák II. Rákóczi Ferenc seregében” című értekezésem a Magyar Katonai Szemle 1935. évfolyamában jelent meg.

milyen szemmel nézte a magyar felkelés helyzetét és hadműveleteit. Jelentéseinek eredeti példányai a párisi külügyministerium levéltárában vannak, a „Hongrie et Transylvanie” jelzésű iratgyűjtemény különböző kötegeiben. Pillias Émil francia történetkutató fáradtságos, önzetlen munkájának köszönhetjük, hogy ezek közül legalább néhányat megismertünk. Pillias neve a magyar történeti irodalomban is jóhangzású. Évek hosszú során jóformán kizárólag a Rákóczi-felkelés franciaországi kapcsolatainak és adatainak feltárásával foglalkozott, tanulmányai Párisban, és magyar fordításban nálunk is megjelentek. Az alább közlendő tudósításokat tőle kaptam. A magyar történetírásnak is nagy vesztesége, hogy nemzetünknek e lelkes barátja 1940. május 27-én a belga harc téren elesett.

Des Alleurs két első tudósítása a zsbói csata után készült, a többit pedig 1709-ben írta. Ezeknek tartalma a pultavai csata utáni külpolitikai helyzettel, azután a szerencsétlen lipői hadjárat előzményeivel, eseményeivel és következményeivel foglalkozik.²

Lettre de M. Desalleurs, reçue le 1° Janvier 1706.

15 novembre 1705.

Le 8° de ce mois, les ennemis s'approcherent de Carica³ que l'on avoit retranché avec toutes sortes de précautions parce qu'on avoit asseuré le Prince Ragotzi qu'ils ne pouvoient passer que par cet endroit avec de la cavalerie et de l'artillerie. Nous les attendions avec une bonne disposition en ce lieu. Les ennemis ayant reconnu les difficultes de forcer ce passage marchèrent à Gibou⁴ éloigné de deux lieues de Carica. Le Prince Ragotzi y marcha avec presque toutes ses forces, nous avions aussy travaillé à fortifier ce poste mais avec moins de chaleur que le premier, faute d'outils, en sorte que les retranchemens n'avoient que deux pieds de profondeur, et les abatus imparfaits, il y avoit une montagne qui séparoit les retranchemens qui nous estoit toute communication, je me chargeay de deffendre celui de la droite avec trois régiments, moitié allemand, et moitié hongrois, j'avois avec moy les grenadiers du Pce. Ragotzi, qui sont composés de cent françois et de cent hongrois, dont j'avois fait un corps de réserve, pour se porter où il seroit besoin. Toutes les troupes que j'avois avec moy pouvoient faire environ deux mille cinq cents hommes: le Comte forgatz⁵ qui estoit sur la gauche avoit avec luy environ quatre mille hommes d'infan-

² A zsbói csatát feldolgoztam: „*II. Rákóczi Ferenc a Hadvezér*” című könyvemben, mely a M. Tud. Akadémia kiadásában 1934-ben jelent meg. „A lipői kuruc hadjárat 1709. augusztusában” című, akadémiai székfoglaló értekezésem pedig az „*Értekezések a Történeti Tudományok Köréből*” sorozat 1933. évfolyamában látott napvilágot.

³ Karika.

⁴ Zsbó.

⁵ Forgách Simon tábornagy.

terie hongroise; le Prince Ragotzi estoit avec mille chevaux hongrois dans une plaine à un quart de lieüe des retranchemens, Caroly⁶ estoit derriere les ennemis avec huit mille chevaux hongrois, qui devoit les attaquer dans le même temps qu'ils nous attaqueroient. Le 11e environ midy nous aperçumes les ennemis se partager en trois, leur cavallerie marcher sur leur droite, six bataillons marcher vers les retranchemens du Comte forgátz et six droit à moy, qui attaquèrent les deux retranchemens en mesme temps, pendant que la cavallerie ennemie tenoit les abatus pour pendre par revers ou par derriere, le retranchement du Comte fogast fust d'abord forcé sans que j'en eusse aucune connoissance; je repoussay trois fois les ennemis, je vis dans le moment de la cavallerie marcher pour me prendre par le flanc, et un bataillon de grenadiers danois monter sur mon parapet, ce qui m'obligea à faire une retraite à mes troupes, plustost qu'à les repousser une quatriesme fois, voyant que j'allois estre pris et coupé de tous cotés, n'entendant plus tirer de celui du Comte forgast, je jettay toute mon infanterie dans les montagnes, avec ordre de se retirer à Samoswiwar⁷ ou le Pce. Ragotzi devoit se retirer, il s'est rendu environ la moitié de l'infanterie, le reste estant dissipé dans les montagnes. Caroly a mandé au Prince Ragotzi qu'il n'avoit point chargé les ennemis, parce qu'ils avoient mis deux escadrons dans un lieu serré où il n'a pu les attaquer, on le croit presentement entré en Transylvanie où je ne crois pas qu'il soit d'un grand secours; le Prince Ragotzi est à Belleheim⁸ où il attend des nouvelles de la marche des ennemis pour prendre son party, voilà nostre situation aujourd'huy 15e; Nous avons perdu vingt cinq pieces de canon. Les ennemis vont se rendre maistres de la Transylvanie estant favorisez par le temps et la saison, mais nous pouvons encore faire la guerre en Hongrie avec cette perte.

Monseigneur, pour comble de disgrâce, j'ay perdu un chariot de mon equipage dont on a heureusement sauvé mes papiers, mes chevaux de main ont été brulez la nuit après le combat, tous ces malheurs ne m'empescheront point de faire ce que je dois jusqu'à la fin.

Lettre de M. Desalleurs, reçue le 1° Janvier 1706.

25° novembre 1705.

Sire,

Voicy l'estat de ce pays, depuis la malheureuse journée du 11° de ce mois, dont j'ay rendu compte à V. M. le 15°; Caroly entra dans Gibou le lendemain de l'action, ou il a pillé, à ce qu'il dit, une partie des équipages de l'ennemy, ce que j'ay peine à croire, et où il a pris dans un moulin vingt cinq prisonniers,

⁶ Károlyi Sándor tábornagy.

⁷ Szamosujvár.

⁸ Bethlen.

la plus part officiers, qui l'ont assuré avoir perdu douze cents hommes au retranchement que j'ay deffendu, nous avons marché dix jours sans pain dans les montagnes, dont nous sommes sortis par Kounar (ou Konnar?⁹) pour rentrer en Hongrie, on a laissé Caroly en Transylvanie avec un corps de sept mille hommes, pour y faire la guerre pendant l'hiver, et estre à portée de reprendre ce que les ennemis seront obligez d'abandonner quand ils seront contraints de retourner du costé de Vienne où nous avons quatre corps de troupes, en deçà et en delà du Danube, qui doivent estre presentement aux portes de Vienne. On s'est aussy rendu maistre de l'Isle de Schut¹⁰ ou l'on a des Ponts sur les deux bras du Danube. Caroly s'est rendu auprès du Pce. a qui il a dit qu'il avoit trouvé trois ou quatre occasions très favorables pour combattre les ennemis, mais que ses troupes avoient refusé de les attaquer, qu'il y a un découragement dans les troupes que ne peut se concevoir, J'ay cependant vu deux colonels qui ont dit au Prince que c'était Caroly qui n'avait pas voulu qu'on attaquât les ennemis; qui croire et que penser.

Les principaux de Transylvanie sont venus prier le Prince d'envoyer à Constantinople de sa part et de celle des Etats de Transylvanie pour demander la protection de la Porte et luy offrir un tribut ce qui a été exécuté; mesures hors de saison. prises avec précipitation, formées par la crainte et l'extrémité, qui ne produisent ordinairement que des avortons.

Les médiateurs d'Angleterre et d'Hollande sont allez à Vienne s'aboucher avec Mr. de Marlboroug, ils ont échangé leurs pleins pouvoirs avant leur départ. Ils ont proposé une trêve à des conditions si extraordinaires, qu'on leur a répondu qu'il valoit mieux traiter de la Paix que de parler d'une Trêve qui mettroit les fers aux pieds et aux mains des hongrois, on verra au retour de ces médiateurs sy la situation des affaires presentes augmentera les pretentions de l'Empereur, et si elle diminuera celles des Hongrois.

Le Prince commence à craindre que Berziny¹¹ ne songe plus à son interest particulier qu'à celui du Royaume, ce qui le fera aprocher du lieu ou se fera négociation, pour n'estre point surpris.

Le personne que j'ay à Tirnaw¹² m'écrit mais je ne reçois point de ses lettres, ainsy je ne sçay ce qu'on veut me dire sur ce qui se passe, comme je suis dans un pays d'où la vérité s'est retirée, je ne puis précisément sçavoir au l'on en est à cet egard, cependant je mettray tout en usage pour le découvrir. Ce qu'il y a de certain, c'est que presque tous les généraux et officiers souhaitent la paix.

⁹ Kővár.

¹⁰ Csallóköz.

¹¹ Bercsényi.

¹² Nagyszombat.

**Lettre de Des Alleurs de Patak, le 5. Aoust 1709, parvenu au Roi
le 17 Septembre.**

Sire,

Le Pce. Ragotzi a envoyé féliciter le Czar sur la victoire qu'il a mandé d'avoir remportée sur le Roy de Suede¹³ et il a écrit par la mesme voye au premier ministre de ce Pce pour l'exhorter a persuader son Maitre d'entrer en Pologne avec la plus grande partie de ses forces qu'il donneroit par la le moyen aux Polonais de faire une nouvelle et libre élection et de s'approcher en même temps des frontières de Silesie d'ou il feroit scavoir a l'Empereur que comme estant a les des confederes d'hongrie, il ne pouvoit se dispenser de solliciter pour eux la restitution de tous leurs privilèges et de les aider a les recouvrer si on leur refusait la justice qu'ils demandoient, et qui après cela le Czar pourroit s'entremettre pour procurer une paix générale dans l'Europe. je ne scay si ce projet n'est pas plus vaste que possible, mais il me semble que les mesures que l'on prend icy pour voir l'exécution de ce grand dessein, ne sont pas trop solides puisque la foiblesse des allemands ne les empechent pas de conserver ce qu'ils ont regagné, et de faire encore tous les jours de nouveaux progres sans qu'on se mette en estat de s'y opposer, cependant la campagne n'est pas encore commencée de ce costé cy du Danube, puisque les ennemys sont toujours dans leurs quartiers et qu'il n'y a qu'un corps de l'autre costé qui commence a agir et dont on attend a tous momens des nouvelles.

Si les allemands n'exécutent pas leurs desseins de ce costé, c'est par ce que les hongrois ont une grande forest remplie de villages ou ils se retirent, et ou l'on ne peut que très difficilement les joindre, je compte, quoy que ce corps fasse, qu'il repassera de ce costé cy vers le 15. d'Aoust et que les allemands y feront tout ce qu'ils voudront quand ils auront assemblé leur armée.

Je reçois dans ce moment une seconde relation plus ample et plus circonstanciée que la première que je joins icy, a laquelle on ajoute que l'on croyoit que le Roy de Suede estoit mort deux jours après la bataille qu'il avoit perdue, d'une blessure que il s'estoit faite a la cheville du pied trois jours avant le combat en passant un mauvais pont; il semble cependant que cette grande nouvelle doit estre confirmée par d'autres voyes plus seures et plus positives, que celles qui viennent de l'armée du Czar. Je n'ay reçu que hier la lettre dont Vtre Maté m'avoit honoré le 15. de Septembre 1708.

**Lettre de Des Alleurs a Patak le 8 Aoust 1709, parvenue au Roy
le 8. Octobre.**

Sire,

J'ai reçu en même temps les lettres dont V. M. a bien voulu m'honorer des 6, 13, et 20 Juin.

¹³ Poltawai csata.

Je suis ravy, que V. M. ayt approuvé l'envoy d'un officier auprès du Czar ou je le crois presentement arrivé et dont j'attends incessamment des nouvelles.

Je ne scai ou le Comte de Tournon a pris, que le Roy Auguste songeoit a la couronne de hongrie et qu'il promettoit d'appuyer les pretentions qu'a le Prince Ragotzi sur la Transilvanie, Je puis assurer V. M. que depuis trois ans le Roy Auguste et le Pce Ragotzi n'ont aucune correspondance ensemble et qu'il y a mesure une inimitié personelle entre eu et que le Prince Ragotzi regarde le Roy Auguste comme un très dangereux ennemy s'il a entré en Pologne pour se mettre sur le Throne.

Les allemands n'ont encore rien fait, nous ne faisons rien non plus. Il est à souhaiter, selon mon avis, que la campagne se passe ainsy, parce que je ne vois nulle disposition de nostre part qui puisse faire espérer aucun bon succès, de sorte que je crois qu'il vaut mieux ne rien faire, que de faire mal; je ne scais si les dernières nouvelles que j'ay eues du Roy de Suede sont véritables, mais voicy qu'elles contiennent, que ce Prince a passé le Boristhène avec six cens chevaux, qu'on ne scait pas s'il prendra le party de se retirer en Crimée, ou s'il viendra du costé de la Moldavie pour rentrer par la Hongrie en Pologne vers l'endroit ou sera le Roy Stanislas. Sy ce Prince prend ce dernier party, il pourrait bien m'envoyer quelqu'un pour sonder ce que de ce costé cy sur son passage, sy cela arrivoit, je feray de mon mieux pour luy rendre service, et si je vois ce Prince, je l'exhorteray a la Paix autant qu'il me sera possible.

J'ose esperer Sire, que j'agiroy en cela conformement aux intentions de V. M. On attend tous les jours des nouvelles du Parti que le Czar aura pris après sa victoire sur le Roy de Suede et sy le Roy Auguste rentroit en Pologne, le Roy Stanislas se trouveroit dans un triste estat.

On apprend dans ce moment queles allemands ont jeté un convoy de vivres dans le grand Varadin,¹⁴ quoyque Caroly eust trois fois plus de monde qu'il n'y en avoit pour escorter ce convoy.

Lettre de Des Alleurs de Patak, le 15. Aoust 1709, parvenue au Roy le 17. Septembre.

Sire,

J'ay reçue le lettre dont il a plû à V. M. de m'honorer le 4. Juillet, j'ay informé V. M. par ma precedente du 11. de ce mois, que les hongrois avaient pris quelques retranchements¹⁵ sur les ennemis sans avoir trouvé que tres peu de résistance. Ils n'en avoient plus qu'un a prendre pour se remettre dans un assez grand pays at auroient par la obligé les Ennemis a se retirer et a abandonner peut estre les Villes des Montagnes¹⁶ pendant que

¹⁴ Nagyvárad.

¹⁵ A vavrisói sáncok, Liptó megyében.

¹⁶ A felvidéki bányavárosok.

le Général Heister est de l'autre costé du Danube pui pousse partout les hongrois, mais sur un bruit qui s'est répandu pue les allemands s'assembloient au nombre de 1700 hommes pour venir secourir leurs retranchements, les hongrois se sont retirés avec leur confusion et leur précipitation ordinaire, ainsy il n'y a plus que la foiblesse des Ennemys qui puisse encore maintenir ces gens cy pendant quelque tems puisqu'il n'y a rien a esperer de leur courage n'y de leur supériorité.

Lettre de Des Alleurs de Patak, le 29. Aoust 1709 reçue par le-
Roy le 15. Octobre.

... Toutes les troupes hongroises qui etaient de l'autre costé du Danube ont été entièrement dissipées par l'approche de celles de l'Empereur; il n'y a eu que quelque infanterie qui s'est retirée dans un mauvais lieu nommé Simontorne,¹⁷ qui se rendra apparament, si les Allemands y marchent, comme deux autres places beaucoup meilleures que celle la. ont fait l'une par trahison l'autre par lâcheté: l'officier qui commandoit sous Esterházy est venu ici apporter la nouvelle de cette déroute... Cette malheureuse affaire s'est passé dans le temps que les hongrois auroient pris s'ils l'avaient voulu, les mauvais retranchements que les Allemands ont dans les villes des montagnes avec les troupes qui les gardent et auroient par ce moyen obligé le Général Heister a repasser le Danube. Et dans ce mesme temps Caroly avoit dix mil hommes, a laisser sortir et rentrer 2500 Allemands ou Rasciens par un chemin dans les montagnes, ou l'on ne scaurait passer que deux hommes de front et les a laissés tranquillement faire tout ce qu'ils ont voulu dans la plaine; on peut juger facilement par tout d'évenement, facheux qu'il n'y a ny remède ny conseil qui puissent prolonger longtemps cette agonisante guerre a moins d'un miracle, mais les hongrois ne paroissent guère propres a se l'attirer.

Közli
Markó Árpád.

¹⁷ Simontornya.

Sillye Gábor kormánybiztos jelentése a debreceni ütközetről

(1849 augusztus 5.)

A bécsi Hadilevéltár 1848—49-i iratanyagának felszabadulása nyomán, már 17 évvel ezelőtt kiderült, hogy Görgey augusztus 2-ára nem adott támadásra kényszerítő parancsot Nagy-Sándor tábornoknak; úgyszintén az is bizonyossá vált, hogy nem érkezhetett volna kellő időben a válságos helyzetbe jutott I. hadtest támogatására.¹ Mindamellett többen, így főként Kacziány Géza, Sréter István és Pongrácz Aladár, azóta is az ellenkezőjét vitatták. Az utóbbi Pongrácz István állítólag meglevő, de kiadatlan egykorú naplójára hivatkozott, de nem volt hajlandó se megmutatni, se más formában a nyilvánosság elé vinni a — szerinte — perdöntő bizonyítékot.

Ezúttal egy fontos okmányt szóltattatunk meg, az előljáróban említett két tétel további igazolásaként: Sillye Gábor kormánybiztosnak az ütközetre következő napon Kossuthhoz intézett, eddigelé ki nem adott jelentését.²

Sillye — mint írja — augusztus 2-án délután 2 órától 5-ig állandóan a csatatéren, még pedig, hivatali állásánál fogva, a hadtestparancsuk közelében tartózkodott. Sőt kétségtelen, hogy már a délelőtti órákban is találkozott Nagy-Sándorral. Hallania kellett tehát mindazt, amit az ütközet előzményeiről, valamint Görgey elmaradásáról beszéltek.

Sillye nem Görgey, hanem Kossuth embere volt, ennél fogva bizonyos, hogy a két vezető férfiú között támadt meghasonlásban nem Görgeyt pártolta, hanem megírta volna a kormányzónak mindazt, amit Nagy-Sándor környezetében vádként hallott. Ámde a zavarosfogalmazású jelentés egy szóval se említi ilyesmit, amiből az következik, hogy az ütközet előtt és alatt senki se hibáztatta Görgeyt. A vád 18-évvel később hangzott el első ízben.

Itt következik a jelentés teljes szövege. Mint látjuk, megerősíti Máriássy ezredesnek azt az állítását, hogy a tisztikar egy része, közvetlenül az ütközet előtt, a harc színhelyétől több mint 4 kilométernyire eső Bika-vendéglőben ebédelt.³ Továbbá gyáva-sággal vádolja a — szerinte — ok nélkül megfutott császárszárárokat, valamint a jobb szárnyon vezényelt Korponay ezredet is, mert az első között menekült a csatatérről. A verekedés egyik okát pedig a lövészer-tartalék távollétében látja, bárha ez, a harc kezdetén aligha volt érezhető és így se a császárszárárok, se Korponay megszaladását nem okozhatta.

¹ *Hadtörténelmi Közlemények*: 1927. évf. 48. és k. II.

² A bécsi Hadilevéltár régi jelzése szerint: Feldacten der ung. Ins. Armee, 1849. Fasc. VIII. Nr. 15.

³ „Hon”: 1867. évf. 264. 265. sz.

Az ország Kormányzójának

Kossuth Lajos úrnak!

Jóllehet nem tartozik körömhöz a hadfolytatásról jelentéseket tenni, de amennyiben a tegnapi napon f. hó 2-án Debreczen alatt történt csata olly zavaros eredményű volt, miszerint alig hihető, hogy Kormányzó úrnak ezen csatáról tudósította volna még eddig: ezennel Önt, hogy nevezett napon délutáni 2 órakor kezdődött csata az ellenség részére hozta a diadalt.

Az ágyúzás — a mi telepeink Ujváros¹ felé a téglavetőben lévén felállítva — 2 órától 5 óráig tartott, de akkor, jóllehet Nagy Sándor tábornok hadtestének balszárnya az ellentábornok hadtestének balszárnya az ellenséget már visszafelé nyomta, az ellenség jobbszárnnyunkat, hol szuronyos honvédek és nemzetőrök s a császár huszárok egy része állott, sebes rohammal támadta meg; azonban a császár huszárok a muszka lovasság rohamát el nem fogadták, hanem a legnagyobb futásban hagyták el a csatátért.

Megkezdődvén a futás, lett az egész táborban, s az egész vidéken olly zavar, melyet csak látás, de leírás után felfogni nem lehet: a hadsereg egy része, különösen az említett huszárok, a hadsereg tartalékjai, a társzekerek véget nem érő hosszúságban futottak Derecske, Bagos² és H. Pályi³ felé; a futást ébresztvén Korponai ezredesnek a futók közt a legsebesebb futás által lett részvéte, mert ő lóhalálában futott, és az egész futó sereg igyekezett, hogy a vezértől el ne maradjon.

Hogy a csatának végeredménye mi lett, ezt nem tudom, mert Nagy Sándor tábornok a honvédekkel, az ágyúkkal és a meg nem futott lovassággal még 5 óra után is folytatta a csatát, s a mint hírlik sebet is kapott, azonban az ágyúzás 6 és 7 óra közt már gyérebben hallatszott, s az ellenség egyik szárnyának visszavonulását gyorsította.

Hogy ezen csata tökéletesen elveszett, s a mi seregünk tetemes veszteséget szenvedett, korántsem honvédeink gyávaságának tulajdonítható, hanem részint azon szerencsétlen körülménynek miszerint a tartalék munitio Kis Pércsen,⁴ vagy a mi még hihetőbb ott sem volt: részint pedig azon rendetlenségnek, miszerint a hadsereg tisztjeinek nagy része a városban ebédelt s az ellenség a támadást éppen ebéd idején kezdte meg; de legfőképp annak, hogy a császár huszárok gyalázatosan megfutottak a csata térről.

S így lett, hogy a mi seregünk — saját szavaink szerint — vad futásban menekült az érkezett tudósítások szerint 18000-nyi ellenség elől.

Ezen tudósítást mint szemmel látott tanu írom, ki 2 órától 5-ig voltam jelen a csatátéren, s onnan csak a huszároknak meg-

¹ Balmazújváros.

² Hajdubagos.

³ Hosszúpályi.

⁴ Most: Mikepércs.

futamodása után jöttem el s Kis Pércs felé Bagoson és H. Pályin keresztül N. Létának jöttem, hogy Szemere Bertalan Miniszterelnök úrnak, ki Batthyányi Kázmér Külügyminiszter úrral N. Létán van, a történetekről tudósítást hozhassanak.

A dolgok ily állásban én már csaknem ki vagyok szorítva működési körömből; azonban mindent el fogok követni, hogy a hazának némi szolgálatokat tehessek, jelenbe innen mindjárt indulok vissza V. Pércsre⁵ s onnan Szabolcsnak az ellenség által még meg nem szállott részeibe; mert az ellenség Tokajnál a Tiszán ismét átkelvén, a megyének nagy része ismét ellenség uralma alatt van.

Ma fog Miniszterelnök úr és Görgey Arthur fővezér a felett határozni, ha vallyon az általam Szabolcsban felállított védsereg szétolassék (így!) avagy együtt tartassék-e?

Kelt N. Létán, augusztus 5-án 849.

Sillye Gábor mp.
kormánybiztos

Ü. I. Épen ezen perczben érkezik Görgey Arthur fővezér Létára és már az ágyúk Debrecen⁶ felé indíttatnak.

* * *

Mivel eddig még nem lett kiadva, itt közlöm Nagy-Sándor vezérkari főnökének ugyanaznap Biharkeresztesen írott, Görgeynek szóló rövid jelentését.⁷

Herr Obergeneral!

5. August 12 Uhr Mittags.

Wir werden von Übermacht derart verfolgt, dass wir bereits bei Keresztes sind; ein Theil des linken Flügels hat sich mit uns vereinigt, doch sind die Truppen ganz hin. General Nagy-Sándor ist auch da, ist gegenwärtig bei der Arrièregarde. Wahrscheinlich werden wir hier angegriffen, aber stellen müssen wir uns.

Pongrácz mp.

Ez a jelentés annyiban fontos amennyiben azt bizonyítja, hogy Pongrácz őrnagy nem csupán augusztus 1-én vetette fel a Debrecen mellett vívandó harc tervét, hanem az I. hadtestre bomlasztóan hatott vereség után is, újabb megütközésre gondolt

⁵ Vámospéres.

⁶ Helyesen: Derecske.

⁷ A bécsi Hadilevéltár régi jelzése szerint: Feldacten der ung. Ins. Armee. 1849. Fasc. VIII. Nr. 14. (Kis cédulára ceruzával írva.)

Bánlaky József: „*A Magyar Nemzet Hadtörténelme*” XX. Rész. Budapest. Grill kiadóvállalat kiadása, nagy negyedré, fűzve, 488 oldal; külön csomagban 44 térkép és helyzetvázlat.

Hosszabb szünet után örömmel üdvözölhetjük magyar hadtörténetíróink Nestorának, Bánlaky altábornagynak legújabb munkáját, a magyar hadtörténet részletes leírásának szentelt sorozat XX.-ik kötetét. A kötet a francia forradalmakat követő hosszú háborús időszak hadieseményeit ismerteti: részletekbe menő alapossggal és rendkívül bő, főleg külföldi forrásanyag felhasználásával. Hálás feladatot végzett, mert magyar hadtörténet- és történetkutatóink eddig kénytelenek voltak e háborúk eseményeinek tanulmányozásához kisebb-nagyobb monografikus munkákból állítani össze a hadműveletek egy-egy részletét. Most azonban rendelkezésükre áll egy olyan, magyarnyelvű munka, amely méltó mása az ismert Horsetzky-féle, eddig leggyakrabban használt könyvnek. A 23-éves háborús időszak hadtörténetét 3 főcsoportba foglalja: a forradalmi háborúk, a köztársaság elleni háborúk, végül a Napoleoni-korszakban vívott háborúk eseményeire. Ez az utolsó főcsoport, természetesen a legfontosabb és hadtörténeti szempontból nézve a legjelentősebb lévén, ezzel foglalkozik a szerző legrészletesebben. Hat fejezetre tagolja az 1805 és 1815 közt lezajlott hadműveletek eseményeinek leírását és röviden megemlíti az 1821-ben Olaszországban kitört lázongások magyar vonatkozású hadműveleteit. Minden fejezet végén külön is foglalkozik a magyar vezérek, hős katonák és csapatok szerepével és egyéni teljesítményével. A könyv végén pedig kitűnő összefoglalásban ismerhetjük meg e korszak hadviselésének, hadszervezetének, röviden az akkori békés és háborús katonacétnak lényegét és részleteit.

Bánlaky altábornagynak immár több évtizedre terjedő munkásságáról, — amelynek eredménye a magyar hadtörténetnek most már 20, vaskos kötetben való feldolgozása, — csakis tisztelettel és elismeréssel emlékezhetünk meg, és őszintén kívánjuk, hogy a még hátralévő kötetek mielőbbi kiadásával tegye teljessé a magyar hadtörténeti szakirodalomban hézagot pótló nagy művét. E kötet értékét, — úgy mint az előzőekét is — nagyban emeli a sok, (44) nagy szaktudással és gyakorlati érzékkel megtervezett, szép helyzetvázlat.

Nem gáncsoskodás akar lenni, ha megemlítjük, hogy jobban szeretnők, ha a könyv utolsó fejezetében (a hadművészet állapota és fejlődése) a Monarchia katonai életének ismertetésénél ne röviden csupán „Ausztria hadügyé”-ről írna, hanem „Ausztria-Magyarország” hadügyéről; hiszen tudjuk, hogy a két államrész hadügye több tekintetben különbözött egymástól; ezt röviden meg is említi. Magyarország ebben a háborús időszakban igen jelentős szerepet játszott, és a magyar csapatok életéről, a forradalmi vívmányok hatásáról a magyar katonára már több

részletes segédforrás áll rendelkezésre. A huszárok szerepének méltatása ebből a fejezetből (462. oldal) teljesen hiányzik, pedig ez volt a könnyű lovasság fénykora és egyben a magyar huszárság történetének legérdekesebb fejezete. A katonai szellem ápolásával foglalkozó fejezetbe (470. o.) pedig különösen beléillene annak ismertetése, hogy a magyar katona harci és hagyományos katonai szellemét a forradalom sem tudta megingatni. Éppen ezzel kapcsolatban kell megemlítenünk az ulmi hadjárat leírásába becsúsztott egy tévedést. A 235. oldalon azt olvassuk, hogy a kudarcos hadjárat gyászos befejezése után: ... „csak Jellachich tudott Svájc felé elmenekülni.” Jellachich altábornagy hadszoportja a Bodeni-tó vidékén körülkerítve letette a fegyvert, csupán egy ezred, a 6. magyar huszárezred, tagadta meg a fegyverletételt és vágta magát keresztül a franciákon a Duna felé, amint a lefegyverzést ellenőrző Marbot francia alezredes emlékirataiban olvashatjuk, aki maga is elismeréssel emlékszik meg a magyarok katonás szelleméről.

Markó Árpád.

Pivány Jenő: *Egy amerikai kiküldetés története.* (A Magyar Nemzeti Szövetség kiadása, Budapest 1945.)

Pivány Jenő, jelenleg a Pénzügyi Központ ny. igazgatója. Bárha még 1899-ben vándorolt ki az Egyesült Államokba, abban az időben egyike volt azon kevés számú amerikai magyar íróknak, kik megmaradtak az újvilágban is, lelkes önzetlen magyar hazafiaknak.

Könyvét a kiadók abban a reményben bocsátják útjára, hogy azt a magyar közönség idehaza, épúgy mint az Egyesült Államokban és más országokban is, érdeklődéssel fogja olvasni, levonva belőle azt a tanulságot, hogy Magyarország ügyét minden magyarnak kötelessége mindenütt és a legnehezebb körülmények között is, teljes odaadással szolgálni.

A könyv mindvégig érdekes tartalmából különös érdeklődésre tarthat számot, az alanti kivonatos ismertetés.

Piváynak sikerült a zárkózottságáról ismert gróf Tisza István miniszterelnököt is, egy interview keretében megszólaltatni. Beszéd közben felvetette a szerző ezt a kényes kérdést is: nem hibáztatható-e egyik másik államférfi azért, mert diplomatai nem tudták a világháború kitörését megakadályozni? Útalva arra, hogy az angol külügyminisztert ezért komoly vádak érték, Tisza István rövid válaszában csak annyit felelt, hogy nincs abban a helyzetben, hogy az angol államférfiak közjogi felelősségét megállapítsa. „Annyi bizonyos — tette hozzá — hogy a mi kis konfliktusunk Szerbiával, sohasem fejlődött volna ki világháborúvá, ha Anglia nem támogatja Oroszországot, agresszív törekvéseiben. Nekünk főkérdésünk Szerbia megbüntetése és országunk védelme volt!” (Tisza István egyéni nézete körülbelül visszatükrözte a magyar közvélemény akkori álláspontját is.)

Az érdekes interview során megemlítette Pivány azt is, hogy a külföldön hírek vannak forgalomban, Magyarország és

Ausztria közjogi viszonyában bekövetkező változásokról. A miniszterelnök mosolyogva fogadta a kérdést, mondván, hogy „egyelőre semmi ok sincs arra, hogy a két állam közjogi viszonyában bárminemű változás történjék. Tény az, hogy a Monarchia nemcsak sikerrel állotta ki az ellenség támadásait, hanem seregei messze be is hatoltak az ellenség országába. Különben is a nép egyetértő és hazafias áldozatkészsége azt bizonyítja, hogy a dualizmus bevált s a Monarchia existenciájának, legbiztosabban alapja!”

Rendkívül érdekes az a megállapítás is, hogy Gróf Károlyi Mihálynak semmiféle joga nem volt azt hirdetni magáról, hogy az entente valami különös „jóindulattal” viseltetik irányában. A dolog lényege ez volt: Gróf Károlyi tudvalevőleg 1914 nyarán Amerikában járt, hogy az ottani magyarok körében, pártcélokra adományokat gyűjtsön. Mikor a nagy háború kitört, ahelyett hogy kintmaradt volna, hol sokkal hasznosabb szolgálatokat tehetett volna hazájának, erőnek erejével haza akart jönni; azonban az entente elfogta és először Párisba vitték. Itt Károlyi a francia köztársaság akkori elnökével, Poincaréval akart mindenáron beszélni, kit személyesen ismert és kit fel akart kérni, ki szabadítása érdekében. Poincaré ugyanis annak idején a gróf károlyi család ügyvédje volt. Károlyi Mihály ifjú korában könnyelműen nagy adósságokat csinált Párizsban és ennek rendezése céljából vette a család többször Poincaré szolgálatait igénybe, ki így természetesen nem éppen a legelőnyösebb oldaláról ismerte az ifjút. Károlyi, dr. Zlinszky István országgyűlési képviselő társaságában, napokon át hiába kilincselte az elnök Elyséeben levő lakását; a portás mindig elútasította őket, holmi kifogásokkal. Végül is Zlinszky nagyobb borra való segítségével, a portás révén megtudta, hogy a köztársasági elnök, egyáltalában nem óhajtja fogadni őket.

A könyv ezután részletesen ismerteti a „Területvédő Liga” sokoldalú amerikai működését, amelyben a szerzőnek igen nagy és fontos része volt.

Müllerpacher Gusztáv.

Borbély Andor: *Erdélyi városok képekönyve 1736-ból.* (Erdélyi tudományos füzetek 161. száma.)

Az erdélyi városok és határátjárók kéziratot „képekönyv” „Prospekt und Grundriss deren Staette und Granitz Paessen in Sibenbürgen” címet viseli. Johann Conrad von Weiss cs. kir. mérnök-alezredes 1736-ban állította össze és adta ki. Mint eredeti codex, a Ludovika Akadémia könyvtárában található, hol a kutató rendelkezésére áll.

A codex anyagának összegyűjtője 1729-ben került Erdélybe: még pedig Gyulafehérvárra, hol 1736-ban ezredessé és egyúttal gyulafehérvári erődítési igazgatóvá nevezték ki.

A szerző felsorolja ennek a kiváló térképészeti szakembernek nagyobb munkáit és részletesen ismerteti a gyűjteményt, bemutatva a városokra vonatkozó látképeket és alaprajzokat, eléggé

jól sikerült reprodukciókban. Így a többek között: Gyulafehérvár, Kolozsvár, Brassó, Segesvár, Beszterce, Medgyes, Szászsebes, Marosvásárhely, Székelyudvarhely, Fogaras, Szamosújvár, Csík-szereda látképeit és alaprajzait, továbbá: a Radnai, Borgói, Gyimesi, Berecki, Bodzai, Tömösi, Töresvári, Vöröstoronyi és Vulkán-szoros térképeit.

A térképek és alaprajzok pontos felmérésűek és a térképezés, valamint mérnöki munka akkori viszonyaihoz mérten, kiváló gonddal készültek. Pontos víz- és úthálózatot adnak, egyes térképeken már „pillacsíkok” is láthatók sőt, egyiken „korát megelőző” már a rovátkolás kísérletével is találkozhatunk. Különösen értékesek a gyűjteményben a városok alaprajzai. A látképes ábrázolások viszont, természetű rajzolásról tanuskodnak és pótolják, korunk fényképfelvételeit. Az ábrázolások ugyan nagyobbrészt madártávlatból történtek, de azért a templomok és épületek részletei jól megkülönböztethetők. Így különösen kiemelendő a templomtornyok hű ábrázolása, a részletek pontos feltüntetésével. A tájképek, az előtérben látható alakokkal az akkori élet számos érdekes mozzanatát örökítették meg. Az egyes alakokon megfigyelhetjük a népviseletet, a nemesek, a katonák stb. ruháit. A határtérképeken, szorosok, hágók, látképein, az akkori katonai határőrszolgálatot látjuk magunk előtt; a szorosokban az utakat a katonai kordonok, fatorlaszok, stb. zárják el; az átjáróhelyeken sorompókat, őrházakat látunk. A járványok behurcolása ellen, vesztégzárakat állítottak fel. A katonai mérnökök már akkor is nagyon lelkiismeretesen dolgoztak és így kéziratok munkáiknak az az előnye a fennmaradt városábrázolásokkal szemben, hogy a hadimérnökök a geometriai ábrázolás szigorú szabályaihoz alkalmazkodtak, ellenben a metszetek művész készítői, nagyobb szabadságot engedtek meg maguknak és egymástól másoltatva, önkényesen változtattak munkáikon.

Mint hogy a szóbanforgó gyűjtemény, a kétszáz év előtti állapotokat örökíti meg, Erdély városainak helytörténeti és helyrajzi tanulmányozására, valóban elsőrangú forrásanyagul szolgál.

Mitterpacher Gusztáv.

P. König Kelemen, Fülek vára. Kiadta 1942-ben a Ferences-Rendház Füleken. Nagy 8°, fűzve 56 oldal, 29 képpel.

Rendkívül hálás, és hadtörténeti szempontból hézagot betöltő feladatot vállalt magára P. König Kelemen, a Szent Ferenc-rend tagja, amikor alapos felkészültséggel hozzáfogott a török hódoltság idejében országos jelentőségű füleki sziklavár történetének összeállításához. A most megjelent kis füzet csak előfutárja egy nagyobbmértű monografiának, amelyben a szerző — mint jelzi — „széleskörű levéltári kutatáson alapuló és forrásmunkákra támaszkodó komoly munkában” fogja a vár részletes történetét feldolgozni. A kis füzet célja a figyelmet felhívni e nemzeti emlékre; egyúttal ügyesen összeállított közikönyv a váromot megtekintő közönség számára.

Rövid, de rendkívül célszerű összefoglalásban ismerteti a vár történetét a hódoltság ideje előtt, és alatt. A „Fülek fénykora“ c. fejezetből megismerjük a vár szerepét és jelentőségét a XVII. században, mint a török járomban színlődő magyarság reménységét, amelynek falai közt gyűltek össze tanácskozásra Pest, Hont, Heves, Gömör, Szolnok sőt Csongrád vármegye rendjei és nemes családjai. Méltó emléket állít írásában különösen Koháry Istvánnak, a rabságot szenvedő kiváló törökverő katonának és a Mátyás király kora óta hazafias és áldozatos küldetést végző füleki Ferencesek működésének. A nyomdatechnikai szempontból is kifogástalan köntösben megjelent füzet igen nagy értéke, a sok régi, egykorú várkép és vázlat, a vár mai állapotát mutató és a cseh-szlovák uralom utáni felszabadulás örömeire tartott ünnepeket megörökítő fénykép.

Öszintén kívánjuk, hogy P. König meghirdetett nagy munkája minél előbb napvilágot lásson. Ebből a nagy írói készséggel megírt kis izelítőből következtethetjük, hogy kellő forráskritikát gyakorol és igen széleskörű kutatások eredményét fogja könyvében hadtörténetkutatóink rendelkezésére bocsátani. A szerző minden sorából kiáradó lelkesedése, a történeti mult tisztelte, a hagyományok nemzetnevelő jelentőségének felismerése, párosulva mély történeti tudással és — nem szakembernél valóban szokatlan — helyes hadtörténeti érzékkel, biztosít minket arról, hogy Fülek történetéről készülő munkájának nemcsak nagy helytörténeti, de hadtörténeti és általános nemzet történeti értéke is lesz. Kérjük a tudós szerzőt, hogy munkájában a régi, egykorú várképeket és vázlatokat lehetőleg eredeti nagyságban, vagy csak kevésbé kisebbitve közölje, mert a kezünkben lévő füzetben bemutatott kis képeken sok, minket hadtörténetészeket érdeklő részlet megy veszendőbe.

Markó Árpád.

Markó Árpád: *Magyarország hadtörténete.* Nemzetnevelők könyvtára, III. Honvédelem. Az Országos Közoktatási Tanács kiadása. 8° 294 lap, 6 vázlattal. Kír. Egyetemi Nyomda, Budapest. 1945. Ára 3 pengő 50 fillér.

Jó szolgálatot tett a magyar hadtörténelem népszerűsítése terén Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter, amikor a nemzetnevelők számára kiadatta ezt a könyvet.

Nagy szükség volt reá, mert éppen a hadtörténelem az a terület, amelyen a műkedvelők annyi kárt okoztak már, elferdített, vagy éppen hamis adatokat plántálva lépten-nyomon a köztudatba. Ezért olyan nehéz a hivatásos és lelkiismeretes hadtörténetíró feladata, mert vajmi gyakran kell megcsontosodott, tehát csak nehezen kiirtható balvéleménnyel szembeállnia. Különösen pedig akkor nehezül meg a dolgá, ha a helyreigazítás vagy cáfolat nem kedvez a nemzeti hiúságnak. A szakembert rendszerint könnyebb meggyőzni, mint a laikust, mert ez majdnem mindig makacsul ragaszkodik ahhoz, amit egyszer valahol hallott vagy tanult és akárhányszor a „nemzetgyalázás“ vádjával illeti azt, aki

napfényre hozza az addig lappangott, vagy éppen erőszakkal elnémított történelmi igazságot.

Meg kell állapítanunk, hogy a szerző jól eltalálta a célnak megfelelő hangot és módszert. Nem ismételteti a régi iskolakönyvek elkoptatott frázisait; nem burkolja tömjénfüstbe a szereplő egyéneket, se nem csik a nálunk eléggé általánossá vált hibába: az ellenség oktalan ócsárlásába. Az a meggyőződésünk, hogy a magyar nemzetnevelők nagyon hasznos segédkönyvet kaptak Markó Árpád művében.

A könyv beosztása bizonyos fokig eltér a megszokott kaptafától. Az első rész a magyar haderő középkori fejlődését és szereplését ismerteti, a honfoglalástól a mohácsi vészig, továbbá az erdélyi fejedelemség küzdelmeit. A második rész tárgyalja a magyar katonaság szerepét a Habsburg-birodalom hadseregében. A harmadik rész pedig, az előbbieknél részletesebben, a két legnagyobb magyar szabadságharcnak, tudniillik a Rákóczi-felkelésnek és az 1848–49-i szabadságharcnak történetét ismerteti. Az első világháború történetével a „Függelékben” foglalkozik a szerző. De megemlékezik ezen kívül a magyar katonáknak külföldi hadseregekben történt szerepléséről is.

Egyháztörténet. Révész Imre közreműködésével szerkeszti Esze Tamás és Harsányi András. Kiadja a Sárkány-nyomda Budapesten. Negyedéves, református egyháztörténeti, tudományos folyóirat.

A magyar történettudományok szakfolyóiratainak sorozata egy igen értékes, magas színvonalú új folyóirattal szaporodott. Debrecen tudós püspökének, Révész Imrének, irányításával jelent meg most ennek a folyóiratnak első száma, Esze Tamás ref. lelkész felelős szerkesztő gondozásában. Gazdag és értékes tartalma bennünket, hadtörténetkutatókat azért érdekel, mert leg-hosszabb értekezése, egyháztörténeti vonatkozásán kívül, hézagot betöltő hadtörténet. Esze Tamás tollából már eddig is több igen, érdekes tanulmány jelent meg a Rákóczi-felkelés történetéből, (tisztázta ősenek, Esze Tamás kuruc brigadérosnak származását, ref. egyházi kapcsolatait; értékes megállapításokkal gyarapította a magyar pénztörténet irodalmát Rákóczi pénzverdének ismertetésével stb.) Most „Tábori papok II. Rákóczi Ferenc hadseregében” címmel ismerteti a lelkigondozás történetét Rákóczi seregében. Munkáját igen alapos forráskutatás, határozott és gondos forráskritika, nagy írói készség és tárgykörének igen alapos ismerete jellemzi. Munkájából tudjuk meg, hogy a felkelés alatt gyakran fordultak elő vallási villongások mindkét részről, de a vallási béke állandóságának biztosítása a fejedelem szemé-lye volt, aki tiszteletreméltó pártatlansággal, mindig a nemzet egyetemes érdekét tartva szeme előtt, osztott igazságot. Igen nagy súlyt vetett arra, hogy katonái, bármilyen felekezethez tartoztak, egyházuk szabályainak eleget tegyenek. Ezért adta ki már 1705.-ben: „Egyházi személyeknek regementekben való hozatásáról szóló parancsolatát.” Esze részletesen ismerteti ennek a

rendeletnek sorsát, eredményét és megállapítja, hogy a katonai lelkigondozás nemes terve nem valósult meg olyan mértékben, ahogyan azt a fejedelem szeretne volna. Ismerteti a káromkodás ellen kiadott rendeletet és Rákóczi több rendeletét és edictumát az egyházi személyek és javak biztonsága érdekében. Felsorolja azután annak a 72 tábori papnak nevét és adatait, akiket a felkelés idejéből származó levelekből, rendelkezésekből megállapíthatott. A névsorból 47 református, 5 evangélikus és 20 katolikus lelkész adatait ismerjük meg. Foglalkozik azután az udvari papok, várkaplánok szerepéről felkutatott adatok ismertetésével. A közlemény utolsó fejezete a tábori papok fizetésének és ruházásának ügyéről szól.

Esze Tamás tanulmányának különös érdeme, hogy nem merül el az egyoldalú felekezetieskedés ingoványában, hanem a kifogástalan történelmi tárgyilagosság szemüvegén keresztül ítéli meg és jellemzi a kuruc hadinép soraiban felmerült vallási vitákat, sérelmeket. Protestánsok erőszakoskodásait éppen olyan őszintén tárja fel és ítéli el, mint a katolikus részről mutatkozó ellenkezéseket. A szerző ezzel a rendkívüli alapos munkájával — amely a kuruc háború lelkipásztorainak történetéről tervezett nagyobb monografiájának első része — bebizonyítja, hogy e korszak általános történetét alaposan ismeri, és hogy nemcsak az egyház történetét, hanem a Rákóczi-felkelés hadtörténetében, főleg pedig annak seregszervezési történetében is igen otthonos. További munkásságát érdeklődéssel fogjuk kísérni, mert minden eddigi tanulmánya e korszak katonai művelődéstörténetének értékes, és eddig teljesen ismeretlen adataival gyarapítja tudásunkat.

Markó Árpád.

Ernst Hering: „*Der Deutsche Ritterorden*“ (Wilhelm Goldmann Verlag in Leipzig.)

Végtelenül érdekes és nagy tudással összeállított művében írja le Hering Ernő a Német Lovagrend alapítását és sorsát, úgymint múlhatatlan érdemeit a német nemzetiségért és kultúráért vívott harcaiban. Könyve hűen adja vissza a lovagkor életét és a német úttörő munkát Európa északkeletén.

A középkori kereszteshadjáratok alkalmával keletkezett a Német Lovagrend. Eredeti rendeltetése a pogányok elleni küzdelem és a német származású szegény, beteg zarándokok ápolása volt. Otthonuknak megerősített táborukat tekintették Szíriában. Akkor város mellett.

Közben Nyugat-Németország sűrűn lakott területeiről kelet felé szivárgott a nép. A Keleti tenger keleti partján telepedett le, ahonnan idővel a dánok ki akarták szorítani. Az akkori német császár biztatására védelemre határozta el magát a Német Lovagrend első főmestere Hermann von Salza. A Visztula és a Njemen közötti tengerszávat vette birtokába a Rend a XIII. század elején, ahol évszázadokon keresztül germán kitarással harcolt a poroszok, pogányok és lengyelek ellen, hogy megtartsa a németiség részére a nem német eredetű Poroszországot. Ha ebben a küz-

delemben nem volt képes az egész partsávot megtartani, Poroszország germanizálása mégis érdeme.

A Német Lovagrend állama egyszersmind a szlávság elleni bástya is volt. Legádázabb ellensége, a lengyel, ellen a XV. század elején folyt le a létért való harc. A szerencsétlen tannenbergi csatában a túlerő és árulás áldozata lett a Rend, melyet csak Heinrich von Plauen főmester szívós ellenállása mentett meg a megsemmisüléstől. Az 1422. évi thorni békében alapították meg Litvánia és Poroszország között azt a határt, mely 500 éven keresztül, a versaillesi békéig, érvényben maradt.

Állandó szorongatottságában a Lovagrend eredeti egyházi jellege mindjobban a világiasság felé fordult. A Hansa-szövetséggel való szoros együttműködése folytán a harcikedy háttérbe szorult lassanként az üzleti szellem mögött. Cívódás és egyenetlenkedés bomlasztotta a Rend fegyelmét, míg végre a Német Lovagrend államából 1525-ben keletkezett a német érzésű porosz hercegség.

A szerző nézete szerint az akkori küzdelmek oka ugyanaz volt mint ma: a tengerhez iparkodó lengyelekkel és oroszokkal való leszámolás.

Suhay Imre.

Pof. Dr. jur. Dr. phil. Friedrich Lenz: *Politik und Rüstung der Vereinigten Staaten.* (Lühe Verlag, Leipzig-Berlin.)

A szerző érdekesen megírta művében tárgyilagos és tanulságos módon vázolja a mostani nagy világégést, mely teljesen a totális háború jegyében zajlik le, különös tekintettel az USA szerezére. Az 1950—52. éveket tekinthetjük mintegy válaszfalnak a két háború között, miután időközben a leszerelési konferenciák teljes csődöt mondtak.

A mostani totális háború a nemzeti termelés 60—80%-át emésztí meg; súlya alól senki sem vonhatja ki magát. Az Egyesült Államok most gondolják fellépésükkel a világ megzavart egyensúlyát helyreállíthatni. 1940 óta a föld nyugati féltékéjén külön úton haladnak; ezzel szemben Japán a „Nagyobb Kelet-ázsia”-t akarja magának illetve befolyásának megszerezni.

Éles ítélettel világítja meg a szerző az Egyesült Államok politikáját, imperiumának céljait, hatásait. Amerika tisztán katonai célból szállta meg Északírországot, Island, Grönland, Newfoundland, Kanada, Mexico, Nyugat-Afrika, Ausztrália, New-Sealand fontos pontjait és terjeszkedett Dél-Amerikában a La Plataig. Most lázas sietséggel igyekszik mindazt pótolni, amit felkészültségében 1955—1959-ig elmúlászott. Jelenlegi hadi kiadásai jóval felülmúlják az 1917—1919 években erre felhasznált óriási összegeket. A „New-Deal”-t most már a „War Deal” váltotta fel. Mióta Anglia lobogóit bevonták Hongkong, Rangoon, Singaporeban, az Egyesült Államok csillagos zászlója köré tömörül az angol-szász világ. Amerika katonai felkészültsége 1941 december haváig tele van ellentmondásokkal. Ezeket, valamint ipari kapacitását, teljesítményeit, de óriási ember-anyagának felhasználását is, élesen világítja meg a jótolú szerző.

Többek között arra is felhívja a figyelmet, hogy az Egyesült Államok minden hadjárata rögtönzésekkel kezdődött. Ez a megállapítás 1776, 1812, 1861 és 1917-re is vonatkozik.

A totális háború súlyát elsősorban a nagy ipari államok viselik, de azok fogják eldönteni is. A szerző többek között megállapítja még, hogy akárcsak 1917—1918-ban Wilson, úgy most Rooseveltnél is, lemondott arról a szerepéről, hogy mint a leghatalmasabb semleges állam vezetője a hadviselők között a közvetítő szerepét vállalja és az emberiséget a békéhez vezesse.

A kitűnően összeállított könyv igen jól világítja meg az Egyesült Államok viszonyait, melyeket nálunk sokan kevésbé ismernek; sok új adatot is közöl és így igen figyelemreméltó olvasmány.

Suhay Imre.

Wehrwissenschaftliche Quellenkunde. Herausgegeben und bearbeitet vom Chef der Heeresbüchereien, Berlin. Verlagsort Oldenburg (Oldb.)

A német hadvezetőség fenti kitűnően összeállított művében, 164 oldalon beszámol mindazokról a könyvekről, melyek katonai tudományokkal foglalkoznak és forrásművül használhatók.

Nemcsak a német nyelven megjelenteket sorolja fel, hanem a világ minden nyelvén szóló szakkönyveket is. Sokszor találkozzunk magyar könyvekkel és a Magyar Katonai Szemlében megjelent cikkek közül is akárhányszor mutat rá.

A gondosan összeállított munka 27 fejezetben, a szorosan vett katonai tudományokon kívül, a segédtudományokkal is foglalkozik, így pl. a hadviseléssel és hadvezetéssel általában, a hadseregszervezettel, a kiképzéssel, az egyes államok hadseregének és csapattesteinek történetével, a hadtörténelemmel általában, a hadtörténelemmel a világháború alatt és a világháború óta. Természetesen külön fejezet foglalkozik Németország mostani háborújával. De találunk hivatkozást a szakirodalom minden részére, a háborús gazdálkodásra, a földrajzra, térképészetre, jogra, egészségügyi és állategészségügyi szolgálatra, geológiára, stb. Más fejezetek ismét a neveléssel és a katonai lelkesítéssel foglalkoznak, állam- és szociális tudományokkal, menynységgtannal, csillagászzal, technikai tudományokkal, nyelvtannal. Külön fejezet foglalkozik a haditengerészettel, stb., stb.

A könyv melegen ajánlható mindenkinek, aki a modern hadtudományok és segédtudományai iránt érdeklődik, mert oly bő választékát nyújtja a szakkönyveknek ügyesen csoportosítva, hogy mindenki megtalálhatja benne azt amire szüksége van.

Suhay Imre.

F. Bouchler: *Napoleon, egy lúngész üstökössútja.* (Centrum kiadóvállalat Rt. Budapest.)

A múlt évszázad fordulóján kezdte meg legcsodálatraméltóbb életpályáját az a férfi, aki két évtizeden keresztül nem engedte nyugalomhoz jutni Európa népeit és akinek gyökeres újításai

részben a mai napig megmaradtak. Ennek az embernek pályafutását írja le F. Bouchler újonnan megjelent: „Napoleon, Kometenbahn eines Genies” című könyvében, melyet Olasz Pál dr. magyarra fordított. Rendkívül értékes és történelmi adatokkal támogatott művében a szerző bemutatja a francia császárt mint hadvezért, államféfit, diplomatát és mint embert.

Napoleon legmagasabb fokra való emelkedését első sorban katonai sikereinek köszönhetette. Csak az ő lángesze volt képes arra, hogy győzelemre vezesse az eleinte teljesen elhanyagolt, rosszul felszerelt francia hadsereget. Hadászata nem volt új. Régen ismert, mindig érvényes hadiszabályokat alkalmazott, amelyek végrehajtása azonban csak lángeszű hadvezér alatt jutott eredményhez. Mester volt a csaták vezetésében és messze felülmúlta korának összes tábornokait. Nézete szerint minden vezető tábornok, aki vállalja szerencsétlenségbe döntő hadműveletek véghezvitelét, bünt követ el. Nem csoda, hogy katonáinak hadvezérükbe vetett bizalma annyira emelkedett, hogy a francia hadsereg szelleme megközelítette a császár zsenialitását.

Angliában hamarosan felismerte országának legveszedelmesebb ellenségét. Egyiptomi hadjáratával tulajdonképpen Indiát akarta veszélyeztetni: későbbi hadakozásai is mind közvetve vagy közvetlenül a szigetország ellen irányultak, mely mint mozgató erő minden háború háttérében állott. A szerző tagadja, hogy Napoleon nem volt képes nagy terekben gondolkodni. Az abukiri és trafalgári tengeri csaták nemcsak hogy megpecsételték a francia flotta sorsát, hanem megfosztották Napoleont minden reményétől a tengeren. Szárazföldi zárlattal akarta tehát Angliát térdrekenyszeríteni. Hogy kieroszakolja ennek végrehajtását, mindig újabb háborúkba keveredett, míg végre megkezdte végzetes hadjáratát Oroszország ellen, melynél mint végcéll ismét India lebeghetett szeme előtt.

Napoleont a szerző nem tartja jó diplomatának. Nyílt természetének és egyenes katonás gondolkodásának nem feleltek meg a diplomácia cselszövései. Erélyének ellenére gyakran túlságosan elnéző volt, családtagjaival szemben pedig gyengeséget mutatott. Nepotizmusa, valamint hűtlen bizalmasai — különösen Talleyrand — iránti türelme, nagyban hozzájárultak bukásához. Elhagyatva és elárulva mindazok által, akik neki köszönhették mindenüket, hajtotta sorsa Szt. Ilona sziget felé. Csak hadserege, főképp öreg, hű gránátosai, őrizték meg kegyelettel emlékét.

Az akkori politikai helyzetek és a mindenkori körülmények tárgyilagos beállítással igazságot szolgáltat a szerző a francia császárnak a sok gyűlöletes támadás és ferde megítéléssel szemben. Napoleon betöltötte történelmi küldetését már akkor, amikor megállította a francia forradalmat és előkészítette Európa politikai újjárendezését. Örömmel üdvözljük ennek a pompás műnek magyar nyelvre való fordítását. Gördülékeny és válogatott stílusával Olasz Pál dr. elérte az eredeti mű irodalmi értékét.

Suhay Imre.

